УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
UNIVERSITETI I BEOGRADIT

ЗБОРНИК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У ПРИШТИНИ

I

BULETIN

I PUNIMEVE SHKENCORE
TË FAKULTETIT FILOZOFIK TË PRISHTINES

I

ПРИШТИНА — PRISHTINË
1963

UNIVERSITÉ DE BELGRADE

RECUEIL DES TRAVAUX

DE LA FACULTÉ DES LETTRES ET SCIENCES À PRIŠTINA

I

PRIŠTINA
1963

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
UNIVERSITETI I BEOGRADIT

ЗБОРНИК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У ПРИШТИНИ

I

BULETIN

I PUNIMEVE SHKENCORE
TË FAKULTETIT FILOZOFIK TË PRISHTINËS

I

ПРИШТИНА — PRISHTINË
1963

Redakcioni odbor — Këshilli Redaktues

Comité de Rédaction

Dr BRANKO VELJKOVIĆ
Dr DANILO BARJAKTAREVIĆ
Dr IDRIZ AJETI
Dr DERVISH ROZHAJA
STEVAN BAJOVIĆ
BOŽIDAR BEGENIŠIĆ

Izdaje Filozofski fakultet u Prištini

Štampa: Grafičko preduzeće „Radiša Timotić" u Beogradu, Obilićev venac 5, god. 1964.

САДРЖАЈ — PËRMBAJTJE

Стр.

Данило Барјактаревић: Акценат новопазарско-сјеничких говора (L'accent des parlers de Novi Pazar et de Sjenica) 1

Idriz Ajeti: O nekim uzajamnim šiptarsko-srpskim jezičkim odnosima 149

Данило Барјактаревић: Шудиковски натпис 169

Latif Mulaku: Nga toponomastika e Kosovës (Из топономастике на Косову) . 177

Божидар Бегенишић: Неке карактеристике Јевтушенкове поезије (Резюме) 197

Радомир Ивановић: Послератна шиптарска књижевност на српскохрватском 209

Марија Ћурчић: О потреби стварања јаче везе између породице и основне школе (Резюме) 249

Dervish Rozhaja: The physiological Meaning of Thermal Adaptation Phenomena (Нека питања детерминације појма термичке адаптације са физиолошке тачке гледишта) 257

Stevan Bajović: Pregled metoda za približnu integraciju običnih diferencijalnih jednačina (Резюме) 265

Budislav Tatić i Feriz Krasnići: Ranunculus falcatis i Asphodeline liburnica . 323

Др ДАНИЛО БАРЈАКТАРЕВИЋ

АКЦЕНАТ НОВОПАЗАРСКО-СЈЕНИЧКИХ ГОВОРА

— Опште напомене —

Новопазарско-сјенички говори у погледу акцента пружају веома занимљиву слику, што проистиче из самога њихова положаја и односа према суседним говорима.

Подручје које они захватају испресецано је разним струјама које су се међусобно сукобљавале како у фонетским, морфолошким и синтаксичким појавама тако и у погледу акцента.

Простирање новопазарско-сјеничких говора с обзиром на фонетске, морфолошке и синтаксичке особине подељено је (у мојој расправи „Новопазарско-сјенички говори") на три зоне: новопазарску, штавичку и сјеничку. Полазећи од акцента, ова класификација не би била обавезна зато што новопазарска и штавичка зона, сем местимичних неслагања, немају битних акценатских разлика. Сјеничка, пак, зона остаје као целина зато што садржи резултате значајних промена у акценту као и то што једним делом (мањим) чини подручје изразитог превирања, али на којем се још увек запажа доминација архаичних акценатских особина.

И поред овакве ситуације, будући да овај рад чини јединство с првим, најбоље је задржати поделу подручја на три зоне, али у току излагања, и овог пута, биће увек показани примери архаичних зона (новопазарске и штавичке) и сјеничке зоне. Истицање примера из оба дела (арх. зоне а и сјен. зоне) потребно је

због тога што то захтева сам материјал да се не би добила слика једностраности уколико се јасност не може утврдити из једне групе примера. Хетерогеност материјала, као и самог становништва, захтева изричито наглашавање које особине којој зони припадају.

Овим [радом желим да дам слику акценатских особина на овом подручју, али без икаквих узгредних школских објашњења. Да бих то постигао, замислио сам излагање проблематике по категоријама променљивих речи чије тежиште чине именице, придеви и глаголи. Због тога је цео материјал проучаван и поређен са Даничићем („Српски акценти", Београд – Земун 1925. г.). Сем тога вршено је поређење са говорима црногорским и херцеговачким које су обрадили др. М. Стевановић („Систем акцентуације у пиперском говору", СДЗб X), др J. Вуковић („Акценат говора Пиве и Дробњака", СДЗб X). Исто тако вршено је поређење са материјалом у расправи др М. Московљевића („Акценатски систем поцерског говора") као и са Вуком, а уколико је то било потребно и са Решетаром (Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Wien 1900). са Белићевим поставкама („Акценатске студије I", 1914. г., *„О реченичком акценту у Каст. говору" ЈФ* XIV и „О чакавској основној акцентуацији", (Глас СКА CLXVIII), са Ружичићем („Акценатски систем пљеваљског говора", СДЗб III), Ившићем („Данашњи посавски говор", Рад ЈАЗУ 196 и 197) као и са другим расправама које су споменуте у току излагања.

Основне [карактеристике акцентуације новоп. – сјен. говора су следеће:

а) Стари метатониски акут, овде је, као и у другим штокавским говорима, прешао у ^ акценат.

б) Повлачење старог кратког акцента (") са ултиме доследно је спроведено на целом подручју, а у сјен. зони, изузев источног дела (в. карту) и са унутрашњих слогова.

в) Стари кратки акценат чује се на крајњем слогу двосложних и тросложних речи пред енклитиком (Да̄ла̏ сам му ; Нӣса̏м ти рѐкла; Порӯчӣ ми – у новоп. и штав. зони.

г) Стари акценти (̏, ̑) чувају се на унутрашњим слоговима у арх. зонама као и источном делу сјен. зоне.

д) Стари дуги акценат чува се на крајњем слогу двосложних и тросложних речи (водê, вели̑ш, жели̑, зажели̑м, зорôм итд. — у арх. зонама.

ђ) Дужина се чува: пред акцентом, на унутрашњем слогу иза оба силазна акцента и на крајњем отвореном и затвореном слогу: оплāстӣјо, заинāтӣше се, вӧјнӣче, рӓтнӣцима, мȍљēње, глȅдā, кӓмēн, донȅсē, плâстӣм итд.

I АКЦЕНАТ ИМЕНИЦА

А. ИМЕНИЦЕ М. РОДА

1. Једносложне именице

а) Именице типа *вра̂г-вра̂га* (Дан., Српски акценти, 19, 20) задржавају ^ акценат и у зависним падежима, сем у лок. јед. о чему ће се касније говорити. Од именица овог типа одступају именице ц̣бӥр и кӗр које ће се споменути на другоме месту:

бе̂с, би̂р, бо̂л, бр̂к, ве̂з, ви̂д, гли̂б. ждра̂л, зна̂к, ка̂л, кла̂с, кљу̂н, кру̂г, лу̂к, мра̂в. мр̂с, свра̂б, сра̂м, сти̂д, пру̂т, ћу̂к, у̂д, цве̂т, цр̂в, чи̂р (код Вуковића чӥр, СДЗб X, 194).

Овим именицама придружују се: *ба̂н, би̂к, вра̂ч, дре̂н.* (Дан. дрӗн, ор. с. 25), *ра̂с(т), сму̂ђ, тру̂д* које код Дан. мењају ^ акценат у зависним падежима у ′ акценат (у вези са овим види СДЗб III, 126; СДЗб X, 198; СДЗб X, 74). Истом типу припадају: *ко̂в-ко̂ва, да̂жд-да̂жда, ко̂т-ко̂та, тво̂р-тво̂ра.* Код Дан. припадају типу бо̂г-бӧга (ор. cit. 23), а код Вуковића је дӓжд-дӓжда ко̂в-кӧва.

На овом подручју овој групи припадају и: *бу̂т-бу̂та* (у пиперском бӱт — М. С., СДЗб X, 82), *во̂њ-во̂ња,* (и *фо̂њ-фо̂ња), гла̂д-гла̂да, ка̂л-ка̂ла, кле̂н-кле̂на* (и клӗна), *ку̂к-ку̂ка* (у пиперском кӱк и цӗр — М. С. — СДЗб, X, 82) *шо̂р шо̂ра* — које су код Дан. са " акцентом (ор. cit. 24, 25).

Оне именице које нису споменуте овде, а Дан. их бележи, понашају се као и код њега, не само из ове групе него и из претходних, уколико се не буду негде изричито спомињале.

Од споменутих именица оне које значе нешто живо, задржавају у лок. јед. акценат ном. јед., а које значе неживо, мењају

га у ′ акценат: *бȋк-о бȋку, вȗк-о вȗку, мрȃв-о мрȃву*, али: *глȋб-о глȉбу, клȋп-о клȉпу, клȃс о клȃсу*. Ипак има речи овог типа које значе нешто неживо, а задржавају ˆ акценат у лок. јед.: *бȏл-о бȏлу, брȇк-о брȇку* (свакако што постоји на некоме или нечему живоме – човеку, мачку), *цвȇт-о цвȇту* и *по цвȇту*.

Све именице овог типа, ако проширују ном. множ. уметком *-ов, -ев*, уколико могу имати множину, имају ˝ акценат на првом слогу:

бȁнови, бȋкови, бȍлови и *бȍлȍви брȇкови, бȗтови* (и *бȗтȍви*) *вȅзови, врȃчеви, вȗкови, глȋбови, дȗдови, ждрȃлови, знȃкови, клȃсови, кљȗнови, крȗгови, клȅнови, лȗкови* и *лȗкȍви, смȗђови, твȏрови, трȗтови, ћȗкови, ȗдови, цвȅтови, чȋрови*.

У ген. множ. ове именице исто тако имају ˝ акценат на коренову слогу, али се поред њега чује у сјен. зони и облик као код Дан.:

*бȋкȏвā, брȇкȏвā, бȗтȏвā, вȅзȏвā, (*и *вȅзȏвā), врȃчȅвā, глȋбȏвā, знȃкȏвā, клȃсȏвā, кљȗнȏвā, крȗгȏвā, лȗкȏвā, смȗђȅвā, трȗтȏвā, цвȅтȏвā. чȋрȏвā* и *дарóвā, дудóвā*.

Без проширења у множини чује се само именица *брȇк*: *брȇци-брȇкā* и *брȇкā – брȇцȋма* и *брȇцима*.

У дат., инстр. и лок. мн. остаје акценат ном. мн. на целом подручју:

бȁновима, бȋковима, брȇковима, бȗтовима, врȃчевима, глȋбовима, дȗдовима, ждрȃловима, клȃсовима, кљȗновима, крȗговима, кȗковима, лȗковима, трȗтовима, цвȅтовима, чȋровима.

Поред ових облика у сјен. з. чују се и са акцентом на уметку: кругȍвима, класȍвима и сл. (М. До, Горачиће, Аљиновиће, Лопиже).

б) У групу именица *стрȋц-стрȉца* овде иду: *жȗљ-жȗља, јȃз-јȃза, мрȃк-мрȃка, рȇп-рȇпа, трн-трȕна*. Са њима иде и *кљȗч-кљȗча* (в. СДЗб III, 120; Дан. op. cit. 19 ; СДЗб X, 192 ; Рад ЈАЗУ 196, 224).

Код ових именица у свим зависним падежима јед. остаје акценат ген. јед. Вок. јед. има акценат ном. јед.: *јȃзу, кљȗчу, мрȃку, рȇпу*.

У ном. мн. са проширењем, као и у дат., инстр. и лок. мн., ове именице имају ˝ акценат на уметку са дужином на претходном слогу:

жӯљѐви-жӯљѐвима, ја̄зȍви-ја̄зȍвима, кљӯчѐви-кљӯчѐвима, али *т̄р̏нови-т̄р̏новима* (у арх. зонама) и *жу́љеви-жу́љевима, ја́зови-ја́зовима* и сл. — у сјен. з.

в) Именицама типа *бôг-бȍга, бôк-бȍка* (Дан. op. cit. 23) — уколико се нека не спомене на другоме месту — припадају именице: *грôм-грȍма, ст̄ôг-ст̄ȍга*, које код Дан. мењају ^ у ' акценат (Дан. op. cit. 24). (У вези са овим в. СДЗб III, 124; СДЗб X, 196). У лок. јед. ове именице имају ˝: *о бȍру, о гȍсту*.

У множини ове именице имају ˝ акценат на коренову вокалу: *рȍдови-рȍдōвā-рȍдовима-рȍдове*.

г) Именице типа *ра̏к-ра̏ка* понашају се као код Дан. (op. cit. 25):

Гр̏к-Гр̏ка, дра̏м-дра̏ма, зѐт-зѐта, ја̏д-ја̏да, ју̏г-ју̏га, ка̏т-ка̏та, кли̏н-кли̏на, ла̏н-ла̏на, лѐб-лѐба, лу̏к-лу̏ка, ми̏ш-ми̏ша. мра̏з-мра̏за, п̄лу̏г-п̄лу̏га, п̄р̏с(т̄)-п̄р̏ста, Ру̏с-Ру̏са, сва̏т-сва̏та, си̏р-си̏ра, ца̏р-ца̏ра (в. СДЗб III, 124).

Ове именице задржавају ˝ акценат на коренову слогу у свим падежима оба броја, изузев оних које имају ^ акценат у ген. мн. на коренову вокалу:

кли̏н-кли̏на-кли̏ну-кли̏ном-о кли̏ну; кли̏нови-кли̏нōвā-кли̏новима-кли̏нове, али: *Гр̏ци-Гр̏кā-Гр̏цима, Ру̏си-Ру̏сā-Ру̏сима*.

Предњим именицама придружују се неке од оних које код Дан. (op. cit. 25) мењају ˝ у ':

би̏ч-би̏ча, брȍћ-брȍћа, гр̏ч-гр̏ча, дру̏м-дру̏ма, збѐг-збѐга, ђȍн-ђȍна, зглȍб-зглȍба, лѐш-лѐша, ма̏ч-ма̏ча, рѐн-рѐна, свȍд-свȍда, слȍг-слȍга, (женска спрема), *слȍм-слȍма, ча̏п-ча̏па*.

Код ових именица акценат остаје исти и на коренову вокалу у оба броја сем лок. јед. где се запажа колебање између ˝ и ' акцента. Именице *са̏н, п̄а̏с* и *ша̏в* понашају се као и претходне изузев извесних одступања у ген. мн. код прве две. Наиме, именица *п̄ас* има у ген. мн. ' акценат — *п̄а́сā*, а именица *сан*, ако се губи непостојаност код *а*, задржава и једински акценат у ген. мн. — *са̏нōвā*; ако се јавља непостојаност *а*, ген. има ^ акценат — *снȍви-снôвā*. Ове три именице Ружичић ставља у засебну групу (в. СДЗб III, 117).

Претходној групи именица пришле су неке из типа *рȏк-рȍка*. Такве су:

змȃј-змȃја, крȏв-крȍва (и *крȏв-крȍва*), *нȏј-нȍја, рȏв-рȍва, срȏк-срȍка, ствȏр-ствȍра, тȃс(т)-тȃста* (Дан. op. cit. 23).

И код њих остаје ˝ акценат неизмењен на коренову слогу у свим падежима оба броја.

д) Од именица типа *рȏб-рȍба* (Дан. op. cit. 25) неке су пришле именицама типа *врȃг-врȃга*, друге онима типа *рȁк-рȁка*, а само један део понаша се као код Дан.:

бȏб-бȍба, врȇч-врȇча, грȏш-грȍша, ђȇм-ђȅма, кȏш-кȍша, клȁк-клȁка, (малтер), *крȕс(т)-крȕста, крȕш-крȕша, мȁк-мȁка, пȏп-пȍпа, сȁч-сȁча, скрȏб-скрȍба, смȁк-смȁка, смȇт-смȅта, снȏп-снȍпа, тȃс-тȁса, трȁп-трȁпа, цȇп-цȅпа.*

Овог типа су у Пиви и Др.: шпȁг-шпȁга (код Дан. шпȃг шпа́га), грȏш-грȍша, ȗм-у́ма (Дан. ȗм-у́ма), мȉш-мȉша, сплȅт-сплȅта, срȅз-срȅза, скȕп-скȕпа, скȏт-скȍта (и у пљеваљском, а код Дан. мȉш-мȉша).

Именице типа *снȏп-снȍпа* имају у вок. јед. ˝ акценат, иначе се у јед. задржава ˋ акценат с малим одступањем у вези са семантичком страном:

грȏш-грȍша-грȍшу-грȍшем-о грȍшу; пȏп-пȍпа-пȍпу-пȍпом-о пȍпу.

У множинским облицима ове именице код Дан. имају ˋ акценат у свим падежима, сем ген. где постоји двојност. Наиме, ако је ген. без уметка, има ˊ акценат, а ако је проширен, има ˝ на коренову слогу: гро́шā, ко́њā, по̏по̄вā, сȁчȇвā. Ген. мн. је као код Дан. (сјен. з.) или има ˆ на крају (арх. з.) — ако је без проширења: *гро́шā, сно́пā* и *грȏшȃ, снȏпȃ*. Падежи са проширењем имају на коренову вокалу ˝ акценат у свим зонама: *вȍлȏвā, грȏшȇвā, сȁчȇвā, тȏпȏвā* (в. СДЗб X, 83, 189. и СДЗб III, 118). Остали множински облици показују двојност. Наиме, арх. зоне имају ˝ акценат на *-ов, -ев* или на падежном наставку: *снопȏви-снопȏвима* и *сноповȉма, кошȇви-кошȇвима* и *кошевȉма* (в. СДЗб X, 83) или: *грȏшеви-грȍшевима, крстови-крстовима* (сјен. з.).

2. Двосложне именице

а) Именице типа *жȳбор, лȏгор* не представљају целину у овом говору. Наиме, из Даничићеве групе овог типа овде се неке друкчије понашају или су друге пришле овом Даничићеву типу.

Са дужином после акцентованог слога су:

дȏбōш, жȃгōр, жȃмōр, жȳбōр, кȋцōш мȁјстōр, пȇнцēр, рȃбōш, сȳмпōр, тȃбōр; а без дужине: *бȳбањ, врȋсак* (и *фрȋсак*), *лȁкат, пљȳсак,* (и у П. и Дробњ. СДЗб X, 201), *пȋсак, Р̂тањ, смȋсао, трȇсак, тȳтањ, шȳшањ* (Дан. op. cit. 27).

Оне именице које се налазе код Дан., а нису споменуте, или се не чују овде или се спомињу на другоме месту.

Именицама овог типа пришле су: *нȏвчић* (Дан. op. cit. 26), *глȇжањ, свȇжањ,* (и у Пиви и Др. сȳжањ — СДЗб X, 201), *ȳгаљ* (код Дан. са ", op. cit. 33), *кȳтњāк, рȏжњāк* (код Дан. са ' и дужином — op. cit. 34), *тȳмōр, чȃрдāк* (код Дан. са " и дужином — op. cit. 36).

Све именице овог типа без непостојаног вокала задржавају ^ акценат у оба броја, а ако имају дужину — губе је:

мȁјстōр-мȁјстора-мȁјстору-мȁјстором-о мȁјстору, мȁјстори-мȁјстōрā-мȁјсторима.

Именице, пак, са непостојаним вокалом у јед. задржавају номинативски акценат, а у проширеној множ., уколико је имају, скраћују га у " као код Даничића:

пљȳсак-пљȳска-пљȳску-пљȳском-о пљȳску, пљȳскови-пљȳскōвā-пљȳсковима.

Од ових са непостојаним вокалом одступа именица *пȇдаљ* јер задржава акценат ном. јед., као и оне без непостојаног *а*. Тако се понаша и именица *лȁкат* ако се не проширује са *-ов*, иначе гласи *лȁктови-лȁктōвā* (овако и у Пиви и Др. – лȁктōвā

б) Пошто неке од именица овог типа прилазе групи именица *бȁрут, зȁбран* (Дан. op. cit. 26), прегледаћемо именице са помереним старим акцентом с крајњег слога на претходни дуг вокал.

Велики је број именица овог типа, али ја ћу споменути неке које се не разликују од материјала код Даничића:

гу́сак, гре́дељ, за́бран. за̄тво̄р, за́клон, за́зор, за́ве̄т, ко́ров, ко́нчић, кр̄пеж, ку́ћер, ла́веж, ла́нац, ма́јдан, на́кӣт, на́род, на́чин, п̄а́п̄ак, п̄е́сак, п̄ре́лаз, (и *п̄ријѐлаз*), *про́рок, ра́сад, ра́злог, ру́чак, све́т̄ац, су́п̄ре̄т, т̄р̄пеж.*

Од оних које Даничић спомиње у овој групи овде одступа *новчић*, која иде са именицама *бу̂бањ, врп̂сак.*

Именицама типа ба́рут, за́бран у овом говору придружују се:

ја́рак, мо́зак, ра́зор (код Дан. са ^ акцентом — op. cit. 27), *п̄ре́снац* (Дан. op. cit. 29), *мо́љац* (Дан. op. cit. 30), *да́нак, са́нак, ћу́рак* (код Дан. са " акцен. op. cit. 33 , *п̄о́вој, ра́зум, ше́бој* (Дан. са ' акц. — op. cit. 36), *на́ле̄т* (Дан. са " акц. и дужином — op. cit. 36). Са њима иду: *жма́рак, ја́дац, ја́зак, ку́т̄ак, п̄ру́т̄ак, ћу́ћак* (в. Вука,; СДЗб III, 131—132; СДЗб X, 208; СДЗб X, 89).

У промени ове именице понашају се неједнако:

α. Именице без непостојаног вокала у ном. — акуз. јед. задржавају ′ акценат. У осталим падежима истог броја или имају стари акценат на крајњем слогу основе (арх. зоне) или га померају (сјен. з.):

на́род-на̄р̆да-на̄р̆ду-на̄р̆дом-о на̄р̆ду и *на́род-на́рода-на́роду-на́родом-о н роду.*

У множини ген. има ^ акценат на коренову слогу, а сви други падежи задржавају стари акценат на другом слогу основе (као и у пиперском):

на̄р̆ди-на̂р̄да̄-на̄р̆дима — у арх. зонама.

β. Именице са непостојаним вокалом у јед. задржавају ′ акценат сем вок. где се дуљи у ^:

ла́нац-ла́нца-ла́нцу-ла̂нче-ла́нцом-о ла́нцу.

У множ. ^ акценат долази само у ген. и вок.: *ла̂на̄ца̄, ла̂нци;* али ном. *ла́нци*, дат., инстр. — лок. *ла̄нци̂ма,* акуз. *ла̂нце.*

Најзад ваља споменути да неке именице имају двојак акценат:

за́лог и *за̀лог, је́чам* и *јѐчам, су́сре̄т* и *су̀сре̄т, п̄ре́лаз* и *п̄рѐлаз* (поред *п̄ријѐлаз).*

3. Именице типа *Дȕшан, бȉсер, дȕкāт* (Дан. op. cit. 28) понашају се двојако:

а) Оне без непостојаног вокала као: *Арāп, бѐздан, бѐлег, бȉсер* (у Пиви и Др. бȉсер-бȉсера—СДЗб X, 211), *бȕбрег, вàган, Вдин, дȍчек, дȕкāт, зàгар, ȉзбор, ȉзвор, ȉзрод, јàстук, јàтак, јѐзик* (у пљев. јѐзик-јѐзика — СДЗб III, 131), *јѐлен, кȍнак, мѐдвед, дбраз, дра(х), пѐчāт, пдрод, пдток, сȕцук, тàван, тдвар, Тȕрчин, ȕкор, ȕнук,* — којима се придружује *Пдвлен* (Дан. op. cit. 27) и *Мȉлун* (Дан. op. cit. 36), *бàтак, ȕбој, ȕпис, ȕсов* (овако и у пљев. говору — СДЗб III, 118, и у Пиви и Др. ȕпис-ȕписа, ȕков-ȕкова, ȕбој-ȕбоја — СДЗб X, 205) — имају промену која одговара књижевној (сј. з.), а у арх. з. чувају старину: *дбраз-обрāза-обрāзу-обрāзом-о обрāзу, обрāзи-дбрāзā-обрāзима.*

Друге, пак, као *жȉвōт-живдта, мр̀твац-мр̀твàца* (поред *мр̀тац-мр̀ца*), *сѐдок седȍка* мењају се по обрасцу: *жȉвōт-живдта-живдту-живдтом-о живдту, живдти-живдтā-живдтима* (арх. зоне) и *живдти-живдтā-живдтима* (сјен. з.).

б) Именице са непостојаним вокалом као: *кȍбац, кȍсац, мȍмак, дтац, прȍсац, прдштац, тдчак, чàбар* у јед. задржавају нови акценат, сем у вок. где има неједнакости, а тако и у ном. и акуз. мн.; у ген. и вок. мн. скраћује се ˋ у ˝ акценат; у дат., инстр. и лок. падежни наставак је с ˝ акцентом у арх. зонама:

кȍсац-кȍсца-кȍсцу-кȁшче, кȍсци-кȍсāцā-кȍсцима и *косцȉма* (према зонама).

Код Дан. ген. мн. ових именица гласи косáцā, отáцā, а тако је и у Пиви и Др. (СДЗб X, 189).

Од ових именица одступа у множини именица *дтац* јер се проширује и гласи: *дчеви* (и *очёви*)-*дчёвā-дчевима* (и *очёвима*) и *дчеви-дчёвā-дчевима* (према зонама). Именица *мдмак* исто тако разликује се у мн. од осталих: *мдмци-мдмāкā-мдмцима* — на целом подручју. Дакле, као оне типа лднац. Код Дан. имамо облике мдмци и мдмци, мдмке и мдмцима;ген. момáкā (Дан. op. cit. 30). У Пиви и Др. као овде (в. J. В. — СДЗб X, 189). У Вука и у пљев. говору као код Дан. (в. СДЗб III, 118).

Овој групи именица придружује се *јѐмац* и *Вр̀шац* (Дан. op. cit. 33); у Пиви и Др. Вр̀шац-Вр̀шца и Шȁбац-Шàпца (J. В. — СДЗб X, 195).

Именицама типа *кȍсац* пришле су именице *ȍван* и *ȍвас* (и *óван óвас*), У Пиви и Др. ȍвас-ȍвса (СДЗб X, 189). У пљеваљ. говору: ȍван-ȍвна, ȍвас-ȍвса (СДЗб III, 117) као и у Вука. Множина им се проширује уметком *-ов*, што утиче на промену једнинског акцента, тако да се у ген. појачава скраћивање те се место ' јавља '' акценат: *ȍвнōвā, ȍвсōвā* — у свим зонама,

У осталим падежима или се јавља '' акценат на уметку *-ов* (арх. з.) или је као код Дан (сјен. з.):

овнȍви-овнȍвима-овнȍве, овсȍви-овсȍвима-овсȍве и *ȍвнови-ȍвновима-ȍвнове, ȍвсови-ȍвсовима-ȍвсове.*

в) Именице типа *лȍнац-лóнца,* сем ових које ћу споменути, одступају од Даничића: *лȍнац-лóнца, кȍнац-кóнца, лȍвац-лóвца* и *кȍлац-кóца.* Једнина им гласи: *лȍнац-лóнца-лóнцу-лȍнац-лȏнче-лóнцем-о лóнцу; лȍвац-лóвца-лóвцу-лóвца-лȏвче-лóвцем-о лóвцу.* У множини, ако именица значи нешто неживо, ном. има ^ акценат, а ако значи живо биће, ном. има ' акценат: *лȏнци, кȏнци,* али *лóвци.* Овако је и у акуз. Ген. има '' акценат код свих на коренову вокалу — у свим зонама: *кȍнāцā, кȍлāцā, лȍвāцā, лȍнāцā.* У дат., инстр. и лок. именице конац и лонац имају ^ акценат на коренову вокалу: *кȏнцима, лȏнцима* — у свим зонама, али се поред ових облика, у арх. зонама, чују и облици са акцентом на падежном наставку: *кōнцȉма, лōнцȉма.* У овим падежима тако се чују и именице колац и ловац.

Код Даничића у ген. мн. имамо лȍнāцā, кȍнāцā, нȍвāцā, али ловáцā (Дан. op. cit. 31). У пљеваљском говору запажа се ово: лóвац-лóвца-лóвāцā и кóлац-кóца-кóлāцā, нȍвац-нóвца-нȏвци-нȍвāцā-нȏвцима-нȏвце; кȍнац-кȏнци-кȍнāцā-кȏнцима-кȏнце (СДЗб III, 119). У Пиви и Др.: кȍнац-кȏнци-кȍнāцā-кȏнцима-кȏнце, лȍнац-лȏнци-лȍнāцā-лȏнцима, нȍвац-нóвца (СДЗб X, 190).

Именица *ȍрао* са именицама *кȁбао, кȍтао, пȍсао* чине засебну групу. Оне се чују двојако: *кȁбō, кȍтō, пȍсō* и *кабȁо, котȁо, посȁо.* Први облик са контракцијом чује се на целом подручју, а други — у арх. зонама. Једнински облици на целом подручју су: *орȁо* и *ȍрао-ȍрла-ȍрлу-ȍрлом-о ȍрлу.* У мн. сем ген. који има '' акценат на коренову вокалу или се чува стари акценат на уметку *-ов* (арх. з.) или је тај акц. померен (сј. з.): *орлȍви-ȍрлōвā-*

орлȍвима и *ȍрлови-ȍрлōвā-ȍрловима.* Од ових именица одступа у множ. именица кȁбао јер има ˝ акценат у свим падежима на коренову слогу: *кȁблови-кȁблōвā-кȁбловима* — у свим зонама.

г) Именице типа *вȍјнӣк* задржавају стари акценат са кратким слогом пред њим у арх. зонама.

α. *Банâт, бињӣш, бранӣк, буквӣк, видӣк, горштâк, зидâр* (и *зӣдāр), јошӣк, јунâк, копâч, крстâш* (орао, барјак), *окâш* (кантар), *орâч, пастӣр, рачӯн, рукâв, певâч, ситнӣш, слаткӣш, топлӣк, церӣк, шљивâр, шљивӣк.*

β. *гарôв, зељôв, кудрôв, кусôв, куцôв, лисôв, лудôв, мазгôв, мркôв* (и *мр̀ков*), *ниткôв, празнôв, самсôв ћалôв, шајтôв* и сл. (Дан. op. cit. 35).

Обе групе именица овог типа, у овом говору, имају померен акценат у једнини. Од овог може бити одступања само у акуз., што зависи од семантичке диференцијације. У вок. је увек повучен акценат и скраћен у ˝, на пр.:

горштâк-горштáка-горштáку-горштáка-гȍрштāче-горштáком-о горштáку; видӣк-видúка-видúку-видӣк-вӣдӣку-видúком-о видúку; гарôв-гарóва-гарóву-гарóва-гȁрове-гарóвом-о гарóву.

Како се види и она група именица (белов-белова) која код Дан. помера ˋ акценат ка крају речи, на средњи слог, овде је потпуно једнака са групом именица типа војник-војника.

У множини ове именице или свуда задржавају ′ акценат, сем. вок. или га задржавају само у ном. и акуз. — према зонама. У ген. је ^ акценат на падежном наставку, а у дат., инстр. и лок. је ˝ акценат на падежном наставку или су стари акценти померени према зонама:

горштáци-горштāкâ-горштāцӣма-горштáке и *горштáци-горштáкā-горштáцима; гарóви-гарōвâ-гарōвӣма* и *гарóви-гарóвā-гарóвима.*

Вок. показује двојност: оне именице које значе назив чељадета, имају ˝ акценат на коренову слогу, а оне које значе друго нешто, имају ′ акценат као у ном.:

гȍрштāци, јӯнāци, вȍјнӣци; али: *гарóви, буквúци, шљивúци.*

У пиперском говору именице овог типа чувају стари акценат на крајњем слогу (М. С. — СДЗб X, 93), у пљеваљском се

слажу са Даничићевим типом вòјнӣк-војни́ка (Руж. — СДЗб III, 122); у Вука имамо: бу̏квар-бу̏квāра, цр̀вић-цр̀вӣћа, гра̀дић-гра̀дӣћа, а са дужином ко̏мāд-ко̏мāда.

У пљеваљском говору код именица овог типа Руж. констатује превлачење акцента у вок. оба броја: јӯнāче-јӯнāци, сѐљāче-сѐљāци.

У Пиви и Др. са именицама типа војник слажу се: ко̀мāд-кома́да, нѐћāк-нећа́ка, плѐмӣћ-племи́ћа, ту̀ђӣн-туђи́на (овако је и у поцерском говору — М. М. 51), бу̀квāр-буква́ра, у̀нкāш-унка́ша (J. B. — СДЗб X, 207).

Групи именица бѐлов-белòва (Дан. op. cit. 35) у Пиви и Др. припадају: га̀ров-гарòва, а̀лов-алòва, а̀шов ашòва, би̏ров-бирòва (J. B. — СДЗб X, 203). Ове именице, у Пиви и Др., имају у вок. јед. акценат на првом слогу: га̏рове, лу̏дове — у чему се овај говор слаже са њим, али се разилазе у вок. мн. јер је у Пиви и Др. једнак са номинативом (гарòви), а овде и ном. и вок. мн. имају ′ акценат (гаро́ви).

Двосложне именице са ″ акцентом на коренову слогу

а) Од именица типа *бра̏тић, бу̏квић* (Дан. op. cit. 32) овде су познате: *дѐспот, жа̏бић, Ми̏лош, При̏зрен, Ср̏бин, У̏рош, чо̏ек,* и *чо̏век.* Друге које Дан. спомиње или се не чују овде или се јављају на другоме месту.

Са Даничићевом групом (op. cit. 33) које имају непостојано *а* овде се слажу: *вѐтар, дѐњак, За̏дар, ка̏шаљ, Ми̏тар, Пѐтар, пу̏пак, Ска̏дар, смо̏пак, чѐшаљ.* Овамо иде и *лѐвак* (и *ле́вак)* (Дан. op. cit. 27).

Овом типу уопште придружују се овде: *Дра̏гош, ша̏тор, ча̏дор* (Дан. op. cit. 29). У промени оне задржавају ″ акценат у свим падежима јед. и мн. ако је имају.

Именица *Ср̏бин* губећи слог — *ин* у мн. добија дужину у ген.: *Ср̏би-Ср̑бā.* Именица *чо̏век* (чо̏ек) у вок. јед. задржава ″ акценат, иначе у другим падежима помера га ка крају и мења у ′ на целом подручју или га мења у ‘ акценат у арх. зонама:

чо̏век-чове́ка-чове́ку-чове́ка-чо̏вече-чове́ком-о чове́ку или: *чо̏век-човѐка-човѐку-човѐком-о човѐку.*

Код именица са непостојаним *а*, сем код чёшаљ и свёкар, које у ген. јед. имају ` акценат (чèшља, свèкра), не мења се номинативски акценат:

пȗпак-пȗпка-пȗпку-пȗпак-пȗпку-пȗпком-о пȗпку.

Именице типа *стȃрац-стȃрца* (Дан. op. cit. 33) не разликују се од Даничића:

стȃрац-стȃрца, жȁлац-жȃлца, збȍјак-збȍјка, зглȃвак-зглȃвка, јȃрац-јȃрца, клȋнац-клȋнца, пȁлац-пȃлца, сȉвац-сȋвца.

Код именица овог типа развијена је дужина у епоси полугласника на вокалу који је претходио полугласнику у слабом положају (жальца-жа̏лца-жȃлца). С обзиром на то, овај говор не разликује се од млађих новоштокавских говора. Проф. Стевановић констатује да су дужине код Вука и Даничића, а то ће рећи у млађим новоштокавским говорима, секундарне, образоване у новије време и да чување кратког слога пред наставком представља остатак старине (М. С. СДЗб X, 176). Ако се пође од вок. јед. ових именица у пиперском говору, има вероватноће за претпоставку да се и у њему развила дужина која је после скраћена. Ја сматрам да је ово могућно зато што је образовање дужина на нашем језичком подручју везано за процес полугласника и логично је претпоставити да је дуљење слога пред ишчезлим полугласником могло захватити шире подручје новоштокавске зоне.

У јед. ове именице не мењају ^ акценат, као ни у мн. ако нису проширене са *-ов, -ев*, сем у ген. где се јавља ˝:

стȃрац-стȃрца-стȃрцу-стȃрче-стȃрцом-о стȃрцу, стȃрци-стȃрāцā-стȃрцима.

Ако су множински облици проширени, имају ˝ акценат на коренову вокалу:

стȃрчеви-стȃрчēвā-стȃрчевима, пȁлчеви-пȁлчēвā-пȁлчевима.

Даничић ништа не говори о ген. мн. са проширењем, само претпоставља да би могао имати ´ акценат према речи „близнóва“

б) Именице с ˝ акцентом и дужином иза њега скраћују дужину у зависним падежима или је задржавају.

α. Са скраћеном дужином у зависним падежима овде се чују:

бȕсēн-бȕсена (и *бȗс*), *гȍвōр-гȍвора, грмēн-грмена* (и *грȗм*), *грȕмēн-грȕмена, дȅвēр-дȅвера, дрȍбљēн-дрȍбљена, ђȁвō-ђȁвола, ȉвēр-ȉвера, јȁвōр-јȁвора, кȁмēн-кȁмена, крȅмēн-крȅмена, мрȁмōр-мрȁмора, ȍбēр-ȍбера, пȉлāмēн-пȉлāмена* (и *пȉлāм*), *прȁмēн-прȁмена* (и *прȃм*), *пр̄стēн-пр̄стена, сȅвēр-сȅвера, ст̄ршљēн-ст̄ршљена, ȕгљēн-ȕгљена, чȏпōр-чȏпора.* Са њима се слажу: *кȍвчēг-кȍвчега, ȏтрōв-ȏтрова* (Дан. op. cit. 28).

Ове именице задржавају ˝ акценат у јед. као и у мн. где она постоји:

дȅвēр-дȅвера-дȅверу-дȅвером-о дȅверу, дȅвери-дȅвēрā-дȅверима; ȉвēр-ȉвера-ȉверу-ȉвером-о ȉверу, ȉвери-ȉвēрā-ȉверима и *ȉверови-ȉверōвā-ȉверовима* (понекад и *дȅверови-дȅверōвā-дȅверовима*).

Значајно је споменути да се код именица овог типа не мења ˝ акценат у ˋ у лок. јед. као што је то код Даничића. Такву промену акцента у лок. јед. износи и Ружичић код именица овог типа: на камѐну, на јавòру, на угљѐну (СДЗб III, 128). Тако је и код Вуковића: ђавòлу, грумѐну, грмѐну (СДЗб X, 211).

Многе од ових именица чују се у мн. са проширењем или са збирним значењем:

бȕсенови-бȕсенōвā-бȕсеновима, пȉлāменови-пȉлāменōвā-пȉлāменовима итд., или: *бусȅње, дробљȅње, грумȅње, камȅње, мрамȏрје, угљȅвље* и *кȁмēње, ȉвēрје, мрȁмōрје* итд. — према зонама.

β. Са дужином у зависним падежима — тип *бȁчвāр, вȉтēз* (Дан. op. cit. 36) — чују се овде:

бȍгāљ, вȍђāр, вȍђњāк, гȁрвāн, дȉмљāк, кȍлāр, кȕјрāк, лȁбȕд, ȍблāк, ȍбрȕч, пȍјāс, скȍрȗ, слȕчāј, тȁлāс и др.

Оне које Дан. спомиње, а нису сада изнесене, уколико се не јављају на другоме месту, припадају овој прупи као и:

Бȍгдāн-Бȍгдāна, бȍжȕр-бȍжȗра, гȁтāр-гȁтāра, гвȍжђāр-гвȍжђāра, глȁснīк-глȁснīка, звȅкīр-звȅкīра, звȏнār-звȏнāра, зȉдār-зȉдāра, шȁрīн-шȁрīна — које су код Дан. са ˋ ацентом и дужином после њега (op. cit. 35).

У промени ових именица у оба броја акценат остаје исти, али у проширеној мн. дужина се скраћује:

кȍлāр-кȍлāра-кȍлāру-кȍлāром-о кȍлāру, кȍлāри-кȍлāрā-кȍлāрима; ȍбрȗч-ȍбрȗча-ȍбрȗчу-ȍбрȗчом (и *ȍбрȗчем*)*-о ȍбрȗчу, ȍбрȗчи-ȍбрȗчā-ȍбрȗчима* и *ȍбручеви-ȍбручēвā-ȍбручевима.*

Неке се са проширеном множ. само и чују као:

гȁвранови-гȁвранōвā-гȁврановима, јȁстребови јȁстребōвā-јȁстребовима.

Чешће је и *пȍјасеви* него *пȍјāси.* Код Дан. заступљено је померање акцента ка крају речи у ген. мн.: витезо́ва, лабудо́ва (чега овде нема), а у дат., лок. и инстр. га нема: вȉтезовима, лȁбудовима, али га је претпостављао: лабудȍвима. У пљев. говору има померања акцента у лок. јед.: у амба́ру, на вршáју, а има случајева где га нема као напр. на дȗвāру, на бȗнāру. Померање је познато и у мн. у пљев. говору као: љешњи̏ци-љешњи́кā-љешњи́цима, роњáци-роњáкā-роњáцима, а нарочито у дат., инстр. и лок.: голубȍвима, дуварȍвима (СДЗб III, 129—130).

У Пиви и Др. има их које не мењају акценат у лок. јед. као *вȍзāр, пȉсāр* (J. B. — СДЗб X, 213), а има их и са повученим акцентом у лок. јед. као: по лелéку, у пожáру и сл. (J. B. — СДЗб X, 214). Код неких Вуковић бележи непромењен акценат ако уз њих стоји атрибут: ȗ другом вр̏шāју. Сем тога Вуковић констатује да има неких са повученим акцентом у мн. у свим падежима као: љешњи́ци-љешњи́кā-љешњи́цима, роњáци-роњáкā-роњáцима (J. B. — СДЗб X, 215). У Пиви и Др. има померања акцента и у проширеном ген. мн.: кȍтāр-котарóвā, гȍлȕб-голубóвā, као и у дат., инстр. и лок. мн. — бунарȍвима, лепирȍвима (J. B. — СДЗб X, 215), чега нема на подручју ових говора.

3. Трособожне именице

а) Именице са првим акцентованим слогом су двојаке: једну групу чине оне са кратким акцентом на том слогу, а другу са дугим.

α. Именице са ˝ акцентом на коренову вокалу не слажу се стањем код Даничића (op. cit. 42), јер их овде има које при-

падају другим типовима по Даничићу. Са именицама типа *а̏по-стол, бр̏ђанин* (Дан. op. cit. 42), сем оних које се јављају на другоме месту, чују се у овим говорима:

ба̏самак (Дан. 44), *до̏бротвор* (Дан. 40), *Ја̏дранин* (Дан. 39), *ка̏урин* (Дан. 40) *Млѐчанин* (Дан. 40), *О̏точац* (Дан. 44) *ћѐпе-нак, ћи̏нтерац* (Дан. 41). Овамо иде и *на̏ковањ* (Дан. 45).

Све ове именице задржавају неизмењен акценат у оба броја:

ду̏шманин-ду̏шманина-ду̏шманину-ду̏шманином о ду̏шманину, ду̏шмани-ду̏шма̄на̄-ду̏шманима-ду̏шмане (и *душма́ни-душма̄на̂-душма̄ни̏ма; душма́на̄-душма́нима* — према зонама).

Именице на *-анин* које значе називе становника неког места или краја имају дужину у множини:

Ба̏ра̄ни-Ба̏ра̄на̄-Ба̏ра̄нима-Ба̏ра̄не, Ја̏дра̄ни-Ја̏дра̄на̄-Ја̏дра̄нима-Ја̏дра̄не.

Овај тип именица ни код Даничића нема померања акцента, сем именице при̏јатељ у ген. мн. — пријате́ља̄.

Оне именице које имају непостојани вокал као: *па̏поњак, па̏сторак* и *пра̏порац* исто тако не мењају акценат у промени, али у вок. оба броја добију дужину на другом слогу, а у ген. мн. на трећем:

па̏сторак-па̏сто̄рче-па̏сто̄рци-па̏сторака̄, пра̏порац-пра̏по̄рче-пра̏по̄рци-пра̏пора̄ца̄.

Овој групи припадају неке које као код Даничића имају дужину на другом слогу (Дан. op. cit. 45): *за̏во̄рањ, по̏тпо̄рањ, при̏тпсак,* Њима се придружује *ска̏ка̄вац* (Дан. op. cit. 41). Акценат им остаје неизмењен, а тако и дужина:

за̏во̄рањ-за̏во̄рња-за̏во̄рњу-за̏во̄рњем-о за̏во̄рњу, за̏во̄рњи-за̏во̄рња̄-за̏во̄рњима-за̏во̄рње.

γ. Овде имају кратки акценат (") на коренову вокалу, као код Даничића, а које код њега немају дужине (Дан. op. cit. 46):

Бо̏гољӯб, до̏гађа̄ј, до̏гово̄р, за̏бора̄в, за̏вежља̄ј, за̏вича̄ј за̏лога̄ј, ја̏годња̄к, и̏мења̄к, о̏бича̄ј, ли̏стопа̄д (време када опада лист).

С овим иду: *ла̏долѐж* (Дан. op. cit. 44), *ви̏ногра̄д, ко̏њанӣк* (Дан. op. cit. 46). Овако и у Пиви и Др. (J. B. — СДЗб X, 222).

Овом типу припада и *јȍрговāн* (Дан. op. cit. 47), а у пиперском јорговāн (М. С. — СДЗб X, 101).

Код свих ових имеиица у промени акценат остаје неизмењен као и дужина иза њега:

зȁвичāј-зȁвичāја-зȁвичāју-зȁвичāјем-о зȁвичāју, зȁвичāји-зȁвичāјā-зȁвичāјима; Рȁдомūр-Рȁдомūра-Рȁдомūру-Рȁдомūром-о Рȁдомūру.

Овако се понашају и оне које су им пришле као:

вȉноград-вȉнограда-вȉнограду-вȉноградом-о вȉнограду, вȉногради-вȉноградā-вȉноградима.

Са скраћеном дужином у зависним падежима чују се:

дȍговōр,ȉзговōр, ȍдговōр, прȉговōр, рȁзговōр: дȍговōр-дȍговора-дȍговору-дȍговором -о дȍговору.

Овако је и у Пиви и Др. (J. В. — СДЗб X, 224), у пљеваљском говору (Руж. — СДЗб. III, 130) и у поцерском говору (в. М. Моск. op. cit. 30).

Код Даничића неке именице овог типа (op. cit. 46—13) мењају ˝ акценат у ′ у лок. јед.: дȍгађāј-догађáју, ȏбичāј обичáју, пȏрођāј-порођáју, а у речима дȍговōр, нȁговōр и рȁзговōр ˝ акценат мења се у ˋ у лок. јед. и помера ка крају — договȍру. Та особина није позната на овом подручју.

У пиперском говору Стевановић је забележио: вљȅренȉк, зȁвичāј, мȁнастȉр, мȕченȉк, ȏпроштāј, рȁспорēд и др. са дужином иза акцента код којих нема ни промене ни померања акцента у парадигми (М. С. — СДЗб X, 98).

Као код Даничића и у Пиви је повучен акценат ка крају у лок јед. у речима: зȁлогāј — у залогáју (овако и у поцер. говору — Моск. op. cit. 31), ȏбичāј-по обичáју, пȏложāј-на положáју, рȁстегљāј-у растегљáју. Померање акцента у лок. јед. познато је у Пиви и у речи мȁнастȉр-манастúру (J. В. СДЗб, X, 223). Овако је и у пљеваљском говору у ген., дат., инстр. и лок. мн. у речима залогај, манастир: залогáји-залогáјима, манастúри-манастúрима (Руж. СДЗб III, 131). Померање акцента у лок. јед. јавља се и у речима које су састављене од речи „говор“ и предметака како у Пиви и Др. тако и у пљеваљском говору: рȁзговōр-разговȍру (в. J. В. — СДЗб X, 224. и Руж. — СДЗб III, 131), *чега овде нема.*

а) Именице са дугим акцентом на првом слогу

Мало је речи са овим акцентом на првом слогу те се овај говор не слаже са оним што Дан. наводи на стр. 39. и 40. споменаног дела. Сем именица *Вȋнковци, Кȃоловци* и *мȃјковић* (и у Пиви тако — в. СДЗб, X, 216) овакве су овде *зȃменȋк и сȗђенȋк* (и у Пиви и Др. — СДЗб X, 224–225). Са њима иде: *дȗнђерин* (Дан. 40), *Вȃљевац* (Дан. 43). Овим речима придружују се презимена: *Влȃјковић, Вȗјковић, Јȃнковић, Мȃрковић, Мȋрковић* итд. Додуше, код презимена има и колебања у арх. зонама. Наиме, чује се и стари кратки акценат на средњем слогу: *Јȁнкȍвић, Мȁркȍвић* и сл. У промени ових речи (презимена) среће се и архаичност и новије стање: *Јȃнковић-Јȃнковића-Јȃнковићу* и *Јȏнкȍвић-Јȃнкȍвића-Јȃнкȍвићу* итд. Што се тиче других речи овог типа са ^ акцентом оне га задржавају и у промени (као и дужину где постоји):

зȃменȋк-зȃменȋка-зȃменȋку, зȃменȋци-зȃменȋкā-зȃменȋцима.

б) Именице са средњим акцентованим слогом

α. Са старим кратким акцентом на том слогу и дужином пред њим овде се чују у арх. зонама:

Бȁчвȁнин, Жȕпљȁнин, Мȁчвȁнин, Рȁмљȁнин (Дан. op. cit. 39), *бȁрјȁчић, бȅрбȅрин*, (у Пиперима бȅрберин — СДЗб X, 98), *гȕрбȅшин* (Дан. op. cit. 40), *Грȕжȁнин* (Дан. op. cit. 42), *нȁлбȁшин* (Дан. 45). Овамо иду и: *Дȕљȅвић, Зȕлȅвић, Кȕјдвић, Пȁљȅвац, Рȉкȁвци* и сл. Акценат им се не мења. Овакав акценат имају у арх. зонама и ове речи: *нȁмȅснȉк, нȁрȅднȉк, нȁпȁснȉк, нȁчȁлнȉк, ȁрнȉчȁр, ȕстȗњȁк, смȅтȅњȁк, сȕврснȉк*, (Дан. op. cit. 45), *кȍчнȗчȁр, сȁвȅзнȉк, скрȅтнȗчȁр, ȕпчȅснȉк* (Дан. op. cit. 47). Њима се придружују и речи: *нȁстȁјнȉк, ȕпрȅстȁјнȉк, рȁскȍвнȉк* (Дан. op. cit. 48). Са њима се слажу: *зȁстȁвнȉк, нȁстȁвнȉк, ȕпрȅстȁвчȉк.*

У промени ових именица не мења се акценат ни дужина, само код оних које се завршавају на *-анин* и значе назив становника (према покрајини, речном сливу или граду), мења се у ^ акценат у ген. мн. и помера на почетни слог: *Бȃчвāнā, Жȗпљāнā, Лȋчāнā, Рȃмљāнā.*

α_1. Са старим кратким акцентом на средњем слогу коме претходи кратак слог има велики број речи у арх. зонама овог подручја:

Ара̏пин, довра̏так, завѐзак, заклȍпац, калу̏ђер, напрѐдак, нара̏мак, огри̏зак (и угризак), *побра̏тим, подмла̏дак, пољу̏бац, потȍчић, рани̏тељ, роди̏тељ, свети̏тељ, сеља̏нин, спаси̏тељ, учи̏тељ, ушти̏пак* и др. (Дан. op. cit. 48). Са овим иду: *изби̏рак, измѐтак, испр̏дак, нави̏љак, обȍјак, окра̏јак, оста̏нак, подрȍбац, подмѐтак, почи̏нак* и сл.

α_2. Са старим кратким акцентом на средњем слогу и дужином на последњем слогу су:

бездӯшнӣк, безӯмнӣк, безбȍжнӣк, грани̏ча̄р, звери̏ња̄к, наја̏млӣк, одмѐтнӣк, поткȍжња̄к, потȍча̄р, свештѐнӣк, Стани̏мӣр, тамни̏ча̄р (Дан. op. cit. 46).

Овде се чују и: *дола̏знӣк, пола̏знӣк, прола̏знӣк, освѐтнӣк, уста̏нӣк.*

Са њима се слажу: *Цари̏гра̄д* (Дан. op. cit. 46), *говѐда̄р* (Дан. op. cit. 47).

Код свих ових именица акценат је без промене у оба броја, сем оних на *-анин* које у ген. мн. имају превучен ̏ акценат на први слог:

сеља̏ни-сѐља̄на̄-сеља̄нима, Ара̏пи-А̏ра̄па̄-Ара̏пима.

Пиперски говор чува стари кратки акценат на средњем слогу код именица овог типа: *барја̏чић, ката̏ньец, калу̏ђер, пропла̏ньек, тргȍвьец,* (М. С. — СДЗб X, 98—99).

Потребно је споменути да у арх. зонама нема увек дужине у зависним падежима после губљења непостојаног вокала, код именица овог типа ако им се основа завршава са два сугласника од којих је први сонант:

обȍјак-обȍјка, окра̏јак-окра̏јка, опа̏нак-опа̏нка, ури̏вак-ури̏вка, уши̏вак-уши̏вка.

Ова особина позната је и пиперском говору (М. С. — СДЗб X, 99). У млађим говорима где је извршено померање старог кратког акцента са средњег слога ка почетку речи у оваквој позицији, после ишчезавања полугласника, развила се дужина: *ȍпа̄нка, ȍбо̄јка, у̀рӣвка* — са чиме се слаже сјеничка зона.

α_3. Са старим дугим акцентом на средњем слогу су: *алâјбег, Арâнђел, сенâтōр* (Дан. op. cit. 45). Са овим иду: *кунâтōр* и *џепâрōш*. У Вука нема ни једне. На арх. подручју акценат се не мења:

сенâтōр-сенâтора-сенâтором, сенâтори-сенâтōрā-сенâторима.

в) Именице са крајњим акцентованим слогом

Њих треба посматрати као две групе:

1. Једну групу чине оне са старим кратким акцентом који је померен на претходни слог и

2. Другу групу чине оне са старим дугим акцентом на крају.

1. Именице са старим кратким акцентом на крају су неједнаке:

α. Један тип чине именице с кратким вокалом пред акцентованим слогом и

β. Други тип чине оне са дугим вокалом пред акцентованим слогом.

α. Именицама са кратким вокалом пред акцентом (на који је померен стари акценат) припадају оне које и Даничић бележи сем малог броја што ће се споменути на другоме месту:

антрèшељ, Арбàнас, Беòград, Багрдан, Весèлин, властèлин, Вукòман, Голýбан, госпòдин, дегèнек, домàћин, Драгýтин, Живòин, зубýнић, јунàчић, клобýчић, колàчић, колýтић, кумàшин, кукýруз, Милýтин, пашèног, пушкòмет (и *пýшкомет*), *Симèун, сирòма*(*х*), *чоèчић* (и човèчић) (Дан. op. cit. 44).

У пиперском говору није извршено померање акцента код именица овог типа: Вукашйн, господйн, домаћйн, сиромá(х), пашенóг итд. (М. С. — СДЗб X, 100).

Говор Пиве и Др. не слаже се код ових именица са стањем код Даничића. Тако на пр. групи именица агàлук, водòпој (Дан. op. cit. 44) у Пиви припадају амàнет, вилàјет, душмàнлук (Дан. op. cit. 5а, б 43). Овој групи у Пиви и Др. припадају све оне које у овом говору имају ^ акценат на последњем слогу као: адвòкāт, весèлнйк, овштйнāр, племèнйк (J. B. — СДЗб X, 218).

Именице овог типа у арх. зонама новоп.-сјен. говора, ако су без непостојаног вокала, задржавају у промени стари акценат на слогу где је и био у оба броја, сем ген. мн. где се ˝ акценат мења у ^ :

домàћин домаћи̏на-домаћи̏ну-домаћи̏ном-о домаћи̏ну, домаћи̏ни-домаћи̏нā-домаћи̏нима.

Именице, пак, са непостојаним вокалом (синòвац, покрòвац) имају у вок. јед. измењен ˋ акценат у ˝, као и у ген. мн. У дат., инстр. и лок. мн. чује се двојност: или се задржава ˋ акценат као у јед. или се помера ка крају речи и јавља као ˝ на падежном наставку. Ово друго је чешће у арх. зонама: *синòвац-синòвца-синòвцу-си̏нōвче-синòвцом* (и синòвцем) *-о синòвцу, синòвци-синȍвāцā -синòвцима* (и *синовци̏ма*) *-синòвце.* Овакво преношење акцента на први слог вок. јед. среће се и у пиперском говору код именица са непостојаним вокалом (М. С. — СДЗб X, 100). Говор Пиве и Др. исто тако познаје превлачење акцента у вок. јед. код именица овог типа: пȍкрōвче, ȕдōвче Тако је и код именица типа палàмāр, племѐнӣк (овде су са ^ акцентом на крајњем слогу — в. СДЗб X, 218), али ове особине нема код именица типа агàлук, вилàет (в. СДЗб X, 217). Оваква двојност јавља се и код Даничића (в. op. cit. 45, 6бб; 47—14а). Превлачење акцента на први слог у вок. јед. познато је и пљеваљском говору: Бȅрāнче, гȍсподāре, дȅсечāре, кȁпетāне (СДЗб III, 123). Ружичић претпоставља да би превлачења могло бити и у вок. мн. код именица где је то заступљено у вок. јед.

β. Именице са дугим вокалом пред акцентованим слогом (на који је померен стари акценат) типа *амáнет, бурáзер* (Дан. op. cit. 43—44) јесу: *вилáет, душмáнлук, зијáфет, кијáмет, Насрáдин, ненáсит, пишмáнлук, сијáсет.* Овде се чују и: *инáет, мелáјћет*, а с њима иде и *братáнић* (Дан. op. cit. 42).

Као код Даничића и овде су са непостојаним вокалом: *бегýнац, брежýљак, брдéљак, голýбак, десéтак, добúтак, завúтак, злочúнац, једúнац, матóрац, оснýтак, остáтак, пијáнац* итд. (Дан. op. cit. 43—5б). Овде се чују и ове: *навúтак, плашљúвац, потóмак, почéтак, преслáчак, путéљак.* С овим иду и: *крадљúвац, лажљúвац, лењúвац, паљéтак, смрдљúвац, смутљúвац, страшљúвац* (Дан. op. cit. 41), *близáнац, маслáчак* (Дан. op. cit. 44). У пиперског говору код њих се чува старо стање: амāнȅт, вилāȅт

и сл., те је према ном. јед. ово подручје једнако са млађим новоштокавским говорима (в. СДЗб III, 122—123. и СДЗб X, 218—219).

Код именица овог типа у промени постоји двојност:

а) Оне без непостојаног вокала (тип ама́нет) чувају стари кратки акценат на крајњем слогу основе у свим падежима јед. сем акуз. (пошто је једнак ном.) као и ген. мн. који на другом слогу основе добије ^ акценат — у нов. и штав. зони:

ама́нет-ама̄нѐта-ама̄нѐту-ама̄нѐтом о ама̄нѐту, ама̄нѐти-ама̂нēта̄-ама̄нѐтима.

б) Именице са непостојаним вокалом задржавају померен акценат у свим једнинским облицима, сем вок. где се врши превлачење на први слог у виду ‵‵ акцента — на целом подручју: *п̄лашљи́вац-п̄лашљи́вца-п̄лашљи́вцу-п̄лашљи́вцом-о п̄лашљи́вцу;* у множини, у арх. зонама, мења се ′ акценат у ^ у ген. мн. и остаје на истоме месту, а у дат., инстр. и лок. падежни наставак има ‵‵ акценат; вок. мн. има превучен акценат као и у једнини:

п̄лашљи́вци-п̄лашљи̂ва̄ца̄-п̄лашљӣвци̏ма-п̄ла̏шљӣвче.

Даничић није сигуран да ли је код ових именица са непостојаним вокалом у вок. јед. ‵ или ‵‵ акценат на првом слогу: Рѐса̄вче или Рѐса̄вче. За вок. мн. претпоставља да ће бити као у једнини (Дан. op. cit. 44).

У говору Пиве и Др., код именица овог типа, Вуковић констатује: „Вокатив синг. је као код горњих именица (тј. буздован, мусломан) са низлазним акцентом, али и са скраћеним другим слогом: по̀сланӣче, про̀клетнӣче; а у вок. мн. акценат се не мења: послани́ци, проклетни́ци“. (в. СДЗб X 219). Тако је и у пљеваљском говору (в. ЗДЗб III, 123).

Сјен. зона (Шушуре, Гоње, Горачиће, Аљиновиће) у ген. мн. ових именица зна за превлачење акцента на први слог основе у виду ‵ : Мо̀ра̄ва̄ца̄, Мо̀ста̄ра̄на̄ и сл. — као код Даничића, а тако је и у Пиви и Др. и у пљеваљском говору (в. Дан. op. cit. 44; СДЗб X, 219; СДЗб III, 123).

2. Именице са старим дугим акцентом на крајњем слогу познате арх. зонама ових говора су:

барјакта̂р, башто̄ва̂н, болесни̂к, велика̂ш, весеља̂к, гвоздења̂к, господа̂р, десета̂к, ђавола̂н, ђенера̂л, запуша̂ч, избира̂ч, камења̂р, капета̂н, кокоша̂р, коњуша̂р, медења̂к, огрта̂ч, п̄оглава̂р,

помоћњȃк, церовȃк, церовȉк, црквењȃк (Дан. op. cit. 47—14). Овде се још чују: *календȃр, муслимȃн, набављȃч, отимȃч, покретȃч, половȃк, оснивȃч, прекривȃч, опанчȃр, поткивȃч.* Са њима се слажу: *ветрењȃк, посленȉк* (Дан. op. cit. 46).

Овакве су у пиперском говору: башчовȃн, болеснȉк, јорговȃн, коњушȃр, огртȃч, помоћнȉк и др. (в. СДЗб X, 101).

Код ових именица мења се акценат у промени: вок. јед. (а тако је код Дан. и Вуковића у Пиви и Др.) и вок. мн. имају на првом слогу превучен акценат у облику ˝ : *бȁштовȃне, бȁштовȃни, бȍлеснȉче, бȍлеснȉци).* У зависним падежима јед. место старог дугог увек се јавља ˊ акценат: *болеснȉка-болеснȉку-болеснȉком-о болеснȉку.* Арх. зоне у множини имају: у ген. стари дуги на крајњем слогу, а у дат., инстр. и лок. стари кратки на падежном наставку: *болеснȉци-болеснȉкȃ-болеснȉцȉма.*

У пиперском говору померање акцента познато је само вок. јед. ако је са наставком е, а ако је с наставком у, на том наставку је и акценат: јȍрговȃне, бȍлеснȉче, али: зулумћȃрȕ, коњушȃрȕ (в. СДЗб X, 101). У множинским облицима пиперски говор има акценат на падежном наставку.

Полазећи од ном. јед. ових именица, види се да оба ова типа говора (пиперски и новоп-сјен.) имају исту акценатску особину понесену из епохе заједничког живота свих новоштокавских говора. Међутим, акценатске особине ових именица показују њихово потпуно разилажење. Наиме, новоп.-сјен. говори, само у арх. зонама, чувају старије стање у ном. јед., у ген. и дат. (који је облик дат. и инстр. и лок.) мн. док се у другим облицима изједначио са говорима млађег типа, као што се изједначио и померањем старог кратког акцента с краја речи.

4. Вишесложне именице

Према месту акцента су неједнаке: Једну групу чине оне с акцентом на првом слогу који је неједнак по квантитету; другу чине с акцентом на унутрашњем слогу и трећу оне с акцентом на крајњем слогу (који је померен —˝— или се чува -^).

а) Именице с акцентом на првом слогу према квантитету акцентованог слога су двојаке:

α. С кратким акцентованим слогом типа *дѐспотовић* (Дан. op. cit. 49) чују се:

Вȁсоевић, Љѐшничанин, Мѝтровчанин, јȁбуковȁк, ђȕтуричȁр (Дан. op. cit. 53—16). С непостојаним *а* су: *јȁсеновац, Пѐжаревац* (и Пожȁрёвац) (Дан. op. cit. 49). Сем споменутих овде су чују: *Брѣничанин, Дрȁмићанин, Жѝтнићанин, Пѐжежанин, Тврдошевац.* Са њима иду: *нѐпријȁтељ, Дрѐкаловић, Сѝбињанин* (Дан. op. cit. 48—3), *пѐдупȍрањ* (Дан. op. cit. 52—13 б). С таквим акцентом је и *Бȕковичанин* (Дан. op. cit. 54).

Акценат је без промене у оба броја ових именица било да су са непостојаним вокалом или без њега.

Овде, као код Даничића, именице које се завршавају на *-ин*, ако га губе у мн., дуље претпоследњи вокал ном. мн. и то остаје у свим множинским облицима: *Вȁшњичанин-Вȁшњичȁни-Вȁшњичȁнā-Вȁшњичȁнима, Брѣничанин-Брѣничȁни-Брѣничȁнā-Брѣничȁнима.* Ово је особина свих зона, а позната је и пиперском говору (в. СДЗб X, 102).

β. Са дугим акцентом на првом слогу: *вȃрошанин* (Дан. op. cit. 48), *Вȋнковчанин* (Дан. op. cit. 52—9), *Рȗдничанин, Трȃвничанин* (Дан. op. cit. IV, 2, 48). Акценат им остаје без промене у оба броја, али се у мн. и овде јавља дуљење као у претходном случају: *Рȗдничанин-Рȗдничȁни-Рȗдничȁнā-Рȗдничȁнима.* Овако је и у пиперском говору (в. СДЗб X, 102).

б) Именице с акцентом на унутрашњем слогу

α. С кратким акцентом у арх. зонама: *Гусȉњанин, Морȃчанин, оцȃковић, Тимдчанин, укȗћанин, Цетȉњанин* (Дан. op. cit. IV, 3, 48), *адрȃповац, Ерцѐговац, Карȃновац, Крагȗевац* (Дан. op. cit. IV, 3б, 49), *Кȃрлдвчанин* (Дан. op. cit. IV, 2, 48), *Пѐткдвичанин, Подгдричанин, Субдтичанин* (Дан. op. cit. V, 1, 54). Овакве су и: *Дубнȉчанин, Кузмȉчевац, Никдљчанин, Осдоничанин, Полдкчанин, Фијȗљанин.* Акценат им је без промене, а у мн. се јавља дужина код речи на *-ин*.

Акценат је на унутрашњем слогу и у овим речима у арх. зонама: *Банȃћȃнин, Палȃнчȃнин* (Дан. op. cit. 50, 6а, б). Овакве су: *Кијѐвчȃнин, Медȃрȃнин, Рогджљȃнин.* Акценат им се не мења сем у ген. мн. где се помера ка почетку речи у виду ^ : *Медȃрȃнā, Рогджљȃнā* (и *Рогджљȃнā*).

С акцентом на трећем слогу су и ове: *Арнаўтин, господйчић, кукурўшчић, удовйчић, управйтељ* (Дан. op. cit. 50, 6а, б) као и друге које Даничић спомиње на страни 51, ако се не јаве у другој групи: *белокòрац, Белопòљац, заборàвак, шестопѐрац* и сл. Акценат им се не мења, сем код именице *Арнаўтин*, и њој сличним, које у ген. мн. добију ^ на претпоследњем слогу: *Арнаўти-Арнаўтā*.

Полазећи од места акцента, овом типу именица придружују се: *безāкòнīк* (Дан. op. cit. 53, 17), *безобрàзнīк, воденйчāр, голубйњāк, горопàднīк, кобасйчāр, кокошйњāк, лубенйчāр, самовлàснīк, понедѐљнīк* (Дан. op. cit. 53, 19), *запòведнīк, кукурўжњāк, лакрдијāш* (и *лакрдијàш*) (Дан. op. cit. 53—20), *Царигрàђанин* (Дан. op. cit. V, 4, 54), *Београ̀ђанин, домазѐтовић, муāмѐдовац, Студенйчанин* (Дан. op. cit. V, 4а, 54), *кривоклѐтвенīк* (Дан. op. cit. 56). Овамо иду и: *Љеворѐчанин, Мијайловић, Филимòновић*. Ни код ових се не мења акценат. Овакво је стање и у пиперском говору (М. С. — СДЗб X, 102).

С кратким акцентом на унутрашњем слогу у истим зонама чују се и ове речи: *Подунàвљанин* (Дан. op. cit. V, 5, 55), *самостворйтељ, староседѐоц* (Дан. op. cit. V, 6, 55). Овакве су и: *Бребернйштанин, Камешнйчанин*. Акценат им се не мења, сем код ових на *-ин* које у ген. мн. добију ^ на трећем слогу: *Бребернйштāнā, Камшнйчāнā*. Старо акценатско стање чува и пиперски говор (в. СДЗб X. 103).

Кратки акценат чува се на унутрашњем слогу и у овим речима: *Горњопòлокчанин, Доњокузмйчанин, Новодрàмићанин*. Акценат им се не мења.

β. С дугим акцентом на унутрашњем слогу чују се: *Белопāвлић* (Дан. op. cit. 53, 18), *полажājнīк* (Дан. op. cit. 53, 22). Овакве су и *бежимājчић* и *милокўрвић*. Акценат им је без промене.

б) Именице са старим акцентом на крајњем слогу

α. С померeним кратким акцентом на претходни кратак слог: *аркимàндрит, арнаўтлук, калабàлук, митрòполит, угурсўзлук* (Дан. op. cit. 51, 8а). Сем њих овај акценат имају: *богонòсац*

богомо̀љац, Смедерѐвац (и *Смедерéвац*) (Дан. op. cit.51, 7), *сватопо̀јац* (и *сватопóјац*).

Вок. јед. ових именица има превучен акценат на почетни слог, а у ген. мн. место ˋ јавља се ˜ : *бо̀гомо̄љче, богомо̀љаца̄*.

β. Речи са помереним кратким акцентом на претходни дуги слог: *богослóвац, Далматúнац, доброчúнац, завршéтак, замотýљак* и др. које Дан. спомиње на стр. 51 уколико се не јављају у некој другој групи.

Вокатив оба броја ових именица има превучен акценат на први слог (као код Даничића): *Да̀лматӣнче, Да̀лматӣнци*. Ген. мн. има ^ акценат на трећем слогу, а дат., инстр. и лок. ˜ на падежном наставку: *Далматӣна̄ца̄-Далматӣнца̃ма*.

Овим именицама придружују се неке из других група: *Вражогр̀мци* (и *Вражогр̃мци*), *доморо́дац* (и *домо̀рдац*) (Дан. op. cit. 50, 6 баа), *Јеруса́лим* (Дан. op. cit. 48), *незнабо́жац* (Дан. op. cit. 50, 6 б аа), *немарљúвац, оностра́нац* (Дан. op. cit. 49, 3 б), *по̄горе́лац* (Дан. op. cit. 51, 6 бб), *сваштозна́нац, Црногóрац* (у пиперском Црногорьец и само она у вок. јед. има ˜ акценат (в. СДЗб X, 103). Са овим иде и *Новопаза́рац* (Дан. op. cit. V. 7, 55). Именице ове групе имају превучен акценат на почетни слог у вок. оба броја: *по̄горе́лац-по̀горе̄лче-по̀горе̄лци* (и *по̄горе́лци*). Изузетак чини реч Новопазарац где вок. јед. има ˜ акценат на трећем слогу, а у вок. мн. се задржава једнински акценат на истоме месту: *Новопа̄за̄рче-Новопаза́рци*. Ген. мн. место једнинског акцента има ^: *по̄горе̂ла̄ца̄*; а дат., инстр. и лок. мн. има ˜ акценат на падежном наставку: *по̄горе̂лца̃ма, Новопа̄за̄рца̃ма;* ном. и акуз. мн. задржавају једнински (номинативски) акценат.

Прогресивнији део овог подручја мења ˊ акценат у ˋ у ген. мн. и помера га ка почетку речи за један слог — *по̄го̀ре̄ла̄ца̄*, а у дат., инстр. и лок. мн. задржава се једнински (номинативски) акценат — *по̄горе́лцима*.

γ. Са дугим акцентом на крајњем слогу у арх. зонама:

несуђенӣк, непоменӣк (вук, ђаво), *осуђенӣк. по̄дупира̂ч, по̄крштенӣк, ӯтопљенӣк, ӯтрвенӣк* (Дан. op. cit. 53,20). Овде се чују: *Поме̄тенӣк, Покрвенӣк, по̄сеченӣк, по̄ткива̂ч, пре̄писива̂ч, пре̄покрива̂ч, разгласива̂ч, са̄трвенӣк, усисива̂ч, учкопљенӣк.*

Даничић није сигуран да ли ове именице у вок. јед. имају ˝ или ˋ акценат. За вок. мн. претпоставља да има промењен номинативски акценат.

На целом подручју ових говора ове именице пружају овакву слику у једнини:

утопљѐни̂к-утопљени́ка-утопљени́ку-утопљени́ком-о утопљени́ку.

Ако реч значи нешто неживо, акуз. = ном. У множини арх. зоне чувају старије стање у ген., дат., инстр. и лок.:

утопљенӣка̂-утопљенӣци̏ма.

Б. ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА С НАСТАВКОМ *а*

1. Једносложне именице

а) Једну групу чине оне које имају стари кратки или дуги акценат на првом слогу и

б) Другу групу чине са старим кратким акцентом на крајњем слогу који је померен на претходни кратак или дуг слог.

а) Именице прве групе, према квантитету акцентованог слога, двојаке су:

α) Један тип чине оне са кратким старим акцентом и β) Други тип чине оне са дугим старим акцентом на првом слогу.

α. Именице са старим кратким акцентом на првом слогу:

брёза, бу̏ква, ву̏на, жи̏ца, ка̏па, књи̏га, кру̏шка, ли̏тра, пёсма, сли̏ка, ти̏ца, шу̏ма, и сл. (Дан. op. cit. 8) —

понашају се као у књижевном језику.

Посебно треба истаћи да се код њих чува дужина на наставку *-ама* у дат., инстр. и лок. мн. што је констатовао и Вуковић у говору Пиве и Др. (СДЗб X, 226), а није везано само за говоре старијег типа акценатског, како је то саопштио Решетар (Die Betonung 34): ви̏ла̄ма, мо̏тка̄ма, сла̏ма̄ма и сл.

Овом типу именица припадају: *да̏ска, ја̏гма, мётла, су̏за, са̏чма* (Дан. op. cit. 6–7). Са њима иду и именице *му̏(х)а, бу̏(х)а.*

Ове две последње имају ⌒ акценат у ген. мн. на падежном наставку (арх. з.): *бӯ(х)а̂, мӯ(х)а̂.*

Потребно је на крају истаћи да се у овом говору није извршило изједначавање именица, типа ма̀гла, мѐђа, р̀ђа са именицама овог типа као што је то случај у пиперском говору. То показује да је овај говор ишао истим путем, у свом развоју, као млађи говори новоштокавског типа.

β. Именице са старим дугим акцентом на првом слогу тип:

ба̂јка, ба̂нка, ба̂рка, ва̂рка, до̂јка, ма̂јка, п̄ра̂вда, п̄ри̂т̄ка, сла̂мка, сви̂рка, т̄ра̂вка, ћӯрка, цр̂ква, ча̂вка, ча̂рка, ша̂јка, шӯнка (Дан. op. cit. 6), — у промени чувају акценат у оба броја, само у ген. мн., ако се између крајњих основиних сугласника јавља непостојани вокал, скраћује се ⌒ у ˝:

сла̂мка-сла̂мкē-сла̂мци, сла̂мке-сла̂мкӣ-сла̂мкāма; ба̂нка-ба̂нкē-ба̂нци, ба̂нке-ба̂нкӣ (или *ба̏нāкā*)*-ба̂нкāма,* али: *до̏јāкā, ма̏јāкā, п̄ло̏вāкā, ћӯрāкā* (поред *до̂јкӣ, ма̂јкӣ, п̄ло̂вкӣ, ћӯркӣ*).

Само три именице са непостојаним вокалом задржавају ⌒ акценат у ген. мн.:

клѐт̄ва-клѐт̄āвā, п̄ри̂т̄ка-п̄ри̂т̄āкā и *цр̂ква-цр̂кāвā.*

Овако је и у пиперском говору (в. СДЗб X, 118).

У говору Пиве и Др. овом типу именица припадају: бо̂шча, ӯтва и шко̂ла (СДЗб X, 233). Прве две у овом говору припадају групи именица с ˝ акцентом на првом слогу: *бо̏шча, ӯт̄ва* (као код Вука), а трећа је као код Вуковића (код Вука је шко̏ла).

Поред оних које код Даничића не скраћују ⌒ акценат у ген. мн. Вуковић је изнео: кри̂жāкā, пло̂вāкā (поред пло̂вкā) и ма̂јāкā поред ма̏јāкā (и ма̂јкӣ) (J. B. — СДЗб X, 233).

У пљеваљском говору Ружичић је забележио колебање између именица овог типа и оних са ˝ акцентом на првом слогу као и оних са ′: то̂рба, то̏рба, то́рба; чо̂рба, чо̏рба, чо́рба; шко̂ла, шко̏ла, шко́ла; ба̂шча, ба̏шча (ређе) и ба́шча; ка̂рта, ка̏рта, ка́рта (СДЗб III, 39). Овај говор нема колебања сем код именице торба: *т̄о́рба* и *т̄о̏рба; башча* и *карт̄а* имају увек ⌒ акценат, *чорба* је са ′ акцентом. Реч *школа* има двојако значење, па је двојак и акценат. Наиме, зграда у којој деца уче је *шко̂ла,* а дечја игра је *шко́ла: Оћеш да играмо шко́лē?*

б) Именице са старим кратким акцентом на крају

α. С помереним акцентом на претходни кратак слог:

вòда, гòра, глòба, жèља, зèмља, жèна, зòра, ùгла, ùгра, кòза, кòса, лòза, màгла, мèђа, нòга, рòса, смòла итд. (Дан. op. cit. 6).

Даничић је саопштио да се мења ˋ акценат у ˝ у дат. јед. именица: вòда, дèца, зèмља-вòди, дèци, зèмљи, а за остале каже да се тешко чују у овом падежу.

У овом говору све именице овог типа, које значе нешто неживо, мењају ˋ акценат у ˝ у дат. јед.: *Да ти дâм, жèљи мојòј; Нàгла се онâ шљйва г зèмљи; Тèраў га гòдине г зèмљи; Кад је бȉло тâмо г зòри, крéнуше свáтови; Йди к онòј кòси; Ўправȉо к мèђи; Што ће дáват òнòј рђи;* Лок. јед. никад не мења номинативски акценат: *по зèмљи, по вòди, по кòси;* али га увек скраћују у акуз. јед.: *вòда-вòду, гòра-гòру, глòба-глòбу, жèља-жèљу, зèмља-зèмљу, рђа-рђу,* напр.: *Нàвалȉ Тўрчин глòбу; Ўфатȉ màглу; Обáлȉјо ми мèђу; Нè дȉра тў рђу; Ймâм једну лòзу.* Овако се понаша и збирна именица *дèца: дèци-дèцу.* Овако је стање и у Пиви и Др. (в. СДЗб X, 227).

У вок. оба броја ове именице имају ˝ акценат на почетном слогу као и у ном. и акуз. мн. ако не значе нешто живо:

вòдо-вòде, кòсо-кòсе, нòго-нòге; ном.-акуз. *-вòде, глòбе, гòре, жèље, зèмље, зòре, лòзе, màгле, мèђе, рòсе.*

К њима нагиње, од оних које значе нешто живо, *кòза: кòзе* поред *кòзе.*

Даничић је изнео да има ˝ акценат и ном. мн. оних именица које у акуз. јед. мењају ˋ у ˝, али је нагласио да их има и таквих које у акуз. јед. не мењају ˋ акценат већ само у ном. мн. као на пр. бȕха-бȕху-бȕхе (op. cit. 7). Овде је таква само именица *снà-снàу-снâе,* а именице бȕха, мȕха и сȕза овде иду у групу именица са ˝ акцентом на првом слогу.

И у пљеваљском говору има одступања од Даничића утолико што ˋ акценат прелази у ˝ у дат. јед. у свим речима које Ружичић спомиње на стр 137. Исто тако пљеваљски говор разилази се с Даничићем и у томе што су речи дâска, жèља, ȉгра, рђа, сȕза пришле групи именица са старим ˝ акцентом на првом слогу (в. СДЗб III, 136) као што је случај у Пиви и Др. са

речима даска, игра, суза (в. СДЗб X, 227). Овде су такве само *дȁска* и *сȕза*.

Архаичније зоне новоп.–сјен. говора чувају старије стање у ген. и инстр. јед. као и у ген., дат., инстр. и лок. мн.–где се јавља акценат на падежном наставку:

водȇ-водȏм, зорȇ-зорȏм, иглȇ иглȏм, маглȇ-маглȏм; вōдā, гōрā, кōзā; водȁма, горȁма, козȁма;

али поред оваквог стања чује се ген. мн. и са ^ акцентом на првом слогу: *вȏдā, гȏрā*. Код неких је увек овако: *жȇљā, лȏзā, смȏлā* — чак и у прогресивној зони.

β. Са повученим старим акцентом на претходни дуги слог–типа *ви́ла, ру́ка* (Дан. op. cit. 4) — овде су:

во́јска, гла́ва, гра́на, дру́га, ду́га, ду́ша, зве́зда, ка́да, ка́ља, клу́па, ко́рпа, кре́ја, кру́па, ку́на, ли́ја, ма́на, му́ља, на́на, сла́на, слу́га, слу́га, су́мља, та́ма, те́гла, то́рба (и *то̀рба*), *фр́ба, чо́рба, ша́ла, ше́ва*.

Од овог типа именица само *гла́ва, ду́ша, ру́ка* имају двојност у дат. јед.: *гла́ви* и *гла̂ви, ду́ши* и *ду̂ши, ру́ци* и *ру̂ци*. Акценат ном. задржавају и у акуз. јед. сем неких које га мењају у ^ као: *гла́ва-гла̂ву, ду́ша-ду̂шу, зи́ма-зи̂му, во́јска-во̂јску, ру́ка-ру̂ку* — као код Даничића (op. cit. 4).

Овде нема двојности у акуз. јед. као код Даничића у речима: клу́па, сте́на, фр́ба, већ увек задржавају номинативски акценат: *клу́пу, сте́ну, фр́бу*. Овако је и код Вуковића (в. СДЗб X, 230).

Вок. оба броја свих ових именица има ^ акценат на почетном слогу:

во̂јско, ду̂шо, гла̂во, гра̂но, сте̂но итд., и *во̂јске, ду̂ше, гла̂ве, гра̂не* итд.

У ном., акуз. мн. имају ^ акценат само оне које га имају у акуз. јед.:

во́јска-во̂јску-во̂јске, ду́ша-ду̂шу-ду̂ше, зи́ма-зи̂му-зи̂ме, ру́ка-ру̂ку-ру̂ке.

Пљеваљски говор зна за промену ′ у ^ у дат. јед. сем оног што Дан. износи на стр. 4, и у речима: во́јска, мо́ба-во̂јсци, мо̂би (в. СДЗб III, 138). Ова последња у овом говору припада типу ба̂нка, сла̂мка.

Ружичићев материјал слаже се са Даничићем код оних именица које у акуз. јед. не мењају номинативски акценат, а мењају га у ном. мн. у ^. Оним Даничићевим он додаје и речи: вр̏ба-вр̂бу-вр̂бе, ре́са-рêсу-рêсе, сви́ла-сви̂лу-сви̂ле, ту́га-ту̂гу-ту̂ге (в. СДЗб III, 138).

У говору Пиве и Др. неке од именица овог типа имају у дат., акуз. јед. и ном., акуз. мн. стари акценат на првом слогу: во́јска-во̂јсци-во̂јску-во̂јске, гла́ва-гла̂ви-гла̂ву-гла̂ве, гра́на-гра̂ни-гра̂ну-гра̂не, као и гре́да, ду́ша, мо́ба, о́вца, стра́на (в. СДЗб X, 229–230). Оне именице које у дат. јед. не мењају ' у ^ акценат, а мењају га у акуз. јед. и ном. мн. чине посебну групу у говору Пиве и Др.: зи́ма-зи̂му-зи̂ме, пе́та-пêту-пêте и др. (в. СДЗб X, 230).

Ген. мн. именица овог типа има ^ акценат на падежном наставку или померен (номинативски) акценат — према зонама: *зве́здā, клу́пā, кре́јā* или *звēзда̂, крēја̂* и сл. Код именица с непостојаним вокалом овај падеж има ^ акценат на првом слогу:

во́јска-во̂јсāкā, гла́вња-гла̂вāњā (и *глāвњи̂* и *глāвња̂*), *то́рба-то̂рāбā* (и *тōрби̂*) —

у свим зонама: *овāца̂* и *ова́цā* — према зонама. Код Дан. је глава́њā, тора́бā (в. op. cit. 5). Пљеваљски говор у оваквим случајевима има наставак *и* у ген. и чува номинативски акценат: ци́глӣ (в. СДЗб III, 138).

Именица рука у ген. мн. гласи *ру̏кӯ* као у пљеваљском говору и у Пиви и Др. (в. СДЗб III, 138 и СДЗб X, 231). Код Дан. је ру̀кӯ као и код Моск. (op. cit. 4).

Дат., инстр., лок. мн. у арх. зонама ових говора имају стари кратки акценат на падежном наставку:

глāва̏ма, звēзда̏ма, крēја̏ма, кӯна̏ма, рука̏ма, стēна̏ма.

Овако је и код Решетара (в. Die Betonung, 96). Код Дан. је скраћен основин вокал у овим падежима: ру́ка-ру̀кама, сви́ња-сви̏њама, стра́на-стра̀нама (op. cit. 6). У пљеваљском говору Руж. каже да овај појав „није од великог значаја“. Сматра да је обичније ру̀кама, али је шире стије́нама, по стра́нама (в. СДЗб III, 139). Скраћивање првог слога у овим падежима често се среће и у Пиви и Др.: гра̀нама, лу̀кама, ру̀кама. Вуковић истиче, код неких именица овог типа, разлике између дат. мн. који задржава

акценат ном. јед. и инстр., лок. мн. који имају скраћен акценат: ку́лама-ку̀лама, слу́гама-слу̀гама (СДЗб X, 231).

Из прегледа ових именица запажа се да се ови говори налазе у кретању с обзиром на акценатско стање њихово. Врло је уочљиво да је процес померања старих акцената отишао знатно даље у једнинским облицима него у множинским у арх. зонама, док је он у западном делу (сјен. з.) готово завршен, што конкретно значи да је процес померања старих акцената, на подручју ових говора, неједнаког интензитета.

2. Тросложне именице

а) Именице с п̄рвим акцент̄ованим слогом

Према квантитету тог слога двојаке су: α. Једну групу чине оне с кратким акц. слогом и β. Другу чине оне с дугим акц. слогом.

α. С кратким акцентом на првом слогу тип *ја̏года* (Дан. ор. cit. 10) *ѝсп̄аша, ѝст̄ина, п̄ȍп̄аша, ст̄а̏рина* (стари човек) итд. Овамо иде: *бёрда̄нка̂* (и у Пиви и Др. — СДЗб X, 238), *Цѝга̄нка* (тако и код Дан. ор. cit. 12). Са њима се слаже *Ја̏дра̄нка* (код Дан. Јадранка, ор. cit. 12). Њима припада: *а̏ждаја, кȍкошка* (Дан. кȍкошка, 12), *п̄ȍгрешка* (Дан. пȍгрешка, 9), *рȍдбина* и *родбѝна* (Дан. рȍдбина, 10), *сȍт̄она* (и у пљеваљском – СДЗб III, 139), та̏збина. У говору Пиве и Др. као овде (СДЗб X, 237). Овде се чују и ове: *Ба̏ра̄нка, Ȍћа̂нка.* Акценат им се не мења у промени.

β. Са дугим акцентом на првом слогу типа *ка̂рлица, цр̂квица* (Дан. ор. cit. 9) поред оних које Дан. спомиње овде се чују:

га̂јбица, за̂друга (Вук-за́друга, Дан. као Вук), *за̂мена, за̂п̄река* (Вук-за́прека), *за̂ст̄ава* (Вук-за̏става), *ку̂рвица* (и курви́ца), *ма̂јчица, ма̂рвица, на̂вика* (Вук-на̀вика, у пљеваљ. гов. на́вика — СДЗб III, 140), *на̂града* (Вук-на́града), *на̂каза* (у Пиперима-на̏каза — СДЗб X, 124), *на̂мера* (Вук-на́мера), *на̂т̄ега* (Вук-на̏тега), *су̂меша, т̄ра̂вчица.*

Овакве су у пиперском говору: за̂бава, за̂буна, за̂друга, за̂мука, за̂пара, за̂прека, на̂права и на̂редба (СДЗб X, 124), а у Пиви и Др.: за̂бава, за̂буна, за̂вада, за̂мука, за̂прека, на̂вада, на̂града (СДЗб X, 238–239).

У промени им се акценат не мења.

б) Именице са крајњим акцентованим слогом

Једну групу чине речи са старим акцентом помереним на претходни кратак слог, а другу са старим акцентом помереним на претходни дуг слог.

α. Именице са помереним акцентом на претходни кратак слог типа *лепо̀та, добро̀та* (Дан. op. cit. 10):

брзи̏на, буда̀ла (обе и код Вука), *виси̏на, врући̏на, госпо̀да, грдо̀ба, даљи̏на, дебљи̏на, живи̏на, красо̀та, крти̏на, леди̏на* (Вук-лѐдина), *лепо̀та* (и код Вука), *меа̀на, плани̏на, равни̏на, родби̏на* и *ро̏дбина* (Вук-родби̏на), *руго̀ба* (и код Вука), *руди̏на, срамо̀та, стари̏на* (знаменитост – antiquitas) — и код Вука, слави̏на, слани̏на (код Вука сла̀вина, сла̀нина), *чисти̏на, шири̏на* (и код Вука).

Именице овог типа код Даничића мењају ' у " акценат у вок. оба броја: грдо̀ба-гр̏добо-гр̏добе. Оваква промена позната је код неких и у акуз. јед. и ном. и акуз. мн.: брзи̏на-бр̏зину-бр̏зине, виси̏на-ви̏сину-ви̏сине и др. (Дан. op. cit. 11). И у пљеваљском говору је као код Даничића: тего̀ба-тѐгобу-тѐгобе, топли̏на-то̏плину-то̏плине (СДЗб III, 139).

У говору Пиве и Др. овог типа су именице: буни̏на-буни̏не, слави̏на-слави̏не, шкрби̏на-шкрби̏не и сл. (СДЗб X, 233-234). Вуковић је констатовао да се овакве именице, када стоје без предлога, у акуз. јед. чују без повлачења акцента: брзи̏ну, виси̏ну, али с предлогом увек: на̏ брзину, у̏ висину. Сем тога Вуковић је истакао да неке имају двојак акценат у акуз. јед. и мн.: бистри̏на-би̏стрину (и бистри̏ну) — би̏стрине, дебљи̏на-дѐбљину (и дебљи̏ну) итд. Када неке од ових стоје с предлогом у акуз. јед., имају номинативски акценат, а у акуз. мн. повучен на први слог: на бистри̏ну, на̏ бистрине (СДЗб X, 234). У вок. оба броја повучен је акценат на први слог у говору Пиве и Др.: пла̏нино-пла̏нине, лѐпото-лѐпоте (СДЗб X, 235).

Новоп.-сјен. говори не слажу се ни са Даничићем нити са осталим говорима у погледу горње особине, већ задржавају акценат ном. јед. у оним падежима где се у поменутим говорима врши превлачење: *лепо̀та-лепо̀ту-лепо̀то,* мн.: *лепо̀те* (ном., акуз., вок.).

Именице овог типа у арх. зонама имају стари дуги акценат на крају у ген. оба броја и инстр. јед: *висйна-висинē-висинōм-висйнā*, а у дат., инстр. и лок. мн. ˝ акценат на падежном наставку: *висинā̀ма, дубинā̀ма* и сл.

Посебно истичем именицу *родбина* која се разликује од горњих тиме што има двојак акценат у ген. и инстр. јед.: *родбинē* и *рȍдбинē, родбинōм* и *рȍдбинōм*, а у дат., инстр. и лок. мн. увек само *рȍдбинā̀ма.*

β. Именице код којих је померање извршено на претходни дуг слог тип *одйва, тетйва* (Дан. op. cit. 10). Сем оних које Даничић спомиње овде се чују још: *галā̀ма, машйна, салā̀та* (овако и у Пиви — СДЗб X, 237), *салā̀ма, фурȕна* (и *фурȕна*).

Пиперски говор код ових именица чува стари кратки акценат на ултими: кадйфā, машйнā, серџā̀дā, тетйвā и сл. (СДЗб X, 126).

У ген. оба броја и инстр. јед. ових именица чува се стари дуги акценат на падежном наставку у арх. зонама: *кадифē- кадīфōм-кадīфā, салатē-салā̄тōм-салā̄тā*. Вок. оба броја има ˝ акценат на првом слогу: *кадȉфа-кȁдīфо-кȁдīфе* (овако је и у пљеваљском говору — СДЗб III, 139). У дат., инстр. и лок. мн. имају ˝ акценат на падежном наставку у истим зонама: *кадīфā̀ма, машīнā̀ма, одīвā̀ма.*

в) Именице са старим акцентом на средњем слогу

α. С кратким акцентом на средњем слогу тип *бā̀тина, кȍ-прива* (Дан. op. cit. 9) — овде се чују у арх. зонама:

бā̀тйна, брзйца, вилȕшка, вучйца, главйца, грабȕља, живйца, зечйца, копрйва, купйна, ливā̀да, малйна, марā̀ма, молйтва, невȅста, невȍља, несрȅћа, повȅсма (и повёсмо), *прасйца, слепйца* итд.

Овамо иду и оне Даничићеве где је стари акценат померен на претходни дуг слог као: *брāнйца* (Дан. op. cit. II, 1,8), *вāрнйца, зāлȍга, кāјсйја, нāрȅдба, пēнзйја, прīлйка, прīрȍда.*

У пљеваљском говору и у Пиви и Др. имамо: лȉвада, нáвика, прȉлика, звàница, пȕтања, пȍљана (в. СДЗб III, 140. и СДЗб X, 235), у Вука: пољàна. Остале које Вуковић спомиње у

овој групи (op. cit. стр. 235) у овом говору су као код Вука *(лáбрња, кáјгана, кóшница, кáмата)*.

Сви падежни облици, сем ген. мн. задржавају стари кратки акценат на средњем слогу:

ливáда-ливáдē-ливáди-ливáду--ливáдо ливáдōм-о ливáди, ливáделйвáдáма-ливáде.

У ген. мн. запажа се неједнакост. Наиме, именице којима се основа завршава једним сугласником или са два сугласника, али се између њих не умеће непостојани вокал, померају стари кратки акценат на први слог: *лйвáдā, мáрáмā, кōпрйвā, нēвēстā*, што се слаже са млађим новошток. говорима; друго, код именица којима се основа завршава са два сугласника, а између њих се умеће непостојано *а*, задржава се стари кратки акценат на истоме месту као у другим падежима оба броја: *виљýшāкā, молйтāвā*; треће, код именица које имају дужину пред старим кратким акцентом у ном. јед. ген. мн. на том слогу има ^ акценат:

пēнзйја-пēнзијā, прйлйка-прйлйкā, прйрōда-прйрōдā.

β. Са дугим акцентом на средњем слогу — тип *дèвōјка, пèчȳрка* (Дан. op. cit. 12) чују се у арх. зонама:

белōјка (конопља и девојка беле пути), *габēљка, дебēљка, девōјка, Загōрка, Јавōрка, кудēљка, маслйнка, Невēнка, пēтēљка, печȳрка, Радōјка, раскрōјка* (дугонога жена, девојка), *румēнка* (крава, коза), *Стамēнка, црнōјка*, (конопља, девојка), *челēнка*. Овакве су и: *везйља, дадйља, злопрēља, музйља, пēрйља, плетйља, пойља.*

Неке од ових именица на *-ка*, тј. заједничке, имају у вок. оба броја превучен, и скраћен, акценат на коренову вокалу:

дèвōјка-дēвōјко-дēвōјке, печȳрка-пēчȳрко-пēчȳрке, челēнка-чēлēнко-чēлēнке.

Имена лица на *-ка* као и друге без овог завршетка, из ове групе, у вок. оба броја не мењају номинативски акценат:

Јавōрка, Стамēнка, Спомēнка, дадйља-дадйље, пēрйља-пēрйље.

Номинативски (^) акценат остаје у свим другим падежима оба броја како код именица са основом на два сугласника тако и код оних на *-иља, -аља*, изузев именица: девојка, печурка, челенка које у ген. мн. скраћују ^ акценат у ", али га задржавају на истом слогу: *девōјāкā, пēчȳрāкā, челēнāкā* у арх. зонама.

3. Вишесложне именице

а) Именице с кратким или дугим акцентом на првом слогу

α. С кратким акцентованим слогом: *Вȉдосава, Дра̏гослава Вȕкосава, за̏гонēтка* (и у Вуковића, СДЗб X, 242), (у Вука загòнēтка, у Дан. загòнêтка), *ја̏воровина* (и у Дан.), *ја̏сеновача, ја̏сеновина* (овакве су обе и у Вуковића ib. 292 и у Стевановића, ib. 124), *ка̏меница, кр̏чмарица* (и у Стевановића, СДЗб X, 24), *Мȉтровица* (Дан. op. cit. 13), *прѐпелица, прȉповēтка* (и у Вуковића — СДЗб X, 242, а у Вука припòвēтка, у Дан. припòвêтка), *Ра̏досава, Смѐдерēвка* (и у Вуковића — СДЗб X, 242), *штѐточина*. У промени не мењају акценат што је особина свих зона овог подручја.

β. С дугим акцентованим слогом типа *ба̂новица, јêтрвица, ма̂јсторица* (Дан. op. cit. 12): *за̂меница* (и у Вуковића — СДЗб X, 242), *за̂ставица, Ја̂нковица* (жена, њива, ливада), *Ма̂рковица* (жена, њива, ливада), *Ми̂рковица* (жена), *на̂градица, Па̂вловица* (жена, њива, ливада), *прêставица, су̂ђеница, тêнџерица, Џанковица* (жена, њива, ливада). Акценат им се не мења у промени на целом подручју.

б) Именице с кратким или дугим акцентом на унутрашњем слогу

α. С кратким акцентом на другом, трећем и четвртом слогу:

беспо̏слица, Ерцѐгōвка (Дан. op. cit. 13,14), *несрѐтница, пирѐвина, поља̏ница, пута̏њица, тава̏ница, учȉтељица, царѐвина, чоба̏ница*, (Дан. op. cit. 13). У Вука су: пирѐвина, пољàница, путàњица, тавàница. Овде су овог типа:

га̄та̏лица, за̄го̏ркиња, Ка̄рло̏вкиња (Дан. op. cit 12), *на̄по̏јница, на̄ста̏вница, прӣмо̏ркиња.*

У Вука су: нàгōркиња, прѝмōркиња; у Вуковића: нáгоркиња, нáпојница, прѝморкиња (СДЗб X, 241). Са овим иду и ове: *арамȉја, Арнау̏тка* (у Вука арàмија, Арнàутка), *берачȉца* (у Вука берàчица), *борōвнȉца* (у Вука и Дан. борóвница). Споменућемо и ове:

викачȉца, певачȉца, подмӯклȉца, псовачȉца, проклēтнȉца, проклēштȉња.

Код Вука и Вуковића: подмýклица, проклéтница (в. СДЗб X, 240). Уз ове иде и *промуклйца*. Са овом групом иду и оне с кратким акцентом на четвртом слогу: *апотекарйца, васпитачйца, говедарйца, пријетељица* (в. Дан. op. cit. 13).

Ова група именица са акцентом на унутрашњем слогу понаша се неједнако у промени. Наиме, оне с акцентом на другом слогу (*тип учйтељица, тавдница*) не мењају тај акценат ни у једном падежу оба броја. Именице с акцентом на трећем и четвртом слогу, а без дужине пред акцентом, мењају ˝ у ˆ само у ген. мн. задржавајући га на истом слогу:

берачйца-берачйцā, орачйца-орачйцā, апотекарйца-апотекарйцā, васпитачйца-васпитачйцā.

Код именица с акцентом на трећем слогу и дужином пред њим, исто тако мења се ˝ у ˆ само у ген. мн., али га померају ка почетку речи за један слог:

проклетнйца-проклетнйцā, промýклйца-промýклйцā.

Само реч Арнаутка задржава ˝ акценат у ген. мн. — *Арнаýткā.*

У сјен. зони (западни део) померен је стари акценат ка почетку речи код ових именица и нови, узлазни, не мења се у промени:

чòбаница-чòбанице-чòбаници-чòбаницу-чòбаницōм-о чòбаници, чòбанице-чòбанйцā-чòбаницāма или: *промýклица-промýклице-промýклици-промýклицу-промýклицōм-о промýклици, промýклице-промýклйцā-промýклицāма.*

β. Са дугим акцентом на унутрашњем слогу:

говедâрка (и *говéдāрка*); код Вука говèдāрка, код Вуковића гòведāрка; *гребенâља* (у Вука гребѐнāља и у Вуковића, али без дужине — СДЗб X, 240, код Дан. гребенâља), *Јелисâвка* (код Вуковића Јелйсāвка са секундарним дуљењем трећег слога — СДЗб X, 241), *породйља* (у Вука порòдйља и у Вуковића само без дужине — СДЗб X, 240, у Дан. порòдйља, op. cit. 13), *танкопрéља* (Вук-тáнкопрēља, Вуковић-танкòпрељa — СДЗб X, 240). Оваква је и *Маћедóнија* и *Македóнија* (Вук-Маћедòнија; Вуковић-Маћедóнија и Маћèдонија — СДЗб X, 242). У промени ових именица акценат се не мења.

В. ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА БЕЗ НАСТАВКА

1. Једносложне именице

Имају ^ акценат сем именице смр̏т:

бу̂ђ, вла̂с, же̂ђ, зо̂б, ка̂п, ко̂с(т̄), кр̂в, кћи̂ (кћер и *шћер), ла̂ж, ма̂с(т̄), но̂ћ, п̄е̂д, п̄е̂ћ, ра̂ж, ре̂ч, све̂с(т̄), со̂, ст̄ва̂р, ћу̂д, у̂ш,* (и. *ва̂ш), це̂в, ча̂с(т̄)* (в. Дан. op. cit. 79).

Овде се, као код Дан., мења ^ акценат у ̏ у свим падежима јед. сем акуз. у речима: *жу̂ч, ла̂ж, ко̂с(т̄), кр̂в, мо̂ћ, но̂ћ, п̄е̂ћ, ра̂ж, со́* и *у̂ш*. Са њима иде и именица *кћи̂* кћер). Има неких које не скраћују ^ акценат и тиме не одступају од Дан.: *ва̂ш, сва̂с(т̄), ча̂с(т̄); ва̂ш-ва̂ши, сва̂с(т̄)-сва̂ст̄и, ча̂с(т̄)-ча̂ст̄и.*

У инстр. јед. код ових именица нема дужине: *ко̏ст̄и, ла̏жи, но̏ћи, п̄е̏ћи, кћѐри*. Тако и у Пиви Др. (СДЗб X, 243). За лок. јед. Дан. поуздано зна да се и у њему мења ^ у ′ у овим речима: вла̂с(т)-вла́сти, ду̂ж-ду́жи, ма̂с(т)-ма́сти, ни̂з-ни́зи (Дан. op. cit. 79). У новоп.-сјен. говорима лок. се готово не чује с предлозима *у, на*, већ његову службу врши акуз., па се о употреби лок. са овим предлозима не може ни говорити. С предлозима *о, п̄о, п̄ри* употребљава се лок. и у том случају ове именице не мењају номинативски акценат у ′: *о ст̄ва̂ри, о ма̂ст̄и, о ћу̂ди, о ча̂ст̄и, п̄ри све̂ст̄и, п̄ри ре̂чи*, али увек *п̄о ћу́ди*. Овако је и у пиперском говору (СДЗб X, 128). Промена и померање акцента у лок. јед. позната је и говору Пиве и Др.: по ћу́ди, по вла́сти (СДЗб X, 243).

У множинским облицима, уколико се они чују, као код

ко̂с(т̄), кће̂р, ла̂ж, ма̂с(т̄), но̂ћ, п̄е̂д, ре̂ч, сла̂с(т̄), со̂, ст̄ва̂р, ћу̂д, у̂ш, це̂в — ном. -акуз. имају акценат ген. јед.: *ко̂с(т̄)-ко̏ст̄и, кће̂р-кћѐри, ла̂ж-ла̏жи, ма̂с(т̄)-ма̏ст̄и, но̂ћ-но̏ћи* итд.

У арх. зонама ген., дат., инстр. и лок. имају акценат на падежном наставку:

кост̄и̂-кост̄и̏ма, кћери̂-кћери̏ма, ла̄жи̂-ла̄жи̏ма, ноћи̂-ноћи̏ма и сл.

У сјен. зони стање је као код Дан.:

ла́жп̄-ла́жима, ка́п̄п̄- ка́п̄има, ћу́дп̄-ћу́дима.

Тако је и у Пиви и Др. (СДЗб X, 243).

2. Двосложне именице

Јављају се с акцентом на првом слогу и на крају.

а) Према квантитету акцентованог слога речи прве групе су:

α. С кратким акцентом на првом слогу

а̏вēт, вр̏лēт, го̏лēн, зе̏лēн, је̏сēн, ко̏рпс(т), ко̏чēт, кр̏мēљ (код Вуковића кр̀мељ), *не̏јāч, не̏свēс(т), о̏бēс(т), о̏зпм, па̏прāт, пе̏рӯт, пре̏гр̄ш(т), по̏гāн, по̏дгōр, стр̏мēн, сту̏дēн, тро̏скōт, у̏гāр, црвēн, цо̏лāп* (Дан. op. cit. 80—81).

Овакве су у говору пиперском и у Пиви и Др. (СДЗб X, 129. и СДЗб X, 245).

Код именица ове групе Дан. је констатовао промену ˝ акцента у ′ у лок. јед. и померање његово ка крају речи за један слог: вр̏лêт-врле́ти, го̏лêн-голе́ни, мо̏чâр-моча́ри, па̏мêт-паме́ти и сл. (Дан. op. cit. 81), што је познато и говору Пиве и Др. (СДЗб X, 245). Новоп.-сјен. говори садржавају номинативски акценат и у лок. јед.:

го̏лēн-о го̏лēни, ко̏рпс(т) о ко̏рпсти, по̏гāн-о по̏гāни, сту̏дēн-о сту̏дēни.

Сем тога овде се чува дужина после акцентованог слога у зависним падежима. У пиперском говору стање је као овде (СДЗб X, 130).

У множини код Дан. се мења ˝ у ′ у ген. и помера ка крају речи за један слог: голе́нӣ (ib. 81). У Пиви и Др. тај појав се среће још и у дат.: ози́мӣ-ози́мима, пога́нӣ-пога́нима (СДЗб X, 245).

Новоп.-сјен. говори уопште узевши не познају промену ˝ у ′ акценат као што је то случај код Дан. и Вуковића, али се не могу посматрати као целина због тога што сјен. зона увек задржава ˝ акценат у множинским облицима:

па̏прāди-па̏прāдӣ-па̏прāдима, сту̏дēни- сту̏дēнӣ-сту̏дēнима, цо̏лāпи-цо̏лāпӣ-цо̏лāпима, док арх. зоне показују неуједначеност.

Наиме, код неких се задржава ˝ акценат: *ко̏стрēти-ко̏стрēтӣ-ко̏стрēтима, пре̏гр̄шти-пре̏гр̄штӣ-пре̏гр̄штима*, а код неких се јавља акценат на падежном наставку (у ген. ⌒, а у дат., ннстр. и лок. ˝): *го̏лēни-голēнӣ-голēни̏ма, по̏гāни-погāнӣ- погāни̏ма*. Чување старих акцената на падежним наставцима ипак представља ужи појав од првог случаја. У пиперском говору стање је као у арх. зонама ових говора (СДЗб X, 130).

Овој групи именица припадају и речи: *го̀ле̄т* и *мо̀чва̄р*. Код Вука нема ниједне; код Дан. нема „голет“, а „мочвар“ је у облику „мочар” (Дан. ib. 80). Акценат им се не мења.

Са овим акцентом су и именице на *-ад*:

бу̏ра̄д, ву̏ча̄д, вла̀шча̄д, дрва̀ља̄д, ждрёба̄д, зве̏ра̄д, ја̀гња̄д, ја̀ра̄д, ју̏на̄д, мо̀мча̄д, пи̏ла̄д, пра̀са̄д, Сре̏ча̄д, Ту̏рча̄д, че̏ља̄д (Дан. op. cit. 81). Овакве су и у Пиперима и у Пиви и Др. (СДЗб X, 129. и СДЗб X, 245).

Код Дан. ове именице мењају ˝ у ˊ акценат и померају ка крају речи за један слог у дат., инстр. и лок. мн.: тёла̄д-тела́дма (Дан. ib. 81). У овим говорима задржава се акценат номинатива као и дужина у зависним падежима:

бу̏ра̄д-бу̏ра̄дӣ-бу̏ра̄дима, ву̏ча̄д-ву̏ча̄дӣ-ву̏ча̄дима, че̏ља̄д-че̏ља̄дӣ-че̏ља̄дима. Овако је и у пиперском говору (СДЗб X, 130) и у Пиви и Др. (СДЗб X, 245).

С овим акцентом познате су именице на *-ост*:

жа̀ло̄с(т), мѝло̄с(т), па̀ко̄с(т), пја̀но̄с(т), ра̀до̄с(т), ста̀ро̄с(т), тру̀ло̄с(т) (Дан. op. cit. 81).

С њима иде *ве̏рно̄с(т)* (овако и у Пиперима — СДЗб X, 130), *и̏тро̄с(т)* (хи̏трост). Код Дан. је ве́рност, хи́трост, а код Вука вје́рно̂ст и хи́тро̂ст.

Дан. је констатовао да се код именица на *-ост* мења ˝ у ˋ у лок. јед. и ген. мн. и помера на други слог основе (op. cit. 81). Говор Пиве и Др. слаже се с Даничићем, али зна и за промену у ˋ и у дат., инстр. и лок. мн.: ко̀коши-коко̀ши-кокòшима (СДЗб X, 245). Пиперски говор мења ˝ акценат у ген. мн. у ˆ и помера на падежни наставак, а у дат. и инстр. мн. само се помера тај акценат на падежни наставак: па̀кости-пакости̂-пакостӣма (СДЗб X, 130).

У новоп.-сјен. говорима у јед. се акценат не мења, али се у зависним падежима, сем акуз., губи дужина. У множинским облицима задржава се једнински акценат у ном.-акуз.-вок., а у ген., дат., инстр. и лок. стање је као у пиперском говору, тј. акценат је на падежном наставку:

па̀ко̄с(т)-па̀кости-па̀кости-па̀ко̄с(т)-па̀кости- о па̀кости, па̀кости-пакости̂-пакостӣма (и ређе *па̀костима*) — у арх. зонама.

β. Са дугим акцентом на првом слогу тип: *ми̂сао, п̄лѐсан, ра̂ван* — као код Дан. (op. cit. 80).

У јед. акценат ових именица остаје неизмењен те одступају од Дан. код кога се у лок. мења ^ у ′. У мн. се мења једнински акценат у ′ у ген., дат., инстр. и лок. (сјен. з.): *п̄лѐсни-п̄лéснӣ-п̄лéснима*, или се јавља на падежном наставку непромењен (ген.) или промењен у ‟ (дат., инстр., лок.): *п̄лѐсни-п̄лѐснӣ-п̄лѐсни̏ма* (арх. з.).

б) С акцентом на крају (помереним на претходни слог)

љу́бав, на́п̄ас(т̄), на́рав, п̄ри́чес(т̄), ст̄а́реж (Дан. op. cit. 80). Овако је и у говору Пиве и Др. (СДЗб X, 244). С овим именицама иду:

бла́гос(т̄), дра́гос(т̄), ја́рос(т̄), кра́брос(т̄), мр́зос(т̄), на́глос(т̄), све́т̄лос(т̄), т̄а́јнос(т̄).

Овако је и у Пиви и Др. (СДЗб X, 244). У пиперском говору од именица овог типа имају скраћен акценат бла̏го̄с(т), вјёрно̄с(т), дӱжно̄с(т), ја̏ро̄с(т), (х)йтро̄с(т) (СДЗб X, 130). У Пиви и Др. скраћен је акценат речима дӱжно̄ст и љёно̄ст (СДЗб X, 244).

С помереним акцентом с крајњег слога су и ове речи: *п̄и́леж, си́т̄неж, т̄ру́леж* (код Вука су м. рода — тру́леж, тру́лежа). У Пиви су као овде (СДЗб X, 244). Овом типу припадају: *лу́дос(т̄), му́дрос(т̄), све́т̄лос(т̄), сла́бос(т̄)* (болест). Овако је и код Вуковића (СДЗб X, 244), а код Дан. су са ‟ акцентом (op. cit. 81).

Именице овог типа у једнини, сем акуз., имају стари кратки акценат на староме месту са дужином пред њим у арх. зонама: *на́п̄ас(т̄)-па̄п̄а̏ст̄и-на̄п̄а̏ст̄и-на́п̄ас(т̄)-на̄п̄а̏ст̄и- о на̄п̄а̏ст̄и.* У множини, уколико се чује, у истим зонама, задржава се стари акценат у свим падежима, сем у ген. код оних са завршетком на *-еж*, где се јавља ^ на првом слогу: *на̄п̄а̏ст̄и-на̄п̄а̏ст̄ӣ-на̄п̄а̏ст̄има, сп̄т̄нѐжи-сп̄т̄нѐжӣ-сп̄т̄нѐжима.*

С помереним акцентом је и именица *са̀мрт̄*, али се она разликује од осталих по квантитету слога који је претходио старом акцен. слогу. Оваква је и код Дан. (op. cit. 80), а код Вуковића је типа љу́бав (СДЗб X, 244). Са њом иде *нѐкрст̄* (код Дан. нѐкрст, ib. 80). Овде се чује и као м. род.

Именица *самрт* у промени у свим падежима, сем акуз., има стари акценат у арх. зонама:

са̀мрт-самр̏ти-самр̏ти-са̀мрт-самр̏ти-на самр̏ти.

Код именице *нѐкрст* задржава се номинативски акценат у свим падежима јед. било да се узима као именица м. или ж. рода:

нѐкрс(т)-нѐкрсти-нѐкрсти-о нѐкрсти или: *нѐкрс(т)-нѐкрста-нѐкрсту-нѐкрстом-о нѐкрсту.*

3. Тросложне именице

Има их с акцентом на првом слогу, на унутрашњем и на крајњем (који је померен на претходни слог).

а) С кратким акцентом на првом слогу

бла̏говēс(т), за̏новēт, за̏повēс(т), го̏ропа̄д, ро̏сопа̄с, ру̏ковēт, ру̏кодр̄ж (Дан. op. cit. 82). Овамо иду и збирне именице на *-ад*: *Бу̏гарча̄д, ко̏пила̄д, па̏сторча̄д, си̏роча̄д.* Са њима се слаже *ва̀рошча̄д* (и *ва̂рошчад*); код Дан. — ва̀рошчад; у Пиви — ва́рошчад (СДЗб X, 246).

Од именица с наставком *-ост* које код Дан. имају ' акценат на првом слогу иду са овим типом: *нѐмило̄с(т), нѐсито̄с(т), о̏коло̄с(т)* (охолост). С њима иду: *бла̏годēт* и *бла̏года̄т* (овако и у Пиви и Др. — СДЗб X, 246); код Дан. је благо̀дет и благо̀дат. Овим се придружује и *зи̏мзелēн* (код Дан. зи̏мозелен, ib. 83).

Код именица типа росопас, руковет Дан. је констатовао да се мења номинативски акценат у лок. јед. и ген. мн. у ' и помера ка крају за два слога: за̏повêст-запове́сти-запове́стӣ (Дан. op. cit. 82–83). Код именица на *-ост* истакао је губљење дужине у зависним падежима речи: пра̏веднôст и ту̏њавôст-пра̏ведности, ту̏њавости. Говор Пиве и Др. зна за ову особину код именица типа заповест: заповијѐсти, о благовијѐсти, на рукове́ди, на исповијѐди (СДЗб X, 246).

Новоп. — сјен. говори не знају за промену номинативског акцента у лок. јед., а дужина се скраћује у зависним падежима код именица на *-ост: нѐмило̄с(т)-нѐмилости-нѐмилости* итд. Овако је стање и у пиперском говору (СДЗб X, 132).

Код других именица овог типа као: *го̏ропа̄д, за̏новēт* чува се дужина у зависним падежима у свим зонама: *ру̏ковēт-ру̏ковēди-*

рӯковӗди-рӯковӗди-о рӯковӗди, рӯковӗди-рӯковӗдӣ-рӯковӗдима, што је особина и пиперског говора (СДЗб X, 131).

Кратак акценат на почетном слогу, као код Дан., имају и ове речи: *ӣзнӣкао, ӣдмӣсао* и плурале тантум *прдӣсли.* Чувају номинативски акценат као и дужину у зависним падежима у свим зонама:

ӣдмӣсао-ӣдмӣсли-ӣдмӣсли, прдӣсли-прдӣслӣ-прдӣслима.

б) С акцентом на унутрашњем слогу у арх. зонама

α. *С кратким акцентом: злоћӯдно̄с(т), језӣво̄с(т), љӯба̏зно̄с(т), обӣтељ* (чује се и као м. р.), а код Дан. оби́тељ (op. cit. 82), *оскӯдно̄с(т), честӣто̄с(т).* Овакве су и у пиперском (СДЗб X, 132). Код Дан. су са ˋ акцентом и дужином на трећем слогу: *језӣво̄ст, љӯба̏зно̄ст* (ib. 82). С акцентом на унутрашњем слогу је и *гото̀во̄с(т)* (Дан. гото́вост, ib. 83). У промени акценат им се не мења, али се губи дужина у свим падежима сем акуз.: *честӣто̄с(т)-честӣтости-честӣтости-честӣто̄ст-честӣтости-о честӣтости.*

У сјен. зони померен је стари акценат и такав у промени остаје, али се и овде губи дужина у зависним падежима сем акуз. јед. Дужина се губи и у пиперском говору (СДЗб X, 132).

β. С дугим акцентом на унутрашњем слогу овде се чује *пастӣрча̄д* (код Дан. као Àрапча̂д, op. cit. 82). У промени акценат јој се не мења: *пастӣрчад пастӣрча̄дӣ-пастӣрчадима.*

в) Именице с крајњим акцентованим слогом

Код њих је стари кратки акценат померен с краја на претходни дуги слог и у арх. зонама:

зафа́лнос(т), једна́кос(т), могӯ́ћнос(т), нема́рнос(т), оби́лнос(т), пони́знос(т), поко́рнос(т), подму́клос(т), сигӯ́рнос(т), упо́рнос(т), (Дан. op. cit. 83). Са њима се слажу: *побо́жнос(т), премӯ́дрос(т)* (код Дан. по̀божно̂ст, по̀низно̂ст, прѐмудро̂ст — ib. 82).

Овај тип именица у пиперском говору задржао је стари акценат на крају као и дужину пред њим: једна̄кӧс(т), могӯ́ћнӧс(т),

немāрнȍс(т) (СДЗб X, 132). У говору Пиве и Др. оне немају дужине као што је имају код Вука и Дан.

У зависним падежима ових именица, сем акуз. јед., јавља се стари акценат на последњем слогу основе у арх. зонама:

могу́ћнос(т̄)-могӯћнȍсти-могӯћнȍсти-могу́ћнос(т̄)-могӯћнȍсти-о могӯћнȍсти, могӯћнȍсти-могӯћнȍстӣ-могӯћнȍстима.

4. Вишесложне именице

Малобројне су и неједнаке према својим особинама. Једну групу чине оне са старим акцентом на унутрашњем слогу, а другу с акцентом на крајњем слогу.

а) *Са старим акцентом на унутрашњем слогу: Арнау̏чāд, истовѐтнōс(т̄), немарљи̏вōст, ненāси̏тōс(т̄), разбори̏тōс(т̄).* Код Дан.: арнàучâд, истòветнôст, немàрљивôст, ненáвидост, рàзборитôст (op. cit. 83). У промени акценат им се не мења, а дужина с крајњег слога губи са као код Дан. Именице које имају дужину и пред акцентованим слогом чувају је у зависним падежима: ненāси̏тōс(т)-нēнāси̏тости-ненāси̏тости итд.

б) *Именице са старим акцентом на крају* који је померен на претходни слог: *непокóрнос(т̄), неповóљнос(т̄)* (Дан. op. cit. 83). Са њима се слаже и *неједнáкос(т̄).* Код Дан. имају дужину у ном. јед., а овде је немају као ни у Пиви и Др. (СДЗб X, 247). У промени задржавају номинативски акценат у сјен. зони, а у арх. се јавља стари акценат на крају основе сем акуз. јед.:

непокóрнос(т̄)-непокóрности-непокóрности и *непокóрнос(т̄)-непокōрнȍсти-непокōрнȍсти* итд.

Г. ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА О/Е СТАРИХ ОСНОВА

1. Једносложне именице

Овде се чују само *днȍ* и *злȍ*, а познате су и другим суседним говорима као напр. пиперском. У јед. акценат им остаје неизмењен. У мн. именица *дно* не чује се, а „*зло*“ задржава једнински акценат сем у ген. где се јавља ^ на падежном наставку — зāлâ (арх. з.).

2. Двосложне именице

Имају стари акценат на првом слогу или на крају.

а) С акцентом на првом слогу који је по квантитету двојак

α. С кратким акцентом: *бла̏то, бра̏сто, бра̏шно* (и у Пиви браство — СДЗб X, 242; тако је и у пљеваљском говору — СДЗб III, 133), *во̏ће, вре̏ло, гр̏ло, зр̏но, ја̏то, је̏ло, ко̏ло, мо̏ре, о̏ко, по̏ље, про̏со, ра̏ло, са̏ло. у̏(х)о, ср̏це, чу̏до, ши̏ло* (Дан. op. cit. 64). Са њима иду: *ве̏дро* (Дан. op. cit. 62), а у Вука вѐдро; *зе̏ље, ро̏бље, сно̏пље, у̏ље* (поред *зе̂ље, ро̂бље, сно̂пље, у̂ље*). Ове речи су с кратким акцентом и код Ружичића — (СДЗб III, 134), код Вуковића (СДЗб X, 250) и код Стевановића (СДЗб X, 105). У Вука и Дан., су са ^ као и у посавским говорима (ро̂бље, сно̂пље — Рад 196, 244). Њима се придружује именица *гро̏бље* (и *гро̂бље*). Оваква двојност је и у пљеваљском говору (СДЗб III, 134), а с кратким акцентом је у Пиви и Др. и у пиперском говору (в. СДЗб X, 250; СДЗб X, 105). Код Вука, Дан. и у посавским говорима је као зеље, робље (Рад, 196, 244). Именица гвожђе има кратак или дуг акценат — *гво̏жђе* и *гво̂жђе*. Таква је и код Ружичића (СДЗб III, 134); у Вуковића и посавским говорима је с кратким акцентом, а у Вука са дугим. Овом типу припадају и речи: *бе̏дро* и *ве̏сло* као и *ко̏пље* (и у Пиви, СДЗб X, 250, а у Вука ко̀пље) и *ру̏бље* (поред *ру̂бље*) и у Вуковића ру̏бље, а у Вука ру̂бље.

Акценат ових именица у јед. остаје неизмењен, а у мн. код оних које је имају, дуљи се у ген. у ^ сем код три именице: *бедро, ведро, весло*. Код њих се јавља непостојано *а* између консонаната на завршетку основе и остаје једнински акценат:

ме̏сто-ме̏ста-ме̏сту-ме̏сто-ме̏стом-о ме̏сту, ме̏ста-ме̂ста̄-ме̏стима; гро̏бље-гро̏бља-гро̏бљу-гро̏бљем-о гро̏бљу, гро̏бља-гро̂бља̄-гро̏бљима; али: *ве̏сло-ве̏сла-ве̏слу-ве̏слом-о ве̏слу, ве̏сла-ве̏са̄ла̄-ве̏слима, бе̏дро-бе̏дра бе̏дру-бе̏дром-о бе̏дру, бе̏дра-бе̏да̄-ра̄-бе̏дрима.*

β. Од именица типа *зла̂то, ме̂со* (Дан. op. cit. 62) чују се: *бо̂рје, бре̂шће, вла̂ће, гра̂ње, гро̂жђе, др̂вље, ду̂бље, и̂ње, кла̂сје, ко̂ље, ли̂шће, мли̂во, о̂сје, пе̂рје, пи̂во, про̂шће, пру̂ће, се̂но, су̂нце, те̂ло, те̂сто, тр̂ње, тру̂ње, ца̂рсто, ши̂бље.*

Неке именице овог и претходног типа међусобно се мешају као: *мо̏ре* и *мо̂ре, гво̏жђе* и *гво̂жђе, ру̏бље* и *ру̂бље.*

У пиперском говору су као и овде: бла̂го, ме̂со, мли̂во, пи̂во и сл. (СДЗб X, 105). Са Дан. се слаже говор Пиве и Др. чему Вуковић додаје још дје̂ло-дје̂ла, и у̂шће-у̂шћа.

Даничић је забележио да се у мн. мења акценат само у именица месо и сено: ме́са, се́на као и у пљеваљском говору (СДЗб III, 134) и код Москов. (ib. 22).

У говору Пиве и Др. мења се акценат у лок. јед. у именица злато и месо: у зла́ту, у ме́су (ако се мисли на живо месо), а именица сено у мн. гласи: сијѐна-сије́на̄ (и сијѐна̄)-сијѐнима (када значи стогове) (СДЗб X, 252).

На овом подручју нема промене акцента у лок. јед.: *о ме̂су, по ме̂су, при ме̂су;* а у мн. само сено има ' акценат (када се говори о стоговима сена):

се́на-се́на̄-се́нима (и *се́на-се̄на̂-се̄ни̏ма*), а чује се и *сије́на-сијена̂-сијени̏ма;* али: *мли̂во-мли̂ва-мли̂ва̄-мли̂вима; ца̂рсто-ца̂рста-ца̂рста̄* (и *ца̂рста̄ва̄*)-*ца̂рстима.*

б) Именице са старим акцентом на крају, према дужини слога пред акцентом, двојаке су

α. Именице типа *сѐло, сѐдло* (Дан. op. cit. 63) увек имају померен акценат с краја на претходни слог:

до̀бро, кр̀ста, љу̀сто, мно̀што, пѐро, плѐће, рѐбро, сѐдло, сѐло, стѐгно, ста̀кло, сро̀сто (сродство). Овамо иду: *зво̀но, сло̀во, чѐдо* (Дан. op. cit. 64).

У пиперском говору ове именице имају акценат на крају: бедрӧ, веслӧ, ребрӧ, седлӧ, стегнӧ, али увек пёро, сёло, чёло што је дошло према ном.-акуз. мн. пёра, чёла (СДЗб X, 107).

Према акценту падежних облика Дан. је ове именице поделио на две групе. У прву ставља перо, ребро, седло и стегно, за које каже да мењају ' у '' у множинским облицима сем ген. као: пѐро-пёра-пёрима, рѐбро-рёбра-рёбрима, сѐдло-сёдла-сёдлима. У ген. мн. имају ^ акценат као пе̂ра̄, се̂ла̄ и сл., али ако се између сугласника на крају основе јавља непостојан вокал, задржава

се акценат ном. мн.: бѐдро-бёдāрā, рѐбро-рёбāрā. У другу групу ставио је именице које не мењају једнински акценат у ном. мн. Те именице у ген. мн. мењају ` у ′ акценат: кр̀ста-кр́стā, плѐћа-плéћā. Ако се у ген. мн. јави непостојани вокал, повлачи се ` акценат ка крају речи у облику ′ акцента: дȍбро. мн. дȍбра-добáрā.

Новоп.—сјен. говори задржавају једнински акценат у ном. мн. код свих именица овог типа, а он је исти и у акуз. и вок. мн.

Према ген. мн. све именице овог типа, на овом подручју, могу се поделити на две групе:

1. Прву групу чине именице које немају непостојаног вокала. Оне у ген. мн. имају ^ акценат на првом слогу основе, а у дат., инстр. и лок. мн. имају ″ на истом слогу основе:

пѐро-пёра-пѐру-пѐром-о пѐру, пѐра-пёрā-пёрима; сѐло-сѐла-сѐлу-сѐлом-о сѐлу, сѐла-сёлā-сёлима.

2. Другу групу чине речи које добију непостојано *а* у ген. мн. Оне у том падежу померају акценат ка крају речи у виду ′ акцента или се јавља као ^ на падежном наставку, а у дат., инстр. и лок. мн. помера се на падежни наставак у облику ″ акцента — у арх. зонама:

дȍбро-дȍбра-дȍбру, дȍбра-добáрā (и *добāрā̂*)*-дȍбрима* (и *добрȋма*)*; рѐбро-рѐбра-рѐбру, рѐбра-ребáрā̂-рёбрима* (и *ребрȋма*).

Именица *плѐће*, према ген. мн., припада првој групи, а према дат.. инстр. и лок. — другој; *плѐће*: *плѐћа-плéћā* (и *плēћā̂*)*-плѐћима* и *плећȋма*. Именица *кр̀ста* у сјен. з. је као код Дан. — *кр́стā-кр̀стима*, а у арх. з. са акцентом на падежном наставку: *кр̀стā-крстȋма*.

β. Са именицама типа *вúно, гнéздо, крúло* (Дан. op. cit. 61), код којих је извршено померање старог акцента с краја на претходни слог, овде иде именица *стáдо-стáда* (Дан. — стȁдо и стȁдо). Пиперски говор зна за овај тип именица с акцентом на крају: врāтлȏ, грȏтлȏ, друштвȏ, крȋлȏ (СДЗб X, 107).

Даничић каже да се мења ′ у ^ у ном. мн. само код једне именице која на завршетку основе има два сугласника, али она није за писање. Овде је таква с повлачењем акцента у свим падежима мн. именица гȗвно: гȗвна-гȗвāнā (и у Пиви и Др., ib. 248) и Гȗвна-Гȗвāнā-Гȗвнима (назив места). Тако је и у пљеваљском

говору за назив једног дела вароши-Пљеваља, иначе је: гу́вна-гу́ва̄на̄-гу́внима (СДЗб III, 133).

Даничић је овај тип именица, према особинама акцента у ген. мн., поделио на три групе, ако се између два сугласника умеће непостојано *а* (в. Дан. op. cit.):

1. Са померањем ′ акцента ка крају речи, тј. на уметнуто *а*: вра́тло-врата́ла̄;

2. Са прелазом ′ у ^ акценат: пи́смо-пи̂са̄ма̄ и

3. Са скраћивањем ′ у ‟ акценат: бр́вно-бр̏ва̄на̄.

Говор Пиве и Др. има повучен акценат у свим падежима мн.: бр́вно-бр̂вна-бр̏ва̄на̄ бр̂внима; Бр̂вна-Бр̏ва̄на̄ (назив места); гу́вно-гу̂вна гу̂ва̄на̄-гу̂внима (СДЗб X, 248), али Вуковић даље констатује да их има са редовно превученим акцентом само у ген. мн., а са колебањем у осталим падежима (СДЗб X, 248).

У пиперском говору Стевановић констатује да остаје акценат на падежном наставку у свим падежима, само у ген. мн. постоји двојност, тј. или се преноси с наставка на коренов вокал, или се чува на наставку (дрӯштво̏-дру̂шта̄ва̄; ребро̏-реба̄ра̂; крӣло̏-крӣла̂ (СДЗб X, 107).

Новоп.-сјен. говори не познају померање ′ акцента ка крају речи у ген. мн. (Дан. тип вра́тло-врата́ла̄, ib. 81), али се ипак према ген. мн. именице овог типа могу поделити у три групе:

Прву групу чине именице с непостојаним *а* код којих се мења ′ у ^: ном. јед. - *вла́кно, де́бло, дру́што, ку́мсто, пи́смо* (уколико се чује као ср. род), *ста́бло, фре́сло*; ном. мн.- *вла́кна, де́бла, дру́шта* (и друста), *ку́мста, пи́сма, ста́бла, фре́сла*; ген. мн.- *вла̂ка̄на̄, де̂ба̄ла̄, дру̂шта̄ва̄, ку̂мста̄ва̄, пи̂са̄ма̄, ста̂ба̄ла̄, фре̂са̄ла̄.* Код Дан. је само именица друштво оваква од оних са наставком *-тво.*

Другу групу чине именице које задржавају једнински акценат у ном.-ген.-акуз. и вок. мн. Овде спадају све именице које немају непостојаног *а* међу сугласницима на крају основе: ном. јед.: *гне́здо, пла́тно, са́дно*; ном. мн.- *гне́зда, пла́тна, са́дна*; ген. мн.- *гне̄зда̂, пла̄тна̂, са̄дна̂* и *гне́зда̄, пла́тна̄, са́дна̄* — према зонама.

Трећу групу чине именице којима се основа завршава једним консонантом и чувају једнински акценат у ном.-ген.-акуз. и

вок. мн.: ном. јед. - *гле́то, ја́је, кри́ло, пр̄ло, пре́ло, се́ло;* ном. мн. - *гле́та, ја́ја, кри́ла, пр̄ла, пре́ла, се́ла*; ген. мн. - *гле̄та̂, ја̄ја̂, кр̄ла̂, пр̄ла̂, пр̄ела̂, се̄ла̂*, и *гле́та̄, ја́ја̄, кри́ла̄, пр̄ла̄, пре́ла̄, се́ла̄* — према, зонама.

Посебну групу чине именице које се колебају између именица овог типа и именица ср. р. са вокалском основом:

жу̏јце-жу̏јца (и *жӯјца̂д*) — *жӯјца̄дӣ*, *зво́нце-зво́нца* (и *зво̄нца̂д*) — *зво̄нца̄дӣ*, *ру́нце-ру́нца* (и *рӯнца̂д*) — *рӯнца̄дӣ*, *у̏же-у̏жа* (и *ӯжа̂д*) — *ӯжа̄дӣ* — у арх. зонама, а *жу̏јца̄д-жу̏јца̄дӣ-жу̏јца̄дима, ру́нца̄д-ру́нца̄дӣ-ру́нца̄има* — у сјен. зони.

Према ген. мн. не иде ни у једну групу именица *бр̏вно-бр̏ва̄на* (као у Дан. op. cit. 62).

Дат., инстр. и лок. мн. код свих група, овог типа именица, има ˝ акценат на падежном наставку, осим оних које нагињу ка вокалским основама ср. р., у новоп. и штав. зони:

вла̄кни̏ма, де̄бли̏ма, гле̄ти̏ма, гне̄зди̏ма, јӣли̏ма, пр̄ли̏ма, са̄дни̏ма, се̄ли̏ма, ӯсти̏ма, фре̄сли̏ма. Овако се понаша и именица *бр̏вно-бр̏вни̏ма.*

3. Тросложне именице

а) Именице с акцентом на првом слогу, према квантитету тог слога, су:

α. Са ˝ акцентом, а од разних Даничићевих типова, овде се чују:

бу̏ћкало, ви̏дело, гла̀дило, ја̀гњило, ква̀сило, клѐцало, кљу̏кало, мѐрило, пра̀вило, сѐдало, стра̀шило (Дан. op. cit. 65).

Овакве су ове именице и у пиперском говору (СДЗб X, 108). Који Даничићеви примери нису овде споменути, уколико се овде чују, јавиће се на другоме месту. Са споменутим именицама слажу се овде:

бла̄ти̏ште (и у Пиви — СДЗб X, 256), *ва̀рпво, дѐдпнсто* (дединство), *жѐнпнсто, јѐдпво, јѐчмпште* (и јечмѝште), *ко̀љпво, крѐспво, ку̀ћпште, о̀чпнсто* (у Пиви очинство), *пѐцпво, плѐтпво, прѐдпво, ро̀квпште* (ротквиште), *ро̀чпште, сѐдпште, сѐлпште, сѐстрпнсто* (и у Пиви — СДЗб X, 25о), *сѝрпште, со̀чпво, тѐцпво.*

Са овим именицама иду:

га̏рӣште, да̏нӣште, зо̏бӣште, ѝгрӣште (и у Пиви — СДЗб X, 255), *но̏ћӣште, о̏всӣште, ӣа̏сӣште, ӣо̏ӣште* (и у Пиви — СДЗб X, 256), *о̏(ј)ӣште, ӣр̏тӣште, са̏јмӣште, са̏ӣӣште, сме̏тлӣште, стр̏нӣште, су̏кнӣште*. Код Дан. су са ' акцентом на првом и дужином на другом слогу (ib. 67).

Од именица типа *ва̀рзило, ӣри̏соје* (Дан. op. cit. 65) овде су са " акцентом на првом слогу:

го̏дӣште (у Пиви го̀дӣште — СДЗб X, 255), *дво̏рӣште* (у Пиви дво̀рӣште — СДЗб X, 255), *ло̏вӣште, љу̏дӣште* (у Пиви као прве две — СДЗб X, 255), *су̏дӣште, у̏лӣште* (и *улӣште*), *цр̏квӣште*, (црквӣште). Без дужине на другом слогу овде су: *гри̏зало, гу̏дало, ду̏ало* и *ду̏вало* у Пиви дувало — СДЗб X, 255), *жа̏рило, жу̏тило, клёпало, ка̏лило, ку̏сало* (у Пиви ку̀сало — СДЗб X, 255), *лёгало, о̏рало, ӣёрило, ӣо̏ило, ӣр̏виче, ӣро̏леће, сто̏ӣало, су̏кало, су̏шило, то̏чило*. С њима иду: *бу̏кало, бр̏кало, вр̏дало, кмёкало, ма̏зало, му̏ћкало, Тёњково, сёчӣво* (и у пиперском — СДЗб X, 112) — поред великог броја речи овог типа: *ва̏јкāње, ва̏рāње, ва̏ркāње, во̏жēње, гра̏дӣште, гу̏внӣште, ёлдӣште* (и *елди̏ште*), *збо̏рēње, ја̏дāње, јёцāње, кла̏мāње, ку̏кāње, ку̏ђēње, ло̏квӣште* (и *локви̏ште*), *лу̏жӣште* (и *лужи̏ште*), *мётлӣште* (и *метли̏ште*), *мо̏крӣште, му̏цāње, но̏шēње, ӣа̏рēње, ӣёрӣште* (и *ӣери̏ште*), *ӣла̏кāње, ӣља̏чкāње, ӣр̏жēње, рёӣӣште* (и *реӣи̏ште*), *сврӣтӣште, сла̏мӣште* (и *слами̏ште*), *стёцӣште, стёњāње* (и *стења̏ње*), *тёӣāње, то̏рӣште* (и *тори̏ште*). У Пиви и Др. су: ва̏јкāње, во̏жēње, го̏њēње, мо̏љēње, но̏шēње (СДЗб X, 257).

Овој групи пришле су:

би̏стрēње, га̏жēње, гу̏нђāње, гру̏вāње, ди̏сāње, ки̏јāње — повукавши акценат са средњег слога и скративши га.

Овакве су и у пиперском говору (СДЗб X, 108), а у Вука:

би̏стрêње, га̀жêње, гру̀вâње, гу̀нђâње, ди̏сâње, ки̏јâње.

Померање акцента са средњег слога на први код именица типа кусало, клепало, као и код именица типа вожење, мољење, где је извршено скраћивање, може се довести у везу с померањем старога кратког акцента са средњег слога на први у ген. мн. најпре код именица типа клепало, сушило. Пошто се

овде извршио процес једначења са именицама типа *олово*, пришле су им именице типа вожење, мољење, ношење.

У промени ове именице задржавају ˝ акценат.

β. Са ⌒ акцентом на првом слогу чују се: *Ва̂љево, Ђа̂ково, Ӯжице* (Дан. op. cit. 65), *Ча̂јнӣче, ӣла̂ндӣшӣе* (Дан. op. cit. 67) — и у Пиви пла̂ндиште (СДЗб X, 258). Акценат им се не мења на целом подручју ових говора.

б) Са старим акцентом на унутрашњем слогу у арх. зонама и делимично у сјеничкој:

α. *За̄бр̏ђе, за̄ӣлѐће, за̄чѐље, на̄рӯч(ј)е, на̄сѐље, ӣрӣчѐшће, ра̄сѐље, ра̄скр̏шће* (у Пиви је: за́брђе, на́сеље, пре́стоље, ра́скршће — СДЗб X, 256).

Непренесен акценат имају и ове речи:

ва̄рзӣло, ка̄ндӣло, бесӣӯће, Гора̏жде, говѐда, грдӣло, Осо̏је, Присо̏је, Прокӯӣље, Требӣње, Цетӣње (у Пиви Гу̀сиње, За̀грађе, О̀соје итд. — СДЗб X, 255), *држа̏ло, желѐзо, лудӣло, мастӣло, мртвӣло, огњӣло, огњӣште, ӣовѐсмо, солӣло, цедӣло, црнӣло* (Дан. op. cit. 3, 65), *буњӣште, зверӣње, женскӣње, косӣште, мушкӣње, облӣч(ј)е, ӣодӯш(ј)е, ӣрӣмо̀рје, ӣрочѐље* (Дан. op. cit. 9, 67).

Акценат им се не мења, сем у ген. мн. где се запажа двојност:

1. Именице које пред акцентованим слогом имају дужину, у ген. мн. померају једнински акценат на први слог и мењају га у ⌒:

за̄чѐља-за̂чѐља̄, ра̄сѐља-ра̂сѐља̄, ра̄скр̏шћа-ра̂скр̄шћа̄.

2. Именице с кратким вокалом пред акцентованим слогом у ген. мн. померају ˝ акценат на први слог: *огњӣшта-о̏гњӣшта̄, цедӣла-цѐдӣла̄* и сл., али ако се код именица ове групе јави непостојани вокал, ген. мн. задржава акценат на средњем слогу: *ӣовѐсма-ӣовѐса̄ма̄.* Овако је стање у ген. мн. и у пиперском говору код именица с ˝ акцентом на унутрашњем слогу (в. СДЗб X, 109) где се јавља неп. вокал. У пљеваљском говору стање је као на овом подручју: за̂чѐља̄, ко̏рӣта̄ (в. СДЗб III, 134).

β. *бесцѐње, Кобӣље* (Дан. op. cit. 3, 65); *Арӣље, босӣље, бусѐње, детӣњсто, дрвѐће, Заго̂рје, зрнѐвље, ивѐрје, јасѐње, јуна̂што, камѐње, корѐње, кремѐње, лука̂всто, мрамо̂рје, облӯће, окрӣље, орӯж(ј)е, Поцѐрје, ӣрстѐње, ремѐње, угљѐвље,*

уздâрје, чокôће (Дан. op. cit. 9, 67). Акценат им се не мења у арх. зонама, а тако је и у пиперском говору (СДЗб X, 109).

в) Именице са старим акцентом на крајњем слогу помереним на претходни слог

α. Са претходним кратким слогом: *божàнсто, вретѐно, госпòсто, криòце, канчѐло, сеòце, чудѐсто* (и у пиперском-Црнци: *вретѐно, решѐто* — СДЗб X, 122). Са овим именицама иду: *девѐрсто, лакòмсто, ђавòлсто* (овако је и у Пиви и Др. — СДЗб X, 253), њима припадају: *војвò(д)ст(в)о, сужàњсто* (и у Пиви — СДЗб X, 254), *сусѐ(д)ст(в)о* (у Пиви — су́седство СДЗб X, 255); *вреòце, вимѐшце, грòце, грлàшце* (Дан. op. cit. 4, 65, 66); *брдàшце, јутàрце, језѐрце, њедàрце, сунàшце* (и у Пиви: брдàшце, грлàшце итд. — СДЗб X, 253; код Дан. ib. 10, 67). Овим се придружују: *блажѐнст(в)о* (и у Пиви — СДЗб X, 353), *богàсто* (и у Пиви — СДЗб X, 253), *краљѐвсто* (у и Пиви), *момàшт(в)о, прōрòшт(в)о* (и *прōрȍштво*) (Дан. III, 1, 64), *чоѐшто* (у Пиви чȍештво — СДЗб X, 256).

У једнини им се не мења акценат: *решѐто-решѐта-решѐту-решѐтом-о решѐту*, али у мн., где постоји, јавља се неуједначеност. Наиме, ном., акуз., дат., инстр. и лок. имају једнински акценат: *решѐта-решѐтима, ђавòлста-ђавòлстима* — на целом подручју.

Ген. мн. код именица са непостојаним *а* међу основиним сугласницима има ˝ место ˋ: *ђавȍлстāвā, покȕћстāвā, прōрȍштāвā.* Друге којима се основа не завршава групом сугласника имају ^ акценат на падежном наставку: *вретēнâ, криōцâ, решēтâ, сеōцâ* итд. — у арх. зонама.

β. Са помереним акцентом на претходни дуги слог:

Од именица типа *одéло, расýло* (Дан. op. cit. 66) овде се чују:

ајдýшт(в)о, везúрст(в)о, вретéнце, имáње, имáће, једúнст(в)о, могýћст(в)о, одéло (и у поцерском — Моск., 16; у пиперском — ођѐло — СДЗб X, 112; у Пиви òђело — СДЗб X, 254), *опéло, пијáнст(в)о, познáнст(в)о, поклáње, порéкло, посéло, поштéње, прегнýће, проклéст(в)о, проштéње, расýло* (у Пиви

рáсуло — СДЗб X, 255), *сванýће, створéње, убúст(в)о*. Овако и у Пиви и Др. којим Вуковић додаје: вјенчáње, пучáнство, туђúнство (СДЗб X, 255) и овде је *туђúнст(в)о* и *венчáње*.

У пиперском говору овај тип именица има акценат на крајњем слогу: везúрствȍ, једúнствȍ, пијāнствȍ, поклāњё и сл. (СДЗб X, 111); у поцерском: злочúнство, познáнство, убúство и сл. (М. Моск. 16).

Овом типу овде припадају: *белáнце, влакáнце, жумáнце, клубáшце* (и *клубàшце*), *пúсāмце* (Дан. op. cit. 6, 66). У пиперском су са акцентом на крају (СДЗб X, 112). Исто тако овом типу припадају: *псетáнце, ћерчúво* (и код Моск. ib. 14); у Пиви и Др. је блатàнце, братúмст(в)о, псетàнце, ћесàрст(в)о, (и ћёсāрсто(в)о). Код Дан. ова група припада типу крёсúво, прёдúво (op. cit. 10, 67); у пиперском говору акценат им је на крају (СДЗб X, 112).

Именице овог типа у јед. задржавају акценат без промене, а у мн. постоји неуједначеност: у арх. зонама акценат је на падежном наставку у дат., инстр. и лок. (''): *одёлúма, пōсёлúма*; сјен. зона задржава једнински акценат: *одéлима, пōсéлима* (Горачиће, Шушуре, Аљиновиће, Гоње, Увац).

У ген. мн. постоји сложеност: 1) код именица с једним сугласником на крају основе или се чува једнински акценат — *одéлā, имáњā, пōсéлā* (сјен. з.) или је акценат ^ на падежном наставку (арх. з.) — *одēлâ, имāњâ, пōсēлâ*; 2) код именица којима се основа завршава са два сугласника, ако се између њих не умеће непостојано *а*, или се чува једнински акценат или се јавља ^ на падежном наставку — *везúрст(в)â, пијāнст(в)â* у арх. зонама, а ако се међу сугласницима налази нецостојано *а*, увек се место једнинског акцента јавља ^ везúрстāвā, пијāнстāвā, што је чешће од претходног у истим зонама. У сј. зони ген. мн. увек има непостојани вокал и превучен акценат на први слог у виду ': *вèзúрстāвā, пȉјāнстāвā, мȍгӯћстāвā*.

4. Вишесложне именице средњег рода

Ове именице имају акценат на почетном слогу, или на неком унутрашњем или на крајњем. Према томе, тројаке су:

а) С акцентом на првом слогу овде се чују:

го̏роцвēће, дра̏гомӣље, лѐтовӣште, ма̏терӣнст(в)о (Дан. op. cit. 10, 69), Смѐдерево (и у Пиви — СДЗб X, 259). Са овим се слажу: *ѝзобӣље* (и у Пиви — СДЗб X, 259), *нѐчовēшт(в)о* (и у Пиви СДЗб, X, 259, код Дан. op. cit. 4, 68), *о̏бележе* (и *обиљѐже*) (Дан. op. cit. 12, 69), *р̏валӣште, тр̏калӣште* (Дан. op. cit. 9, 69), *ста̏решӣнст(в)о* и *старешӣнст(в)о* (у пиперском говору старешӣнст(в)о̏ — СДЗб X, 112), *ша̏торӣште* (Дан. op. cit. 12, 69).

Као Смедерево овде су: *дѐловāње* и *нѐвовāње* (и у Пиви — — СДЗб X, 259), *дру̏говāње, ја̏довāње, лу̏довāње, му̏дровāње, ра̏довāње, ру̏ковāње, слѐдовāње;* у пиперском : а̏говāње, бѐговāње, гла̏довāње (и гладова̂ње), другова̂ње, ку̏мовāње (и кумова̂ње), ла̏довāње, ца̏ровāње.

Глаголске именице на *-ње* сачувале су на овом подручју у арх. зонама стари дуги акценат иза дужине пред наставком *-ње* у доброј мери, али је извршено понекад и његово скраћивање нарочито код именица типа запишӣва̏ње, пребачӣва̏ње што је у далеко већој мери заступљено у пиперском говору (М. С. Источноцрногорски дијалекат, 32).

Акценат ових именица остаје непромењен у оба броја.

б) Именице с акцентом на неком унутрашњем слогу:

α. Са старим кратким акцентом у арх. зонама: *Калѝпоље, Сара̏ево* (Дан. op. cit. 2, 68), *зимо̏вӣште, ра̄збо̏(ј)иште, шēта̏лӣште* (Дан. op. cit. 7, 69), у Пиви и Др. ра́збојӣште, ше́талӣште итд. (СДЗб X, 259), *игра̏лӣште* (у Пиви ѝгралӣште — СДЗб, X, 259), *боста̏нӣште, коно̏пљӣште, кудѐљӣште, купу̏сӣште, на̄по̏(ј)ӣште, повра̏тӣште, прӣста̏нӣште, секѝрӣште, ӣшенѝчӣште* (шеничиште) (Дан. op. cit. 9, 69), *ваша̏риште* (и вашарѝште) (у Пиви ва́шарӣште — СДЗб X, 259).

Са овим се слаже велики број глаголскнх именица на *-ње*: *дово̏ђēње, дого̏њēње, дола̏жēње, доно̏шēње, замѐтāње* (у пип. говору заметâње — СДЗб X, 110), *изво̏ђēње, изно̏шēње, јадѝковāње, наво̏ђēње, надмѐтāње, наза̏довāње, напрѐдовāње, одла̏жēње, подмѐтāње, предѝковāње, прено̏шēње, размѐтāње* (пипер. разметâње — СДЗб X, 110). Овом типу припадају и: *беза̄ко̏ње, Драга̄чѐво* (Дан. op. cit. 3, 68), *зеленѝло, мотавѝло, на-*

вијȁло, називȁло, ништавȉло, огледȁло, плаветнȉло, руменȉло, старосвȁ(т)с(в)то (Дан. op. cit. 4, 69): *водокршће, милосрђе, гребенȉште, дуванȉште* (Дан. op. cit. 12, 69). Овамо иду и: *воденȉчиште, лубенȉчиште, манастȉриште, погорȅлиште* (Дан. op. cit. 4, 70).

Код именица са старим акцентом на другом слогу акценат се не мења у оба броја : *бостȁниште-бостȁништа-бостȁништу-бостȁништем- о бостȁништу, бостȁништа-бостȁништа-бостȁништима.* Именице са старим кратким акцентом на трећем слогу исто тако задржавају тај акценат у свим падежима сем у ген. мн. где се место њега (") јавља ^ (арх. зоне): *огледȁло-огледȁла-огледȁлу-огледȁлом-о огледȁлу, огледȁла-огледȁла-огледȁлима.*

β. Са старим дугим акцентом у арх. зонама: *девесȉље, јеванђȅље* (и *јеванђȅље*), *каравȉље* (цвет), *Каравȉље* (назив места), *подунȁвље, поморȁвље* (Дан. op. cit. 12, 69). Овакве су и: *ваљушкȁње, говорȅње* (и *гȍворење*), *љуљушкȁње, намештȁње* и *намешћȁње, слобођење, срамоћење* (и *срамȍћење*), *размештȁње* и *размешћȁње.* (У Пиви и Др. ваљȕшкāње, гȍворење, љуљȕшкāње, слȍбођēње — СДЗб X, 258; У Вука говȍрење, нàмештâње, нàмешћâње, слобȍђење, срамȍћење). Акценат остаје без промене.

в) Са старим акцентом на крају који је померен на претходни кратак или дуг слог

α. *величȁнст(в)о, владичȁнст(в)о, достојȁнст(в)о* (овако и у Пиви и Др. СДЗб X, 258), *сведочȁнст(в)о, човечȁнст(в)о, отачȁст(в)о* — слажу се с Дан. У пиперском говору је величȃнствȍ, достојȃнствȍ, сведочȃнствȍ (СДЗб X, 111). Са овим речима иде и *непријатȅљст(в)о* (Дан. op. cit. 3, 70) и у Пиви — непријатȅљство (СДЗб X, 259).

У јед. акценат остаје неизмењен, а у мн., уколико је има, ген. добије " место ' акцента због уметања непостојаног вокала између сугласника којима се основа завршава : *сведочȁнсто-сведочȁнста-сведочȁнсту-сведочȁнстом-о сведочȁнству, сведочȁнста-сведочȁнстава-сведочȁнстима* — у арх. зонама.

β. *сиромȁшт(в)о, незнабȏшт(в)о* (Дан. op. cit. 68), *достојȁнст(в)о, доброчȉнст(в)о, задовȏљст(в)о, капетȁнст(в)о, нева-*

љáлст(в)о, пóглавáрст(в)о, пóколéње, ускрснýће (Дан. 5, 68), *корúтáшце, пóбратúмст(в)о* (Дан. op. cit. 9, 69), *тврдоглáвст(в)о* (Дан. op. cit. 12, 69). (Овако је и у Пиви и Др. — СДЗб X, 259). Са горњим се слажу: *одељéње, повéрење, покољéње, покућáнст(в)о* као и *крвопролúће* (Дан. op. cit. 3, 70). У пиперском говору оне имају акценат на крају: доброчйнствò, достојáнствò и сл. (СДЗб X, 111).

У јед. им се акценат не мења, а мн. се ретко чује сем од именица доброчинст(в)о, кориташце, одељење, понижење, које у арх. зонама имају акценат на падежном наставку — у ген. ^, а у дат., инстр. и лок. ": *одељéња-одељéња-одéљéњúма*. Именица доброчинст(в)о због непостојаног вокала међу сугласницима на крају основе добије ^ акценат место једнинског ' акцента у ген. мн. — *доброчйнстáвā*.

Д. ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА СТАРИХ КОНС. ОСНОВА

а) Двосложне речи са основом на н, т и акценат на првом слогу

α. Именице *брéме, плéме, рáме, сéме, слéме* (Дан. op. cit. 72) задржавају номинативски акценат у свим једнинским облицима: *плéме-плéмена-плéмену-плéменом-о плéмену*. У множинским облицима: ном. има пренесен акценат на вокалски завршетак основе у виду ` — *бремèна, племèна, семèна*, али увек *рáмена*; ген. задржава једнински акценат или има ^ на падежном наставку (у арх. з.); дат., инстр. и лок. или чувају стари акценат на падежном наставку (ређи појав у арх. зонама) или имају номинативски акценат (у свим зонама); *плéменā* и *племéнā, плéменима* и *племенúма*.

β. Од именица са основом на *т* овде се чују : *јáгње, јáре, кóњче, кýче, мáче, пúле* (Дан. op. cit. 72), *рóпче, сóмче, шúше* (Дан. op. cit. 72). Овакве су и у пиперском говору (СДЗб X, 114). Овој групи припадају: *бéпче, дéрле, дрвце* (и у Пиви — СДЗб X, 262), *звéре* (у Пиви звијере, 262), *ждрéбе, ђáче, змúче* (СДЗб X, 261—262), *кéрче* (и у пиперском СДЗб X, 115), а у Пиви: ђáче, кéрче (СДЗб X, 261), *слýшче* (и у Пиви СДЗб X, 262), *тáне, Швáпче* (Дан. op. cit. 1, 71). Акценат им се не мења. Мн. им је збирна, али акценат остаје без промене као у јед.: *дрвце-дрвцета-дрвцету, дрвцад-дрвцади-дрвца-*

дима. Од њих се разликује именица *пѐнце* јер има мн. са старим кратким акцентом на крају основе у свим падежима сем у ген. где се акценат превлачи на почетни слог у виду ^ — у арх. зонама: *пѐнцѐта-пѐнцѐта-пѐнцѐтима.*

б) Речи двосложне основе с акцентом на крају који је померен на претходни кратак или дуг слог

α. Именицама типа *мо̀мче* (Дан. op. cit. 72) пришле су именице *што̀не* и *шо̀кче*; *псѐто* (код Дан. псѐто), *ћо̀ше* и *ѝсе* (Дан. op. cit. 71). У промени се понашају неједнако: *момче* и *штене* у зависним падежима чувају стари акценат у арх. зонама: *мо̀мчемомчѐта-момчѐту-момчѐтом-момчѐту*; *што̀не-штенѐта-штенѐту-штенѐтом-о штенѐту.* Именице *ћоше* и *исе* мењају ' у " у зависним падежима (сем акуз.-вок.): *ћо̀ше-ћо̀шета-ћо̀шету-ћо̀шетом-о ћо̀шету, ѝсе-ѝсета-ѝсету-ѝсетом-о ѝсету.* Именица *псето* задржава акценат непромењен: *псѐто-псѐта-псѐту-псѐтом-о псѐту.* У пљеваљском говору овакве су: бу̏ре, ду̏гме, ђу̏бре, ку̏бе и пе̏нце које овде припадају типу куче, мане. Ружичић је констатовао да се код неких у мн. преноси акценат на наставак: дугмѐта-дугмéта-дугмѐтима (СДЗб III, 135). Таква констатација је и код Вуковића (СДЗб X, 262). На овом подручју оне имају збирну мн.: *бу̏рад-бу̏радй-бу̏радима, ду̏гмад-ду̏гмадй-ду̏гмадима.* Акценат им остаје у свим падежима непромењен.

β. Именице с померeним старим акцентом на дужину која му је претходила на целом овом подручју:

бре́нце, вра́пче, вре́ме, гу́ньче, де́те, зво́нце, ја́је, ју́не, кљу́се, ку́мче, пи́рче, сви́ње, сре́нче (Дан. op. cit. I, 71).

Овакве су и у Пиви и Др. (СДЗб X, 261). У пиперском говору су с непомереним старим акцентом: јājё, кумчё, пāрчё и сл. (СДЗб X, 115). Овој групи припада и чке́нбе (чкембе) (Дан. op. cit. 3, 73).

Од споменутих именица скраћују номинативски акценат у јед. у " :

време, јуне, кльусе: врéмена-врéмену-врéменом, јýнета-јýнету-јýнетом, кльýсета-кльýсету-кльýсетом итд. — на целом подручју.

Друге именице овог типа имају стари акценат на наставку, сем акуз. који је једнак ном. и вок. који има ^ (арх. зоне):

ја́је-ја̄јѐта-ја̄јѐту-ја̄јѐтом-о ја̄јѐту; де́те-детѐта-детѐту-детѐтом-о детѐту; вок. — *ја̂је, де̂те.*

Множина се чује само код именица *време* и *јаје*, а остале су са збирном мн. Именица време има превучен акценат у ' на крају проширене основе (ном., акуз., вок.) — на целом подручју. У арх. зонама акценат је на падежном наставку (^ у ген., " у дат., инстр. и лок.): *времѐна-времѐна̂-временѝма. ја́ја-ја̄ја̂-ја̄ѝма.*

Речи са збирном мн. имају ^ акценат на првом слогу:

ку̂мча̄д-ку̂мча̄дӣ-ку̂мча̄дима, свӣњча̄д-свӣњча̄дӣ-свӣњча̄дима.

Од ових одступају дете, јуне и кљусе. Именица *дете* има померен стари акценат у ном., а у осталим је скраћен у " :

дѐца-дѐцē-дѐци-дѐцу-дѐцōм-о дѐци (на целом подручју).

Друге две имају превучен " акценат у свим падежима:

ју̏на̄д-ју̏на̄дӣ-ју̏на̄дима, кљу̏са̄д-кљу̏са̄дӣ-кљу̏са̄дима (на целом подручју).

Од именица са старом основом на *с* овде се чују само *нѐбо* и *чу̏до* које се слажу са Даничићем, сем у ген., дат., инстр. и лок. мн. где се јавља акценат на падежном наставку у арх. зонама: *небēса̂-небесѝма, чудēса̂-чудесѝма* (и чудѐсима).

2. *Тросложне именице.* С обзиром на место акцента неједнаке су:

а) С акцентом на ӣрвом слогу: гра̏ђа̄нче, ко̏ӣӣле, нѐврēме, ӣа̏стōрче, Цѝга̄нче (Дан. op. cit. 8, 74). Овакве су и у пиперском (СДЗб X, 117). Са њима се слажу: *дѝлбēрче* (Дан. op. cit. 6, 74), *ӣрѐзӣме* (Дан. op. cit. 2, 73). Овамо иде и *Јѐдрене* која нема дужине на другом слогу (Дан. op. cit. 5, 73). Акценат им се не мења.

б) Са старим акцентом на унутрашњем слогу:

α. *Ара̏ӣче, говѐче, двого̏че, дерѝште, дово̏че, мага̏ре, ӣарѝӣче, ӣосмр̏че, уну̏че* (Дан. op. cit, 2, 73); *тестѐре, чекмѐце* (Дан. op. cit. 5, 73), *јелѐнче, ма̄јму̏нче, озѝмче, чоба̏нче* (Дан. 7, 74).

β. *бӣво̂љче, дево̂јче, Латӣнче, нако̂нче, одо̂јче* (Дан. 7, 74).

У промени акценат се не мења ни овим са кратким нити овим са дугим акцентом, изузев именице *говече* која у ген. мн. помера ˝ акценат на први слог (*говѐда-го̀вēдӣ*).

Све именице с акцентом на унутрашњем слогу чују се са збирном множином (на целом подручју).

в) Са старим акцентом на крају који је померен на претходни слог.

α. *сиро̀че* (у пиперском сирочѐ — СДЗб X, 117), *шиљѐже* — од оних које Дан. спомиње на стр. 73. Овамо иде и *голу̀пче* (Дан. op. cit. 73). У новоп. и штав. зони именице *сироче* и *шиљеже* имају стари акценат ни крају основе, сем у акуз. који је једнак ном.:

сиро̀че-сирочѐта-сирочѐту-сирочѐтом, шиљѐже-шиљежѐта-шиљежѐту-шиљежѐтом.

На целом подручју ове именице чују се са збирном мн:

си̏рочāд-си̏рочāдӣ-си̏рочāдима, ши̏љеж-ши̏љēжӣ-ши̏љēжима.

Ова друга је ретка у употреби сем ном. и ген.

β. *бегу́нче, буре́нце, врта́љче* (и *фрта́љче*), *дете́нце, живи́нче, ждребе́нце, јаре́нце, једи́нче, либа́де, пиле́нце, стакле́нце, ћема́не, чеља́де* (Дан. op. cit. 2, 73). Чује се и *дилбе́рче.*

У пиперском говору ове именице имају акценат на крајњем слогу: пилēнцѐ, стаклēнцѐ (СДЗб X, 117).

У новпоз. и шт. з. (арх. зоне) код свих ових именица у јед., сем акуз. који је једнак ном., јавља се стари акценат на крају основе са дужином испред себе, сем именице *чељаде.* Напр.:

живи́нче-живӣнчѐта-живӣнчѐту-живӣнчѐтом-о живӣнчѐту; чеља́де-чељадѐта-чељадѐту-чељадѐтом-о чељадѐту.

И ове именице имају збирну мн., али са неједнаким акценатским вредностима. Наиме, у арх. з. јавља се ^ место једнинског ′ акцента и задржава се у свим падежима без промене: *живи̂нчāд-живи̂нчāдӣ-живи̂нчāдима.* Од овог одступају речи *ћема́не* и *либа́де* јер се не јављају у овој категорији (са збирном мн.). Исто тако реч *чељаде* не слаже се са оним које имају збирну мн.

зато што ова има " на првом слогу у свим падежима: *чȅљāд-чȅљāдӣ-чȅљāдима* (на целом подручју).

3. *Вешесложне речи.* У њима као и у претходним није извршено померање старога кратког акцента са унутрашњих слогова у арх. зонама: *Ерцȅгōвче, калӯђерче, најȁмлӣче, Сарȁевче* (Дан. op. cit. III, 74). Овамо иду: *Арнаӯче, недонȍшче, самоӯче.* Акценат им се не мења. Само једна вишесложна реч — *вȃрошанче* — чује се са тројаким акцентом на целом подручју: *вȃрошāнче, вȁрошāнче* и *вāрȍшāнче* (каткад и *варȍшанче*).

Најзад ћу споменути да је процес померања старих акцената са унутрашњих слогова у сјеничкој зони врло широк код свих категорија именица, али је ипак неједнаког интензитета. Наиме, у западном њену делу среће се пунија слика новијег акценатског стања док источни њен део показује велику колебљивост (в. карту).

Предлози с именицама

1. *С именицама м. рода*

а) Код једносложних и двосложних именица са силазним акцентом на првом слогу врши се старо преношење акцента на једносложни предлог:

α. Код именица типа *крȃј, гȏст: ȍд гостa, зȁ гостa, ȍд бора, дȍ бора, нȁ крāј, зȁ крāј, ӯ крāј, ӣрȅт крāј, ȍд лоја, ӥз лоја* — на целом подручју јер се осећају као скамењени изрази, али у новопазарском делу и овде се често чује акценат на именици.

β. Код именица типа *вȅтар* више у сјеничкој него у штавичкој: *ӯ ветар, зȁ ветар,* — као код скамењених израза.

γ. Код именица типа *кȁмēн, ȍблāк,* али чешће у сјен. делу него у штавичком: *нȁ камēн, зȁ камēн, ӥс камена, ȍт камена, нȁ ӣламēн, зȁ ӣрстēн, ӯ облāке, кȍд бусена, зȁ грумēн, нȁ јесēн, нȁ угљēн.*

Ако је пред именицом двосложан предлог, нема преношења у штав. и новопаз. зони, а у сјеничкој се чује:

ӥза тора, ӥспо(д) тора, ӣрȅко тора, ӥза камена, ӥза девера и *изȁ тора, ӣрекȍ тора, изȁ камена, изȁ девера* (Шушуре, Горачиће, Гоње, Аљиновиће, Увац, Чедово).

Ново преношење среће се у сјен. зони код двосложних именица са једним од силазних акцената: *за̀ Бошка, о̀д Ма̄рка, о̀д зайа̄да,* (Шушуре, Дујке, Горачиће, Тријебине, Аљиновиће).

Код тросложних именица на *-ин* чује се ново преношење акцената на предлог у сјен. делу: *о̀д Ара̄ја̄, ко̀д сељана̄* (Шушуре, Увац, Горачиће).

2. *С именицама ж. рода на а*

а) Старо преношење акцента среће се често код неких двосложних именица са ^ или " акцентом на првом слогу акуз. јед. које су имале у ном. јед. кратки акценат на крају:

на̀ рӯку, за̀ рӯку, ја̄од рӯку, ни̂з рӯку, на̀ гла̄ву, за̀ гла̄ву, у̂ гла̄ву, ја̄о(д) гла̄ву, на̀ сна̄гу, за̀ сна̄гу, у̂ сна̄гу, у̂ гору, ни̂з гору, у̂ воду, за̀ воду, ни̂з воду.

Данас ово представља скамењене изразе и среће се на целом подручју, али знатно чешће у сјен. и штав. зони него у новопазарској.

б) Ново преношење чује се у сјен. зони и код двосложних и тросложних именица са једним од старих акцената на првом слогу ном.:

о̀д ма̄јкē, ко̀д ма̄јкē, изà ма̄јке, за̀ пра̄вду, и̂з Го̄ња̄, у̂ кућу и *изà кућē, прѐко шумē, по̀ред ма̄јкē; ко̀д Ружицē, у̂ Милицē, о̀д ка̄рлицē, за̀ јагоде, ко̀д Шушӯра̄,* — и сл.

3. *С именицама ж. рода без наставка*

а) Код именица ове промене чује се старо преношење најчешће у сјен. зони у овим случајевима и опет као скамењени изрази:

на̀ радо̄с(т̄), на̀ жало̄с(т̄), ја̄о(д) ста̄ро̄с(т̄), за̀ ста̄ро̄с(т̄), у̂ младо̄с(т̄), на̀ младо̄с(т̄), за̀ ре̄ч, на̀ ре̄ч, на̀ ма̄с(т̄), за̀ ма̄с(т̄), у̂ па̄мē̄т, за̀ па̄мē̄т, бе̂с па̄мē̄ти, у̂ ла̄ж, у̂ со̄, за̀ со̄, у̂ кр̄в, за̀ кр̄в, прѐд но̄ћ, у̂ сла̄с(т̄), за̀ ко̄с(т̄), у̂ ко̄с(т̄).

б) У сјеничкој зони чује се и ново преношење:

о̀д жалости (Аљиновиће), *прѐд испове̄с(т̄)* (Караула), *изà ча̄сти, мимо̀ вла̄сти* (Шушуре), *за̀ шће̄р, изà шћери* (Горачиће), *о̀т крви* (Чедово).

4. С именицама сред. рода о/е основе

Старо преношење се чује и код ових именица најчешће у сјен. зони:

на̀ брдо, у̏ брдо, за̀ брдо, у̏ море, за̀ море, у̏ коло, за̀ коло, на̀ грло, по̏д грло, за̀ брашно, у̏ око, у̏ бла̄то и сл.

Код двосложних предлога среће се старо и ново преношење:

и̏спод ока, ѝспод грла и *испо̀д ока, испо̀д грла, по̄рѐд Чедова* и сл.

II. АКЦЕНАТ ПРИДЕВА

1. Једносложни придеви. Могу се поделити на две групе:

а) Придеви који се акцентом у м. роду разликују од акцента у ж. и ср. роду и

б) Придеви који имају исти акценат у свим родовима.

а) У прву групу спадају придеви са ^ акцентом у м. р. који у ж. и ср. р. имају ′ акценат (од старога дугог са ул име):

бла̂г-бла́га, бр̂з-бр́за, глу̂в-глу́ва, гру̂б гру́ба, гу̂с(т)-гу́ста, жи̂в-жи́ва, жу̂т-жу́та, ја̂к-ја́ка, кри̂в-кри́ва, кр̂њ-кр́ња, ку̂с-ку́са, лу̂д-лу́да, мла̂д-мла́да, мла̂к-мла́ка, пла̂в-пла́ва. пу̂с(т)-пу́ста, сла̂н-сла́на, су̂в-су́ва, цр̂н-цр́на.

Одређена придевска форма има ^ акценат у свим родовима: *бр̂зо̄-бр̂зо̄, гру̂бо̄-гру̂бо̄, кр̂њо̄-кр̂њо̄, мла̂до̄-мла̂до̄, су̂во̄-су̂во̄* итд.

Промена ових придева у неодређеном облику, мада је сложена знатно шира у употреби, чује се, те се тада у м. р., у зависним падежима, јавља ′ акценат место ^: *Не тре̏бо̄ се до̀јат од жи́ва инса́на.* Акценат акуз. јед. управља се према ономе што придев значи, односно шта значи именица уз коју придев стоји: *Ко̀ ће до̀звати глу́ва човѐка; Ко̀ ни̏је ви̏до̄ ку́са пса̀? Што̀ си у̏зо̄ љу̏т ка̀мен.* Дакле, ако придев значи особину некога или нечег живог, има акценат ген., а ако значи особину неживог, акценат је једнак акценту ном.

Када се јавља сложена промена место просте, чује се ′ акценат или један од силазних акцената на падежном наставку :

Трѐба̄ бе́жат од беснóга п̄акчѐта; Глувóга и немóга чељадѐта немô се бòјат; Замотȁла се вра̄нӣјем (и вра̄нӣм) п̄ла́тном.

У пиперском говору због повећања броја слогова у зависним падежима пренесен је акценат на крајњи слог: ја̄кȁ-ја̄кȕ, бр̄зȁ-бр̄зȕ (СДЗб X, 137).

У именској промени придева ж. р. у новоп. и штав. з. мења се номинативски акценат у зависним падежима оба броја, сем акуз., и помера на крајњи слог у виду ^ акцента:

љу́та жѐна, — љӯтê женê, — љӯтôј жѐни, — љӯтôм женôм — о љӯтôј жѐни; љу́те жѐне-љӯтӣм женȁма.

При промени придева одређене форме м. и с. р. у јед. задржава се ^ акценат на коренову вокалу: *жӣвӣ-жӣво̄га-жӣво̄ме, ја̂кӣ-ја̂ко̄га ја̂ко̄ме;* али има случајева да се на место тог акцента јавља ' на падежном наставку:

врȳћӣ-врȳћē: вруће́га-вруће́му, жӣвӣ-жӣво̄: живóга-живóме, ја̂кӣ-ја̂ко̄: јакóга-јакóме, мла̂дӣ-мла̂до̄: младóга-младóме, т̄ȳпӣ-т̄ȳпо̄: т̄упóга-т̄упóме.

Не би се могло рећи када се употребљава који од ових облика, зато што исто лице једаред узме облик са ^ акцентом, а други пут са ' на падежном наставку. Исто тако не може се одредити када се који, од дублета, употребљава с обзиром на оно што придев значи, односно да ли се односи на живо или неживо. Овај паралелизам раширен је на целом подручју и може се сматрати посебном цртом ових говора коју не налазимо у суседним говорима.

Код придева ж. рода у сложеној промени акценат ном. остаје без промене:

жȳта̄ марȁма-жȳте̄ марȁме̄-жȳто̄ј марȁми-жȳто̄м марȁмо̄м-о жȳто̄ј марȁми, мн.: *жȳте̄ марȁме-жȳтӣја̄ мȁра̄ма̄-жȳтӣјем марȁма̄ма* (и жȳтӣм).

Придеви *бôс* и *гô* разликују се од осталих као и код Даничића (op. cit. 213): *бôс-бòса, гô-гòла,* — по ' акцентом у ж. и с. роду. У одређеној форми имају " акценат као и м. род: *бȍсӣ-бȍса̄, гȍлӣ-гȍла̄.*

Ови се придеви чују и у простој и у сложеној промени. Проста се запажа у ген.-акуз., дат.-лок.: *бо̀са-бо̀су, го̀ла-го̀лу* где м. р. мења ^ акценат у ' : *Го̀ла човѐка девет̄о̀рица не свӯко̀ше; срѐо сам два̄ бо̀са дрва́ра.* У сложеној промени ови придеви задржавају номинативски акценат на коренову вокалу.

Типу придева *бла̂г-бла́га, жи̂в-жи́ва,* на овом подручју, припадају: *ви̂т̄-ви́та, зна̂н-зна́на, т̄и̂ј-т̄и́ја, ме̂к-ме́ка* (и мѐк-мѐка), *си̂в-си́ва, ст̄ра̂н-ст̄ра́на* (овако је и у пиперском говору — СДЗб X, 137). Код Дан. они припадају типу здра̏в-здра̏ва-здра̏во (op. cit. 213) и у Вука су са " акцентом: си̏в, мѐк, зна̏н.

Придев *че̂ст̄-че́ст̄а* у одређеној форми гласи само *че̂ст̄ӣ-че̂ст̄а̄* те се не слаже са Даничићем код кога постоји двојност: чѐстӣ-чѐста̄-чѐсто̄, а „може се чути и са ^: че̂стӣ-че̂ста̄-че̂сто̄“ (Дан. op. cit. 213).

Придев *све̂т̄* иде са овим типом придева, али будући да се јавља само као атрибут имена, губи свој акценат: *свѐт̄ӣ На̀ум, свѐт̄а̄ недѐља* и *нѐдеља.* Даничићев одређени облик не чује се на овом подручју.

Полазећи од акцента ном. јед. неодређеног облика придева овог типа, може се рећи да би у овом говору процес померања старих акценатских вредности био интензивнији да није бивао ометан усељавањем присељеника из крајева који и данас чувају велику акценатску архаичност, што се илуструје променом придевских речи ж. рода овог типа у арх. зонама: мла́да-мла̄де̂-мла̄до̂ј-мла̄до̂м; си́ва-сӣве̂-сӣво̂ј-сӣво̂м итд.

б) Другу групу придева чине они једносложни придеви који у ном. јед. м. р. неодређеног облика имају " акценат и задржавају га у ж. и ср. роду: *д̏г-ду̏га, здра̏в-здра̏ва, кр̏т̄-кр̏т̄а, мр̏к-мр̏ка, п̄ла̏(х)-п̄ла̏ха, п̄ро̏с(т̄)-п̄ро̏ст̄а, ра̏д-ра̏да, си̏т̄-си̏т̄а, сла̏б-сла̏ба, сп̄о̏р-сп̄о̏ра, ст̄а̏р-ст̄а̏ра, шу̏т̄-шу̏т̄а* итд.

Не слажу се са Даничићем, поред оних који су припали првој групи *ло̏ш* и *но̏в* јер у ж. и ср. р. имају ' акценат: *ло̀ша, но̀ва.* Овакви су у Пиви и Др.: ло̏ш, но̏в, тро̏м, хро̏м (СДЗб X, 277) и у пљеваљском говору (СДЗб III, 143). Код неких се овде чује двојак облик као: *смѐђ-смѐђа-смѐђе* и *смѐђа-смѐђе, ст̄р̏м-ст̄р̏ма-ст̄р̏мо и ст̄р̀ма-ст̄р̀мо, (х)ро̏м-(х)ро̏ма-(х)ро̏мо* и *(х)ро̀ма-(х)ро̀мо.*

Сви придеви овог типа имају у одређеној форми акценат ном. јед. м. р. неодређене форме изузев придева *здрав*, *прав* и *стар* који у одређеној форми дуље коренов вокал: *здрâвī-здрâвā*, *прâвī-прâвā*, *стâрī-стâрā*. Код Даничића (op. cit. 214) прва два од ових су са дуљењем и без њега (здрâвӣ и здрäвӣ, прâвӣ и прäвӣ). У пиперском говору је као код Даничића (СДЗб, X, 138). У промени ови придеви задржавају акценат ном. јед. м. р. неодређеног облика (који се чува и у одређеном облику), сем оних са продуљеним вокалом у одређеном облику: *ӯн-ӯна-ӯну-ӯнӣмо ӯну, ӯнӣ-ӯнōга-ӯнōме; здрâв-здрâва-здрâву* и *здрâвī-здрâвōга-здрâвōме*.

2. Двосложни придеви. Код њих постоји знатно више сложености него код једносложних што долази од преношења или чувања старих акцената на овом подручју. Сем тога има их и таквих који се колебају, тј. припадају придевима двају типова.

С обзиром на њихове акценатске особине све двосложне придеве можемо поделити на придеве с кратким кореновим вокалом и с дугим кореновим вокалом.

а) С кратким вокалом у корену:

α. *äљкäв-äљкäва, бäгäв-бäгäва, бĕнäв-бĕнäва, бљӯтäв-бљӯтäва, брäшнäв-брäшнäва, бӯäв-бӯäва, врљäв-врљäва, гääв-гäрäва, гӣздäв-гӣздäва, глӣбäв-глӣбäва, гнӧјäв-гнӧјäва, знӧäв-знӧјäва, рäњäв-рäњäва, тӣпäв-тӣпäва, ћӧрäв-ћӧрäва, чӯпäв-чӯпäва* и сви други на *-ав* које Даничић спомиње на страни 219. уколико се овде чују. Сви ови придеви имају дужину иза акцентованог слога у свим родовима у ном. јед. неодређеног облика, али је задржава само м. род у именској промени уколико се чује.

Одређени облик придева овог типа задржава акценат неодређеног облика, али без дужине која постоји у неодређеном облику: *клĕмпавī-клĕмпава, кӯкавī-кӯкава, лäјавī-лäјава, млӣтавī-млӣтава, мӯцавī-мӯцава* и сл.

С овим придевима потпуно се слажу они на *-аст* (Дан. op. cit. 220): *бäљäс(т)-бäљäста, бĕнäс(т) бĕнäста, брӈäс(т)-брӈäста, брӧћäс(т)-брӧћäста, бӯцмäс(т)-бӯцмäста, вӣжљäс(т)-*

вӣжљӑ̄ста, грӣвӑ̄с(т̄)-грӣвӑ̄ста, жӯ̄ӈкӑ̄с(т̄)-жӯ̄ӈкӑ̄ста, звӗздӑ̄с(т̄)-звӗздӑ̄ста, зӗкӑ̄с(т̄)-зӗкӑ̄ста, кӣ̄тӑ̄с(т̄)-кӣ̄тӑ̄ста, кӑ̀бӑ̄с(т̄)-кӑ̀бӑ̄ста, кӣ̄тњӑ̄с(т̄)-кӣ̄тњӑ̄ста, кӯ̄кӑ̄с(т̄)-кӯ̄кӑ̄ста, лӯ̄цкӑ̄с(т̄)-лӯ̄цкӑ̄ста, мӯ̄ргӑ̄с(т̄)-мӯ̄ргӑ̄ста, пӯ̄тӑ̄с(т̄)-пӯ̄тӑ̄ста, рӑ̀кљӑ̄с(т̄)-рӑ̀кљӑ̄ста, рӗ̀сӑ̄с(т̄)-рӗ̀сӑ̄ста, пӑ̀сас(т̄)-пӑ̀сӑ̄ста, рӑ̀чвӑ̄с(т̄)-рӑ̀чвӑ̄ста, сӗ̀дло̄с(т̄)-сӗ̀дӑ̄ста, ӈӯ̄бӑ̄с(т̄)-ӈӯ̄бӑ̄ста, цвӗ̀тӑ̄с(т̄)-цвӗ̀тӑ̄ста, шӣ̄љӑ̄с(т̄)-шӣ̄љӑ̄ста, штр̀кљӑ̄с(т̄) штр̀кљӑ̄ста итд. У промени се понашају као они на *-ав*.

Даничић ништа не говори о дужини ових придева. У пиперском говору је као и овде (СДЗб X, 138), а и у Пиви и Др. (СДЗб X, 277), али Вуковић напомиње да се придеви на *-ав, -аст, -ат* могу чути и без дужине.

У вези са овим придевима треба споменути да овде има мало придева на *-ат*. Чују се само: *гӧ̀лцат-гӧ̀лцата, нӧ̀вцат-нӧ̀вцата, пӯ̄нцат-пӯ̄нцата* и *цӗ̀лцат-цӗ̀лцата* (Дан. op. cit. 223). Ни ови немају дужине у одређеном облику, уколико се чују.

Овом типу припадају и придеви на *-ин* (*-ина -ино*) који имају дужину само у м. роду:

а̀гӣ̄н-а̀гина, ба̀бӣ̄н-ба̀бина, вра̀нӣ̄н-вра̀нина, га̀здӣ̄н-га̀здина, дӗ̀дӣ̄н-дӗ̀дина, кра̀вӣ̄н-кра̀вина, кӊӗ̀рӣ̄н-кӊӗ̀рина, ма̀мӣ̄н-ма̀мина, пӑ̀ткӣн-пӑ̀ткина, сӗ̀стрӣ̄н-сӗ̀стрина, та̀тӣ̄н-та̀тина, та̀штӣ̄н-та̀штина, тӗ̀ткӣн-тӗ̀ткина, цӯ̄рӣ̄н-цӯ̄рина, ча̀ӣ̄љӣ̄н-ча̀ӣ̄љина, чӗ̀ткӣн-чӗ̀ткина.

Са кратким кореновим вокалом и дужином иза њега у м. р. познати су овде са наставком *-ов, -ев*:

бра̀тӑ̄в-бра̀това, брӗ̀зӑ̄в-брӗ̀зова, гӧ̀стӑ̄в-гӧ̀стова, дӗ̀дӑ̄в-дӗ̀дова (поред дедӣ̄н), *зӗ̀тӑ̄в-зӗ̀това, змӗ̀ӑ̄в-змӗ̀ева, кмӗ̀тӑ̄в-кмӗ̀това, кӯ̄шкӑ̄в-кӯ̄шкова, ла̀ӑ̄в-ла̀вова, Мӣ̄трӑ̄в-Мӣ̄трова, нӧ̀ӑ̄в-нӧ̀ева, цӑ̀рӗ̄в-цӑ̀рева* (Дан. op. cit. 219).

С кратким кореновим вокалом, а без дужине иза њега са наставком *-ов* су и ови:

бӯ̄ков-бӯ̄кова, ја̀лов-ја̀лова, јӯ̄гов-јӯ̄гова, клӗ̀ков-клӗ̀кова, лӣ̄пов-лӣ̄пова, лӯ̄ков-лӯ̄кова, смрӗ̀ков-смрӗ̀кова, трӗ̀шњов-трӗ̀шњова (и црешњев-црешњева), *шљӣ̄вов-шљӣ̄вова*. Понекада се могу чути и у одређеном облику: *бӯ̄ков лӣ̄с(т̄)* и *бӯ̄ковӣ̄ лӣ̄с(т̄)*, *јӯ̄гов вӗ̀тар* и *јӯ̄говӣ̄ вӗ̀тар, јӯ̄говӗ̄ да̀ӷӗ̄, лӣ̄пов цвӗ̀т* и *лӣ̄повӣ̄ цвӗ̀т, шљӣ̄вовӣ̄-шљӣ̄вовӑ̄*. Сви се мењају по сложеној промени.

Код придева на *-ов* и *-ин* са дужином исто тако чује се само сложена промена, иако они имају само неодређени облик те би требало очекивати просту. Од овог одступају придеви на *-ов* изведени од имена лица где се у доброј мери чује и проста промена: *Мѝтрōв-Мѝтрова-Мѝтрову* и *Мѝтровōга-Мѝтровōме, Ста̏нкōв-Ста̏нкова-Ста̏нкову* и *Ста̏нковōга-Ста̏нковōме.*

Придевима на *-ав* (аљкав-аљакава) слични су придеви на *-ан*:

блѐђāи-блѐђāна, вȍштāн-вȍштāна, зѐмљāн-зѐмљāна, кȍштāн-кȍштāна, ла̏гāн-ла̏гāна, мѐкāн-мѐкāна, пӯнāн-пӯнāна, сѝћāн-сѝћāна, та̏нāн-та̏нāна, тѐштāн-тѐштāна, ӱзāн-ӱзāна, чȍ(х)āн-чȍ(х)āна (Дан. op. cit. 220). У простој промени, уколико се чује, само м. р. чува дужину. Одређени облик задржава акценат неодређеног облика, а у промени се губи дужина.

Велики је број придева код којих други слог чини непостојани вокал у ном јед. м. р. неодређене форме. Даничић је овај тип придева поделио на две групе од којих једна има непромењен акценат у свим падежима (Дан. op. cit. 220). Ту особину овде имају ови придеви:

бѝстар-бѝстра, бла̏тан-бла̏тна, брѝжан-брѝжна, вѐран-вѐрна, вѐчан-вѐчна, вла̏жан-вла̏жна, вѝтак-вѝтка (у Пиви и Др. вѝтак вѝтко-вѝткӣ, СДЗб X, 281), *вѝчан-вѝчна, гла̏так-гла̏тка, грѐшан-грѐшна, жѐљан-жѐљна, ја̏сан-ја̏сна, кѝшан-кѝшна, крѐпак-крѐпка, крȍтак-крȍтка, љӱбак-љӱпка, мр̏зак-мр̏ска, мӱчан-мӱчна, нѝзак-нѝска, пѝтак-пѝтка, рȍдан-рȍдна, рȍсан-рȍсна, сла̏дак-сла̏тка, та̏нак-та̏нка, ӱзак-ӱска, чӱдан-чӱдна* и др. Одређени облик има акценат неодређеног облика: *бѝстрӣ-бѝстрā, вѝткӣ-вѝткā, грѐшнӣ-грѐшнā, пѝткӣ-пѝткā.*

Код Даничића постоје дублети у одређеном облику придева: вѝткӣ и вѝткӣ, гла̏ткӣ и гла̀ткӣ, ȍблӣ и ȍблӣ, пȍзнӣ и пȍзнӣ и још неки овог типа чега овде нема.

Именска промена ових придева је врло ретка. Ја сам забележио само у екскламативним изразима: *Бѝста чоѐка, мȏј бра̏те! Ја̏, бла̏тна пӯта, дȍбар чȍвече! Кѝшна да̏на, нѐ бӣло га та̏кōг! Аман, чӱдна човѐка! Чӱднē будàле, ō мȏј бра̏те!*

У другу групу придева са непостојаним вокалом Даничић је одвојио придев дȍбар-дȍбра-дȍбро, а у одређеном облику

опет се јавља акценат м. р. неодређеног облика : дȍбрӣ-дȍбрā-дȍбрō. И овде је овај придев овакав.

С придевом *добар* овде се слажу: *мȍдар-мȍдра, мȍкар-мȍкра, ȍштар-ȍштра* и *ȍстар-ȍстра*. Овакви су и у говору Пиве и Др. (СДЗб X, 278), а са њима иде још : ȍбал-ȍбло-ȍблӣ, бȉстар-бȉстро-бȉстрӣ (на истоме месту).

У пљеваљском говору колебају се између типова дȍбар-дȍбра и тȁнак-тȁнка : бȉстар, вȅдар, мȍдар, мȍкар, ȍбал, ȍштар (СДЗб III, 142). Пиперски говор разликује се од новоп.-сјен. говора тиме што су у њему ови придеви пренели акценат на наставак-у жен. и ср. роду: вȅдьер-ведрā-ведрȍ, дȍбьер-добрā-добрȍ, мȍдьер-модрā-модрȍ, мȍкьер-мокрā-мокрȍ, ȍстьер-острā-острȍ, слȁдьек-слаткā-слаткȍ (СДЗб X, 138).

На овом подручју одређени облик има акценат неодређеног облика м. рода: *дȍбрӣ-дȍбрā, мȍкрӣ-мȍкрā, ȍстрӣ-ȍстрā*. Код Даничића је двојност у речи мокар — мȍкрӣ и мȍкрӣ (op. cit. 222) И код ових придева знатно је чешћа сложена промена од просте.

Једна група придева овог типа издваја се тиме што има само одређени облик и мења се само по сложеној промени:

бȍжӣ-бȍжā, жȁбљӣ-жȁбљā, крȁвљӣ-крȁвљā, мȁч(ј)ӣ-мȁч(ј)ā (и *мачȉњӣ-мачȉњā*), *мȉш(ј)ӣ-мȉш(ј)ā* (и *мишȉњӣ-мишȉњā*), *пȁјсӣ-пȁјсā* (и *пȁсјӣ-пȁсјā*), *рȉбљӣ-рȉбљā, тȉч(ј)ӣ-тȉч(ј)ā*, (Дан. op. cit. 220). Овамо иду: *вȉшњӣ-вȉшњā, зȁдњӣ-зȁдњā, мȓклӣ-мȓклā, пȓдњӣ-пȓдњā, срȅдњӣ-срȅдњā, цȉглӣ-цȉглā* (Дан. op. cit. 222). Овакви су, у одређеном облику, још : *брȁшненӣ-брȁшненā, жȅтвенӣ-жȅтвенā, пȁкленӣ-пȁкленā, свȅчанӣ-свȅчанā, чȁбренӣ-чȁбренā* (Дан. op. cit. 217).

Код неких Даничић износи колебање у одређеном облику: вȍденӣ и водȅнӣ, гвȏзденӣ и гвоздȅнӣ, зȅмљанӣ и земљȁнӣ, кȏштанӣ и коштȁнӣ, лȅденӣ и ледȅнӣ, мȁсленӣ и маслȅнӣ, рȁжанӣ и гажȁнӣ, снȅжанӣ и снежȁнӣ, чȏханӣ и чохȁнӣ (Дан. op. cit. 221). На овом подручју има колебања код неких од ових придева, али тако да се место повученог акцента у арх. зонама јавља стари акценат на крају: *вȍденӣ, водȅнӣ* и *водȅнӣ; гвȏзденӣ, гвоздȅнӣ* и *гвоздȅнӣ; зȅмљанӣ, земљȁнӣ* и *земљȁнӣ; лȅденӣ, ледȅнӣ* и *ледȅнӣ* — други не показују колебање. Занимљивост је у томе што се јављају три облика код ових придева чега нема у другим говорима.

У говору Пиве и Др. већина придева са наставком *-ан, ен*, по констатацији проф. Вуковића, „могу имати у одређеном облику и повучен акценат према крају“: зёљанӣ и зеља̀нӣ, вӧденӣ и водѐнӣ, бӓкренӣ и бакрѐнӣ и сл. Вуковић претпоставља да је други акценат старији у Пиви и Др. полазећи од тога што се он налази код придева који чине саставни део назива места: Камѐнō Сӣјено, Водѐнӣ Дô и сл.

Овом типу придева, са кратким вокалом, припадају овде: *вӣдан-вӣдна, дӣван-дӣвна, дӣчан-дӣчна, ӣтан-ӣтна* (хитан), *ср̏чāн-ср̏чāна, ӯман-ӯмна* и ӯман-ӯмна) (код Дан. са ^, op. cit. 216). Без дужине су и у пиперском говору као код Даничића: дӣчьен-дӣчна-дӣчно, дӣвьен-дӣвна-дӣвно и сл. (СДЗб X, 139), а такви су и у говору Пиве и Др. и са њима иду: мр̏зан-мр̏зно-мр̏знӣ, нӧсак-нӧско-нӧскӣ и др. (СДЗб X, 284), спрётан-спрётно-спрётнӣ, спрёман-спрёмно-спрёмнӣ (СДЗб X, 284).

Најзад ћу споменути да овом типу придева овде припадају: *а̏гӣн, жѐнӣн, клӣзāв, сѐстрӣн, сна̏(х)ӣн* који су код Даничића са ' акцентом (op. cit. 217). Понашају се као претходни са дужином иза акцентованог слога и обично се чују у сложеној промени. Са овим се слаже и *кѐрōв* (Дан. са ^, op. cit. 215).

β. С кратким вокалом у корену су и придеви *го̀тов-го̀това, зѐлен-зелѐна* (Дан. op. cit. 217—218). По својим особинама онн се деле на две групе. Прву чине они код којих се задржава стари акценат у ж. и ср. р. на крају основе у арх. зонама док је у сјен. з. у тим родовима као у м. померен стари акценат: *го̀тов-готȍва* и *го̀тов-го̀това*. Другу групу чине они где је у ж. и ср. р. превучен акценат на крај основе: *зѐлен-зѐлѐна*-зелѐно.

1. *Са старим акцентом на крају основе у ж. и ср. роду:*

ба̀гљив-багљӣва, ба̀јат-бајӓта, бра̀дат-брадӓта, бр̀кат-бркӓта, ва̀рљив-варљӣва, гла̀ват-главӓта, гла̀сит-гласӣта, го̀тов-готȍва, гра̀бљив-грабљӣва, гра̀нат-гранӓта, дѝмљив-димљӣва, дрѐмљив-дремљӣва, жѝжљив-жижљӣва, зу̀бат-зубӓта, кра̀дљив-крадљӣва, крѝлат-крилӓта, ла̀жљив-лажљӣва, лу̀кав-лукӓва, ма̀нит-манӣта, ма̀рљив-марљӣва, но̀сат-носӓта, о̀кат-окӓта, пӣјан-пијӓна, пла̀чљив-плачљӣва, пла̀шљив-плашљӣва,

плѐћат-плећа̏та, по̀ган-пога̏на, пу̀шљив-пушљи̏ва, р̀ђав-рђа̏ва, сѝпљив-сипљи̏ва, смр̀дљив-смрдљи̏ва, ср̀дит-срди̏та, стѝдљив-стидљи̏ва, цр̀љив-црљи̏ва, чѐстит-чести̏та, у̀шљив-ушљи̏ва, ша̀љив-шаљи̏ва (Дат. op. cit. 218).

Одређени облик ових придева има стари акценат на крају основе у свим родовима у арх. зонама: *гото̏ви-гото̏ва, лука̏ви-лука̏ва, марљи̏ви-марљи̏ва, чести̏ти-чести̏та* и сл. Чешће се срећу у сложеној промени него у простој. Уколико се проста промена чује, везана је само за м. р.: *Што̏ и̏деш код гото̏ва ру́чка?* и *Та̏ко ми тво̂га гото̏во̄га по̀сла!*

У пиперском говору ова група придева има стари акценат на крају осн ве у свим родовима: бога̏т-бога̏та-бога̏то, брка̏т-брка̏та-брка̏то, крила̏т-крила̏та-крила̏то и сл. (СДЗб X, 140).

Типу придева *р̀ђав, лу̀кав* Вуковић додаје известан број придева на *-аст, -ат* са дужином и без ње: ко̀ла̄с(т) и ко̀лас(т), ли̏са̄с(т) и ли̏сас(т), и сл. На овом подручју они припадају групи под *а*.

Неки придеви из ове групе јављају се само у одређеном облику (као код Даничића, op. cit. 218). У арх. зонама чувају акценат стари: *гове̏ђи-гове̏ђа, јеле̏њи-јеле̏ња, кобѝљи-кобѝља, медве̏ђи-медве̏ђа.* Овакви су: *о̏вчи-о̏вча, псе̏ћи-псе̏ћа* (само у одређеном облику). Са старим акцентом су и *јуне̏ћи-јуне̏ћа, јарче̏ћи-јарче̏ћа.*

Са придевима *го̀тов, лу̀кав* овде се слажу:

бр̀снат-брсна̏та, вла̀снат-власна̏та, ву̀нат-вуна̏та, кљу̀нат-кљуна̏та, ли̏снат-лисна̏та, мѐснат-месна̏та, пѐрнат-перна̏та, пљо̀снат-пљосна̏та, ре́снат-ресна̏та, рѐчит-речи̏та, у̀снат-усна̏та (Дан. op. cit. 220).

Између овог типа и типа *зѐлен-зелѐна* стоје ови придеви:

ба̀крен-бакре̏на и *бакрѐна, во̀ден-воде̏на* и *водѐна, ву̀нен-вуне̏на* и *вунѐна* (и *ву̏нен-ву̏нена*), *гво̀зден-гвозде̏на* и *гвоздѐна, мѐден-меде̏на* и *медѐна, пр̀тен-прте̏на* и *пртѐна* (и *пр̏тена*), *свѝлен-свиле̏на* и *свилѐна, су̀кнен-сукне̏на* и *сукнѐна* (и *су̏кнена*), *ча̀збен-чазбе̏на* и *чазбѐна* (и *ча̏збена*), (Дан. op. cit. 220). Не би се могло рећи који је облик шири у арх. зонама на овом подручју, а у сјен. зони чешћи су са повученим акцентом у ж. и ср. роду: *су̀кнен-сукнѐна, ча̀збен-чазбѐна.*

У одређеном облику ови придеви имају стари акценат на крају основе у свим родовима (арх. зоне), сем неких где се чује превлачење акцента на први слог: *вунȁтӣ-вунȁтā, лиснȁтӣ-лиснȁтā, свилȅнӣ-свилȅнā* и сл., али само *вӯненӣ-вӯненā, ӣр̏тенӣ-ӣр̏тенā, сӯкненӣ-сӯкненā, гвȍзденӣ-гвȍзденā* и *вȍденӣ-вȍденā.*

Посебно спомињем придев *стȁсит-стȁсита-стȁсито* који у ж. и ср. има и ‟ акценат *стȁсита-стȁсито* чиме се изједначава са придевима типа бистар. Под утицајем облика ж. и ср. рода и у м. роду се јавља ‟ акценат: *стȁсит.*

2. *Са ӣревученим акцентом у ж. и ср. роду:*

вѝсок-висȍка, гȍлем-голѐма, дȁлек-далѐка, дӯбок-дубȍка, зѐлен-зелѐна, мȁлен-малѐна, рӯмен-румѐна, стӯден-студѐна, шȁрен-шарѐна, шѝрок-ширȍка. Овакви су и: *вѐлик-велѝка, жѐсток-жестȍка, сѝров-сирȍва* (и у Пиви и Др. СДЗб X, 287, — Дан. op. cit. 219). У промени у свим родовима јавља се стари кратки акценат на другом слогу основе у свим падежима (арх. зоне), сем акуз. ако значи особину нечега неживог: *зѐлен-зелȅнōга-зелȅнōме-зѐлен (зелȅнōга)-зелȅнӣјем-о зелȅнōме, зелѐна-зелȅнē-зелȅнōј.* Ако се узима проста промена придевске речи м. р., што је ретко, превлачи се акценат на други слог основе: *код зелѐна гȁја, са зелѐна лӣста, ӣо зелѐну жѝту* и сл.

У арх. зонама чува се стари акценат на крају основе у промени свих родова и у одређеном облику: *зезȅнӣ-зелȅнā: зелȅнōга-зелȅнōме; румȅнӣ-румȅнā: румȅнōга-румȅнōме* и сл.

У пиперском говору ови придеви и у м. р. неодређеног облика имају стари кратки акценат на крају: зелȅн према чему је образован облик ж. и ср. рода: зелȅна-зелȅно н сл. (СДЗб X, 141).

Према ном. јед. м. р. неодређеног облика у арх. зонама овог подручја придев *дѐбео* слаже се са стањем у пиперском говору, али му је стари акценат померен у облику ж. и ср. рода: *дебѐла-дебѐло.* У одређеном облику и у промени понаша се као претходни из ове групе.

б) Придевске речи са дугим кореновим вокалом су двојаке:

α. Са старим акцентом на том вокалу и

β. Са померeним старим акцентом на тај вокал.

α. Први тип је неједнак с обзиром на квантитет вокала после акцентованог слога:

1. *Са старим акцентом на коренову вокалу, а без дужине после њега:*

бе̑дан-бе̑дна, бу̑јан-бу̑јана, бу̑ран-бу̑рна, вла̑с(т)ан-вла̑сна, гне̑ван-гне̑вна, гр̀дан-гр̀дна, гр̀зан-гр̀зна (и *гр̀дзан*), *жу̑дан-жу̑дна, зр̀ан-зр̀на, ја̑ван-ја̑вна, ки̑ван-ки̑вна, мле̑чан-мле̑чна* (и *мле̑чан*), *сво̀јтљив-сво̀јтљива* (и *сво̀јтљив*), *сла̑ван-сла̑вна, сра̑ман-сра̑мна, су̑шдн-су̑шна, та̑ман-та̑мна, то̑ван-то̑вна, ту̑жан-ту̑жна.*

С дугим акцентом на првом слогу су и у пиперском говору: бу̑рьен, бу̑дьен, жу̑дьен, ста̑льен и сл. (СДЗб X, 149).

Као и код других и овде је сложена промена знатно шира од просте. Акценат им остаје исти у оба облика (вида).

Са овим придевима иду и они који код Даничића имају само одређени облик: *гла̑внӣ-гла̑вна̄, го̑рњӣ-го̑рња̄, да̑љњӣ-да̑љња̄, до̑њӣ-до̑ња̄, жа̑ркӣ-жа̑рка̄, ку̑тњӣ-ку̑тња̄, кра̀јњӣ-кра̀јња̄* (у Пиви и Др. кра̀јњӣ — СДЗб X, 286), *су̀дњӣ-су̀дња̄* (у Пиви и Др. су́дњӣ — СДЗб X, 285), *сто̑нӣ-сто̑на̄, та̑јнӣ-та̑јна̄* (в. Дан. op. cit. 216—217).

Овде су са овим једнаки: *бо̑лан-бо̑лна, ку̑жан-ку̑жна* (и *ку̑жан-ку̑жна*), *ла̑жан-ла̑жна.* Код Даничића су с " акцентом (op. cit. 221). Акценат им се не мења ни у једном типу промене.

2. *Са дужином после акцентованог слога:*

ба̑но̄в-ба̑нова (код Дан. са ′ акцентом, 214. као и у Пиви и Др. 287), *Ђу̑рђе̄в-Ђу̑рђева* (и Ђу́рђēв-а), *ја̑рче̄в-ја̑рчева, ку̑рвӣн-ку̑рвина, ма̑јчӣн-ма̑јчина* (и *ма̑јкӣн-ма̑јкина*), *Ма̑ртӣн-Ма̑ртина, су̑нче̄в-су̑нчева, ћу̑ркӣн-ћу̑ркина, ча̑вкӣн-ча̑вкина.* У ж. и ср. р. нема дужине, а у м. се развила у епоси полугласничког процеса, тј. после отпадања полугласничке вредности с краја

речи задржала се његова вредност у виду дужине на претходном консонанту, а касније се померила на претходни вокал.

Не разликују се од горњих придева: *ђа̂ко̄в-ђа̂кова, за̂вӣн-за̂вина, је̂жо̄в-је̂жова* (и *јежев-јежева*), (код Вуковића нема дужине у м. роду — СДЗб X, 287), *кне̂жē̄в кне̂жева, мла̂дӣн-мла̂дина, ӣре̂љӣн-ӣре̂љина, ћу̂ко̄в-ћу̂кова, у̂јко̄в-у̂јкова* (Дан. op. cit. 214), *шва̂љ ин-шва̂љина*. Ни код ових нема дужине у ж. и ср. роду. Акценат им се не мења, а сложена промена је чешћа од просте.

3. *Придеви са дугим основиним вокалом на који је ӣомерен ст̄ари акценат̄:*

бе́сан-бе́сна, бу́дан-бу́дна, вре́дан-вре́дна, жи́т̄ак-жи́т̄ка, зла́т̄ан-зла́т̄на, је́дар-је́дра, ка́дар-ка́дра, кра́бар-кра́бра, кру́п̄ан-кру́п̄на, ма́с(т̄)ан-ма́сна, мр́сан-мр́сна, му́дар-му́дра, ӣли́т̄ак-ӣли́т̄ка, ӣре́сан-ӣре́сна, ра́ван-ра́вна, ру́жан-ру́жна, ре́дак-ре́т̄ка, сме́шан-сме́шна, ст̄ра́шан-ст̄ра́шна, т̄е́жак-т̄е́шка, т̄е́сан-т̄е́сна, т̄ре́зан-т̄ре́зна, (х)ла́дан-(х)ла́дна, шу́п̄аљ-шу́п̄ља.

Ови придеви у неодређеној форми мењају се по сложеној промени чешће него по простој, при чему се у арх. зонама јавља ′ или ″ акценат на падежном наставку: *Да̂(ј) ми мало ӣресно́га лѐба. Ко̏ не би ӣоглѐдо̄ за она̏ко̄ глѐдни̏јем мо̀мком?*

У одређеној форми сви родови имају ^ акценат који се не мења ни у промени: *ӣли̂т̄кӣ-ӣли̂т̄ка̄-ӣли̂т̄ко̄: ӣли̂т̄ко̄га-ӣли̂т̄ко̄ме* (и *ӣлит̄ко́га-ӣлит̄ко́ме*), *ӣли̂т̄ке̄-ӣли̂т̄ко̄ј.*

Не разликују се од горњих у одређеном облику: *вра́т̄нӣ-вра́т̄на̄, зи́днӣ-зи́дна̄, зу́бнӣ-зу́бна̄, ло́внӣ-ло́вна̄, ме́сна̄-ме́сно̄* (месна недеља), *ӣе́т̄нӣ-ӣе́т̄на̄, ӣла́снӣ-ӣла́сна̄* (и у Пиви, СДЗб X, 285), *т̄о́рнӣ-т̄о́рна̄* (*ни ло́внӣ ни т̄о́рнӣ* каже се за пса који не ваља ни код куће ни код стоке) и у Пиви ло́вни, то́рни (op. cit. 285), — у сјен. зони, а у арх. зонама су са ^ акцентом на крајњем слогу у свим родовима: *вра̄т̄ни̂-вра̄т̄на̂-вра̄т̄но̂, грӯдни̂-грӯдна̂-грӯдно̂, зӣдни̂-зӣдна̂-зӣдно̂.*

У пиперском говору дужина се пренела на почетни слог код ових придева те су се изједначили са придевима типа *гне̂ван, ја̂ван, ки̂ван* и сл. (СДЗб X, 139).

Овде има једна група придева која се колеба између придева зла̂ван-сла̂вна и зла́тан-зла́тна. Та колебљивост дошла је под

утицајем акцента м. и ср. рода с једне стране и акцента ж. рода, с друге стране, па је међусобним утицајима дошло до уједначавања у два правца: у једном случају образовани су облици према м. и ср. роду, а у другом према ж. р. Ово се потврђује материјалом чакавских говора (в. А. Белић, Замѣтки по чакавьскимь говорамь, 53). Такви су:

го́рак и *го̂рак*, *гла́дан* и *гла̂дан*, *гр́дан* и *гр̂дан*, *ду́жан* и *ду̂жан*, *же́дан* и *же̂дан*, *ква́ран* и *ква̂ран*, *кра́сан* и *кра̂сан*, *ми́ран* и *ми̂ран*, *мра́чан* и *мра̂чан*, *пра́зан* и *пра̂зан*, *сна́жан* и *сна̂жан*, *сја́јан* и *сја̂јан* (Дан. op. cit. 215), *та́ман* и *та̂ман*, *тру́дан* и *тру̂дан* (Дан. op. cit. 216).

Код Даничића постоји колебљивост само код придева грдан и красан (op. cit. 215-216). Пиперски говор не познаје ову колебљивост јер је у њему дужина пренесена на почетни слог. У пљеваљском говору постоји колебање између придева типа те́жак-те́шка и типа ту̂жан-ту̂жна у овим речима: бије́сан и би̏јесан, вриjе́дан и ври̏један, гла́дан и гла̂дан, гр́дан и гр̂дан, же́дан и же̂дан, ду́жан и ду̂жан, кра́сан и кра̂сан, прије́сан и при̏јесан, сна́жан и сна̂жан и код вла́сан и вла̂сан (СДЗб III, 144). Двојност постоји и у говору Пиве и Др.: бу́дан и бу̂дан, ду́жан и ду̂жан, мра́чан и мра̂чан, ту́жан и ту̂жан, сна́жан и сна̂жан итд. (СДЗб X, 282).

Именска промена ових придева ретка је и среће се само код облика м. рода.: *Превѐшће же́дна човѐка пре̄ко дѐве̄т во́да̄; Гла́дну е сева̂ӣ да̏т.*

У одређеном облику имају ^ акценат на почетном слогу и задржавају га у промени: *гла̂днӣ-гла̂днā-гла̂днō, гла̂днōга-гла̂днōме* (и *гладно́га-гладно́ме*), *гла̂днē-гла̂днōј.*

3. *Тросложни придеви.* Има их с акцентом на првом, унутрашњем и последњем слогу.

а) С акцентом на првом слогу су: са кратким или дугим вокалом у корену.

α. Са кратким кореновим вокалом многобројне су и различите придевске речи. Има их без дужине после акцентованог слога (слȍбодан-слȍбодна), са дужином после акцентованог слога (вр̏лē-тан-вр̏лēтна), са дужином на оба слога после акцентованог слога

(лȁбȳдōв-лȁбȳдова) и са дужином на крајњем слогу основе м. р. (дȇспотōв-дȇспотова).

1. *Речи без дужине после акцентованог слога:*

бȍлес(т)ан-бȍлесна, жȁлос(т)ан-жȁлосна, жȉвōтан-жȉвōтна, мȉлос(т)ан-мȉлосна, пȁкос(т)ан-пȁкосна, пȑаветан-пȑаветна, пȑаведан-пȑаведна, пȗначак-пȗначка, рȁдос(т)ан-рȁдосна, сȉрōтан-сȉрōтна, слȁбачак-слȁбачка, слȏбодан-слȏбодна, срȁмōтан-срȁмōтна, стрȁ(х)ōтан-стрȁ(х)ōтна (Дан. op. cit. 228-229).

Овакви су и у пиперском говору: бȍлесьен, жȁлосьен, мȉлосьен, пȁкосьен, пȗначьек, слȏбодьен, сȗвотьен и сл. (СДЗб X, 141). Акценат им се не мења у одређеној форми као ни у промени.

Од ових се не разликују: *млȁдачан-млȁдачна, пȑавичан-пȑавична, стрȁвичан-стрȁвична* — који код Даничића имају ' акценат на првом слогу (Дан. op. cit. 225). Понашају се исто као и претходни.

Само у одређеној форми познати су: *јȗтарњӣ-јȗтарњā, мȅсечнӣ-мȅсечнā, тȁмошњӣ-тȁмошњā* (и *тамȍшњӣ-тамȍшњā*) (Дан. op. cit. 227), *јȁкошњӣ-јȁкошњā* (Дан. op. cit. 228).

2. *Речи са дужином после акцентованог слога (у свим родовима):*

бȍјāзан:бȍјāзна, бȗнōван-бȗнōвна, вȉлōван-вȉлōвна, врȁтōван-врȁтōвна, врлȅтан-врлȅтна, гȍјāзан-гȍјāзна, гȍлȅтан-гȍлȅтна, гњȅцāван-гњȅцāвна, дȉвљāчан-дȉвљāчна, дрȅмōван-дрȅмōвна, дрȗжȅван-дрȗжȅвна, (х)ȅлдōван-(х)ȅлдōвна, мȍчвāран-мȍчвāрна (и мочаран-мочарна), *ȍлōван-ȍлōвна, пȍлōван-пȍлōвна, ȍсōран-ȍсōрна, сȗмōран-сȗмōрна, ȕчȅван-ȕчȅвна, чȅмȅран-чȅмȅрна, чȗвāран-чȗвāрна* (Дан. op. cit. 229).

Овакви су и у пиперском говору: гȍјāзьен, дȗшȅвьен и др. (СДЗб X, 141). Имају дужину и код Даничића. Од њих се не разликују: *ȉмȗњан-ȉмȗњна, мȁјȗшан-мȁјȗшна, мȍгȗњан-мȍгȗњна* (код Даничића са акцентом '), *мȁмȗран-мȁмȗрна*, (код Дан. мáмуран, 224. и код Вуковића мáмуран — СДЗб X, 228), *тȅскōбан-тȅскōбна* (Дан. op. cit. 228) и само са одређеним обликом: *бȉсȅрнӣ-бȉсȅрнā, цȉгȅрнӣ-цȉгȅрнā* (Дан. op. cit, 226). Задржавају исти акценат и дужину у промени, а тако и у одређеном облику.

3. *Речи са дужином на оба слога после акцентованог слога:*

гàврāнōв-гàврāнова, гòлӯбōв-гòлӯбова, дрндāрēв-дрндāрева, јàблāнōв-јàблāнова, књӣжāрōв-књӣжāрова, кòлāрōв-кòлāрова, кӯвāрōв-кӯвāрова, лàбӯдōв лàбӯдова, Лàзāрēв-Лàзāрева, лӣмӯнōв-лӣмӯнова, лёбāрōв-лёбāрова, лёшнӣкōв-лёшнӣкова, пёкāрōв-пёкāрова, прòсјāкōв-прòсјāкова, пӯшкāрōв-пӯшкāрова (и пушкарев-пушкарева), *рāтāрōв рāтāрова, рӣбāрōв-рӣбāрова* (и рибарев), *рòђāкōв-рòђāкова, свòјāкōв-свòјāкова, ӯјāкōв-ӯјāкова* (Дан. op. cit. 229), *шӯмāрōв-шӯмāрова* (и шумарев). У ж. и ср. р. скраћује се дужина на трећем слогу. Такав је случај и у говору Пиве и Др. (СДЗб X, 294).

Са дужином после акцента, као и горњи, чују се овде:

бӯбњāрōв-бӯбњāрова (бубњарев), *врāтāрōв-врāтāрова, зӣдāрōв-зӣдāрова* (и зидарев), *кљӯчāрēв-кљӯчāрева, кòзāрōв-кòзāрова* (козарев), *кòтлāрēв-кòтлāрева, кр̀чмāрōв-кр̀чмāрова, лāђāрōв-лāђāрова, мёсāрēв-мёсāрева* (и месарова), *пӣсāрēв-пӣсāрева* (и писаров), *свёчāрēв-свёчāрева* (и свечарёва), *свӣњāрōв-свӣњāрова* (свињарев), *стāнāрōв-стāнāрова* и *чӣзмāрōв-чӣзмāрова.*

Сви ови придеви имају акценат именице од које су изведени, а код Даничића су са ′ на средњем слогу (op. cit. 227). У говору Пиве и Др. имају акценат именице као и овде, али немају дужине на оба слога већ само на другом. На трећем слогу могу имати полу-дужину: звòнāр̆ōв и сл. (СДЗб X, 293). Немају одређеног облика, али ипак, мењају се готово увек по сложеној промени. Акценат им се не мења.

4. *Речи са дужином на трећем слогу која се скраћује у ж. и ср. роду:*

àлатōв-àлатова, дёспотōв-дёспотова, дёверōв-дёверова, дòратōв-дòратова, ђàволōв ђàволова, зàовӣн-зàовина, јàворōв-јàворова, јàсенōв-јàсенова, мàтерӣн-мàтерина, Мӣличӣн-Мӣличина, Мӣлошёв-Мӣлошева, пӯничӣн-пӯничина, свёкрвӣн-свёкрвина, Тòдорōв-Тòдорова, Тӯркињӣн-Тӯркињина (Дан. op. cit. 226).

Овакви су: *Блàго(ј)ēв-Блàго(ј)ева, Дрàго(ј)ēв, Мӣло(ј)ēв, Рàдо(ј)ēв, Спàсо(ј)ēв.* Они немају дужине ни у м. р. код Даничића, а овде се понашају као ови под тачком 3.

Не разликују се од горње групе ни ови на *-аст*, сем што у ж. и ср. р. чувају дужину:

а̀лата̄с(т)-а̀лата̄ста, гра̀ора̄с(т)-гра̀ора̄ста, дȍрата̄с(т)-дȍрата̄ста, дрвена̄с(т)-дрвена̄ста, ђȍгата̄с(т)-ђȍгата̄ста, љȕбича̄с(т)-љȕбича̄ста, рȕжича̄с(т)-рȕжича̄ста (Дан. op. cit. 226). Слични су им: *бȍгаља̄с(т)-бȍгаља̄ста* (у Пиви и Др. бȍгаљас(т)-бȍгаљасто-бȍгаљастӣ (СДЗб X, 291), *бе̏лича̄с(т)-бе̏лича̄ста, бȕдала̄с(т)-бȕдала̄ста, вра̀гола̄с(т)-вра̀гола̄ста, дȕгуља̄с(т)-дȕгуља̄ста, ђа̀вола̄с(т)-ђа̀вола̄ста, ја̀стреба̄с(т)-ја̀стреба̄ста, кȕлата̄с(т)-кȕлата̄ста, крȉвуља̄с(т)-крȉвуља̄ста, пе̏пеља̄с(т)-пе̏пеља̄ста, пȍја̄с(т)-пȍја̄ста* (Дан. op. cit. 228), *шȕ̏мура̄с(т)-шȕ̏мура̄ста*. Овакви су и у Пиви и Др. (СДЗб X, 293), а у пиперском говору имају акценат на крају: богаља̑ст, ђавола̑ст (СДЗб X, 142).

Обично се мењају по сложеној промени при чему се губи дужина. У простој промени чује се ген., акуз. и тада се чува дужина: вра̀гола̄ста човѐка, ђа̀вола̄ста дѐтѐта; Кӯпи̏јо ле́па дȍрата̄ста кȍња. И у другим падежима просте промене чува се дужина, али су они врло ретки. У одређеном облику задржавају исти акценат, али губе дужину: вра̀голастӣ-вра̀голастā.

Имају дужину на трећем слогу и ови: *гȍлуждра̄в-гȍлуждра̄ва, кȍштуља̄в-кȍштуља̄ва, пе̏пеља̄в-пе̏пеља̄ва, сȕвоља̄в-сȕвоља̄ва*. Имају све особине претходних на *-аст*.

β. Малобројне су придевске речи са дугим вокалом у корену:

а̑нђелō̄в-а̑нђелова, Ва̑нђелō̄в-Ва̑нђелова, је̑трвӣн-је̑трвина, ма̑йсторō̄в-ма̑йсторова Ра̑нђелō̄в-Ра̑нђелова (Дан. op. cit. 224). Са њима су једнаки: дȕ̑нђерō̄в-дȕ̑нђерова (Дан. op. cit. 224), пȕ̑тникō̄в-пȕ̑тникова (Дан. op. cit. 228).

Облик ж. и ср. р. нема дужине, а у промени је губи и м. род. Одређеног облика немају, а промена им је, као код свих, обично сложена.

б) Архаичније зоне на овом подручју чувају *стари акценат на неком унутрашњем слогу* који може бити кратак или дуг:

α. Са кратким унутрашњим акцентованим вокалом су речи:

бодљȉка̄в-бодљȉка̄ва, водњȉка̄в-водњȉка̄ва, главнȉча̄в-главнȉча̄ва, грознȉча̄в-грознȉча̄ва, јектȉча̄в-јектȉча̄ва, водњȉка̄с(т)-

водњи̏ка̄ста, дежмѐка̄с(т̄)-дежмѐка̄ста, зелѐнка̄с(т̄)-зелѐнка̄ста, јогу̏на̄с(т̄)-јогу̏на̄ста, лепу̏шка̄с(т̄)-лепу̏шка̄ста и други који се не јављају на другоме месту, а Даничић их спомиње на стр. 225. Одлика им је то што имају дужину у свим родовима. У одређеном облику губе дужину. Мењају се по сложеној промени и акценат им остаје исти.

Слични су овим придевима, али без дужине у ж. и ср. р. и без одређеног облика:

Ара̏п̄о̄в-Ара̏п̄ова, ашчи̏(ј)п̄н-ашчи̏(ј)ина, бисѐро̄в-бисѐрова, Дани̏чп̄н-Дани̏чина, дели̏(ј)п̄н-дели̏(ј)ина, јуни̏чп̄н-јуни̏чина, медвѐдо̄в-медвѐдова, млади̏ко̄в-млади̏кова, п̄ели̏но̄в-п̄ели̏нова (и пелимов и пеленов), *ори̏зо̄в-ори̏зова, раки̏то̄в-раки̏то̄ва, Турчи̏но̄в-Турчи̏нова, чоба̏но̄в-чоба̏нова, шегр̏то̄в-шегр̏то̄ва* (Дан. op. cit. 225). Промена им је сложена, а акценат се не мења. Овамо иду и: *има̏та̄н-има̏та̄на, јези̏чан-јези̏чна, оску̏дан-оску̏дна* (и *о̏скудан), п̄аму̏чан-п̄аму̏чна, п̄шени̏чан-п̄шени̏чна* (и шеничан), *рого̏зан-рого̏зна, чели̏чан-чели̏чна.* Мењају се као и претходни, тј. по сложеној промени, али се чује понекад и проста: *Јези̏чна човѐка да т̄е бо̂г сачу̂ва̄!* У одређеном облику се чува исти акценат.

Чуо сам две речи са дужином пред акцентом: *љӯба̏зан-љӯба̏зна* и *т̄ерѐт̄ан-т̄ерѐт̄на.* Срећу се и у простој промени: *Љӯба̏зна човѐка на јези̏ку, мо̂ј бра̏т̄е!* У одређеној форми не мењају акценат.

Има придевских речи са акцентованим слогом међу дужинама као:

А̄јди̏но̄в-А̄јди̏нова, А̄ри̏фо̄в-А̄ри̏фова, ва̄рни̏ча̄в-ва̄рни̏чава (Дан. op. cit. 223), *зӣмо̏њп̄н-зӣмо̏њина, ко̄рња̏чп̄н-ко̄рња̏чина, кӯсо̏њп̄н-кӯсо̏њина, ма̄јму̏но̄в-ма̄јму̏нова, Ра̄ми̏зо̄в-Ра̄ми̏зова, са̄јци̏(ј)п̄н-са̄јци̏(ј)ина, сӣво̏њп̄н-сӣво̏њина, цвет̄о̏њп̄н-цвет̄о̏њина, ца̄ми̏(ј)п̄н-ца̄ми̏(ј)ина.* Одређеног облика немају, сем речи варничав, а мењају се само по сложеној промени и не скраћују другу дужину: *ма̄јму̏но̄в-ма̄јму̏ново̄г(а)-ма̄јму̏ново̄м(е).*

С акцентом на унутрашњем слогу, а само у одређеном облику, чују се ови придеви:

брија̏ћп̄-брија̏ћа̄, ждребѐћп̄-ждребѐћа̄, јагњѐћп̄-јагњѐћа̄, јарѐћп̄-јарѐћа̄, ја(х)а̏ћп̄-ја(х)а̏ћа̄, крмѐћп̄-крмѐћа̄, ора̏ћп̄-ора̏ћа̄, п̄илѐћп̄-

пилѐћā, спавàћū-спавàћā, срнѐћū-срнѐћā, телѐћū-телѐћā, шивàћū-шивàћā (код Дан. са ' акцентом на првом слогу, op. cit. 225), *годȉшњū-годȉшња, давнȁшњū-давнȁшња, дукȁтнū-дукȁтнā, купȕснū-купȕснā, небȅснū-небȅснā, првȁшњū-првȁшња, садȁшњū-садȁшња, скорȁшњū-скорȁшња, тадȁшњū-тадȁшња, тамнȉчкū-тамнȉчкā* (Дан. op. cit. 226), *негдȁшњū-негдȁшња, овдȁшњū-овдȁшња, свагдȁшњū-свагдȁшња, тамȍшњū-тамȍшња* (Дан. op. cit. 227). У промени задржавају исти акценат.

У сјеничкој зони померен је стари акценат ка почетку речи за један слог код свих ових придева. Особине промене једнаке су са особинама у арх. зонама, тј. сложена промена потисла је просту готово у потпуности.

β. Са дугим унутрашњим акцентованим слогом и дужином иза њега чују се у арх. зонама ове придевске речи:

бабȁјкōв-бабȁјкова, девȏјчӣн-девȏјчина, магȁрчēв-магȁрчева (Дан. op. cit. 229). У ж. и ср. роду скраћује се дужина. Мењају се по сложеној промени.

Овакви су само у одређеном облику: *вечȇрњū-вечȇрња, вр(х)ȏвнū-вр(х)ȏвнā, држȃвнū-држȃвнā, јесȇњū-јесȇња, калȁјнū-калȁјнā, купȏвнū-купȏвнā, пазȁрнū-пазȁрнā, товȁрнū-товȁрнā, црквȏвнū-црквȏвнā, четвȏрнū-четвȏрнā* (Дан. op. cit. 229), *бисȇрнū-бисȇрнā, мирȏвнū-мирȏвнā, кудȇљнū-кудȇљнā, недȇљнū-недȇљнā, шећȇрнū-шећȇрнā* (Дан. op. cit. 226). У промени се акценат не мења.

в) Речи са акцентом на крајњем слогу у ном, јед. м. р. или са помереним акцентом с краја на претходни слог:

α. Речи у којима се чува акценат на крају (у ном. јед. м. р.

Адȁмōв-Адȁмȏва, берȁчēв-берȁчёва, везȉрōв-везȉрȏва, врачȁрōв-врачȁрȏва, дервȉшēв-дервȉшёва, диздȁрōв-диздȁрȏва, јунȁкōв-јунȁкȏва, ковȁчēв-ковȁчёва, комȁрчēв-комȁрчёва, копȁчēв-копȁчёва, кројȁчēв-кројȁчёва, лончȁрēв-лончȁрёва и др. Даничићева типа ковáчēв (op. cit, 227). Са овима иду: *белōвљēв-белōвљёва, кусōвљēв-кусōвљёва, мркōвљēв-мркōвљёва, шарōвљēв-шарōвљёва* (код Даничића са ' на другом слогу, op. cit. 227).

Само у одређеном облику познати су: *ђавољȋ-ђавољȃ* (код Дан. са ˝ акцентом), *мужевљȋ-мужевљȃ, синовљȋ-синовљȃ* (код Дан. са ˋ на другом слогу, op. cit. 229).

Код ових придева који немају одређеног облика (на *-ов, -ев*) промена је обично сложена и у њој се јавља акценат ном. јед. ж. р. у зависним падежима: акуз. се управља према оном што значи именица; *ковāчȇв-ковāчȇвōга-ковāчȇвōме,* мн. — *ковāчȇви-ковāчȇвȋ-ковāчȇвијема.* Они, пак, који имају само одређени облик у м. и ср. р. мењају ˆ у ˊ у зависним падежима јед., сем у инстр. где се место ˆ јавља ˝ акценат: *ђавољȋ-ђавољéга-ђавољéму-ђавољȋјем.* У мн. се задржава акценат ном. јед. м. р., сем у дат., инстр. и лок. где се јавља ˝ место ˆ: *ђавољȋ-ђавољȋјȃ-ђавољȋјема.* У ж. р. јед. акценат се не мења као ни у мн. сем дат., инстр. и лок. где се ˆ скраћује : *ђавољȃ-ђавољȇ-ђавољȏј-ђавољȗ-ђавољȏм-о ђавољȏј,* мн.: *ђавољȇ-ђавољȋјȃ-ђаволȋјема.*

У сјен. зони померен је стари акценат на претходну дужину у придева типа ковачев као код Даничића, али се овде чује дужина у м. р. (Адáмōв, јунáкōв, ковáчēв и сл.) које нема код Даничића. Код других придева типа *ђавȍљȋ, кусȍвљȇв* стање је као код Даничића, тј. померен акценат на претходни слог. Промена им је сложена као и у арх. зонама.

β. Речи у којима је пренесен акценат с краја на претходни слог у ном. јед. м. р. у арх. зонама:

бојȁжљив-бојажљȉва, болȅшљив-болешљȉва, говȏрљив-говорљȉва, грабȅжљив-грабежљȉва, крмȅљив-крмељȉва, лишȁ(ј)ив-лиша(ј)ȉва, срамȅжљив-срамежљȉва, тугȁљив-тугаљȉва (Дан. op. cit. 228) Овакви су и: *жалȏстив-жалостȉва, милȏстив-милостȉва* (Дан. op. cit. 226). Једнаки су са овим: *бакȏвит-баковȉта, барȏвит-баровȉта, бикȏвит-биковȉта, брегȏвит-бреговȉта, видȏвит-видовȉта, брдȏвит-брдовȉта, вилȏвит-виловȉта, ветрȏвит-ветровȉта, јадȏвит-јадовȉта, камȅнит-каменȉта, кишȏвит-кишовȉта, лекȏвит-лековȉта, маглȏвит-магловȉта, мешȏвит-мешовȉта, прчȅвит-прчевȉта* (Дан. op. cit. 228). С њима се слажу : *бремȅнит-бременȉта, знамȅнит знаменȉта, племȅнит-племенȉта, стрмȅнит-стрменȉта* (Код Дан. са ˝, op. cit. 226). Код Вука као код Даничића само каменит има двојност : кȃменит и камȅнит. У пиперском

говору ови придеви имају акценат на крају: бојажљȉв-бојажљȉва, валовȉт, срамежљȉв (СДЗб X, 143).

Ретко се код њих среће проста промена, а и м. р. у промени чува стари акценат: *бојàжљив-бојажљȉвōга-бојажљȉвōме.* Одређени облик има стари акценат у свим родовима: *говорљȉвī-говорљȉвā, срамежљȉвī-срамежљȉвā.*

Сјенички тип има новије акценатске особине и у ж. и ср. роду: *видòвит-видòвита, вилòвит-вилòвита, кишòвит-кишòвита* и сл. У западном делу ове зоне овај акценат остаје у промени: *болѐшљив-болѐшљивōг(а)-болѐшљивōм(е), белѐшљивī-болѐшљивīја болѐшљивијем(а).*

4. *Вишесложни придеви.* Имају акценат на првом слогу или на једном од унутрашњих слогова или на крају.

а) Први слог као носилац акцента може бити кратак или дуг

α. Са кратким акцентованим вокалом су:

а̀баџи(ј)ӣн-а̀баџи(ј)ина, га̀здаричӣн-га̀здаричина, кӯваричӣн-кӯваричина, прӣјатељēв-прӣјатељева, скѐлеџи(ј)ӣн-скѐлеџи(ј)ина, Цӣганинōв-Цӣганинова, чо̀рбаџи(ј)ӣн-чо̀рбаџи(ј)ина (Дан. op. cit. 230); *кӯкавичӣн-кӯкавичина, ла̀ставичӣн-ла̀ставичина, прѐпеличӣн-прѐпеличина.* Овакви су и: *кр̀чмаричӣн-кр̀чмаричина, ста̀решинӣн-ста̀решинина* (Дан. са ' на другом слогу, op. cit. 231). Од њих се не разликују: *сӣромашан-сӣромашна* (Дан. op. cit. 231), *ја̀бучарēв-ја̀бучарева* (Дан. op. cit. 232), *на̀поличарēв-на̀поличарева* (Дан. op. cit. 233) и *дѐспотовачкӣ.* Мењају се по сложеној промени, а акценат остаје исти.

β. Са дугим акцентованим слогом: *ма̀јсторичӣн-ма̀јсторичина* (Дан. op. cit. 230) и *Рӯдничанинōв-Рӯдничанинова.* Имају сложену промену.

б) С акцентом на неком унутрашњем слогу

α. Са кратким акцентом на унутрашњем слогу (у арх. з.):

Ара̀пинōв-Ара̀пинова, говѐдарēв-говѐдарева, калӯђерōв-калӯђерова, мага̀ричӣн-мага̀ричина, учӣтељōв-учӣтељова, чоба̀нинōв-чоба̀нинова (Дан. op. cit. 231); *главнӣчарēв-главнӣчарева, калӯђеричӣн-калӯђеричина, са̄вѐтникōв-са̄вѐтникова* (Дан. op.

cit. 232) и *гусѐничāв-гусѐничāва* који се разликује од претходних (сем главничарев) тиме што има дужину и у ж. и ср. р., а други је немају. Овамо иду и ови: *игумāнōв-игумāнова* (Дан. op. cit. 230), *самāрџи̏(ј)ūн-самāрџи̏(ј)ина* (Дан. op. cit. IV, 4, 230), *Арнаӯтинōв-Арнаӯтинова*, *Банāћāнинōв-Банāћāнинова* (Дан. op. cit. V, 232), *воденѝчарōв-воденѝчарова* (Дан. op. cit. V, 13, 15, 233), *капетанѝчūн-капетанѝчина*, *митрополѝтōв-митрополѝтова*, *пријатељѝчūн-пријатељѝчина* (Дан. op. cit. V, 7, 232) и *апотекарѝчūн-апотекарѝчина*. И ови губе дужину у ж. и ср. роду. Чује се само још један са дужином испред акцентованог слога: *безāкōнūкōв-безāкōнūкова*. Сви се мењају по сложеној промени и чувају стари акценат.

Само у одређеном облику чује се *магарѐћū-магарѐћā*.

β. Са старим дугим акцентом на крајњем слогу у ном. јед. м. р. у арх. зонама:

бајрактāрōв-бајрактāрова, *господāрōв-господāрова*, *добошāрōв-добошāрова*, *ђенерāлōв-ђенерāлова*, *капетāнōв-капетāнова*, *кочијāшēв-кочијāшēва*, (Дан. op. cit. 7, 231), *оџачāрōв-оџачāрова* (Дан. op. cit. 13, 232). Овакви су: *апотекāрōв-апотекāрова*, *комендијāшēв-комендијāшēва* (Дан. op. cit. 8, 233). Мењају се само по сложеној промени при чему и м. р. у зависним падежима има стари кратки акценат као женски и ср.: *капетāнōв-капетāновōга-капетāновōм(е)*; *капетāнова-капетāновē-капетāновōј* итд.

Придеви изведени од назива места наставком *-ски*

Код придева на *-ски* начињених од назива места обично се задржава акценат имена од којег се придев изводи. То је у основи заступљено код оних придева који се изводе од географских назива састављених од придева и имена, али се код неких јавља скраћивање акцента оног имена које је у саставу географског назива:

аљиновачкū-(Аљиновиће), *беловōцкū* (Бе̑ле Вōде), *бољāрскū* (Бољāре), *брѐберишкū* (Брѐберūште), *брѐжанскū* (Брѐза), *брѣьичкū* (Брѣьица), *вāпскū* (Вāпа), *вӣшњичкū* (Вӣшњице), *гōшевскū* (Гōшево), *дōлићкū* (Дōлиће), *дугопōљскū* и *дугопо-*

љȁнскӣ (Дӯгā Пољȁна), *кр̏ћанскӣ* (Кр̏ће), *кузмӣчевскӣ* (Кузмӣчево), *лȍпишкӣ* (Лȍпиже), *лӯкоцревскӣ* и *лӯкоцријевскӣ* (Лӯкоцрēво и Лӯкоцријево), *пȍжешкӣ* (Пȍжега), *полȍчкӣ* (Полȍкци), *рȁждагињскӣ* (Рȁждагиња), *сјѐнӣчкӣ* и *сѐнӣчкӣ* и *сѐничкӣ* (Сјѐнӣца), *тѐњковскӣ* (Тѐњково), *ӯгљāнскӣ* и *ӯгљанскӣ* (Ӯгао), *чӣпāљски* (Чӣпāље), али *новопазȁрскӣ* (Нȍвӣ Пазâр), *љеворѐчкӣ* (Лӣјевā Ријѐка) итд.

Акценатске особине у поређењу придева

Ако се компаратив гради наставком *-ји* што је случај код једносложних придева са ^ акцентом у ном. јед. м. р. неодређеног облика, тада се у компаративу врши скраћивање (као у књижевном језику): *бр̂з-бр̏жӣ-бр̏жā, грӯб-грӯбљӣ-грӯбљā* (и *грӯпшӣ-грӯпшā*), *жӣв-жӣвшӣ-жӣвшā* (и *жӣвљӣ*), *јâк-јȁчӣ-јȁчā, крӯт-крӯћӣ-крӯћā, крӣв-крӣвшӣ-крӣвшā* (и *крӣвљӣ*), *љӯт-љӯћӣ-љӯћā, сӣв-сӣвшӣ-сӣвшā* (и *сӣвљӣ*), *цр̂н-цр̏њӣ-цр̏њā* (и *цр̏ншӣ*). Компаративски акценат остаје у промени.

Када се компаратив гради наставком *-ији*, тада м. р. има ^ акценат на крајњем слогу основе, а ж. и ср. р. је с ̏ на крају основе у арх. зонама:

здрȁв-здравӣ-здравӣјā, прȁв-правӣ-правӣјā, стȁр-старӣ-старӣјā; лâжан-лажнӣ-лажнӣјā, тӯжан-тужнӣ тужнӣјā; мýдар-мудрӣ-мудрӣјā, смéшан-смешнӣ-смешнӣјā; лȁжљив-лȁжљивӣ-лажљивӣјā, мȁрљив-марљивӣ-марљивӣјā; бодљӣкāв-бодљикавӣ-бодљикавӣјā, главнӣчāв-главничавӣ-главничавӣјā; бојȁжљив-бојажљивӣ, бојажљивӣјā, ветрȍвит-ветровитӣ-ветровитӣјā, камѐнит-каменитӣ-каменитӣјā или у сјен. зони: *ветрȍвит-ветровӣтӣ-ветровӣтијā, мȁрљив-марљӣвӣ-марљӣвијā* и сл.

Суперлатив у арх. зонама готово увек има кратко „*нај*“ како у придева који у компаративу имају ̏ акценат на првом слогу (*бр̏жӣ-нȁјбржӣ, јȁчӣ-нȁјјачӣ*) тако и у оних који у компаративу имају контраховано *ӣ*, тј. ^ акценат на крају при чему се овај и губи: *брижљивӣ-нȁјбрижљивӣ, здравӣ-нȁјздравӣ, лукавӣ-нȁјлукавӣ* и сл.

У сјеничкој зони среће се дуго *нај* у горњим случајевима: *нâјбржӣ, нâјљућӣ, нâјлукавӣ* и сл.

Када се предлог *по* или *о* спаја с позитивом или компаративом са силазним акцентом, преноси се акценат с придева на предметак: *дȍбар-пȍдобар-пȍдобра-пȍбољ̄-пȍбољ̄а, крȁтак-пȍкратак-пȍкратка-пȍкраћ̄-пȍкраћ̄а; ȍкратак-ȍкратка-ȍкраћ̄-ȍкраћ̄а, нȉзак-ȍнизак-ȍниска-ȍнижп̄-ȍнижа̄* и сл. — на целом подручју.

Ако се речца *по* спаја с придевом који има узлазни акценат, опет се врши пренос акцента на предметак *по: дȁлек-пȍдалек-пȍдалека-пȍдаљ̄-пȍдаљ̄а, шѝрок-пȍширок-пȍширока-пȍширп̄-пȍшира̄* итд. — на целом подручју.

III. АКЦЕНАТ ЗАМЕНИЦА

1. *Личне заменице.* Зависни падежи дат., лок., ген., акуз. личних заменица 1., 2. и сваког лица синкретизацијом сведени су на један облик: мѐне, тѐбе, сѐбе, тј. дат., лок. = ген., акуз. Овај појав, свакако, представља резултат утицаја једних облика на друге исто онако као што се мисли да су облици инстр. 2. и сваког лица (тобом, собом) утицали на уједначавање акцента, односно његову промену у ген. и дат.

У арх. зонама акценат ових лица једнак је Вуковом: *мѐне, тѐбе, сѐбе* (у пљеваљском је мѐнē, тѐбē, сѐбē, а са краткоћом мѐне, тѐбе, сѐбе у служби дат. — СДЗб III, 147). У сјен. делу чује се двојност: *мѐне* и *мѐ̏не, тѐбе* и *тѐ̏бе.* Чини ми се да се облик са скраћеним акцентом узима при посебном истицању ових лица. Инстр. је на целом подручју *мнȏм* и *мнóме* (и у Пиви и Др. мноме — СДЗб X, 267), тȍбōм, сȍбōм.

Ном. јед. личне заменице 3. лица на целом подручју гласи *ȏн-ȍна-ȍно* (и у пљеваљском ȏн, у Пиви и Др. ȍн — СДЗб X, 276; у пиперском ȍн, ȍна, ȍно — СДЗб X, 145); ген. акуз. *-њѐга,* дат., лок. *њѐму* — у арх. зонама. У сјен. з. и овде је двојност: *њѐ̏га* и *њѐга, њѐ̏му* и *њѐму.* Инстр. је једнак у свим зонама: *њȉм, њи́ме; њȏм, њóме* (и у Пиви и Др. њи́ме, њóме — СДЗб X, 267).

Облици мн. 1. и 2. лица имају акценат као говори који чине основицу књижевног језика: *мȉ-нȃс-нȁма, вȉ-вȃс-вȁма.*

Ном. јед. заменица 1. и 2. лица ако нема реченички акценат, ненаглашен је: *Јȃ мȉслӣм, ȕзō е пȕшку и пȍбегō* и *Јā ти при́ча(х нō тӣ нѐ слушā.* (Овако е у Пиви Др. — СДЗб X, 269).

Ном. мн. заменице 3. лица на целом подручју гласи: *ȍни, ȍне, ȍна* (у пиперском ȏни-ȏне-ȏна — СДЗб X, 145). У зависним падежима: ген.-акуз. *њȉ(х)*, дат., инстр., лок. *њȉма* (у пиперском лок. о њȉ(х) — СДЗб X, 145). И овде је извршено скраћивање ген. (акуз.) и лок. мн. према дат., инстр. мн.

Упитне (именичке) заменице *кȏ, шта̄* имају овај акценат када стоје као самостална питања, иначе имају ˝: *кȍ, шта̄* (овако је и у пљеваљском — СДЗб III, 147). Када се везују с партикулом *год, гођ, гој*, задржавају ˝ акценат ако имају неодређено значење (неко, нешто): *кȍгој* и *шта̄гој* (и у Пиви и Др. — СДЗб X, 267), ако означавају нешто одређено, акценат је на речци *гој:* когȍј, штогȍј (овако је и у пиперском — СДЗб X, 145). У зависним падежима заменица *ко* има узлазност, сем у инстр.: *кȏ-ко́га-ко́ме*, али *ки̂м-ки́ме* — у арх. зонама. Пиперски говор у двосложним облицима има акценат на крају: кȏгā-кȏмё-о кȏмё, (СДЗб, X, 145).

Заменица *шта̄* у зависним падежима има ˋ акценат: *чѐга-чѐму* (у пиперском: чегȁ-чемȕ-о чемȕ — СДЗб X, 145).

Сложене заменице: *нѐко, ȕко, нȕко, свȁко; нѐшта̄, ȕшта̄, нȕшта̄, свȁшта̄* у зависним падежима задржавају номинативски акценат: *нѐко-нѐкȏга-нѐкȏме-нѐкȏм, нȕко-нȕкȏга-нȕкȏме-нȕкȏм; нȕшта̄-нȕчега-нȕчему-нȕчȏм, свȁшта̄-свȁчега-свȁчему-свȁчȏм* итд.

2. *Придевске заменице.* Присвојне заменице 1., 2. и сваког лица м. и ср. р. имају ˊ акценат у ген., дат., акуз. и лок.: *моéга-моéму, твоéга-твоéму, своéга-своéму*, а у краћем облику ових падежа (где је извршена контракција вокала после губљења гласа *и*) јавља се ˆ акценат: *мȏга-мȏме, твȏга-твȏме, свȏга-свȏме.* У инстр. *моȋм, твоȋм, своȋм* и *моȉјем, твоȉјем, своȉјем* у арх. зонама.

Женски род присвојних заменица *мȍја, твȍја, свȍја* чува архаичност у промени у нов. и штав. зони, сем у акуз. јед.: *мȍја-моѳ̄-мојȏ̄-мȍју-мојȏм, твȍја-твоѳ̄-твојȏ̄-твȍју-твојȏм, свȍја-своѳ̄-својȏ̄-свȍју-својȏм.*

Заменица *њѐн-њѐна-о* и *њѐзӣн-а-о* и *њȏзӣн-њȏзина-о* задржавају овај акценат у промени у оба броја на целом подручју.

Множински облици присвојних заменица пружају овакву слику: номинативски облик има померен стари акценат, а у зависним падежима чува се архаичност у арх. зонама: *мȍи, мȍе,*

мо̀ја; тво̀и, тво̀е, тво̀ја: сво̀и, сво̀е, сво̀ја; мои̂ја̄ (и *мои̏је*), *твои̂ја̄ (твои̏је), свои̂ја̄ (свои̏је), мои̂м (мои̏јем), твои̂м (твои̏јем), свои̂м (свои̏јем).*

Показне заменице *о̀ва̄ј, та̂ј, о̀на̄ј* познате су у м. и ж. роду у облицима: *ова̂, та̂, она̂;* а у ср. роду: *ово̂, то̂, оно̂.*

У арх. зонама у зависним падежима, сем инстр., извршено је скраћивање у м. и ср. р. у јед. *ова̂-ово̏га̄-ово̏ме̄-ови̂м-о ово̏ме̄;* у ж. роду задржава се номинативски акценат: *ова̂-ове̂-ово̂ј-ову̂-ово̂м-о ово̂ј.* Овако се понашају и заменице 2. и 3. лица. У мн. исто тако чува се архаичност у свим родовима у споменутим зонама: *ови̂, ове̂, ова̂, ови̂ја̄(ови̂је)-ови̏јема(ови̂м).*

Показне количинске заменице чују се с краткосилазним акцентом на другом или трећем слогу у арх. зонама, напр.: *ово̏ли̏кӣ-ово̏ли̏ко̄га-ово̏ли̏ко̄ме-ово̏ли̏кӣм(ово̏ликијем)-о ово̏ли̏коме; ово̏ли̏ка̄-ово̏ли̏ке̄-ово̏ли̏ко̄ј-оволиком* мн.: *ово̏ли̏кӣ, ово̏ли̏ке̄, ово̏ли̏ка̄; ово̏ли̏кӣја̄(ово̏ли̏кӣје)-ово̏ликӣм(ово̏ликӣјем).*

Показне каквоћне заменице у арх. зонама имају ̏ акценат на другом слогу: *ова̏ка̄в-ова̏ка̄-ова̏ко̄, она̏ка̄в-она̏ка̄-она̏ко̄* (у 1. и 3. лицу) или у свим лицима ̑ на крају (претежније код муслимана): *овака̂в овака̂-овако̂, така̂в-така̂, тако̂: онака̂в-онака̂-онако̂.* У промени имамо овакву слику: *ова̏ко̄га (овако́га)-ова̏ко̄ме (овако́ме)-ова̏кијем (оваки̏јем),* мн.: *ова̏кӣ (оваки̂)-ова̏кӣја (оваки̂ја̄)-ова̏кӣјем (оваки̏јем); ова̏ка̄ (овака̂) ова̏ке̄ (оваке̂) ова̏ко̄ј (овако̂ј)* итд. у свим лицима и у оба броја.

И у пиперском говору постоји двојност код ових заменица: ова̏кӣ и оваки̂, та̏кӣ и таки̂ итд. (СДЗб X, 146).

Упитна заменица *чији* у м. р. има облик чи̂ на целом подручју; ж. и ср. р. у арх. зонама има акценат на крају: *чија̂, чије̂.* Зависни падежи ове заменице, сем инстр., у м. и ср. р. имају ′ акценат на наставку — на целом подручју: *чије́га-чије́му-о чије́му;* инстр. је са ̑ акцентом: *чи̂цим;* множински облици показују овакву слику: *чи̂* (чији), *чија̂,* ген. *чи̂ја̄* (чије), дат., инстр., лок. *чи̂јема.* Женски род исто тако чува архаичност: *чија̂-чије̂-чијо̂ј, чије̂-чи̂ја-чи̂цијема.*

Упитна заменица *који* у арх. зонама има акценат на крају: *кои̂-која̂-кое̂.* У зависним падежима и она као и претходна има ′ акценат на наставку, сем инстр., где се јавља ̏ или ̑: *кои̂-кое́га-кое́му-кои̏јем; кои̂ која̂-кое̂, којо̂ј-кое̂ кои̂ја̄* (које)-*кои̂м* и *кои̏јема(а).*

Архаичније зоне не познају преношење акцента са заменице на предлог сем са инстр. јед. 1., 2. и сваког лица: *за̀ мно̄м, пре̑да мно̄м, са̀ мно̄м, по̑да мно̄м, за̀ тобо̄м, пре̑(д) тобо̄м, за̀ собо̄м, пре̑(д) собо̄м.*

Сјеничка зона зна и за новије преношење: *ко̀д мене, ко̀д тебе, на̀ мене, за̀ тебе, уза́ ме, преда́ те.*

IV. АКЦЕНАТ БРОЈЕВА

И код бројева постоји неуједначеност у погледу акцента зато што новоп. и штавички део чувају доста архаичности док сјенички познаје новије особине.

1. *Прости бројеви.* Број *један* познат је на целом подручју са помереним старим акцентом: *јѐдан-јѐдна-јѐдно*, али у промени се запажа двојност: у сјен. делу у свим падежима оба броја задржава се померени акценат; у архаичнијим зонама зависни падежи имају ′ акценат на наставку, сем инстр. где се јавља ″ или ˆ: *једно́га-једно́ме-једни̑м* и *једни̑јем;* множински зависни падежи исто тако чувају архаичност: *једни̑ја̄ (једније)-једни̑јема (једним)*, сем акуз. — *јѐдни, јѐдне.* У пиперском говору овај број исто тако има двојност у акценту: једно̄га̑-једно̄ме̑ и једно̄га-једно̄ме, сем у Црнцима где има узлазности (СДЗб X, 147).

Бројеви *два, две, три* чују се само у дат., лок. и имају узлазност: *две́ма (дъ̀е́ма), три́ма* и *тре́ма.* Број *четири* у арх. з. чува стари акценат *четӣри.* Остали прости бројеви до десет имају стари акценат на првом слогу: *пе̑т, ше̑с(т), се̑дам, о̑сам* итд. Арх. зоне чувају стари акценат и у бројевима од 11—19: *једана̑ес(т), двана̑ес(т)* итд. или су контраховани облици *једане̑с(т), двање̑с(т)* итд.

Десетичне вредности *два̀десе̑т* и *три́десе̑т* имају двојак акценат на целом подручју: *два̀дес, три́дес* и *два̑ес, трӣес.* И остале десетичне вредности показују неуједначеност. Наиме, арх. зоне имају ˆ акценат на крају: *четре̑с, пе̑десе̑т, седамдесе̑т, деведесе̑т,* док је у сјен. зони померен: *чѐтре̑с, пе̑дѐсе̑т* итд.

Када се мања бројна вредност везује за претходну већу вредност свезицом *и*, често се преноси акценат на ту свезицу: *трӣста чѐтре̑с и̑ пе̑т, ѝља̀ду две̑ста осамдѐсе̑т и̑ осам.* У оваквим случајевима онај претпоследњи број, ако се не наглашава, нема

акцента. Исто тако број нема акцента ако је у атрибутској служби, а не истиче се: *Про́ђе два́дес љу̀дӣ* и *Пā вӥдō сам двадес љӯдӣ*. Ово је констатовао и М. Стевановић у пиперском говору (СДЗб X, 147—148).

2. *Збирни бројеви.* До десет имају исти акценат на целом подручју: *двȍе, трȍе, чѐтворо, пѐторо, ȍсморо, дѐсеторо.* Код бројева двое, трое. чује се ген. и дат. са дугом узлазношћу на целом подручју: *дво́га-дво́ма, тро́га-тро́ма.* Ови се облици чују и у пиперском говору: двōгȁ, трōгȁ (СДЗб X, 147). Остали бројеви овде се не чују у промени.

Збирни бројеви начињени од десетичних вредности већих од десет задржавају стари акценат оне вредности од које се нова гради — у арх. зонама: *двāдѐсторо, трӣдѐсторо, педесе̂торо* итд.

Код простих бројева чује се старо преношење акцента на предлог у овим случајевима: *пȍ пēт, пȍ шēс(т), ӯ осам, зȁ девēт, дȍ десēт,* али чешће у сјен. зони него у другим двема, а такав је случај и са преношењем акцента на свезицу *и* ако стоји међу бројевима.

Бројни изрази којима се обележава дистрибутивност од 1—10, као и број *сто* са речцом *по* имају превучен акценат на речци *по*: *пȍ двā, пȍ пēт, пȍ стō,* али чешће у сјен. делу него другде.

Збирни бројеви до десет имају стари пренос акцента на предлог — као у скамењеним изразима — али се чују и без преноса: *зȁ двōе. зȁ трōе, зȁ петоро,* или: на *двȍе,* на *трȍе,* на *пѐторо,* али увек *ӯдвōе.*

V. АКЦЕНАТ ПРИЛОГА

О акценту прилога изведених од придева није потребно посебно говорити зато што они најчешће имају акценат придева м. рода. Исто тако потребно је споменути да задржава акценат придева м. р. и она група прилога на *-ски,* али без придевске дужине: *свȏјскӣ, нȁшкӣ, љӯцкӣ, ср̏ӣскӣ* и сл. У пљеваљском говору ови прилози могу имати дужину и на крајњем вокалу или бити без ње (СДЗб III, 146). Без дужине на крају су и у пиперском говору (СДЗб X, 173).

Посебну групу прилога чине они који су састављени од предлога и речи друге категорије (именице, придева, броја) где је пренесен акценат са друге речи на предлог: *ӱ̏тӯтањ, ӱ̏косо, на̏крӣво, на̏искāӣ, на̏изглēд, ӱ̏двōе, ӱ̏четворо, ӣрѐконōћ, ӣрѐксинōћ, ӣрѐкјучē* и сл.

Као посебне групе поменућу по неколико прилога за време, за место и за количину:

а) *ва̏зда, вечѐрас* и *вечерâс, да̀нāс* и *данâс, до̏клē, јӱ̀чē* и *јучê, јӱ̏трōс, ка̏д(а), ла́нӣ* и *лâнӣ, о̀но̏мланӣ, о̏слē, о̏слēн, о̏тлē, ӣо̏слē, ӣо̏слēм, са̏да, сва̏гда, сӱ̏тра, си̏нōћ* и *си̏нōј, та̏д(а), ӱ̏вēк;*

б) *ва̂мо, во́ђе, до̂влē, до̀ле, до̀лена, до̏клē, до̂нлē, до̏тлē, го̀ре, горѐна, (о)на̂мо, но́ђе, ова̏мо, о́вде, овдѐка, о̏згō, о̏згōр, о̀дозгō, одо̀згора, она̏мо, онӱ̏да, онӱ̏дӣје, о̏клē, о̏ткалē, вӱ̏да, свӱ̏куд, та̏мо, тамо́ка;*

в) *вѐома* и *во́ма, коли̏ко, ма̏ло, ма́лко, ма́лчицē, мло̏го, ӣоле́цак, ӣомайцно, толи̏ко* и сл.

VI. АКЦЕНАТ ГЛАГОЛА

Акценатске особине у глагола сложене су на овом подручју због пресецања разних струја, али се у основи истичу две групе које, ипак, нису далеко једна од друге. Прво, што имају исту основицу, а друго, што се крећу истим правцем. Као и досада једну групу представљају новопазарска и штавичка зона, а другу сјеничка. Оне се међусобно допуњавају и због тога, као и због других језичких особина, не могу се посебно посматрати.

Обухватити сву акценатску сложеност применом ма које поделе глагола врло је тешко. С обзиром на то да сам се у досадашњем излагању ослањао првенствено на Даничићев акценат и поредио материјал са његовим, природно би било очекивати да узмем и класификацију глагола како је код њега (класификација Добровског), али ја је ипак нисам узео него Лескинову, зато што сматрам да ми ова боље одговара у овако сложеним приликама на овом подручју. У обради по овој класификацији биће изнесено све оно што је значајно о сваком глаголском облику и увек истакнуто како је у арх. зонама — новоп. и штав., а како у сје-

ничкој зони. Сматрам да је то обавезно и оправдано зато што би се без тога добила слика једностраности.

Акценат глагола овог подручја не слаже се каткад ни са суседним говорима нити са стањем у књижевном језику због тога што се он налази између архаичних и млађих говора новоштокавског типа. До оваквог стања у њему дошло је због тога што се релативно рано одвојио од оних говора који данас представљају архаичне говоре новоштокавске и развијао се истим правцем као млађи новоштокавски говори. Резултат тог кретања највидљивији, а и најзначајнији, је у померању и променама акценатских вредности иако неједнако на овом подручју.

А. Глаголи прве врсте. Велики број глагола ове врсте, на овом подручју, има једносложну основу инфинитива, а други су изведени од старога глагола * нести и * вести, односно основе *нес, вед* или од глагола који су имали ȁ, ѧ пред инфинитивним *-ти*. Полазећи од ових момената, све глаголе прве врсте можемо поделити на три групе:

а) Једну групу чине глаголи са дугом једносложном инфинитивном основом;

б) Другу групу чине глаголи са кратком једносложном основом инфинитива и

в) Трећу групу чине глаголи изведени од негдашњих основних нести, вести и глагола са ȁ, ѧ пред инфинитивом *-ти*,

а) Глаголи прве групе многобројни су и прегледаћемо их у подгрупама,

α. Прву подгрупу чине глаголи типа: *вȗћ, врȇћ, дȗпс, зȇпс, мȇс, трȇс, рȃс, црȗпс* (вȕћи, врћи, дȕпсти, зȅпсти, мȅсти, трȅсти, рáсти, црпсти). У пиперском, као и овде, имају ^ акценат (в. СДЗб X, 149), тако је и у Пиви и Др. (в. СДЗб X, 304) и код Вушовића (в. СДЗб III, 61).

Презент. У јед. и 3. лицу мн. сјеничка зона се слаже са Даничићем по акценту, али једнински наставци *-ем, еш* су без дужине. У 1. и 2. лицу мн. акценат је пред личним наставком: *трéсем-трéсеш-трéсе-тресéмо-тресéте-трéсӯ, зéбем-зéбеш-зéбе-зебéмо-зебéте-зéбӯ*. У арх. зонама у јед. акценат је на крају основе, као и у 3. лицу мн., а у 1. и 2. лицу мн. акценат је као у

сјен. з.: *трēсȇм-трēсȇш - трēсȇ-тресéмо - тресéте-трēсȳ, мēтȇм-мēтȇш-мēтȇ-метéмо-метéте-мēтȳ.*

Пиперски говор код глагола овог типа у презенту има акценат пред личним наставком, а претходи му дужина: мēтȇм-мēтȇш-мēтȇ-метēмӧ-метēтȇ-мēтȳ (СДЗб X, 153). Говор Пиве и Др. има ′ акценат на коренову вокалу у оба броја и без дужине иза акцентованог слога, сем 3. лица мн.: трéсем-трéсеш-трéсе-трéсемо-трéсете-трéсȳ (СДЗб X, 319). Овако је и у пљеваљском говору (СДЗб III, 149).

Имперфекат. Овде постоји шаренило не само због завршетка којим се овај облик гради него и због неједнаких особина на овом подручју: у арх. зонама ако се гради наставком *-ах.* 1. лице јед. има стари дуги акценат на наставку, као и 3. л. мн. Друга лица оба броја имају ′ акценат на наставку : *трēсȃ* (и *трēсȃˣ*)-*тресáше-тресáше-тресáсмо-тресáсте-тресȃјȳ* (и *тресȃˣȳ*). У сјен. зони: *трéсȃ(х)-трéсāше-трéсāше-трéсāсмо-трéсāсте-трéсȃјȳ* (и *трéсāˣȳ*), али се и овде често чује облик 2. и 3. л. јед. и 1. и 2. л. мн. као у арх. зонама. То показује да у извесним категоријама процес померања старих акцената није дао исте резултате, а то ће се видети и у неким другим случајевима не само на подручју где је данас изразито превирање него и онамо где се може сматрати да је тај процес завршен (западни део сјен. зоне). Ако се овај облик гради наставком *-ијах,* акценат је на њему у арх. з.: *трēсӣјȁ(х)-трēсӣјāше-трēсӣјāше-трēсӣјāсмо-трēсӣјāсте-трēсӣјāјȳ* (и *трēсӣјāˣȳ*). Сјен. зона у овом случају показује новије стање: *трéсијȁ(х)-трéсијāше-трéсијāше - трéсијāсмо-трéсијāсте - трéсијāјȳ* (и *трéсијāˣȳ*). Пљеваљски говор има акценат презента трéсијāше, рáстијāг-рáстијāше-рáстијāсмо (СДЗб III, 158).

Аорист. У јед. се слаже са стањем у млађим новоштокавским говорима, тј. у 1. л. је померен стари акценат, а у 2. и 3. л. је повучен ; у мн. арх. делови имају стари кратки акценат на слогу између основе и наставка; у сјен. зони тај акценат је померен на претходни слог : *трéсо(х)-трēсе-трēсе-трēсӧсмо-трēсӧсте-трēсӧше* и *трéсосмо-трéсосте-трéсоше.*

Императив. У јед. има померен акценат на целом подручју: *вýци* и *вýчи, дýби, трéси* и сл., а у мн. има стари кратки акценат пред личним наставком у арх. зонама: *вӯцӣте* и *вӯчӣте, дӯбӣте, трēсӣте;* а у сјен. з.: *вýците* и *вýчите, дýбите, трéсите* (1. л. мн. нема на овом подручју).

Глаголски прилог садашњи. У сјен. зони има акценат презента — *трéсӯћи, вӯчӯћи,* а у арх. зонама ' акценат је на слогу пред наставком *-ћи* : *дубӯ́ћи, вучӯ́ћи.*

Глаголски прилог прошли не чује се на овом подручју.

Радни глаг. придев. У м. р. јед. има акценат инфинитива, а у ж. и ср. р, јед. и свим родовима мн. померен је стари акценат на претходну дужину — на целом подручју:

трȇсао и *трȇсӣ-трéсла-трéсло-трéсли-трéсле-трéсла.*

Трпни глаголски придев. Има померен стари акценат у м. р. јед. у свим зонама, а у ж. и ср. р. јед. и свим родовима мн., у арх. з., чува се стари акценат на наставку:

дӯ́бен-дӯбȇна-дӯбȇно-дӯбȇни-дӯбȇне-дӯбȇна, а у сјен. з.: *дӯ́бен-дӯ́бена-дӯ́бено-дӯ́бедни-дӯ́бене-дӯ́бена; трéшен-трешȇна-трешȇно-трешȇни-трешȇне-трешȇна* и *трéшен-трéшена-трéшено* итд.

Ако се од ових глагола граде сложени глаголи, не мења се акценат простог инфинитива (у арх. зонама):

трȇс-отрȇс, истрȇс, натрȇс; дӯ̑с-издӯ̑с, задӯ̑с, надӯ̑с; мȇспомȇс, замȇс и сл.

Исто тако ни други облици ових глагола (у арх. зонама) не мењају акценат простог глагола, сем што се у аористу у 2. и 3. л. јед. повлачи акценат на префикс:

трȇсȇм-отрȇсȇм-отрȇсȇш, отрȇсéмо-отресéте-отрȇсӯ (арх. з.) и *отрéсем-отрéсеш-отрéсемо-отрéсете-отрéсӯ* (сјен. зона) ; *издӯ́бо(х)-ӣздӯбе-ӣздӯбе-издӯ́бдсмо-издӯ́бдше ; натрéсо(х) - нӓтрȇсе, назéбо(х)-нӓзȇбе, повӯ́ко(х)-пӧвӯче; издӯ́би-издӯ́бӣте* и *издӯ́бите, издӯбао (издӯ́б)* — арх. зоне и *ӣздӯбао* (сјен. з.) — *издӯ́бли-издӯ́бле-издӯ́бла, издӯ́бен-издӯбȇна-издӯбȇно-издӯбȇни-издӯбȇне-издӯбȇна* (арх. зоне) и *издӯ́бен-издӯ́бена-издӯ́бено-издӯ́бени-издӯ́бене-издӯ́бена* (сјен. з.).

Напомена: И у пљеваљском говору аорист има повучен акценат на префикс у 2. и 3. л. јед.: зепсти-зебе-ӧзȇбе, нӓзȇбе. расти-расте-нӓрāсте, ӣзрāсте, рӓзрāсте; тресги-тресе-ӣстрȇсе-прȇтрȇсе (СДЗб III, 163).

β. Другу подгрупу чини глагол *ићи* и његове композите:

дӧ̑ћ, зӓ̑ћ, ӣ̑с, ӣ̑ћ, нӓ̑ћ, прȇ̑ћ, прӣ̑ћ као и *мимоӣ̑ћ* и *мимоӣ̑с, изӣ̑с, наӣ̑ћ, обӣ̑ћ, обӣ̑с, уӣ̑ћ, уӣ̑с* и сл. код којих се акценат простог глагола не мења у арх. зонама.

У пљеваљском говору инфинитив има двојак акценат: или као код Даничића: изи́ћи, изна́ћи, оби́ћи, оти́ћи, поди́ћи, рази́ћи се, или са акцентом на префиксу: ѝзӣћи, ѝзнāћи, ȍбӣћи, ȍтӣћи, пȍдӣћи, рȁзӣћи се, а двосложни само до́ћи, на́ћи (СДЗб, III, 169).

Презент глагола *ићи* чује се двојако: *ȉдēм-ȉдēш-ȉдё-ȉдēмо-ȉдēте-ȉдӯ* на целом подручју и *идêм-идêш-идê-иде́мо-иде́те-идӯ* у арх. зонама (и у пљеваљском говору је иде́мо-иде́те. — СДЗб III, 152).

Акценат презента сложених глагола знатно се разликује од акцента простог презента:

дôђем-дôђемо, зâђем-зâђемо, нâђēм-нâђемо, прêђēм-прêђемо-ŷђēм-ŷђемо на целом подручју, а *мимоӣђēм-мимоӣђемо, наӣђēм-наӣђемо, обӣђēм-обӣђемо, уӣђēм-уӣђемо* — у арх. зонама; *мимȍӣђēм-мимȍӣђем, нȁӣђēм-нȁӣђемо, ȍбӣђēм-ȍбӣђемо* — у сјен. зони.

У пиперском говору је: дȍђēм-дȍђēмо, прёђēм-прёђēмо (СДЗб X, 154).

Имперфекат има акценат презента у сјен. зони:

ȉђā-ȉђāше-ȉђāше-ȉђāсмо-ȉђāсте-ȉђājӯ (и *ȉђāˣӯ*), а у арх. зонама: *иђâ-иђа́ше-иђа́ше-иђа́смо-иђа́сте-иђājŷ-иђâˣŷ* и без умекшавања: идâ-ида́ше-ида́ше-ида́смо-ида́сте-идāхŷ (претежно код муслимана).

Императив има акценат презента у свим деловима: *ȉди-ȉдите*. Код сложених глагола он има акценат аориста: *дȍђи-дōђȉте, оби́ђи обӣђȉте* — у арх. деловима, а у сјен.: *наи́ђи-наи́ђите, оби́ђи-оби́ђите*.

Глаголски прилог садашњи има акценат презента у свим деловима: *ȉдӯћи*, али сем овог облика чује се у арх. зонама облик са ′ акцентом на крају основе: *иду́ћи*.

У аористу глагола *ићи* не превлачи се акценат у 2. и 3. л. јед.: *ѝдо(х)-ѝде-ѝде* — на целом подручју. Арх. зоне у мн. имају стари акценат на слогу између основе и наставка: *идȍсмо-идȍсте-идȍше*.

Аорист сложених глагола понаша се двојако: а) код оних композита где глагол *ићи* није остао као целина после спајања са префиксом (до́ћи, на́ћи, пре́ћи, при́ћи) у јед. аорист има новије акценатско стање:

до́ђо(х)-до́ђе-до́ђе, на́ђо(х)-на́ђе-на́ђе, пре́ђо(х)-пре́ђе-пре́ђе

на целом подручју, а у мн. се јавља стари акценат на слогу пред наставком — у арх. зонама:

до̄ђо̏смо-до̄ђо̏сте-до̄ђо̏ше, пр̄ѣ̄ђо̏смо-пр̄ѣ̄ђо̏сте-пр̄ѣ̄ђо̏ше и сл., а у сјен. з.: *пре́ђосмо-пре́ђосте-пре́ђоше* и сл.

и б) код оних композита где је глагол *ићи* остао као целина после спајања са префиксом у 2. и 3. л. јед. превучен је акценат на префикс, а у мн. је као код ових под *а*):

наи́ђо-на̏ѣ̄ђе-на̏ѣ̄ђе-наѣ̄ђо̏смо, оби́ђо-о̏бѣ̄ђе-о̏бѣ̄ђе-обѣ̄ђо̏смо, уи́ђо-у̏ѣ̄ђе-у̏ѣ̄ђе-уи́ђо̏смо и сл. (и у пљеваљском говору је и̏зѣ̄ђе, ми̏моѣ̄ђе, на̏ѣ̄ђе, СДЗб III, 166).

Радни глаголски придев има акценат инфинитива у м. р. јед.:

изи̂ша̄о (изишо̂), и̂ша̄о (ишо̂), мимои̂ша̄о (мимои̂шо̄), наи̂ша̄о (наишо̂), оби̂ша̄о (обишо̂), пр̂ѣ̄ша̄о (пришо̂), а ж. и ср. р. јед. и сви родови мн. мењају ^ акценат у ′ : *изи́шла-изи́шло-изи́шли-изи́шле-изи́шла, мимои́шла-мимои́шло-мимои́шли-мимои́шле-мимои́шла* и сл. — у арх. зонама.

Само глагол *до̂ћ* (до́ћи) у м. р. јед. има кратак акценат на слогу пред наставком за облик: *доша̏о-до̀шла, иша̏о-ѝшла;* а у сјен. з.: *до̀шао, и́шао, пр̄и́шао* и сл.

γ. Трећу подгрупу чине глаголи типа

дре̂т, мре̂т, пре̂т, тре̂т (и *дри̏јет, мри̏јет, три̏јет*) који чувају дужину у презенту:

мре̂м-мре̂ш-мре̂-мре́мо-мре́те-мру̂, тре̂м-тре̂ш-тре̂-тре́мо-тре́те-тру̂ поред *та̏ре̄м-та̏ре̄ш* итд.

У пиперском говору акценат је на наставку: мре̄мо̏, пре̄мо̏, тре̄мо̏ (СДЗб X, 155).

Имперфекат у 1. л. јед. има акценат презента, а у другим лицима оба броја новији акценат инфинитива: *мра̂(х)-мра́ше-мра́ше-мра́смо-мра́сте-мра́(х)ӯ*, на целом подручју. У арх. зонама 3. л. мн. чује се и са ^ акцентом на крају: *мра̄у̂* и *мра̄ˣу̂*.

Императиву је скраћен коренов вокал: *мри̏-мри̏те*.

Глаголи *дре́ти* и *пре́ти* у императ. гласе само *де̏ри-де̏рите, та̏ри-та̏рите*. Глагол *прети* се не чује у овом облику, него се замењује глаголом *препирати се*: *прѐпи̏ри се-прѐпи̏рите се*.

Глаголски прилог садашњи не чује се од глагола *мрети*, а место *дрети* и *трети* чује се овај облик од *дерати* и *трти*: *дȅрӯћи, тдрӯћи*. Исто тако не чује се ни аорист од глагола *мрети*.

Радни глаголски придев има скраћен акценат у м. р. јед. — *мр̏о*, а у другим родовима оба броја има померен стари акценат: *мр̏ла-мр̏ло-мр̏ли-мр̏ле-мр̏ла*, у свим зонама.

Код сложеног глагола *умрȇти* и *умрéти* (у пљеваљском ӯмријети и умријéти, — СДЗб III, 168) у презенту је стари пренос акцента на префикс: *ӯмрȇм-ӯмрȇш-ӯмрȇмо-ӯмрȇте-ӯмрӯ* (овако је и у Пиви и Др. — СДЗб X, 320, као и у пљеваљском говору — СДЗб III, 150).

Императив има акценат као презент: *ӯмри-ӯмрите*, а аорист у сјен. делу има померен стари акценат: *ӯмрȇ(х)-ӯмрȇ-ӯмрȇ-умрéсмо-умрéсте-умрéше*, док старији делови чувају архаичност у јед.: *умрȇ(х)-умрȇ-умрȇ*, али: *умрéсмо-умрéсте-умрéше*. Код Даничића је и у мн. једнински акценат: ӯмрȇсмо-ӯмрȇсте-ӯмрȇше (op. cit. 111). У пљеваљском говору исто тако нема повлачења акцента у 2. и 3. л. јед.: ӯмријȇ (СДЗб III, 166).

У радном глаголском придеву повучен је акценат на префикс као код презента: *ӯмр̄о-ӯмр̄ла-ӯмр̄ло-ӯмр̄ли-ӯмр̄ле-ӯмр̄ла* на целом подручју.

Ако се од овако сложенога глагола гради други сложен глагол, инфинитив задржава акценат простог глагола: *мрȇт(и), изумрȇт(и), одумрȇт(и)* било да се изговара крајње и у инфинитиву или без њега (арх. з.).

У овим сложеним глаголима у арх. зонама презент чува акценат основнога глагола: *изӯмрȇм-изӯмрȇмо*, а у сјен. з.: *ȉзумрȇм-ȉзумрȇмо*.

Аорист оваквих глагола у 1. л. јед. чува акценат простог глагола у арх. з.: *изумрȇ(х)*; у 2. и 3. л. јед. акценат је повучен на почетни слог композите, а у мн. се чува померени акценат простог глагола у свим зонама:

ȉзумрȇ-ȉзумрȇ (и *ȉзумрӣје-ȉзумрӣје*)*-изумрéсмо-изумрéсте-изумрéше* (и *изумријȅсмо-изумријȅсте-изумријȅше*).

Императив је као код основног глагола у арх. зонама: *изӯмри-изӯмрите*, а у сјен.: *ȉзумри-ȉзумрите*.

У радном глаголском придеву пренесен је акценат на префикс: *ӥзумр̄о-ӥзумр̄ла-ӥзумр̄ло-ӥзумр̄ли-ӥзумр̄ле-ӥзумр̄ла*, на целом подручју.

б) Код глагола друге групе постоје извесне акценатске неједнакости па је и њих најбоље прегледати у мањим групама.

α. Једну подгрупу чине глаголи: *грӥс, крӓс, мӱс, п̄ӓс* (пасти овце), *п̄рӗс* (гристи, красти, мусти, прести) и са њима иду *скӱп̄с, ст̄рӥћ* (скупсти, стрићи). Презент ових глагола по акценту потпуно се поклапа са глаголима типа *дӯп̄с, т̄рêс*.

У пиперском говору и ови глаголи чувају стари акценат на крају основе или на личном наставку: кра̄дӗм-кра̄дӗш-кра̄дӗ-крадēмӧ крадēтӗ-кра̄дӯ (СДЗб X, 149). У пљеваљском говору померен је стари акценат, али нема дужине: гри́зем, кра́дем, му́зем, пре́дем, па́сем, стри́жем. Овакве је стање (код ових глагола) и у сјен. зони.

Акценат имперфекта и код ових глагола показује неуједначеност. Наиме, у арх. зонама чува се старо стање у 1. л. јед. и 3. л. мн. када се узима наставак *-ах*:

п̄рēда̂(х)-п̄реда́ше-п̄реда́ше-п̄реда́смо-п̄реда́ст̄е-п̄реда̄јӯ и *п̄рела̄ˣӯ*:

или се чува архаичност у свим лицима оба броја — ако се узима наставак *-ијах*:

музӥја̄(х)-мӯзӥја̄ше-мӯзӥја̄ше-мӯзӥја̄смо-мӯзӥја̄ст̄е-мӯзӥја̄јӯ. У сјен. зони је: *п̄ре́да̄(х)-п̄ре́да̄ше-п̄ре́да̄смо* и *п̄ре́дија̄)-п̄ре́дија̄ше п̄ре́дијасмо*,

али се и овде чује мн. као у арх. деловима са наставком *-ах*:

муза́смо-муза́ст̄е, п̄реда́смо-п̄реда́ст̄е.

У пиперском говору је као у арх. деловима овог подручја:

кра̄дӥја̄-кра̄дӥја̄ше-кра̄дӥја̄ше-кра̄дӥја̄смо-кра̄дӥја̄ст̄е-кра̄дӥја̄ӯ.

Ови глаголи у аористу задржавају акценат инфинитива:

грӥзо(х)-грӥзе-грӥзосмо, п̄рӗдо(х)-п̄рӗде-п̄рӗдосмо, ст̄ӥго(х)-ст̄ӥже-ст̄ӥгосмо.

Императив у јед. има померен акценат у свим деловима, а у мн. арх. делови чувају стари акценат на слогу пред наставком:

п̄ре́ди-п̄рēдӥт̄е, кра́ди-кра̄дӥт̄е, а у сјен. з.: *кра́ди-кра́дит̄е, му́зи-му́зит̄е, п̄ре́ди п̄ре́дит̄е*.

Глаголски прилог садашњи у сјен. з. је као у млађим новоштокавским говорима, а у арх. је акценат на слогу пред наставком за облик: *гри́зӯћи, му́зӯћи; п̄реду́ћи, скубу́ћи.*

Глаголски придеви имају акценат инфинитива:

кра̏о-кра̏ла-кра̏ло-кра̏ли-кра̏ле-кра̏ла, му̏зāо (му̏зō)-му̏зла-му̏зло-му̏зли-му̏зле-му̏зла; кра̏ден-а-о, кра̏дени-кра̏дене-кра̏дена, му̏жен-му̏жена-му̏жено-му̏жени-му̏жене-му̏жена.

Сложени глаголи, ако се чују у инфинитиву без наставка *-т̄и*, преносе акценат на префикс у облику ̀ :

прести *-ѝсп̄рес, на̀п̄рес, о̀п̄рес, п̄рѐп̄рес* па и *на̀сеħ, п̄о̀сеħ, о̀ст̄риħ, п̄о̀ст̄риħ* итд.

Ако се код сложеног глагола овог типа чује у инфинитиву наставак *-т̄и*, што је заиста ретко (или код оних на *-ħи* ако се не изговара крајње *и*), задржава се акценат простога глагола:

изму̏ст̄и, наму̏ст̄и, исп̄рѐст̄и, оп̄рѐст̄и, ост̄рѝħи, п̄рест̄рѝħи и сл. (у арх. з.).

Презент ових глагола има акценат као и простих: *оп̄рēдêм-оп̄реде́мо, -оп̄рēду̂, п̄омӯзêм-п̄омузе́мо-п̄омӯзу̂, укра́дем-укра́демо-укра́дӯ* — према зонама.

У аористу је стање као у простих глагола 1. л. јед. и свима мн., а у 2. и 3. л. јед. повучен је акценат на префикс: *оп̄рѐдо(х)-о̏п̄реде-о̏п̄реде-оп̄рѐдосмо-оп̄рѐдост̄е-оп̄рѐдоше*, а у сјен. з. и у 1. л. јед. и свима мн. померен је стари акценат с глагола на префикс: *о̀п̄редо(х)-о̀п̄редосмо-о̀п̄редост̄е-о̀п̄редоше.*

У пљеваљском говору ови глаголи, као и овде, имају и 2. и 3. л. јед. повучен акценат на префикс: грѝсти-ѝзгризе, кра̏сти-у̏краде, прѐсти-ѝспреде, о̏преде, стрѝħи-о̏стриже и сл. (СДЗб III, 164).

Глаголски придеви имају акценат као код простих глагола (у арх. з.) или померен на префикс као у млађим новоштокавским говорима (сј. з.): *нап̄а̏сāо (на̏п̄а̏сō)-нап̄а̏сла-нап̄а̏сло-нап̄а̏сли-нап̄а̏сле-нап̄а̏сла* и *на̀п̄асāо (на̀п̄асō)-нап̄асла-на̀п̄асло-на̀п̄асли-на̀п̄асле-на̀п̄асла; осѐчен-осѐчена-осѐчено-осѐчени-осѐчене-осѐчена* и *на̀п̄ашен-на̀п̄ашена-на̀п̄ашено-на̀п̄ашени -на̀п̄ашене-на̀п̄ашена.*

β. Другу подгрупу чине глаголи типа : *дѝħ, ма̏ħ, рѐħ, ст̄ѝħ* због тога што имају презент по овој и по другој врсти или само по другој.

Презент им гласи: *лёжем-лёжеш-лёже-лёжемо-лёжете-лёжу* и *лёгнем-лёгнеш-лёгне-лёгнемо-лёгнете-лёгну, рёчем-рёчеш-рёче-рёчемо-рёчете-рёчу* и *рёкнем-рёкнеш-рёкне-рёкнемо-рёкнете-рёкну*, али само: *дӣгнем-дӣгнеш-дӣгне-дӣгнемо-дӣгнете-дӣгну* и *стӣгнем-стӣгнеш-стӣгне-стӣгнемо-стӣгнете-стӣгну*.

Глагол *моћи* поред облика *мо̀гу* и *мо̀гнем* чује се и у облику *мо̀гӑднем*. Код муслимана је често : *мо̀гу-мо̀реш-мо̀ре-мо̀ремо-мо̀рете-мо̀гу*.

У пљеваљском говору: лѐћи-лёжем, и лёгнем, рѐћи-рёчем и рёкнем, мо̀ћи-мо̀гу и мо̀гнем (СДЗб III, 151).

Имперфекат глагола *моћи* чује се двојако : *мо̀гā(х)-мо̀гāше-мо̀гāше-мо̀гāсмо-мо̀гāсте-мо̀гāју* и *мо̀гāˣу* у свим зонама или са акцентом на наставку (арх. з.) или са помереним на слог пред наставком (сј. з.): *могадӣ̀јā(х)-могадӣ̀јāше-могадӣ̀јāше-могадӣ̀јāсмо-могадӣ̀јāсте-могадӣ̀јāју* и *могадӣ̀јāˣу* или: *мога̀дијā(х)-мога̀дијāше-мога̀дијāсмо-мога̀дијāсте*.

У аористу постоји неједнакост, зато што се овдашњи акценат у неких глагола поклапа са Даничићевим ˝ акцентом, а у неких одговара Даничићеву ˋ акценту. Отуда глаголи *дић* и *стић* имају ˝ акценат у свим лицима оба броја : *дӣго(х)-дӣже-дӣже-дӣжесмо-дӣгосте-дӣгоше*, а *лећ, моћ, рећ* у 1. л. јед. имају Даничићев акценат, а у 2. и 3. л. јед. је превучен: *лѐго(х)-лёже-лёже, рѐко(х)-рёче-рёче* ; у мн. арх. делови имају стари акценат на слогу пред наставком, а сјен. се слаже са Даничићем: *легӧсмо-легӧсте-легӧше* и *рѐкосмо-рѐкосте-рѐкоше*.

Глаголски радни придев у м. р. јед. скраћује Даничићев акценат, а у ж. и ср. р. јед. и свим мн. чува се Даничићев акценат инфинитива: *лёгāо (лёгō)-лѐгла-лѐгло-лѐгли-лѐгле-лѐгла, мо̀гāо-мо̀гла-мо̀гло-мо̀гли-мо̀гле-мо̀гла, рёкāо (рёкō)-рѐкла-рѐкло-рѐкли-рѐкле-рѐкла* — у свим зонама.

Трпни глаголски придев глагола *маћи* и *ећи* у м. р. јед. има Даничићев акценат инфинитива, а у ж. и ср. јед. и свим множине повучен је тај акценат ка крају речи за један слог : *мà̀чен-мачѐна-мачѐно-мачѐни-мачѐне-мачѐна, рѐчен-речѐна-речѐно-речѐни-речѐне-речѐна* у свим деловима. Глагол *дићи* у овом облику има акценат инфинитива у свим родовима оба броја *дӣжен-дӣжена-дӣжено-дӣжени-дӣжене-дӣжена*.

Инфинитив сложених глагола, ако је без крајњег вокала, има акценат на префиксу, а ако је са вокалом *и* у арх. зонама чује се акценат простог глагола:

зàрећ, ȉзрећ, прòрећ, ȕрећ, пòлећ, пòдић, прèдић, зàмаћ, ȕмаћ, пòмаћ, дòстић, пòстић, прèстић; зарѐћи, помàћи, престѝћи итд.

Презент сложених глагола задржава акценат простог глагола у арх. зонама, а у сјен. се помера на префикс:

пòдȉгнēм-пòдȉгнēмо-пòдȉгнӯ, пòлѐгнēм-пòлѐгнēмо-пòлѐгнӯ, прорѐчēм-прорѐчēмо-прорѐчӯ и *прòрекнēм-прòрекнēмо-прòрекнӯ* и сл.

У аористу се повлачи акценат на префикс у 2. и 3. л. јед. а у мн. је стари акценат (арх. з.) као у простог глагола или је померен (сјен. з.):

пòрѐко(х)-пòпрече-пòпрече-пòрекòсмо-пòрекòсте-пòрекòше и *пòрѐкосмо-пòрѐкосте-пòрѐкоше.*

Превлачи се акценат на префикс у 2. и 3. л. јед. и у говору Пиве и Др.: зарѐкох-зäрече (СДЗб X, 337).

Императив је као у простих глагола у арх. зонама: *измàкни-измàкните, пòрѐци-пòрѐците,* или је једнак с Даничићевим акцентом простог глагола (сјен. з.): *изрѐци-изрѐците, помàкни-помàкните.*

Радни глаголски придев или чува акценат простога глагола (арх. з.) или је померен на префикс у м. р. јед. (сјен. з.):

изрѐкāо-изрѐкла-изрѐкло-изрѐкли-изрѐкле-изрѐкла и *ȉзрекао* (ȉзрекō).

Трпни глаголски придев ових глагола има акценат простог глагола:

прорѐчен-проречѐна-проречѐно-проречѐни-пророчѐне-проречѐна.

γ. Посебну подгрупу чине глаголи: *јȅс* (јести), *пāс* (пасти), *сȅс* (сести), *срȅс* (срести) мада би, строго узевши, могли ићи са претходним.

Ови глаголи имају исти акценат у презенту и инфинитиву (''):

јȅдēм-јȅдēш-јȅдē-јȅдēмо-јȅдēте-јȅдӯ (и по негде у штав. зони *ȕјем-ȕјеш -ȕје -ȕјемо-ȕјете-ȕјӯ* пренесено из Бихора); *сȅднēм-сȅднēш-сȅднē-сȅднēмо-сȅднēте-сȅднӯ,* али увек *пāнēм-пāнēш-пāнē-пāнēмо-пāнēте-пāнӯ* и *срȅтēм-срȅтēш-срȅтē-срȅтēмо-срȅтēте-*

срѐтӯ. И код ових глагола облици са *-не* ишли би у другу врсту, а чују се и у инфинитиву са *-ну*, сем јести: *пàднӯти* поред *пàсти*, *сѐднӯти* поред *сѐсти* и *срѐтнӯти* поред *срѐсти*.

Имперфекат глагола јести двојак је : *јѐдā(х)-јѐдāше-јѐдāше-јѐдāсмо-јѐдāсте-јѐдāˣӯ* у новоп. зони и код муслимана у свим деловима, а са умекшавањем у сјен. и штав. зони код православних :

јѐђā(х)-јѐђāше-јѐђāше-јѐцāсмо-јѐђāсте-јѐђājӯ.

Аорист је са акцентом инфинитива у свим деловима: *јѐдо(х)-јѐде-јѐде, јѐдосмо-јѐдоше*. Глагол *срести* има у 1. л. јед. и свим мн. Даничићев акценат инфинитива — у сјен. з.; у 2. и 3. л. јед. превучен је акценат у свим зонама; у арх. деловима 1. л. има Даничићев акценат инфинитива, а у мн. се чува стари акценат на слогу пред наставком : *срѐто(х)-срѐте-срѐте-срѐтосмо-срѐтосте-срѐтоше* и *срѐтосмо-срѐтосте-срѐтоше*.

У 2. и 3. л. јед. превлачење акцента постоји и код Даничића: *срѐтох-срѐте* и код Вуковића: срѐток-срѐте (СДЗб X, 337).

Глаголски придеви имају акценат инфинитива :

јѐо-јѐла-јѐло-јѐли-јѐле-јѐла; јѐден-јѐдена-јѐдено-јѐдени-јѐдене-јѐдена.

Сложени од ових глагола имају у инфинитиву двојак акценат, што зависи од извора инфинитивног наставка *-ти* (као код претходних глагола под α и β ове групе): *нàјес, пòјес, прѐјес, ӯјес* (најести, појести, прејести, ујести) ; *ѝспас, зàпас, нàпас, прòпас* (испасти, запасти, напасти, пропасти); *зàсес, нàсес, прѐсес* (засести, насести, пресести) итд.

Презент сложених глагола задржава акценат простог глагола у арх. зонама, а у сјен. з. је на префиксу :

засѐднēм-засѐднēмо-засѐднӯ, испàнēм-испàнēмо-испàнӯ, пòјѐдēм-пòјѐдēш-пòјѐдēмо-пòјѐдӯ, прѐсрѐтēм-прѐсрѐтēмо-прѐсрѐтӯ (арх. зоне) и *зàседнēм-зàседнēмо-зàседнӯ, пòједēм-пòједēмо-пòједӯ, прѐсретēм-прѐсретēмо-прѐсретӯ*.

Аорист ових глагола или има акценат простог глагола у 1. л. јед. и свима мн. (арх. делови), или на префиксу (сјен. зона); у 2. и 3. л. јед. повучен је акценат на префикс у свим деловима (као код Даничића, Вуковића, СДЗб X, 337; и Руж. — СДЗб III, 164):

засѐдо(х)-зàседе-зàседе-засѐдосмо, појѐдо(х)-пòједе-пòједе-појѐдосмо-појѐдосте-појѐдоше или: *нàседо(х)-нàседе-нàседе-нàседосмо-нàседосте-нàседоше, нàпадо(х)-нàпаде-нàпаде-нàпадосмо.*

Императив и глаголски придеви имају акценат простог глагола у арх. деловима:

засѐдни - засѐдните ; засѐо засѐла-засѐло-засѐли-засѐле-засѐла ; појѐден-појѐдена-појѐдено-појѐдени-појѐдене-појѐдена или је акценат простог глагола померен на префикс (сјен. з.) : *прѐсеопрѐсела-прѐсело-прѐсели-прѐсѐла, уједен-уједена-уједено* (и *ујѐденуједѐна, уједѐно),* али готово увек *пòједѐни-пòједѐне-пòједѐна.*

δ. Као посебну подгрупу издвајам глаголе: *бòс* (бости), *грѐпс* (грепсти), *жѐћ* (жећи), *пѐћ* (пећи), *плѐс* (плести) и *тѐћ* (тећи) због тога што имају кратак слог пред старим презентским акцентом. Код ових глагола " акценту инфинитива одговара Даничићев ' акценат инфинитива.

Акценат презента ових глагола исти је као у глагола под α ове групе. Једнаке особине акцента имају и у имперфекту и садашњем глаголском прилогу ове две подгрупе.

Њихов аорист има у 1. л. јед. Даничићев акценат инфинитива у свим деловима; у 2. и 3. л. јед. скраћен је акценат 1. л. јед. у "; у арх. зонама у мн. чува се стари акценат на слогу пред наставком, а у сјен. је померен у свим лицима мн. на претходни слог:

грѐбо(х)-грѐбе-грѐбе-гребòсмо - гребòсте-гребòше, пѐко(х)-пѐчепѐче-пекòсмо-пекòсте-пекòше; плѐто(х)-плѐте-плѐте-плѐтосмоплѐтосте-плѐтоше.

Императив има кратак акценат на целом подручју : *плѐтиплѐтите, пѐци-пѐците* (и *пѐчи-пѐчите*), али *сéци-сéцйте* и *сéците* (и сéчисéчйте и сéчите) као глагол стрићи.

Радни глаголски придев у м. р. у јед. има " акценат, а ж. и ср. р. јед. и сви родови мн. имају померен стари акценат на претходни слог:

пѐкао (пѐкō)-пѐкла-пѐкло-пѐкли-пѐкле-пѐкла, плѐо-плѐла-плѐлоплѐли-плѐле-плѐла на целом подручју.

Трпни глаголски придев има акценат као у млађим новоштокавским говорима : *плѐтен-плетѐна-плетѐно-плетѐни-плетѐнеплетѐна* — на целом подручју.

Акценат инфинитива сложених глагола слаже се са стањем претходних типова глагола ове групе (в. глаголе под α, β, γ).

Стари акценат презента простих глагола померен је с крајњег слога ка почетку речи за један слог и скраћен у презенту сложених глагола у арх. деловима:

наплѐтём - наплѐтёш - наплѐте - наплѐтёмо - наплѐтёте - наплѐтӯ (према плетём-плетёш-плетё), а у сјен. зони је : *ȍпечем-ȍпечёш-ȍпечё-ȍпечёмо-ȍпечӯ.*

Аорист сложених глагола у 1. л. јед. задржава акценат простог глагола на целом подручју ; у 2. и 3. л. јед. повлачи се акценат на префикс у свим деловима ; у арх. зонама у мн. је стари акценат на слогу пред наставком (сем сложених глагола од жећи где је акценат са слога пред завршетком померен ка почетку речи — ожёгосмо-ожёгосте-ожёгоше), а у сјен. делу у мн. је померен стари акценат са слога пред завршетком аориста на претходни слог:

наплѐто(х)-нàплете-нàплете-наплетȍсмо-наплѐтȍсте-наплетȍше, огрèбо(х)-ȍгребе-ȍгребе-огребȍсмо-огребȍсте-огребȍше, убȍдо(х)-ȕбоде-убоде-убȍдосмо-убȍдосте-убȍдоше.

Императив задржава акценат простих глагола у старијим деловима: *ȍплёти-ȍплётите*, а *зàплѐти-зàплѐтите* — у сјен. делу.

У архаичнијпм деловима и радни глаголски придев задржава акценат простог глагола:

ȍплёо-ȍплѐла-ȍплѐло-ȍплѐли-ȍплѐле-ȍплѐла.

У сјен. делу помера се акценат на префикс само у м. р. јед.: ȍплео.

У трпном глаголском придеву задржава се акценат простог глагола на целом подручју:

убȍден-убодѐна-убодѐно-убодѐни-убодѐне-убодѐна.

в) Посебну групу чине глаголи изведени од старога **нести*, **вести* и глагола који имају вокале *у*, *е* (< Ѫ, Ѧ) пред наставком *-ти*.

α) Композите од *нести* и *вести*, као што је то чест случај на овом подручју, и код других глагола, одступају акцентом инфинитива од стања у књижевном језику у арх. деловима:

донёт, занёт, изнёт, нанёт, однёт, понёт, пренёт, принёт, унёт (код Вука су дублети: дòнёти, пòнёти и донéти, понéти).

Ово друго је и у поцерском говору (Моск. op. cit. 57). Са овим су акцентом и када се изговара глас *и* — на крају инфинитива. Код глагола изведених од *вести* када се изговарају без наставка *-ти* акценат је увек на префиксу, а ако су са наставком *-ти*, чува се стари акценат:

зàвес, дòвес, ùзвес, нàвес, òдвес, пòвес, прèвес, прùвес и *довёсти, завёсти, извёсти, навёсти, одвёсти, повёсти, превёсти, привёсти.* У пиперском говору акценат је на крају (СДЗб X, 152).

Како се види, инфинитив глагола изведених од *нести* овде нема краткоће основног глагола када се чује рефлекс *е* место *јата*, а када се чује рефлекс *-ије*, чува се стари кратки акценат (˝) на првом делу рефлекса *јата*: *донӣјет, изнӣјет, однӣјет.*

У сјеничком делу овог подручја акценат је увек на префиксу:

дòнёт и *дòнёти, òднёт* и *òднёти, òднијет* и *òднијети, прùнијет* и *прùнијети, дòвес* и *дòвести, òдвес* и *òдвести,*

Презент сложених глагола од *нести* и *вести* у арх. зонама има стари акценат на основном вокалу:

донёсēм-данёсēш-донёсēмо-донёсӯ, довёдēм-довёдēш- довёдēмо, довёдӯ — и у пиперском: довёдēм, завёдēм, занёсēм, донёсēм-превёдēм (СДЗб X, 152).

У Пиви и Др. акценат је на префиксу: дòнесēм, дòнесēмо, рàзнесēм-рàзнесēмо (СДЗб X, 322), а не као код Даничића: донèсēм-донèсēш-донèсē-донèсēмо-донèсēте-донèсӯ (op. cit. 94). У пљеваљском говору је као и Пиви и Др.: дòнèсēм, ỳнесēм, прènесēм — множинске облике Руж није показао — (СДЗб III, 151 У сјен. делу, код композита од *нести* и *вести*, стање је као у пљеваљском говору и у Пиви и Др.

И код ове групе глагола, као код свих сложених на овом подручју. у 2. и 3. л. јед. аориста пренесен је акценат на префикс на целом подручју; у арх. деловима у мн. се чува стари акценат на слогу пред завршетком:

донѐсо(х)-дȍнесе-дȍнесе-донесȍсмо-донесȍсте-донесȍше и *донѐсосмо-донѐсосте-донѐсоше* — у сјен. зони. У говору Пиве и Др.: дȍнијек-дȍнесе-дȍнесе (СДЗб X, 334).

Сложени од*вести понашају се у аористу као и ови од*нести:

довѐдо(х)-дȍведе-дȍведе-доведȍсмо-доведȍсте-доведȍше и *довѐдосмо-довѐдосте-довѐдоше.*

Глаголски придеви сложених глагола од **нести* имају акценат на префиксу;

дȍнēо-дȍнēла-дȍнēло-дȍнēли-дȍнēле-дȍнēла; ȕнēт-унēта-ȕнēто-ȕнēти-ȕнēте-ȕнēта,

али ако се чува стара основа, у трпном глаголском придеву, на њој је и акценат који се у ж. и ср. р. јед., као и свима мн., помера на наставак:

донѐшен-донешѐна-донешѐни, пренѐшен-пренешѐна-пренешѐни.

Од глагола сложених од **вести* радни глаголски придев или чува стари акценат на основном глаголу у м. р. јед. (арх. зоне), или га помера на префикс (сјен. зона); у ж. и ср. р. јед. и свима мн. стари акценат је превучен у ˋ на целом подручју:

довēо-довѐла - довѐло-довѐли-довѐле - довѐла и *дȍвео-довѐла-довѐли.*

Трпни глаголски придев ових глагола у м. р. јед. има превучен акценат, а у ж. и ср. р. јед. и свима мн. тај акценат се помера на наставак:

довѐден доведѐна-доведѐно-доведѐни-доведѐне-доведѐна, на целом подручју.

β. Инфинитив сложеног глагола од дâти без вокала *и* на крају има померен стари акценат на префикс *-нàдȕт, нàдȕт се,* а са вокалом *и* на крају, у арх. деловима, чува стари акценат на слогу пред наставком *-ти*: *надȕти, надȕти се.* У глагола типа *нàсȕти* исто тако инфин. има стари акценат на *у* без обзира на изговор крајњег *и* у инфин. (арх. зоне): *усȕт* и *усȕти, пресȕт* и *пресȕти,* или је померен на префикс (сјен. зона): *ȕсȕт* и *ȕсȕти.*

Инфинитив сложених глагола од *чѧти* и свих других који имају *е* (< *ѧ*) пред наставком *-ти* или увек има стари дуги акценат на *е* пред наставком *-ти* било да се изговара глас *и* на крају инфин. или без њега (арх. з.), или је померен на префикс (сјен. з.):

клѐ̄т и *клѐ̄ти, начѐ̄т* и *начѐ̄ти, по̄чѐ̄т* и *по̄чѐ̄ти, узѐ̄т* и *узѐ̄ти;* или: *на̀чѐ̄т* и *на̀чѐ̄ти. по̀чѐ̄т* и *по̀чѐ̄ти, у̀зѐ̄т* и *у̀зѐ̄ти.* Глагол *кле́ти* на целом подручју је са истим акцентом (̂) *-клѐ̄ти.*

У пљеваљском говору инфин. има двојак акценат код ових глагола: за̀клѐ̄ти и заклéти, на̀сӯти насу́ти ,по̀чéти и почéти, о̀тѐ̄ти отéти (СДЗб III, 168—169).

Глагол *на̀дӯти* има двојак презент: *на̏дмѐ̄м-на̏дмѐ̄ш-на̏дмѐ̄-на̏дмѐ̄мо-на̏дмѐ̄те-на̏дмӯ* (на целом подручју) (и код Даничића, op. cit. 115) и као глагол III врсте:

надӯ̆ем-надӯ̆еш-надӯ̆е-надӯ̆емо-надӯ̆ете-надӯ̆јӯ (арх. з.) и *на̀дуем-на̀дуемо* (сјен. з.).

И код глагола *по̄чет, усӯт* и сл. презент има акценат на префиксу у свим деловима:

по̏чнѐ̄м-по̏чнѐ̄ш-по̏чнѐ-по̏чнѐ̄мо-по̏чнѐ̄те-по̏чнӯ, у̏спѐ̄м-у̏спѐ̄ш-у̏спе-у̏спѐ̄мо-у̏спѐ̄те-у̏спӯ (овако и у пљеваљском — СДЗб III, 151).

Глагол *клѐ̄ти* у јед. и 3. л. мн. или има стари дуги акценат на крају основе (арх. з.) или је померен на корени вокал (сјен. з.), а у 1. и 2. л. мн. тај акценат је превучен у ′ у свим зонама:

кунѐ̄м-кунѐ̄ш-кунӯ и *кӯнѐ̄м-кӯнѐ̄ш-кӯнӯ; кунемо-кунѐ̄те.*

Сложени глаголи од глагола *клѐ̄ти* или имају скраћен коренов вокал (арх. з.). или је акценат на префиксу (сјен. з.):

закӯ̆нѐ̄м-закӯ̆нѐ̄мо, про̄кӯ̆нѐ̄м-про̄кӯ̆нѐ̄мо и *за̀кунѐ̄м-за̀кунѐ̄мо, про̀кунѐ̄м-про̀кунѐ̄мо.*

Аорист глаг. *на̀дӯти* нма акценат краћег инфин. у 1. л. јед. у свим зонама: *на̀ду(х),* у 2. и 3. л. јед. тај акценат је скраћен у свим деловима — *на̏дӯ-на̏дӯ* (у пљеваљском 2. и 3. л. на̀ду, СДЗб III, 166), у множини или се чува стари кратки акценат на слогу пред наставком (арх. з.) или се помера ка почетку речи:

надӯ̆смо-надӯ̆сте-надӯ̆ше, или: *на̀дусмо-на̀дусте-на̀душе.*

Глаголи *усу̏ти, по̏чети, о̏тети* имају у аористу у 1. л. јед. акценат инфинитива (арх. з.) *-усу̑(х), по̏че̑(х), о̏те̑(х);* у 2. и 3. л. јед. акценат је повучен на почетни слог у свим зонама (без превлачења је у пљеваљском говору, а код Даничића са њим) *-по̏че̑-по̏че̑, у̏су̑-у̏су̑, о̏те̑-о̏те̑;* у мн. акценат је на кореновом вокалу основног глагола у свим зонама:

оте́смо-оте́сте-оте́ше. поче́смо-поче́сте-поче́ше, усу́смо-усу́сте-усу́ше.

Имперфекат глагола *кле̏ти*, ако има наставак *-ах*, у 1. л. јед. има стари дуги акценат на слогу пред наставком (арх. з.) *-куьа̂(х)*, а у другим лицима јед. и мн. ′ акценат на слогу пред наставком (у свим зонама):

куьа́ше-куьа́ше-куьа́смо-куьа́сте-куьа́јӯ и *куьа́ˣӯ* (и *куьа́ˣӯ*). Ако се овај облик узима са наставком *-ијах*: или има стари акценат на наставку у свим лицима оба броја (арх. з.) ˈ или је померен ка почетку речи (сјен. з.):

куни̏ја̄(х)-куни̏ја̄ше-куни̏ја̄ше-куни̏ја̄смо-куни̏ја̄сте-куни̏ја̄јӯ и *куни̏ја̄ˣӯ* и *ку̀нија̄(х)-ку̀нија̄ше-ку̀нија̄смо.*

Аорист глагола *кле̏ти* у јед. задржава акценат инфинитива (*кле̏т-и*), а у мн. је извршено померање старог акцента са наставка на претходни слог: *кле̏(х)-кле̏-кле̏-кле́смо-кле́сте-кле́ше* — на целом подручју.

Сложени аорист у 1. л. јед. или задржава акценат простог глагола (арх. з.) или га помера на префикс (сјен. з.): *заклѐ(х)* и *за̀клѐ(х)*; 2. и 3. л. јед. има повучен акценат на целом подручју (као код Даничића, а у пљеваљском говору није повучен — СДЗб III, 166): *за̀клѐ*; у мн. се чува акценат простог глагола у свим деловима — *заклѐсмо-заклѐсте-заклѐше.*

Императив ових глагола има акценат презента:

на̀дмѐм-на̀дми-на̀дмите, у̏спѐм-у̏спи-у̏спите, по̏чнѐм-по̏чни-по̏чните, само *кле̏ти* има скраћен коренов вокал: *ку̀ни-ку̀ните* (и *ку̀ни-ку̀ните*).

Код сложених глагола од *узе̏ти* и *кле̏ти* императив или задржава акценат простог глагола (арх. з.), или му је померен на префикс (сјен. з.):

за̏у̑зми-за̏у̑змите, про̀ку̑ни-про̀ку̑ните и *за̀узми-за̀узмите, про̀ку̀ни-про̀ку̀ните.*

Радни глаголски придев или има акценат инфин. са крајњим и (арх. з.) или му је померен на почетни слог (сјен. з.):

надȕо-надȕла-надȕло-надȕли-надȕле-надȕла и *нàдуо-нàдула-нàдуло-нàдули-нàдуле.*

Код других глагола ове подгрупе овај облик има акценат презента:

пȍчнēм-пȍчēо (пȍчō)-пȍчēла-пȍчēли-пȍчēле, ȕзмēм-ȕзēо (ȕзō)-ȕзēла-ȕзēли-ȕзēле, ȕспēм-ȕсȕо-ȕсȕла-ȕсȕли-ȕсȕле.

Трпни глаголски придев свих ових глагола, сем *клети,* има акценат презента:

нàдмēм-нàдȕт-нàдȕта-о, пȍчнēм-пȍчēт-а-о, ȍтмēм-ȍтēт-а-о.

Глагол *клети* издваја се од осталих у радном и трпном глаг. придеву тиме што се јавља и без префикса. Иначе, м. р. јед. има скраћен коренов вокал као императив *-клȅо* на целом подручју, а ср. и ж. р. јед. и сви родови мн. имају померен стари акценат с краја, тј. са наставка, на претходни слог — *клéла-клéло-клéли-клéле-клéла* — у свим зонама.

Трпни глаг. придев у м. р. јед. има акценат инфин. у свим деловима *клȇт,* у ж. и ср. р. јед. и свима мн. и овде је стари акценат пренесен са наставка на претходни слог: *клéта-клéто-клéти-клéте-клéта.*

У сложеним глаголима од *клети* глаг. придеви имају пренесен акценат на префикс у свим деловима:

ȕклēо-ȕклēла-ȕклēло-ȕклēли-ȕклēле-ȕклēла, ȕклēт-ȕклēта-ȕклēто-ȕклēти-ȕклēте-ȕклēта.

В. Глаголи друге врсте. Могу се поделити на две групе:

а) Прву групу чине глаголи са старим акцентом на корену као код Даничића (op. cit. 123 – 124):

брȅцнȕт, брȉнȕт, бȕбнȕт, врȍднȕт, гȉнȕт, глȁцнȕт, глȍцнȕт, грȅзнȕт, грȅкнȕт, гȕрнȕт, дȉгнȕт, жȉгнȕт, зȉнȕт, звȅкнȕт, кȉнȕт, клȕцнȕт, крȅснȕт, лȕпнȕт, мȅкнȕт, млȁтнȕт, мȑзнȕт се, мȕћнȕт, плȁнȕт, пљȅснȕт, пљȕнȕт, пљȕснȕт, стȉснȕт, тȑгнȕт, цȑкнȕт, чȕчнȕт и сл.

б) У другу групу спадају глаголи с померeним старим акцентом са наставка *ну* на дуг или кратак вокал у корену (Дан. op. cit. 116, 117 и 119) те се овде разликују два типа

α. Први тип чине глаголи са дугим кореновим вокалом:

бу́кнуш, ва́гнуш, ве́кнуш, ври́снуш, гу́кнуш, дре́кнуш, зве́кнуш, зо́внуш, је́кнуш, ме́кнуш, ми́нуш, му́кнуш, стру́гнуш, су́кнуш, тр́нуш, ци́кнуш, чвр́кнуш и сл.

β. Други тип чине глаголи са кратким кореновим вокалом:

да̀(х)нуш, за̀тнуш, кло̀нуш, ма̀кнуш, на̀тнуш, про̀тнуш, сва̀нуш, слѐгнуш, та̀кнуш, то̀нуш, у̀гнуш и сл.

а) У глагола прве групе поклапа се акценат инфин. и презента и остаје неизмењен у свим облицима:

ги̏нӯш: ги̏не̄м-ги̏не̄мо, ги̏ња̄(х)-ги̏ња̄ше-ги̏ња̄смо, ги̏нӯ(х)-ги̏нӯ-ги̏нӯсмо, ги̏ни-ги̏ните, ги̏нӯћи, ги̏нӯо-ги̏нӯла-ги̏нӯло-ги̏нӯли; гӯрнӯти: гӯрнӯ̄м-гӯрнӯта-гӯрнӯто-гӯрнӯти.

Овако се понашају и у пиперском говору (СДЗб X, 158).

Сложени од ових глагола у инфин. или имају акценат простог глагола (арх. з.) или је померен на префикс (сјен. з.):

по̄ги̏нӯш, пребри̏нӯш, огре̄знӯш, поди̏гнӯш, замр̄знӯш и *по̀дигнӯш, прѐбринӯш, о̀грезнӯш, за̀мрзнӯш.*

Други глаголски облици ових глагола или задржавају акценат простога глагола, сем 2. и 3. л. јед. аориста где је акценат пренесен на префикс (као и у пиперском говору — СДЗб X, 158 и код Дан. op. cit. 123) у арх. зонама или се понашају као у млађим новошток. говорима (сјен. з.):

забри̏не̄м-забри̏не̄мо; *забри̏нӯ(х)* се *-за̏брину* се *-забри̏нӯсмо* се; *забри̏ни* се *-забри̏ните* се ; *забри̏нӯо* се *-забри̏нӯла* се *-забри̏нӯли* се; *забри̏нӯш-забри̏нӯта-заббри̏нӯти-забри̏нӯте* и: *по̀дигне̄м-по̀дигне̄мо; по̀дигo(х)-по̀дигосмо* и *по̀дигнӯсмо, по̀дигни-по̀дигните; по̀дигао; по̀дигнӯш.*

Неки глаголи ове групе *(замрзнуш, надигнуш, огрезнуш, подигнуш)* имају аорист и радни глаг. придев са *-ну* и без њега.

б) Ако се у глагола друге групе изговара крајње *и* у инфин. у њему се не помера стари акценат са *ну* (арх. з.): *ви́кнуш* и *ви̏кнӯти, пи́снуш* и *пи̏снӯти.*

α. Код глагола са дугим кореновим вокалом (тип *ви́кнуш, зо́внуш*) презент и трпни глаг. придев имају ^ акценат:

зо̑вне̄м-зо̑вне̄ш-зо̑вне̄мо; зо̑внӯш-зо̑внӯта-зо̑внӯти; кре̑не̄м-кре̑не̄ш-кре̑немо; кре̑нӯш-кре̑нӯта-кре̑нӯти-кре̑нӯте.

Овако је и у пиперском говору (СДЗб X, 158).

Имперфекат или има акценат на наставку (арх. з.) или је померен (сј. з.):

т̄рња̂(х)-т̄рња́ше-т̄рња́ше-т̄рња́смо-т̄рња́сте-т̄рња̄ˣӯ и *т̄р́ња̄(х)* и *т̄р́нија̄(х)-т̄р́ња̄ше* и *т̄р́нија̄ше-т̄р́ња̄смо* и *т̄р́нија̄смо.*

Код Даничића овај глагол *(т̄рнути)* у имперфекту гласи *т̄р̂ња̂х-т̄р̂њаше* итд. На овом подручју то би био имперф. глагола *т̄рнити („ставити т̄рње на нешто или око нечега“).*

У 1. л. јед. аорист има акценат инфин. који се у 2. и 3. л. јед. мења у ⌒, што није случај код Дан. (op. cit. 116). У мн. акценат је на *ну* или је померен на претходну дужину:

зо́вну(х)-зо̂вну-зо̂вну-зо̄вну̏смо-зо̄вну̏сте-зо̄вну̏ше и зо́внусмо-зо́внусте-зо́внуше.

Пиперски говор зна за померање акцента са *ну* на почетни слог у 2. и 3. л. јед. аориста: вӣкну̏(х)-ви̂кну, крēну̏(х)-крêну и сл. (СДЗб X, 158). Говор Пиве и Др. познаје замену инфинитивног (′) акцента ⌒ акцентом у 2. и 3. л. јед. аориста: ври́снук-ври̂снӯ, вр́нук-вр̂нӯ, ма́нук-ма̂нӯ, стру́гнук-стр̂угнӯ (СДЗб X, 338—339). Тако је и у пљеваљском говору: ври́снути-ври̂снӯ, вр́нути-вр̂нӯ, гр́нути-гр̂нӯ, др́нути се-др̂нӯ се (СДЗб III, 165).

Овде је заступљена дужина иза акцента у 2. и 3. л. јед. аориста, као у пљеваљском говору и у Пиви и Др. чега нема код Дан. ни у пиперском говору.

Императив у јед. има акценат инфинит. у свим зонама као и у мн. у сјен. з., а арх. зоне у мн. чувају стари акценат:

ви́кни-ви́кните, ци́кни-ци́кните и *зо́вни-зо̄вни̏те, кре́ни-крēни̏те.*

Радни глаг. придев или чува стари акценат на инфинитивском *ну* или је тај акценат померен на претходни слог (сјен. з.):

ва̄гну̏о-ва̄гну̏ла-ва̄гну̏ло-ва̄гну̏ли-ва̄гну̏ле-ва̄гну̏ла и *ври́снуо-ври́снула-ври́снуло-ври́снули-ври́снуле-ври́снула.*

У сложених глагола овог типа: *п̄одври́снут, п̄окре́нут, п̄рева́гнут, п̄рет̄р́нут* итд. глаголски облици чувају акценат облика простог глагола (арх. з.) сем аориста где се јавља позната особина преношења акцента на префикс у 2. и 3. л. јед.:

п̄рева̂гнēм-п̄рева̂гнēмо, п̄рева̂гнӯт-п̄рева̂гнӯта-п̄рева̂гнӯти-п̄рева̂гнӯте; п̄рева́гну(х)-п̄рѐва̄гнӯ-п̄рѐва̄гнӯ-п̄рева̄гну̏смо.

Превлачење акцента у 2. и 3. л. јед. аориста познато је и говору Пиве и Др.: запре́гок-за̏прēже, зате́гок-за̏тēже (СДЗб X, 339) и пљеваљском говору: ври̏снути-ври̏снӯ-по̏дври̏снӯ, вр̏нути-вр̏нӯ-прёвр̄нӯ (СДЗб III, 165), а код Дан. га нема.

Преношење акцента на почетни слог 2. и 3. л. јед. аориста јавља се и код глагола састављених од два префикса и простога глагола на целом овом подручју: *изокре́ну(х)-и̏зокрēнӯ, преокре́ну(х)-пре̏окрēнӯ.*

Облик императива и раднога глаг. придева су као у простих глагола — према зонама:

одје́кни-одје̄кни̏те, одје̄кну̏о-одје̄кну̏ла-одје̄кну̏ли-одје̄кну̏ле и *окре́ни-окре́ните, окре́ну̏о-окре́ну̏ла-окре́ну̏ли-окре́ну̏ле.*

β. Глаголи типа *то̀нӯти, кло̀нӯти* са изговором крајњег *и* и инфин. чувају стари акценат на *ну* у арх. зонама: *тонӯ̏ти, клонӯ̏ти.* Они у презенту имају " акцеоат као код Дан.: *кло̀нӯт-кло̀нē̄м-кло̀нē̄мо, ма̀кнӯт-ма̀кнē̄м-ма̀кнē̄мо* на целом подручју.

Акценат презента задржава се у имперф., импер., глаг. прилогу садашњем и глаг. придевима:

то̀ња(х)-то̀ња̄ше-то̀ња̄смо-то̀ња̄сте-то̀ња̄ӯ и *то̀ња*ӯ, то̀ни-то̀ните; то̀нӯо-то̀нӯла-то̀нӯли-то̀нӯле; ма̀кнӯт-ма̀кнӯта-ма̀кнӯто-ма̀кнӯти-ма̀кнӯте-ма̀кнӯта.*

Акценат инфин. без крајњег *и* (Дан. инфин. акценат) чува се у 1. л. јед. аориста на целом подручју, 2. и 3. л. јед. аориста има превучен акценат на целом подручју (као код Дан., у Пиви и Др. — СДЗб X, 339 и у пиперском говору — СДЗб X, 158). У мн. се запажа неједнакост. Код неких као код *кло̀нӯт* и *слѐгнӯт* се изједначила са 2. и 3. л. јед. у свим зонама, а код већине других или се чува стари акценат на инфинитивном *ну* (арх. з.) или је са *ну* померен на претходни слог (сјен. з.):

кло̀ну(х)-кло̀нӯ-кло̀нӯ-кло̀нӯсмо-кло̀нӯсте-кло̀нӯше, слѐгну(х) се-сле̏гнӯ се-сле̏гнӯ се-сле̏гнӯсмо се-сле̏гнӯсте се-сле̏гнӯше се или: *на̀тну(х)-на̀тнӯ-на̀тнӯ-на̀тнӯсмо-на̀тнӯсте-на̀тнӯше* или: *на̀тнусмо-на̀тнусте-на̀тнуше.*

Сложени глаголи од ових задржавају акценат простог глагола у инфин. са *и*, презенту и глаг. придевима: *по̀тонӯти, по̀тонē̄м-по̀тонē̄мо; по̀тонӯо-по̀тонӯла-по̀тонӯли; одма̀кнӯт-одма̀кнӯта-*

одма̏кнӯти-одма̏кнӯте. У 2. и 3. л. јед. аориста и овде се помера акценат на почетни слог и скраћује у ": *одма̀кну(х)-о̏дмакнӯ, по̄то̀ну(х)-по̏то̄нӯ* (овако је и код Дан., op. cit. 119).

Посебно треба споменути неке глаголе који према инфин. могу ићи у прву и ову врсту:

за̀тећ и *затѐкнут, ѝстаћ* и *иста̀кнут, на̀таћ* и *ната̀кнут, прѝтаћ* и *прӣта̀кнут.*

Презент ових глагола или има " акценат на слогу пред наставком основе времена сад. (арх. з.) или је стари акценат померен на почетни слог (сјен. з.):

зате̏кне̄м-зате̏кне̄мо, иста̏кне̄м-иста̏кне̄мо и *за̀текне̄м-о, ѝстакне̄м-о.*

Овако се понашају императ., трпни глаг. придев и радни глаг. придев у м. р. јед.:

зате̏кни-зате̏кните; ната̏кнӯт-ната̏кнӯта-ната̏кнӯти-ната̏кнӯте; прима̏ка̄о-ната̏ка̄о и сл. и *за̀текни-за̀текните; на̀такнӯт-на̀такнӯта, прѝмакао, на̀така̄о.*

Аорист ових глагола чешћи је по првој врсти, али од *иста̀кнут, ната̀кнут* и *прима̀кнут* чује се и по овој па је и тада у 2. и 3. л. јед. померен акценат на префикс:

иста̀кну(х)-и̏стакнӯ, ната̀кну(х)-на̏такнӯ, прима̀кну(х)-при̏макнӯ.

У множинским лицима или је стари акценат на *ну* (арх. з.) или је новије стање (сјен. з.):

примакну̏смо-примакну̏сте-примакну̏ше и *прима̀кнусмо-прима̀кнусте- прима̀кнуше.*

В. Глаголи треће врсте. С обзиром на то да ли се основа инфин. поклапа са глаголском основом или се гради од ње наставком *а*, глаголи треће врсте могу се поделити на две групе (в. Љ. Стојановић, Српскохрватска граматика за III разред гимназије, Београд 1936.):

а. У прву групу иду глаголи којима се основа инфин. поклапа са глаголском:

би̏т (бијем), *ви̏т, да̏т, зна̏т, кри̏т, ли̏т, пи̏т, чу̏т, ши̏т; цр̏та̄т, гле̏да̄т; ѝзут, ѝмат, о̀бут, прѝспет, чѝтат; разу̀мет; благоси̇љат, занове́тат; вече̏ра̄т, уда̏ра̄т* и сл.

Полазећи од акцента инфин., запажа се да су различити па их је најбоље прегледати по подгрупама.

α. Прву подгрупу чине глаголи са кратким кореновим вокалом и акцентом на њему:

би̏т, да̏т, глѐда̄т, ли̏т, цр̏та̄т, чу̏т, ши̏т и сл.

β. Другу подгрупу чине они са старим акцентом на унутрашњем слогу који је померен на претходни кратак или дуг слог на целом подручју (у инфин. без крајњег и): *ѝзут, ѝмат, о̀бут; би́ват, ви́дат; разу̀мет.* Овој подгрупи могу се додати и неки вишесложни као: *занове́тат, кршћа́ват, скапа́ват* и сл.

γ. Трећу подгрупу чине глаголи са старим непренесеним акцентом на унутрашњем слогу у арх. деловима овог подручја: *вечѐра̄т, уда̏ра̄т* и сл.

α. Глаголи прве подгрупе имају у свим облицима неизмењен акценат на коренову вокалу, сем глагола *дат* и *знат* и још понеког појединачног одступања што ће бити напоменуто: *чу̏ем-чу̏еш-чу̏е-чу̏емо-чу̏ете-чу̏јӯ.* Овај акценат имају имперф. и глаг. прилог садашњи: *чу̏ја̄(х)-чу̏ја̄ше-чу̏ја̄смо.* (*Од ветра ништа не чујасмо*); *чу̏јӯћи,* Импер. има дужину: *чу̏ј-чу̏јте.* Аорист и радни глаг. придев — као инфин.: *чу̏(х)-чу̏-чу̏-чу̏смо-чу̏сте-чу̏ше; чу̏о-чу̏ла-чу̏ли-чу̏ле.* Трпни глаг. придев има померен стари акценат са наставка на коренов вокал у м. р. јед.: *чу̀вен* (< чувѐн), а у ж. и ср. р. јед. и свима мн. померен је стари акценат с краја на претходни слог: *чувѐна-чувѐно-чувѐни-чувѐне-чувѐна.*

Сложени глаголи од глагола *чути*: *до̀чут, за̀чут, прѝчут* у инфин. имају акценат на префиксу, ако је инфин. без крајњег *и*, а ако је са њим, чува се стари акценат (арх. з.): *до̀чут* и *дочу̏ти.* У презенту или имају акценат простога глагола (арх. з.) или померен ка почетку речи (сјен. з.): *дочу̏ем-дочу̏емо* и *до̀чуем-до̀чуемо.* Аорист у 1. л. јед. носи померен акценат инфин. (у свим зонама), а у 2. и 3. л. се јавља померање на почетни слог (у свим зонама); у множини сва лица или имају акценат простог глагола (арх. з.) или Даничићев инфинитивни (сјен. з.):

за̀чу(х)-за̏чӯ-за̏чӯ-зачу̏смо-зачу̏сте-зачу̏ше и *за̀чусмо-за̀чусте-за̀чуше.*

Глагол *бити* (percutere) : *бӣјем-бӣјеш-бӣјемо,* задржава презентски акценат у имперф. и глаг. прилогу садашњем: *бӣја̄(х)-бӣјāше-бӣјāсмо; бӣјӯћи;* у императиву има дужину на коренову вокалу: *бӣ̂(ј)-бӣ̂(ј)те* у свим деловима. Акценат инфин. чува се у аористу, сем 2. и 3. л. јед. где се дуљи коренов вокал : *бӣ̀(х)-бӣ̀-бӣ̀смо-бӣ̀сте-бӣ̀ше* и радном глаг. придеву : *бӣ̀јо-би́ла-би́ло-би́ли-би́ле-би́ла.* Трпни глаг. придев понаша се као глагол *чу̏ти* у овом облику: *би̏вен-бивѐна-бивѐно-бивѐни-бивѐне-бивѐна.* Поред овог облика чује се каткад и *бљѐн* у граничном делу са Бихором.

Сложени глаголи од њега имају акценат простог глагола у инфин. ако се изговара крајње *и*, а ако се не изговара, помера се на префикс: *ӣзбӣ̏ти, прѐбӣ̏ти, прѝбӣ̏ти* и *избӣ̏ти, пребӣ̏ти, прибӣ̏ти.*

Презент сложених глагола од бити (percutere) код Дан. има ˝ акценат на префиксу : *ӣзбијӗ̂м-ӣзбијӗ̂ш-ӣзбијӗ̂-ӣзбијӗ̂мо-ӣзбијӗ̂те-ӣзбију̂* (op. cit. 102). Овако је и у Пиви и Др. — ӣзбијем (СДЗб X, 323). Овде се задржава ˝ акценат на корену основног глагола (арх. з.):

избӣ̏јем-избӣ̏јеш-избӣ̏јемо, забӣ̏јем-забӣ̏јеш-забӣ̏јемо, набӣ̏јем-набӣ̏јеш-набӣ̏јемо. (Овако је и у пиперском говору — СДЗб X, 160) или је померен на префикс (сјен. з.): *ӣзбијем-ӣзбијемо, за̀бијем-за̀бијемо, прѝбијем-прѝбијемо,* али поред овог чује се каткад као код Дан. (Милошев До, Караула). Дужине нема ни у овом ни у првом случају.

Аорист сложених глагола од бити (percutere) има познату особину померања акцента на почетни слог у 2. и 3. л. јед.; у мн. се чува стари акценат на слогу пред наставком (арх. з.) или се помера ка почетку речи (сјен. з.): *ӣзбӣ̀(х)-ӣзбӣ̀-ӣзбӣ̀-избӣ̀смо-избӣ̀сте-избӣ̀ше* и *ӣзбисмо-ӣзбисте-ӣзбише.* Померање акцента у аористу особина је и пиперског говора (СДЗб X, 160). У радном глаг. придеву чува се акценат простог глагола (арх. з.) или се помера на префикс (сјен. з.):

пробӣ̏јо-пробӣ̀ла-пробӣ̀ло-пробӣ̀ли-пробӣ̀ле-пробӣ̀ла или: *пр̀обијо-пр̀обила-пр̀обило.* Трпни глаг. придев задржава акценат простог глагола у свим деловима: *пробӣ̏јен-пробијѐна-пробијѐно-пробијѐни-пробијѐне-пробијена.*

Код сложених глагола од *бити* (esse) *-дȍбит, задȍбит, придȍбит, снȅбит, сподбит* и сл. — Дан. има померен акценат на префикс у презенту: дȍбијēм, а код оних који су састављени од још једног префикса и сложеног глагола у презенту се преноси акценат на први слог глагола у виду ˋ акцента: прѝдобијем (Дан. op. cit. 102). На овом подручју то није заступљено ни у сјен. зони где је извршено померање акцента на префикс. Наиме, ако је глагол сложен од једног префикса и простог глагола, презент има ˋ акценат на префиксу: *дȍбијем-дȍбијемо*; ако је глагол састављен од префикса и сложеног глагола, у презенту се чува акценат глагола од којег је изведен нови глагол: *задȍбијем-задȍбијемо*, или се помера акценат на први слог нове композите: *зàдобијем-зàдобијемо, прѝдобијем-прѝдобијемо*. У арх. деловима задржава се акценат на коренову вокалу основнога глагола било да је сложени глагол састављен од простог глагола и једног префикса или од простог глагола и два префикса: *придобијем-придобијемо*.

У аористу се и овде јавља особина померања акцента на почетни слог у 2. и 3. л. јед.: *дȍби(х)-дȍби-зàдоби, прѝдоби*. У радном глаг. придеву постоје два облика у једнакој употреби; са помереним акцентом на префикс (у свим зонама):

прѝдобијо-прѝдобила-прѝдобило-прѝдобили-прѝдобиле-прѝдобила

или са акцентом на коренову вокалу основнога глагола (у арх. з. поред споменутом):

задобијо-задобила-задобило-задобили-задобиле-задобила.

Трпни глаг. придев има акценат простог глагола у свим зонама:

придобијен - придобијена - придобијено - придобијени - придобијене - придобијена.

Глаголи типа *пи̏т, ши̏т* и њима слични (са *и* општем глаг. делу) понашају се као глагол *бити* (percutere) у свим облицима, сем што се понегде јави узлазност као нпр. у радном глаг. придеву:

пи̏јо-пи́ла-пи́ло-пи́ли-пи́ле-пи̏ла, ми̏јо-ми́ла-ми́ло-ми́ли-ми́ле-ми́ла, али: *ви̏јо-ви̏ла-ви̏ло* (и ви́ла-ви́ло).

Глаголи овог типа разликују се од глагола типа *чу̏ти* по томе што у 2. и 3. л. једн. дуље корени вокал, а у мн. се чува акценат инфин. (у свим зонама):

пи̏(х)-пи̏-пи̏-пи̏смо-пи̏сте-пи̏ше. У Пиви и Др.: пи̏х-пи̏-пи̏смо (СДЗб X, 336).

Глаголи типа *глѐда̄т, цр̏та̄т* задржавају " акценат на коренову вокалу у свим облицима. Тако се понашају и сложени од од њих, сем познате особине померања у аористу (арх. з.).

Глаголи *да̄т* и *зна̄т* имају у презенту дуг коренов вокал: *да̂м-да̂ш-да̂-да́мо-да́те-да́ду* и ређе *да́ју* (у свим з.), *зна̂м-зна̂ш-зна̂-зна́мо-зна́те-зна́ду* и *зна́ју̂* (у свим з.). У пиперском да̂м-да̄мӧ, зна̂м-зна̄мӧ (СДЗб X, 159).

Акценат презента чува се у импер. и м. р. једн. трпнога глаг. придева, а у ж. и ср. р. једн. и свим родовима мн. стари акценат је померен на претходну му дужину:

да̂(ј)-да̂(ј)те, да̂н-да́на-да́но (и *да̂т-да́та-да́то*), а мн. чешће: *да́ти-да́те-да́та* него *да́ни-да́не-да́на, зна̂н-зна́на-зна́но-зна́ни-зна́не-зна́на.*

Остали облици чувају акценат инфин.:

зна̏ђа̄(х)-зна̏ђа̄смо (на целом подручју) и *знадӥ̏ја̄х-знадӥ̏ја̄смо* (арх. з.) и *зна̀дија̄(х)-зна̀дија̄смо* (сјен. з.), *зна̏(х)-зна̏де-зна̏де-зна̏смо-зна̏сте-зна̏ше* и *зна̏досмо-зна̏досте-зна̏доше*; *да̏до(х)-да̏де-да̏де-да̏досмо-да̏досте-да̏доше* (у Пиви и Др. зна̏к-зна̏, да̏к-да̏ — СДЗб X, 335), *зна̏јӯћи* (на целом подручју) и *зна̄ју́ћи* (арх. з. поред првог), *да̏јӯћи* и *да̄ју́ћи* (као код знати).

Радни глаг. придев глагола *зна̄ти* чува акценат инфин.:

зна̏о-зна̏ла-зна̏ло-зна̏ли-зна̏ле-зна̏ла као и м. р. једн. глагола *да̄ти-да̏о;* ж. и ср. р. једн. и сви множине има померен стари акценат с краја: *да́ла-да́ла-да́ло-да́ли-да́ле-да́ла* (у свим з.). У пиперском говору је: зна̂-зна̏ла-зна̏ли и да̂-да̄ла̏-да̄лӧ-да̄лӥ-да̄лѐ-да̄ла̏, (СДЗб X, 159).

Сложени глаголи од ових: *ȍда̄т, ѝзда̄т, на̀да̄т, прѐда̄т, прѝда̄т, про̀да̄т, у̀да̄т; до̀зна̄т, препо̀зна̄т, по̀зна̄т, прѝзна̄т* и сл. када се чују са крајњим *и* у инфин., имају акценат на основном вокалу (арх. з.): *позна̏ти, прода̏ти.*

Акценат простог глагола задржава се у презенту, импер. и аористу (с ограничењем због познате особине померања у 2. и 3. л. једн.) или се помера на префикс (према зомама):

позна̂м и *по̀зна̄м-позна́мо-позна́ду* и *позна̄ду̂; прода̂(ј)-прода̂(ј)те* и *про̀да̄(ј)-про̀да̄(ј)те, прода̏до(х)-про̏даде-про̏даде-прода̏досмо-прода̏досте-прода̏доше* и *про̀дадо(х)-про̀дадосмо-про̀дадосте-про̀дадоше.*

У глаг. придевима померен је акценат на целом родручју:

пр̏дао-пр̏дала-пр̏дали-пр̏дале; пр̏дат-пр̏дата-пр̏дати-пр̏дате.

β. Глаголи друге подгрупе многобројни су и разноврсни с обзиром на акценат презента да их је најбоље посматрати као посебне типове:

1. Глаголи типа *о̀бӯт, ѝзӯт* — са помереним старим акцентом у инфин. (ако је он без крајњег *и*), и са старим акцентом у презенту у арх. з.:

изу̏ем-изу̏еш-изу̏е-изу̏емо-изу̏ете-изу̏јӯ, обу̏ем-обу̏еше-обу̏е-обу̏емо-обу̏ете-обу̏јӯ.

Импер. има дужину: *обу̂(ј)-обу̂те, изу̂(ј)-изу̂те.* У аористу се превлачи акценат у 2. и 3. л. једн.: *о̀бу(х)-о̀бу, ѝзу(х)-ѝзӯ* (као код Даничића, op. cit. 103, чега нема код Вуковића, op. cit. 336); у мн. акценат је на слогу пред наставком или је померен ка почетку речи (према зонама): *обу̏смо-обу̏сте обу̏ше* и *о̀бусмо-о̀бусте-о̀буше.* Трпни глаг. придев у м. р. једн. има померен стари акценат са наставка на корени вокал, а у ж. и ср. р. једн. и свим родовима мн. померен је акценат с краја на претходни слог (у свим зонама): *обу̏вен-обувѐна-обувѐно-обувѐни-обувѐне-обувѐна.*

Сложени од ових имају акценат простих глагола.

2. Други тип чине глаголи са ˝помереним старим акцентом на претходни кратак или дуг слог чему у презенту одговара ˝ или ˆ акценат:

ѝграт-и̏гра̄м-и̏гра̄мо-и̏гра̄те-ѝграјӯ и *ѝграў, ѝмат-и̏ма̄м-и̏ма̄мо-и̏ма̄те-ѝмајӯ* и *ѝмаў; би̏ват-би̂ва̄м-би̂ва̄мо-би̂вајӯ* и *би̂ваў, ви̏дат-ви̂да̄м-ви̂да̄мо-ви̂дајӯ* и *ви̂даў*, и *спа̏ват-спа̂ва̄м-спа̂ва̄мо-спа̂вајӯ* и *спа̂ваў.*

Глаголи *ѝграт, ѝмат* и сл. задржавају акценат презента у имперф., импер., глаг. прилогу садашњем и трпном глаг. придеву — у свим зонама:

и̏ма̄(х) - и̏ма̄ше - и̏ма̄смо, и̏гра̄(х) - и̏гра̄ше - и̏гра̄смо; (и̏гра̄(ј) - и̏гра̄(ј)те; и̏грајући; и̏гра̄н-и̏гра̄на-и̏гра̄но-и̏гра̄ни-и̏гра̄не-и̏гра̄на.

Исто тако и глаголи типа *би́ват, пи́тат*, код којих ′ акценту инфин. одговара ^ у презенту, задржавају акценат презента у имперф., импер. и у трпном глаг. придеву:

пи̏та(х)-пи̏таше-пи̏тасмо; пи̏та(ј)-пи̏та(ј)те; пи̏тан-пи̏тана-пи̏тани-пи̏тане.

У пиперском говору у свим лицима једн. и мн. имперф. акценат је као овде (в. СДЗб X, 163).

Према аористу глаголи типа *ѝграт, ѝмат* разликују се од других јер не превлаче акценат на почетни слог 2. и 3. л. једн., већ задржавају акценат инфин.:

ѝгра(х)-ѝгра-ѝгра, ѝма(х)-ѝма-ѝма, на целом подручју, али: *играсмо-играсте-играше, имасмо-имасте-имаше* и *ѝграсмо-ѝграсте-ѝграше, ѝмасмо-ѝмасте-ѝмаше*, према зонама.

У радном глаг. придеву или се чува стари акценат на основи инфин. или је померен (према зонама):

играо-играла-играло-играли-играле-играла и *ѝграо-ѝграла-ѝграло-ѝграли* и *ѝграо-ѝграла-ѝграло* итд.

Сложени од ових као: *заѝмат, изѝграт, поѝграт* — у облицима задржавају акценат простих глагола. Изузетак чини аорист у 2. и 3. л. једн. са познатим померањем акцента: *заѝгра(х)-заигра*. Померен је акценат на префикс и у глаг. придевима:

ѝзиграо-ѝзиграла-ѝзиграло-ѝзиграли; ѝзигран-ѝзиграна-ѝзиграно-ѝзигрáни.

Код глагола типа *пи́тати, ше́тати* аорист има нови акценат инфин. у једн. (у свим з.), а у мн. или се чува стари акценат инфин. на слогу пред наставком, као што је и у глаг. прилогу садашњем и радном глаг. придеву (што је случај и у пиперском — СДЗб X, 164), или се помера на претходни слог (према зонама):

ше́та(х)-ше́та-ше́тасмо-шетàсте-шетàше; шетàјӯћи; шетàо-шетàла-шетàло-шетàли-шетàле-шетàла и: *ше́тасмо-ше́тасте-ше́таше; ше́тајӯћи; ше́тао-ше́тала-ше́тало-ше́тали-ше́тале-ше́тала.*

У пиперском говору код глагола овог типа у свим лицима једн. и мн. аориста акценат је на крају (СДЗб X, 163).

Сложени глаголи *истр̏ѣат, поме́шат, припи́тат* задржавају акценат облика простог глагола (са познатим одступањем аориста у 2. и 3. л. једн.): *поме́ша(х)-по̏ме́ша, припи́та(х)-при̏пи́та.*

3. Посебан тип чине глаголи са старим акцентом на крају инфин. основе којем у презенту одговара стари дуги акценат на крајњем слогу основе презента у лицима једн. или стари кратки акценат на крају основе у 3. л. мн. презента (арх. з.), а у 1. и 2. л. мн. ови глаголи имају померен стари акценат с краја на претходни дуг слог (на целом подручју):

блистȃм-блистáмо-блистȃју (и *блистȃ̄у*), *гласȃм-гласáмо-гласȃју* (и *гласȃ̄у*), *каишȃм-каишáмо-каишȃју* (и *каишȃ̄у*), *мекшȃм-мекшáмо-мекшȃју* (и *мекшȃ̄у*), *метиљȃм-метиљáмо-метиљȃју* (и *метиљȃ̄у*), *мотȃм-мотáмо-мотȃју* (и *мотȃ̄у*), *обадȃм-обадáмо-обадȃју* (и *обадȃ̄у*) и сл.

Овај тип глагола има у пиперском говору непренесен стари кратки акценат у инфин.: вљенчȁт, гласȁт, кркљȁт као и у 1. и 2. л. мн. презента (СДЗб X, 161).

Имперфекат или има стари акценат презента (арх. з.) или новији (сј. з.) у 1. л. једн. и 3. л. мн. као и 2. л. једн. импер. Остала лица ових облика показују новије стање у свим зонама :

чита̏(х)-читáше-читáсмо; чита̏(ј)-чита̏(ј)те и: *чи̏та̄(х)-чи̏та̄ше-чи̏та̄смо; чи̏та̄(ј)-чи̏та̄(ј)те.*

Аорист има акценат инфин. (померен) у једнинским лицима, а у арх. деловима чува се стари акценат у мн.:

мо̀та(х)-мо̀та-мо̀та-мотȁсмо-мотȁсте-мотȁше.

Код ових глагола нема повлачења акцента у 2. и 3. л. једн. Тако је у Пиви и Др. и код Даничића (в. СДЗб X, 343).

Глаг. прилог садашњи и радни глаг. придев или имају стари акценат инфин. (арх. з.) или је померен (сјен. з.):

мекшȃјӯћи, обадȃјӯћи; мекшȃо-мекшȃла-мекшȃло-мекшȃли-мекшȃле-мекшȃла и сл. Трпни глаг; придев има померен акценат на почетни слог (на целом подручју) : *кȍмишāн-кȍмишāна кȍмишāно-кȍмишāни-кȍмишāне-кȍмишāна, чи̏та̄н-чи̏та̄на-чи̏та̄но-чи̏та̄ни-чи̏та̄не-чи̏та̄на.* Овако је и у пиперском говору (СДЗб X, 162).

Акценат сложених глагола је као и простих (арх. з.) са одступањем 2. и 3. л. једн. аориста:

заглави̏ч̄(х)-зȁглавич̄ - зȁглавич̄-заглави̏ч̄смо - заглави̏ч̄сте-заглови̏ч̄ше, рашчепȑка(х)-рȁшчепрка̄-рȁшчепрка̄-рашчепркȁсмо-рашчепркȁсте-рашчепркȁше.

Овако преношење је и код Даничића (op. cit. 166); код Руж.: привјѐнчати-прӥвјенча̄, орӯжати-ӧружа̄ (СДЗб III, 165) и код Моск.: вјѐнчах-вјѐнча-прӥвјенча̄, ра̏звјенча̄ (op. cit. 74). Код Вуковића нема ове особине: привјѐнчак-привјѐнча, заблѝстак-заблѝста (СДЗб X, 343). На овом подручју повлачење се среће и у трпном глаг. придеву: прӥвенча̄н-прӥвенча̄на, ра̏зоружа̄н-ра̏зоружа̄на (овако је и у пиперском говору, СДЗб X, 162).

Овом типу могу се додати и неки с акцентом на унутрашњем слогу као: *благоси́љат̄, кршћа́ват̄, спаса́ват̄, скапа́ват̄, црка́ват̄, чести́тат̄* и сл. код којих помереном акценту инфин. одговара стари дуги акценат у презенту (арх. з.) као и у пиперском говору (СДЗб X, 162):

скапа̂ва̄м-скапа̂ва̄мо, спаса̂ва̄м-спаса̂ва̄мо, чѐсти̂та̄м-чѐсти̂та̄мо. 3. л. мн. чује се и са старим кратким акцентом на крају основе презента — *спаса̄ва̏ӯ, честӣта̏ӯ.*

У имперф., импер. и трпном глаг. придеву или се чува стари акценат презента (арх. з.) или је померен на претходни слог (сјен. з.):

спаса̂ва̄(х)-спаса̂ва̄ше - спаса̂ва̄смо ; чести̂та̄(ј) - чести̂та̄(ј)те ; спаса̂ва̄н-спаса̂ва̄но-спаса̂ва̄ни, кршћа̂ва̄н-кршћа̂ва̄на-кршћа̂ва̄ни и: *ска̀па̄ва̄(х)-ска̀па̄ва̄ше-ска̀па̄ва̄смо; чѐстита̄(ј)-чѐстита̄(ј)те; спа̀са̄ва̄н-спа̀са̄ва̄на-спа̀са̄ва̄ни.*

Аорист има нови акценат инфин. у јед. (у свим з.), а у мн. се чува стари акценат као и у глаг. прилогу садашњем и радном глаг. придеву (арх. з.) или је и овде померен тај акценат као у млађим говорима новошт. типа (сјен. з.):

спаса́ва(х)-спаса́ва-спаса̄ва̏смо и *спаса́васмо; кршћа̄ва̏јӯћи* и *кршћа́вајӯћу ; скапа̄ва̏о* (скапаво)-*скапа̄ва̏ла* и *скапа́вао-скапа́вала.*

У пиперском говору ови глаголи имају непренесен акценат у инфин., а у презенту га померају за један слог ка почетку речи у облику ^: честӣта̏т, кршћа̄ва̏т-чести̂та̄м, кршћа̂ва̄м (СДЗб X, 162).

Сложени од ових глагола имају акценат као и прости у свим облицима (*ишчести́тат̄, поишчести́тат̄, поизблагоси́љат̄*).

γ, Посебну подгрупу чине глаголи са непомереним старим акцентом на унутрашњем слогу инфин. (арх. з.) *вечѐра̄т̄, уда̏ра̄т̄, жубо̏рка̄т̄* и сл. Код ових глагола поклапају се акценат презента

и инфин.: *вечѐрāм-вечѐрāмо-вечѐрајӯ* (и *вечѐраӯ*), *удȁрāм-удȁрāмо-удȁрајӯ* (и *удȁраӯ*). Пошто се презент и инфин. акценатски поклапају, сви облици имају овај акценат (одступа само 2. и 3. л. једн. аориста због померања на почетни слог): *вечѐрā(х)-вѐчерā, удȁрā(х)-ӯдара* (овако је и у пиперском говору СДЗб X, 161).

Сложени глаголи не мењају акценат простог глагола. Одступа само аорист својом познатом особином: *изудȁрā(х)-ӥзудара.*

б) Другу групу глагола треће врсте чине глаголи којима је основа инфин. постала од глаголске вокалом *а*.

С обзиром на акценат инфин. и презента сви глаголи ове групе могу се посматрати као три подгрупе:

α. Прву подгрупу чине глаголи са кратким кореновим вокалом: *брӥјāт, дӥзāт, кȁјāт* се, *кљӯāт, мȁзāт, пљӯāт;*

β. У другу иду они са старим акцентом на крају инфин. основе који је померен на претходни кратак или дуги слог: *ѝскат, јаӯкат, купо̀ват, мирѝсат, по̀слат; ве́зат, жва́кат, ска́кат:*

γ. Трећу чине глаголи са непомереним старим акцентом у инфин. (арх. з.): *бојадӥсāт, калȁисат, тутkалӥсāт* и сл.

α. Глаголи прве подгрупе су неједнаки:

1. Један тип чине они који имају у општем глаголском делу глас *ј*: *бȁјāт, брӥјāт, грѐјāт, кȁјāт* се, *мȁјāт, сѐјāт, трȁјāт* и сл. Сви они имају у презенту кратак и акцентован коренов вокал: *бȁем-бȁемо-бȁјӯ, грѐјем-грѐјемо-грѐјӯ* и *грӥјем-грӥјемо-грӥјӯ, кȁем се-кȁемо се-кȁју се.*

Сви глаголски облици имају акценат инфин.-презента само се у императиву дуљи коренов вокал:

грѐјā(х)-грѐјāше-грѐјāсмо; грѐјā(х)-грѐјā-грѐјāсмо-грѐјаше; грѐјӯћи; грѐјāо (и *грӥјō*)*-грѐјāла-грѐјāли; грѐјāн-грѐјāна-грѐјāно-грѐјāни;* али: *грêј* се *-грêјте* се, *грû-грûте* се, *брû(ј)-брû(ј)те* се — у свим деловима.

Сложени глаголи имају, како у инфин. тако и у другим облицима, исти акценат и на истоме месту као и прости глаголи (арх. з.) или је с простог глагола померен на префикс (сјен. з.). И овде је, као у других глагола, позната особина померања акцента у аористу на префикс у 2. и 3. л. једн.:

загрѐјāт-загрѐјем (и *загријем*)-*загрѐјемо; загрѐја(х)-зàгрѐјā; загрѐјāо-загрѐјāла; загрѐјāн-загрѐјāна* и *зàгрејāт, зàгреја(х)-зàгрејā; зàгрејао-зàгрејала; зàгрејāн-зàгрејāна* (и *загријах; загријао; загријан*).

2. Други тип чине глаголи са лабијалом, денталом или задњонепчаним гласом у општем глаголском делу:

брȉсāт, дȉзāт, дȉсāт, јȁхāт, кȁпāт, мȁзāт, плȁкāт и сл. Као и претходни тип и ови имају кратак и акцентован коренов вокал у свим облицима: *кȁпљем-кȁпљемо; кȁпā(х)-кȁпāше-кȁпāсмо; кȁпā(х)-кȁпā-кȁпāсмо; брȉшӯчи; дȉзао-дȉзала-дȉзало-дȉзали; мȁзāн-мȁзāна-мȁзāно,*

Спајањем префикса са овим глаголима не мења се акценат ни његово место у облицима (арх. з.), сем познате особине код аориста, или се преноси на префикс (сјен. з.):

заплȁкāт, заплȁчем-заплȁчемо; заплȁкā(х)-зàплакā; заплȁкāо (заплȁкō)-заплȁкāла; обрȉши-обрȉшите; уплȁкāн-уплȁкāна-уплȁкāно и: *зàплакāт; зàплачем-зàплачемо; зàплакā(х)-зàплакā; зàплакāо-зàплакāла; ӯплакāн-ӯплакāна.*

3. Посебан тип чине глаголи који у основи презента имају глас *ј*, а немају га у општем глаголском делу:

бљȕвāт, кљȕат, пљувāт. Кратак и акцентован коренов вокал имају сви облици, сем импер, где се јавља дужина: *кљȕем-кљȕеш-кљȕе-кљȕемо-кљȕете-кљȕју; кљȕā(х)* и *кљȕвā(х)-кљȕāше* и *кљȕвāше-кљȕāсмо* и *кљȕвāсмо; кљȕā(х)* и *кљȕвā(х)-кљȕā* и *кљȕвā-кљȕāсмо* и *кљȕвāсмо-кљȕāше* и *кљȕвāше; кљȕјȕћи; кљȕвāо (кљȕвō)-кљȕвāла; кљȕвāн-кљȕвāна*, али *кљȕј-кљȕјте, пљȕј-пљȕјте.*

Облици сложених глагола или имају исти акценат као прости, сем 2. и 3. л. једн. аориста због познате особине померања на префикс (арх. з.) или је померен на префикс (сјен. з.): *испљувā(х)-йспљувā.* Овако је и у пиперском: йспљувā (СДЗб X, 164), а у Пиви и Др. нема померања: прокљȕвак-прокљȕва (СДЗб X, 341) и йспљувāт, йспљуем, йспљȕј, йспљувāо итд.

β У другу групу иду глаголи са помереним старим акцентом с краја инфинитивне основе на претходни слог чему у пре-

зенту одговара ̏ или ̑ акценат, а у општем глаголском делу најчешће имају дентал, или задњонепчани глас или сибилант.

С обзиром на то што се стари акценат после померања јавља у два вида (ˋ или ′) у овој се подгрупи разликују три типа:

1. С ˋ акцентом на првом или унутрашњем слогу инфин. чему одговара ̏ акценат у презенту на истом слогу:

глòдат̄-глȍђēм, ѝскат̄-ѝшт̄ēм, јаўкат̄-јаўчēм, крѐсат̄-крȅшēм, лàгат̄-лȁжēм, маўкат̄-маўчēм, мирѝсат̄-мѝришēм-п̄òслат̄-п̄ȍшљēм.

Презентски акценат имају имперф., импер., глаг. прилог садашњи и трпни глаг. придев:

глȅдā(х)-глȅдāше-глȅдāсмо, глȍђи-глȍђит̄е; крȅшӯћи; крȅсāн-крȅсāна-крȅсāно.

Инфинитивни акценат има аорист у једн. у свим деловима; у лицима мн. арх. делови чувају стари акценат на слогу пред наставком: *лàга(х)-лàга-лàга-лагȁсмо-лагȁст̄е-лагȁше.* Радни глаг. придев или чува стари акценат или је померен (према зонама): *глодȁо* (глодо)-*глодȁла-глодȁло* и *глòдао-глòдала-глòдало* и *глȍдāо-глȍдāла-ло-глȍдāли-ле-ла.*

Сложени глаголи имају акценат као и прости у арх. деловима (не узимајући у обзир померање у 2. и 3. л. једн. аориста): *оглȍђēм; оглòда(х)-ȍглодā; оглодȁо.* У трпном глаг. придеву померен је, и скраћен, акценат на префикс у свим деловима: *ȍглодāн-ȍглодāна-ȍглодāно.* У говору Пиве и Др. код неких глагола у аористу постоји померање на префикс, а код неких га нема: заглòдах-заглòда, али налàгах-нȁлагā (СДЗб X, 340).

2. Са ′ акцентом у инфин. којему у презенту одговора ̑ акценат:

вéзат̄-вȇжēм, вúкат̄-(вȗчēм, жвáкат̄-жвȃћēм, крéт̄ат̄-крȇћēм, скáкат̄-скȃчēм, ст̄рýгат̄-ст̄рȳжēм.

Као презент имају акценат имперф. и трпни глаг. придев: *вȇзāн-вȇзāна-вȇзāно; скȃкā(х)-скȃкāше-скȃкāсмо, ст̄рȳгā(х)-ст̄рȳгāше-ст̄рȳгāсмо* (у свим деловима).

Акценат инфин. има аорист у импер. у једн., а у мн. и један и други облик или чувају стари акценат на слогу пред наставком (арх. з.) или је померен на претходни слог (сјен. з.):

стр̏у́га(х)-стр̏у́га-стр̏у́га - стр̏ӯга̀смо-стр̏ӯга̀сте-стр̏ӯга̀ше или *стр̏у́гасмо-стр̏у́гасте-стр̏у́гаше; стр̏у́жи-стр̏ӯжѝте* и *стр̏у́жи-стр̏у́жите.* Овако се понаша и радни глаг. придев : *вӣзд̏о* (вӣзд̏)-*вӣза̀ла-вӣза̀ло* и *ве́зао-ве́зала-ве́зало.*

Сложени глаголи имају акценат као прости. У аористу код њих постоји двојност у 2. и 3. л. једн., тј. чују се и са помераним акцентом на префикс и без тога: *ост̏р̏у́га(х)-о̀ст̏р̏ӯга̄-о̀ст̏р̏ӯга̄* или *ост̏р̏у́га(х)-ост̏р̏у́га.* Чини ми се да је друго шире.

3. Глаголима овог типа могу се додати они у којима ′ акценту инфинитива одговара ″ акценат у презенту на истом слогу (арх. з.) или је у презенту померен ка почетку речи (сјен. з.):

докажи́ва̄т-докажӯем и *дока̀жуем, размажи́ва̄т-размажӯем* и *размà жуем, убачи́ва̄т-убачӯем* и *уба̀чуем.*

Стари акценат презента чува се у глаг. прилогу садашњем или је померен (према зонама): *докажӯјӯћи* и *дока̀жујӯћи.*

Дуг и акцентован слог пред завршетком инфин. основе имају имперф., импер. и трпни глаг. придев (арх. з.) или је стари акценат померен (сјен. з.):

докажи́ва̄(х)-докажи́ва̄ше-докажи́ва̄смо: докажӯј-докажӯ̄ј̄те; одбачи́ва̄н-одбачи́ва̄на-о или: *уба̀чива̄(х)-уба̀чива̄ше-уба̀чива̄смо; уба̀чӯј-уба̀чӯ̄ј̄те; уба̀чива̄н-уба̀чива̄на-о.*

Инфинитивни акценат (померен) има аорист у једн., а у мн. или се чува стари акценат пред наставком или је померен ка почетку речи (према зонама), а тако и у радном глаг. придеву:

избачи́вах-избачи́ва-избачи́ва-избача̀ва̄смо-избача̀ва̄сте-избача̀ва̄ше или *избачи́васмо-избачи́васте-избачи́ваше; размажѝва̄о* (размаживо)*-размажѝва̄ла-размажѝва̄ло* или *размажи́вао-размажи́вала-ло.*

У облицима нових сложених глагола или се чува акценат простих глагола или је померен (према зонама): *по̀изразмажи́ва̄т, по̀изразбачи́ва̄т.*

γ. У трећу подгрупу спадају глаголи са непомереним старим акцентом са унутрашњег слога (арх. з.) или је померен ка почетку речи (сјен. з.):

бегенѝсāт-бегенѝшēм и *бегѐнисāт-бегѐнишēм, бојадѝсāт-бојадѝшēм* и *бојàдисāт-бојàдишēм, ђаволѝсāт-ђаволѝшēм* и *ђавòлисāт-ђавòлишēм, калаѝсāт-калаѝшēм* и *калàисāт-калàишēм, метанѝсāт-метанѝшēм* и *метàнишēм* итд.

У свим глаг. облицима акценат остаје исти и на истоме месту, тј. на слогу пред завршетком инфинитивне и презентске основе или је померен за слог ка почетку речи (према зонама):

саборѝсā(х)-саборѝсāше-саборѝсасмо; саборѝсā(х)-сâборисā-сâборисā-саборѝсāсмо; саборѝши-саборѝшите; тутkалѝшӯћи; тутkалѝсāо-тутkалѝсāла; тутkалѝсāн-тутkалѝсāна или: *сабòрисā(х)-сабòрисāсмо; тутkàлисā(х)-тӯтkалисā-тӯтkалисā-тутkàлисāсмо; тутkàлишӯћи; тутkàлисāо-тутkàлисāла; тутkàлисāн-тутkàлисāна.*

Сложени глаголи чувају акценат простих глагола, сем познате особине померања код аориста, или га померају на префикс (према зонама):

окалаѝшēм-окалаѝшēмо и *окалàишēм-окалàишēмо; окалàисā(х)-ȍкалаисā-ȍкалаисā* и *окалаѝсā(х)-ȍкалаисā-окалаѝсāсмо* и *окалàисāсмо.*

Г. Глаголи четврте врсте. С обзиром на старије и новије акценатске вредности које се срећу у инфин. глагола ове врсте, можемо их поделити на три групе:

а) Прву групу чине глаголи са кратким или дугим првим (кореним) слогом који је и акцентован *(бӯшӣт, збȍрӣт, сёстримӣт; дӯндорӣт, пâмтит).*

б) Другу групу чине глаголи са старим акцентом на крају инфин. основе који је померен на претходни кратак или дуг вокал у инфинитиву, чему одговара у презенту ˝ или ^ акценат (који је на истом слогу као у инфинитиву или је на крају презентске основе):

вòдит-вȍдӣм, вòзит-вȍзӣм, нòсит-нȍсӣм; брáнит-брâнӣм, дивáнит-дивâнӣм, кријумчáрит-кријумчâрӣм; жúвет-жӣвӣм, звòнит-звонӣм клéчат-клēчӣм.

в) Трећу групу чине глаголи који чувају стари акценат на унутрашњем слогу или га померају ка почетку речи (према зонама): *белȅжӣт-белȅжӣм, дѐвōјчӣт-дѐвōјчӣм.*

а) Глаголи прве групе с обзиром на квантитет акцента двојаки су:

α. *Са кратким кореновим вокалом: бȕшти-бȕшим-бȕшимо, вàдити-вàдим-вàдимо, гàдити-гàдим-гàдимо, збòрити-збòрим-збòримо, кàснити-кàсним-кàснимо, мѐрити-мѐрим-мѐримо, нȕдити-нȕдим-нȕдимо, плàшити-плàшим-плàшимо, шкòдити-шкòдим-шкòдимо* итд. (Дан. op. cit. 153); *брàтимити-брàтимим-брàтимимо, жȕборити-жȕборим-жȕборимо, јàловити-јàловим-јàловимо, кàменити-кàменим-кàменимо, лàкомити се-лàкомим се-лàкомимо се, мѐшкољити-мѐшкољим-мѐшкољимо, нàдничити-нàдничим-нàдничимо, пàкостити-пàкостим-пàкостимо, сѐстримити-сѐстримим-сѐстримимо* и др. (Дан. op. cit. 156).

β. *Са дугим акцентованим слогом: дȗндорити-дȗндорим-дȗндоримо, клȋнчити-клȋнчим-клȋнчимо, крâјчити-крâјчим-крâјчимо, мâјсторити-мâјсторим-мâјсторимо, пâмтити-пâмтим-пâмтимо, тâборити се-тâборим се-тâборимо се, трâмпити-трâмпим-трâмпимо* (Дан. op. cit. 142).

Сви глаголи ове групе задржавају акценат презента-инфинитива у свим облицима са неједнакостима које садрже зоне.

Сложени од ових глагола или задржавају акценат простих глагола или је он померен ка почетку речи (према зонама). Аорист у 2. и 3. л. једн. и овде помера акценат на префикс на целом подручју, што је особина и пиперског говора (СДЗб X, 165):

докрâјчи̏(х)-дòкрајчи̏, задȉми̏(х)-зàдими̏, загрли̏(х)-зàгрли̏, нашкòди̏(х)-нàшкоди̏, ȕкисели̏(х)-ȕкисели, упâмти̏(х)-ȕпамти̏.

б) Према квантитету и месту акцента како у инфин. тако и у презенту глаголи друге групе имају неколико типова:

α. Први тип чине глаголи с померeним старим акцентом с краја инфинитивне основе на претходни кратак вокал чему одговара ˝ акценат на истом слогу у презенту:

вòдити-вòдим-вòдимо, вòзити-вòзим-вòзимо, гòнити-гòним-гòнимо, нòсити-нòсим-нòсимо, (х)òдити-(х)òдим-(х)òдимо, рòдити-рòдим-рòдимо, скòчити-скòчим-скòчимо, (Дан. op. cit. 143), *твòрити-твòрим-твòримо* (Дан. op. cit. 146). У пиперском говору инфин. чува стари акценат (СДЗб X, 166).

Акценат презента имају имперф., импер., глаг. прилог садашњи и трпни глаг. придев:

вòзā(x)-вòзāше-вòзāсмо, гòњā(x)-гòњāше-гòњāсмо; вòди-вòдите, гòни-гòните; гòнӣи, кòсӣи; вòђен-вòђена, гòњен-гòњена.

Инфинитивни акценат има аорист и радни глаг. придев: *гòни(x)-гòнӣ-гòнӣ* (са превлачењем у 2. и 3. л. једн.) — и чувањем старог акцента у мн. или са померањем ка почетку речи (према зонама): *гонӣсмо-гонӣсте-гонӣше* и *гòнисмо-гòнисте-гòнише*. Овакво стање је и у радном глаг. придеву:

гонӣјо-гонӣла-гонӣло-гонӣли-гонӣле или: *гòнијо-гòнила-гòнили.*

Сложени глаголи од ових или чувају акценат простих глагола или га померају на префикс што зависи од зона:

догòнӣм-догòнӣмо и *дòгонӣм-дòгонӣмо; покòси(x)-пòкоси-пòкосӣсмо* и *покòсисмо; пòкòси-пòкòсите; покòшен-покòшена-о пòкошен-пòкошена-о.*

β. У други тип спадају глаголи са померним старим акцентом с краја инфин. основе на претходни кратак вокал чему одговара с акценат на завршетку презентске основе у једнини и 3. л. мн. презента (арх. з.), а са помереним старим акцентом у 1. и 2. л. мн. у свим деловима:

бродӣт-бродӣм-бродúмо и *брòдӣм-бродúмо, вèдрӣт-ведрӣм-ведрúмо* и *вèдрӣм-ведрúмо, дробӣт-дробӣм-дробúмо* и *дробӣм-дробúмо, знò(ј)ӣт-зно(ј)ӣм-зно(ј)úмо* и *знò(ј)ӣм-зно(ј)úмо, лèдӣт-ледӣм-ледúмо,* и *лèдӣм-ледúмо; лòжӣт-ложӣм-ложúмо* и *лòжӣм-ложúмо, нòћӣт-ноћӣм-ноћúмо* и *нòћӣм-ноћúмо* и сл. као и: *весèлӣт-веселӣм-веселúмо* и *весèлӣм-веселúмо, жалòстӣт-жалостӣм-жалостúмо* и *жалòстӣм-жалостúмо, соколӣт-соколӣм-соколúмо* и *соколӣм-соколúмо* и сл.

Имперфекат у 1. л. једн. или има стари акценат на наставку или је померен (према зонама): *ломљâ(x)* и *лòмљā(x);* у мн. је померен стари акценат с краја речи на претходну дужину: *ломљáсмо-ломљáсте-ломљáјӯ* и *ломљā^{x}ӯ*, али сем овог множинског облика у сјен. з. чује се и облик са једнинским акцентом:

лòмљā(x) - лòмљāше - лòмљāше - лòмљāсмо - лòмљāсте - лòмљā^{x}ӯ (Шушуре, Гоње).

Аорист има, у 1. л. једн., акценат инфин.; у 2. и 3. л. једн. акценат је превучен као и у трпном глаг. придеву:

дрòби(x)-дрòбӣ, лòми(x)-лòмӣ, рòних-рòнӣ, дòцни(x)-дòцнӣ; дрòбљен-дрòбљена, лòмљен-лóмљена (у свим деловима).

У мн. аорист има стари акценат на завршетку инфин. основе,као и радни глаг. придев или је померен — што зависи од зоне: *доцнӥсмо-доцнӥсте-доцнӥше* и *до̀цнисмо-до̀цнисте-до̀цнише; возӥјо-возӥла-возӥло* и *во̀зијо-во̀зила-во̀зило.*

Императив има скраћен коренов вокал: *зо̏ви-зо̏вите, ро̏ни-ро̏ните*, а код оних са гласом *ј* у општем глаголском делу дуљи се коренов вокал *бро̂ј-бро̂јте, гно̂ј-гно̂јте, зно̂ј се-зно̂јте се.* Глаголски прилог садашњи или има акценат на слогу пред наставком (арх. з.) *-лому́ћи* или нови акценат презента (сјен. з.) *-ло̀мӯћи.* Ово прво је фонетског порекла (в. А. Белић, Акценатске студије I; Дан. op. cit. 208 б; Моск. op. cit. 94—98).

γ. Засебан тип чине глаголи са помереним старим акцентом с краја инфин. основе на претходни дуг слог инфин. чему у презенту одговара ^ акценат на истом слогу (в. I раздео ове врсте по Љ. Стојановићу).

Посматрани ови глаголи према месту новог (узлазног) акцента у инфин. дају овакву слику:

1. Са ′ акцентом на првом слогу: *бра́нит-бра̂нӣм-бра̂нӣмо, бра́здит-бра̂здӣм-бра̂здӣмо, ва́бит-ва̂бӣм-ва̂бӣмо* (и фабит), *ва́рит-ва̂рӣм-ва̂рӣмо, вла́чит-вла̂чӣм-вла̂чӣмо, во́јштит-во̂јштӣм-во̂јштӣмо, вр́шит-вр̂шӣм-вр̂шӣмо, гу́шит-гу̂шӣм-гу̂шӣмо, да́нит-да̂нӣм-да̂нӣмо, де́лит-де̂лӣм-де̂лӣмо, жа́рит-жа̂рӣм-жа̂рӣмо, кра́сит-кра̂сӣм-ӣра̂сӣмо, ли́чит-ли̂чӣм-ли̂чӣмо, љу́бит-љу̂бӣм-љу̂бӣмо, ме́сит-ме̂сӣм-ме̂сӣмо, њи́вит-њи̂вӣм-њи̂вӣмо* и сл. — на целом подручју, а чују се и без дужине умнож. лицима: ме̂сӣмо-ме̂сӣте.

2. Са ′ акцентом на другом слогу инфин. према којем у презенту стоји ^ акценат у арх. зонама:

јара́нит-јара̂нӣм-јара̂нимо, јуна́чит-јуна̂чӣм-јуна̂чимо, кила́вит-кила̂вӣм-кила̂вимо, копи́лит се-копи̂лӣм се-копи̂лимо се, креве́љит се-креве̂љӣм се-креве̂љимо се, кућа́рит--кућа̂рӣм-кућа̂римо, ӣаза́рит-ӣаза̂рӣм-ӣаза̂римо и *ина́тит-ина̂тӣим-ина̂тим.*

3. Са ′ акцентом на трећем слогу према којем у презенту стоји ^ акценат у арх. зонама:

горопа́дит-горопа̂дӣм-горопа̂димо, замуму́љит-замуму̂љӣм-замуму̂љимо, каламу́тит-каламу̂тимм-каламу̂тимо, кријумча́рит-кријумча̂рӣм-кријумча̂римо, обрла́тит-обрла̂тӣм-обрла̂тимо, околи́шит-околи̂шӣм-околи̂шимо, уӣропа́стит-уӣропа̂стӣм-уӣропа̂стимо и сл.

Презентски акценат има имперф. и трпни глаг. придев код свих типова ових глагола:

бра̑ња̄(х)-бра̑њаше-бра̑њасмо, околи̑ша̄(х)-околи̑шаше-околи̑шасмо, проти̑вља̄(х) се-проти̑вљаше се-проти̑вљасмо се; бра̑њен-бра̑њена-бра̑њено итд.

Али се обзиром на особине зона и у овим облицима постоји неједнакост па се срећу и са овим акцентом:

про̀ти̑вља̄(х) се-про̀ти̑вљаше се-про̀ти̑вљасмо се; око̀ли̑шен-око̀ли̑шена-око̀ли̑шено (према околи̑шен-а о).

Аорист пружа овакву слику: они глаголи са помереним старим акцентом на првом слогу инфин. имају у 2. и 3. л. једн. ^ акценат место ′ у свим зонама, а у мн. или се чува стари акценат на крају основе инфинитива или се помера на претходни слог (према зонама):

бра́ни(х)-бра̑н-бра̑н-бра̑ни̑смо-бра̑ни̑сте-бра̑ни̑ше, ва́ри(х)-ва̑р-ва̑р-ва̑ри̑смо-ва̑ри̑сте-ва̑ри̑ше и *бра́ни(х)-бра́ни-бра́ни-бра́нисмо-бра́нисте-бра́нише.*

Они глаголи са помереним старим акцентом, тј. с акцентом на другом или трећем слогу инфин. имају у 2. и 3. л. једн. аориста померен акценат на први слог: *проти́ви(х)-про̀ти̑в, околи́ши(х)-о̀коли̑ш*, а у мн. или се чува стари акценат на крају основе инфин. или је померен ка почетку речи (према зонама):

пердáшит-пердáши̑смо-пердáши̑сте и *пердáшисмо-пердáшисте* и сл

Инфинитивни акценат, код ових глагола, има импер. у једн. у свим зонама, а у мн. или је на крају инфин. основе или је померен ка почетку речи (према зонама):

пешáчи-пешáчи̑те, обрлáти-обрлáти̑те и *пешáчи-пешáчите* и *обрлáти-обрлáтите* итд.

Непомерен акценат има и радни глаг. придев у арх. деловима:

кр̑чи̑ло-кр̑чи̑ла-кр̑чи̑ло-кр̑чи̑ли-кр̑чи̑ле-кр̑чи̑ла.

Сложени глаголи од ових понашају се као код претходних типова:

по̀кòси(х)-по̀кòси-по̀кòси-покòси̑смо-покòси̑сте-покòси̑ше и *по̀кòсисмо-по̀кòсисте-по̀кòсише; по̀кòшен-по̀кòшена-по̀кòшени-по̀кòшене* и *по̀кошен-по̀кошена-по̀кошени.*

δ. У четврти тип друге групе спадају глаголи са помереним старим акцентом с краја инфин. основе на први слог инфин., а са ⌒ акцентом на завршетку презентске основе (в. II и III раздео ове врсте код Љ. Стојановића, Српскохрватска граматика за III раз. гимназије, 1936. г.) у једн. и 3. л. мн., а с помереним старим акцентом у 1. и 2. л. мн. и у арх. деловима:

жи́вет: жӣви̂м-жӣви̂ш-жӣви̂-живи́мо-живи́те-жӣву̂ (и *жӣве̂*),
жу́дет: жӯди̂м-жӯди̂ш-жӯди̂-жуди́мо-жуди́те-жӯду̂ (и *жӯде̂*),
шу́тет: шӯти̂м-шӯти̂ш-шӯти̂-шути́мо-шути́те-шӯту̂ (и *шӯте̂*),
кле́чат: клēчи̂м-клēчи̂ш-клēчи̂-клечи́мо-клечи́те-клēчу̂ (и *клēче̂*).

Овако је и у пиперском говору само што се у 1. и 2. л. мн. чува акценат на наставку: жмурӣмȍ-жмурӣтȅ (СДЗб X, 166).

У 1. л. једн. и 3. л. мн. имперф. чује се стари акценат презента или је он померен, а у осталим лицима оба броја померен је на претходну дужину на целом подручју:

жӣвља̂(х) - живља́ше-живља́ше-живља́смо - живља́сте-живља́јӯ и *живља́ˣӯ* и *жи́вља̄(х)-жи́вља(х)ӯ*.

Глаг. прилог садашњи или има акценат на слогу пред наставком или на кореном вокалу — према зонама: *жуде́ћи* и *жу́дēћи*.

Акценат инфин. има аорист и импер. у једн., а у мн. или чувају стари акценат или је он померен ка почетку речи (према зонама):

жи́ве(х)-жи́ве-жи́ве-жӣвȅсмо-жӣвȅсте-жӣвȅше и *жи́ве(х)-жи́весмо-жи́весте-жи́веше; жи́ви-жӣвȉте* и *жи́вите*.

У пиперском говору аорист има акценат на крају основе инфин. у свим лицима оба броја: држа̏(х)-држа̏-држа̏смо (СДЗб X, 167).

Арх. зоне имају стари акценат у радном глаг. придеву (сви родови оба броја) и трпном глаг. придеву у ж. и ср. р. једн. и свим родовима мн.:

тр̄пȅо-тр̄пȅла - тр̄пȅло - тр̄пȅли-тр̄пȅле - тр̄пȅла; тр́пен - тр̄пȅна-тр̄пȅно-тр̄пȅни-тр̄пȅне-тр̄пȅна.

Сложени глаголи понашају се као код претходних типова.

в) Трећа група глагола према дужини акцентованог слога двојака је:

α. С кратким акцентованим слогом и β са дугим акцентованим слогом:

α. *белѐжӣт: белѐжӣм-белѐжӣмо, борàвӣт: борàвӣм-борàвӣмо, главйчӣт: главйчӣм-главйчӣмо, гранйчӣт: гранйчӣм-гранйчӣмо, јарàчӣт: јарàчӣм-јарàчӣмо, калӯпӣт; калӯпӣм-калӯпӣмо, касàпӣт: касàпӣм-касàпӣмо, кулӯчӣт: кулӯчӣм-кулӯчӣмо, накàстӣт: накàстӣм-накàстӣмо* и сл. Овако је и у пиперском говору (СДЗб X, 165).

β. *битâнжӣт: битâнжӣм-битâнжӣмо, девôјчӣт: девôјчӣм-девôјчӣмо, кољênчӣт: кољênчӣм-кољênчӣмо, магâрчӣт: магâрчӣм-магâрчӣмо, пијâнчӣт: пијâнчӣм-пијâнчӣмо, подôјчӣт: подôјчӣм-подôјчӣмо* (и без дужине у 1. и 2. л. множ.).

Оба ова типа глагола у промени или чувају стари акценат или га померају (према зонама):

борàвља(х) борàвљāше-борàвљāсмо, гранйча(х)-гранйчāше-гранйчāсмо; пијâнча(х)-пијâнчāше-пијâнчāсмо, и *бòравља(х)-бòрављāше-бòрављāсмо, грàнича(х)-грàничāше-грàничāсмо; кулӯчӯћи* и *кӯлучући; белѐжи-белѐжите* и *бѐлежи-бѐлежите; товàрӣ(х) тȍварӣ-тȍварӣ-товàрӣсмо-товàрӣсте-товàрӣше* и *тȍварӣ(х)-тȍварӣсмо-тȍварӣсте тȍварӣше; кубӯрӣјо-кубӯрӣла-кубӯрӣло* и *кӯбурӣјо-кӯбурӣла; калӯпӣљен-калӯпӣљена* и *кàлупӣљен-кàлупӣљена.*

Сложени глаголи понашају се као претходне групе ове врсте.

Речца *не* са глаголима

Стари пренос акцента са глагола на речцу *не* постоји на целом овом подручју у 2. и 3. л. једн. аориста у глагола свих врста:

нѐ трēсе, нѐ дӯбе, нѐ зѐбе, нѐ озѐбе, нѐ прѐтрēсе, нѐ пāде; нѐ бӯкнӯ, нѐ вȋкнӯ, нѐ стрӯгнӯ; нѐ искā, нѐ оглодā, нѐ кљувā, нѐ шī, нѐ изӯ, нѐ обӯ; нѐ кућī, нѐ часī, нѐ задесī се итд.

У глаг. придевима исто тако постоји старо преношење на целом подручју:

нѐ узѐо (нѐ узō), *нѐ отѐо* (нѐ отō), *нѐ почѐо* (нѐ почō), *нѐ дāо* (нѐ дō), *нѐ знāо* (нѐ знō) итд.; *нѐзаковāн, нѐйотковāн* и сл. са придевским значењем.

Ново преношење познато је сјен. делу у презенту глагола прве врсте:

нѐ мрēм, нѐ мрēш, нѐ мрē, нѐ умрēте; код глаг. друге врсте: *нѐ гӯкнēм, нѐ вӣкнēш, нѐ вӣкнӯ, нѐ бӯкнē (Да ти нѐ бӯкнē прѐт куħōм);* а код глаг. III и IV врсте у през., имперф., импер.: *нѐ знāм, нѐ знā, нѐ дāш, нѐ пијем, нѐ кријеш, нѐ видīм, нѐ вадīш, нѐ зборīм, нѐ зборē; нѐ трајā(х), нѐ гријāше, нѐ брāњā(х), нѐ гоњāсмо; нѐ дижи, нѐ мажите га, нѐ пљӯјте се, нѐ збори тāкō, нѐ глади је ӯвēк* итд.

VII. ЗАКЉУЧАК

Акценатски материјал новоп.-сјен. говора јасно обележава смернице свог развитка при чему се лако уочава тенденција њихова кретања линијом младих новошток. говора. Та линија, додуше, није увек права. Понегде је чак и прекинута због тога се. јавља, у неким случајевима, и нестабилност у кретању тим правцем што проистиче из ситуација у којима су се налазили носиоци ових говора, а то, у ствари, није ништа друго него рефлекс историских збивања.

Оно што оставља утисак јединства ових говора са осталим прогресивним штокавским говорима јест процес самог померања старих акцената. По моме мишљењу тај појав на подручју новошт. говора не може се посматрати изоловано од низа других језичких појава, већ улази у њихов састав, односно јавља се као последица фонетских, морфолошких или аналошких појава. Ако се посматрају језичке појаве везане само за XIV век, довољно је да се утврди чврста веза акценатске проблематике са фонетским појавама на подручју новошт. говора. Имајући у виду хронолошко јављање фонетских појава, долази се до закључка да се и оне морају посматрати из даље историјске перспективе, при чему се запажа, у много случајева, довршавање (на нашем језичком земљишту) далеко започетих процеса било у јужнослов. језичкој заједници или у оној која јој је претходила. Полазећи од тих чињеница, јасно је да се ни проблем акценатског кретања не може друкчије посматрати него као природни део општејезичког кретања. То потврђује скала акценатских система на подручју српскохрв. језика, али за нас је, овог пута, интересантно само стање на подручју новошт. говора. Као први степен

кретања на овом подручју среће се уједначавање интонационе вредности старога акута и ˆ акцента и рађање двоакцентне новшт. системе (˝, ˆ). *Постанак те системе, у ствари, није ништа друго него кретање и правцу раније започетог процеса. Као други степен јавља се формирање четвороакцентне системе на подручју новшт. говора, што исто тако представља само нову фазу кретања у истом процесу.* На основу тога, као и многих других момената, може се рећи да је и унутрашња страна језика, као и његова форма, била увек у превирању, кретању, у стању динамичности што потпуно одговара стању његових носилаца.

Поједина језичка подручја у неким епохама могла су дати изразитије резултате у процесу померања старих акцената, док је понегде у том погледу, долазило до успоравања или чак прекида. Због тих момената могућно је било дати приоритет једном подручју над другим, као што је чинио, А. Белић. Наиме, он је истакао да се померање старих акцената у новшт. говорима, јавило најпре у херцеговачком говору и да је одатле пренесено свуда где се оно данас среће (в. А. Белић, Основи историје српскохрватског језика, I Фонетика, 1960. г., Београд, стр. 160, б). Сматрам да ову констатацију треба допунити овим ставом: *процес померања старих акцената општи је појав свих прогресивних штокавских говора.* Он се среће и онамо где нема никаквих додирних тачака са херцеговачким говором (косовско-ресавска група). Што се тај процес понегде завршио, а негде још траје или је тако рећи у почетној фази, — то је питање о којему треба посебно дискутовати.

Полазећи од споменутих момената, сматрам да је подручје новопазарско-сјеничких говора обухваћено процесом померања старих акцената истовремено када и други новшт. говори (крај XIII и почетак XIV в.) Међутим, извесни моменти учинили су да тај процес на овом подручју не добије онакав размак и интензитет као у херцеговачком говору. Узрок томе треба тражити у саставу становништва новоп.-сјен. говора. Његово подручје као метанастазичка вратница избраздано је бројним неједнакостима, при чему су се нарочито испољила два момента. Један доминира на истоку (новопаз. и штавичка зона) где се запажају два крака са својим утицајима. Један од тих кракова представља архаичност унесену из црногорских крајева где је процес поме-

рања био у веома бледој боји зато што црногорски крајеви као периферни (великим делом) нису могли ићи упоредо са централним језичким подручјем. Други крак чине особине унесене са Косова и Метохије где је процес померања могао бити успорен страним утицајем у току XVI и XVII века када је косовско-метохијско подручје примило знатан број арбанашких породица. Последице тога данас се оштро запажају у акценту у целој косовско-метохијској говорној зони.

Усељавање са Косова и Метохије на подручје новоп.-сјеничких говора (новоп. и штав. зона) иако није било бројно, ма да се о томе не може са сигурношћу ништа говорити, ипак је веома значајно јер је помогло оном првом краку да успори нормалан ток кретања у процесу померања старих акцената.

Та два момента могу се сматрати судбоносним за даљи развитак ових говора и за одређивање њихова места у групи новошт. говора. Када се овом дода данашња вредност старога гласа јата није нимало необично зашто ове две зоне новоп. сјен. говора стоје између косовско-ресавске и зетске говорне групе (в. моју споменуту расправу — Новопазарско-сјенички говори).

Насупрот тој струји стоји утицај херцеговачкога говора преко пријепољског и нововарошког подручја (сјен. з.) који је убрзао већ раније започети процес померања старих акцената. Захваљујући томе, ова зона битно се разликује од друге две и приближава се млађим новошт. говорима — херцеговачком и шумадијско-војвођанском.

Развитак акценатских питања на подручју новоп.-сјен. говора не може се друкчије посматрати и мислим да је овим довољно јасно обележен пут његова кретања.

Према томе, овом подручју старија акцентуација новошт. говора претрпела је крупне промене:

а. Померање старога кратког акцента са ултиме без обзира да ли је слог био отворен или затворен;

б. Померање старога кратког акцента са унутрашњих слогова ка почетку речи у инфинитиву без крајњег *и*;

в. Померање старих акцената са унутрашњег слога само у западном делу (сјен. з.);

Као последица ових померања јавили су се узлазни акценти (ˋ, ˊ).

Крупан и значајан појав чини недовршеност процеса померања старих акцената који се огледа у следећем:

а. У чувању старог дугог акцента на крајњем слогу *(водê' читâм)*, мада се и овде осећа колебање у понеким местима — у нов. и штав. зони;

б. У чувању старих акцената на унутрашњим слоговима (арх. з.): *девôјка, лепотâма*;

в. У чувању старога кратког акцента на унутрашњем слогу у инфин. са крајњим *и* (арх. з.): *говорѝти, пптѝти*.

Дужине се чувају у доброј мери.

Питање акцената посматрано аналитички намеће потребу за указивање на специфичности према којима се ово подручје одваја од суседних говора. Стање код именица указује на те моменте, а оно се састоји у томе што постоји велико мешање акценатски разних тицова именица (нарочито м. р.). Тако напр. помешале су се именице типа *бр̂к, ст̂ид* са̂ именицама типа *бôг гôст;* или неке именице типа *грâд-грâда* са именицама типа *стрûц-стри́ца;* или именице типа *грôм-грòма* са типом *гôст-гȍста; лȁн-лȁна* са типом *бѝч-бѝча;* или мешање именица типа *сужањ* са типом *жубор;* или мешање Даничићевих типова *рâзор, јâрак, мȍзак, мȍљац*; *рȁзȳм, шѐбôј* — са именицама типа *бáрут* итд.

Овако широко мешање разних типова именица, по моме мишљењу, уопште, узевши, представља испољавање посебне тенденције акценатског кретања на овом подручју и може се схватити као широк појав уједначавања акценатски неједнаких типова именица. То унеколико подсећа на процес уједначавања падежних облика и упрошћавање разних именичких промена именица м., ж. и ср. рода.

Сем овог момента, као веома значајног, треба истаћи акценатску једноставност и код именица ж. рода. Наиме онамо где се код Даничића јавља промена ′ у ˋ *(глáва-глàвама)* или ˋ у ′ и превлачење *(дѐвōјка-девојáкā)* овде се задржања акценат ном. (сјен. з.); или где се код Дан. јавља промена ⌒ у ˋ *(пêћ-*лок. *пѐћи)* у зависним падежима овде се не мења ˝ акценат — што у свим случајевима, несумњиво, показује упрошћавање.

Код придева запажају се особине и архаичнијих млађих суседних говора (в. анализу) те се може рећи да је и овде превирање широко и изразито. Такво стање превирања запажа се

и код глагола, мада овде има неких момената који се не срећу у суседним говорима, као напр. код глагола типа *трести* 1. и 2. л. мн. презента увек се јавља ′ акценат на крају основе презента (тресе́мо-тресе́те) чега нема ни у арх. ни у млађим новошт. говорима (в. анализу).

Преношење акцената с именице на предлог и са глагола на префикс не представља на овом подручју значајнији проблем. Наиме, у арх. зонама нема преношења с именице на предлог сем општепознатих случајева старог преношења — као скамењени изрази. Старо преношење акцената са глагола на негацију *не* у 2. и 3. л. једн. аориста глагола свих врста познато је у свим зонама, а тако и у радном глаг. придеву неких глагола (в. анализу).

Ново преношење среће се у сјен. зони код именица као у суседним млађим говорима. Исто тако среће се у презенту, имперф. и импер. неких глагола (в. анализу).

VIII. ТЕКСТОВИ

О бици на Калипољу и Јавору

(Прибележено у Вапи од Спасоја Павловића старог 70 г.)

„Бе̏ше се смр̏кло и нѐ виђа̄ше се ни̏шта ко̄ ӱ̏ ро̄г. Мӣ сви̏ по ша̏нчевима и че̏ка̄мо за̏пове̄с(т) да кре̑не̄мо. Че̏к, че̏к ци̏јелӯ но̑ј, не̏ бӣ ни̏шта. Не спа́васмо коли̏ко са̏т спа̑вамо л′. Пре̏дзору по̏че̄ на̑ко гӱ̏жва̄ње и ми̑ јѐдва че̏ка̄мо да ви̏дӣмо шта̏ е то̄. Та̏де̄р па̏де на̑редба да се пола́ко кре̑немо. Ми̑ смо с о̀не̄ ста́не̄ Ка̀липоља, а Тӱ̑рци с о̀ве̄. Прима̀космо се јѐдан че́рек о̏да и ве̏ј по̏че̄ да сви̏ће̄. Наи́ђосмо о̏дма на тӱ̏рске̄ стра̑же. Поче́ше да пӱ̏цаӯ пӱ̏шке све̏ ви̏ше̄ и ви̏ше̄. За̏метнӯ се, си̑нко, пра̑вӣ бо̑ј. Ми̑ на̀пре̄д, о̀ни не да́ду; о̀ни на̀пре̄д, ми̑ не да́мо. Та̏ко̄ се ва̏ра̄смо јѐдно два̄ три̑ са̏а̄та до̀бра. О̀ко̄ ру́чковишта поче́ше топо̏ви да грӱ̏аӯ, на̏јпре̄ иза̀ на̄с, а по̏сле̄, бо̏гме, и̏ њини. Бо̏же ми̏лӣ, ко̏ ни̏је би̏јо тӱ̑, нѐ може ве̏рова̄т. Чи̏нӣ ти се зѐмља се тре́се. О̀ко̄ на̄с ӱ̏фатӣ

мàгла о(д) дӣма. Тӑдӗр бӣ јӯрӣш. Цӣкнӯ ònā пӯстā бòрија, а àскер нàвāлӣ ! Помијèшасмо кӑпе. Пӯцӑње прèста, а дòфатисмо се за нóжеве, пā за јӯначкā гр̄ла. У òну тáму нè знā се кӧ кóга бӣје. Чӯе се сӑмо фрӣска и јаӯкӑње рӑњенӣкā. Колӣко е тӧ трӑјӑло, слàгаћу те да ти кàжӗм. Ӗлем, Тӯрци пòпуштӣше. Кӑ се рӑзмӑнӯ мàгла, ӣмā(ш) штӑ вӣдет: зацр̄њело се пӧље от погӣбаӧцā“.

„Тӑкӧ ти и е бӣло, сӣнко, и на Јавòру. Навáлише Тӯрци и мӣ се бòрисмо чӣтāвӯ нӧј. Ӯјутру, ӣмā(ш) штӑ вӣдет: помéшала се кӑпа и фӗс, а свàкӣ погӣбаоц др̄жӣ јèдан дрӯгӧга зӑ грло“.

О ӣашиној кули у Новом Пазару

(Забележено у Н. Пазару од Омера Грачанина старог 69 г.)

„Прӣћāӯ љӯди да е прӣјен млӧго гӧдӣнā влāдӧ у Пазâр нàкаф Èјуп-пӑша. Ôн је мӧгӧ свӗ ућӣњет, а да му нӣко не кàжӗ мā нӣ штӑ си тӧ ућињёо. Удàрӣјо пӑша кӯлук на нáрод(т) и подӣзӧ кýље и конàке, пā кат му е свӗ тӧ мàло бӣло, нàммислӣ да грâдӣ кýљу мӣмо нāрӧта, кýљу о(д) дёвēт бӧēвā. Да би е наћињёо, наредӣјо е да свàкӣ ћӧек, и хӧћа и хаћӣја, донёсē по јèдан кàмēн свàки дàн. Такô скӯпљô кàмен, а њèму се ӣтāло, пā пӧћē и батӣњат. Нáрот стрёкнӯ пā нàваљӣ и дàњом и нӧћом‘ пā äj, äj и нàћиње пӑша кýљу о(д) дёвēт бӧēвā. Нӧ, у тâ вàкат бӣјо на Дӯгӯ Пољàну нàкаф Áдем коӣ се млӧго поāсӣјо и трāжӣјо о(д) Стàмбола да му се дâ ӣсе овӧгā пашалӯка штӧ га е Èјуп-пӑша држô. Тӑдӗр су и дāвӣје пӧћēле пристӣзāт на Èјуп-пӑшу да се одмётнō о(д) цӑра и да грâдӣ кýље са злâтнијем пênђерима. Цӑр опрēмӣ комēнсију да вӣдӣ дâ л’ је тӧ тӑкô, а Ādёму са Дӯгē Пољàнē дâднē лēвӯ стрâну рēкē Рӑшкē.

Èјуп-пӑша нёкāко доћӯе да ће дôј комēнсија, пā вӣкнē нáорт те за јèдну нôј развâљē пēт бӧēвā от кӯљē. Онô камēње и дрӯгу

јапӣју одвӯђӯ по нòћи, оћйсте око кӯћē, кō да се нӣје нӣшта ни рāдӣло ни грāдӣло. Сӯтрадāн ти бāхне комēнсија и нāђē кӯљу сāмо на ћетӣри бӧја. Вāлāхӣ, нӣсу бӣљи ни пēнђери позлāћени и такô се Ѐјуп-пāша нēкāко опēрē, āл' кāт је ђӯо да е лēвā стрáна Рāшкē дáта Āдēму, нӣје мӧгō пребòљет, нō ӯзмē шӣше с ӧтровом и отрӯе се".

Цар везира кроз бисер дозива

(Прибележено у Н. П. од Магде Протић старе 55 година)

Цāр везӣра крӧз бӣсер дозӣвā;
„Ој вёзӣре кāда ћеш ми дóћи?"
Везӣр му се крӧз бӣсер одзӣвā:
„О мôј цāре, не мòгу ти дóћи,
Јā не мòгу прō чāршӣјē прóћи
Од јордáма Серезлӣјē Ђóрђа;
Од јордáма допāнӯо рāнā.
Лēчӣла га трӣ млāдā дòктора;
Трӣ дòктора, трӣ лēпē девôјке".

* * *

За грâдом вòда стӯдёнā,
На вӧду Шéвка рӯмёнā.
Глёдō е грàган сà грāда,
Пā јој се млàђан, прӣкрāдā:
Бēло јој лúце љӯбијо,
Чâрне јој ӧчи мӯтијо
И рӯсē кӧсе мр̀сијо

(Прибележено у Сјеници од Омера Чингића старог 47 г.)

DANILO BARJAKTAREVIĆ

L'ACCENT DES PARLERS DE NOVI PAZAR ET DE SJENICA

Résumé

L'accent des parlers de Novi Pazar et de Sjenica forme une partie intégrante de la question d'accents des parlers progressifs chtokaviens, ce qui se trouve confirmé par certaines propriétés reflétant la vie en commun du groupe de parlers néo-chtokaviens.

Sur le terrain susmentionné, aussi bien que dans les autres parlers neó-chtokaviens, l'ancienne valeur d'acuité fut neutralisée par la valeur ˆ de l'accent et, par conséquent, l'accentuation la plus ancienne chtokavienne-tchakavienne formée de trois types d'accents (˝, ˆ, ∞) a produit le système composé de deux accents (˝, ˆ).

On présume que ce système ne subit aucune modification sur le territoire des parlers néo-chtokaviens actuels jusqu'au XV e siècle, l'époque où se produisit son bouleversement comme résultat du déplacement de valeur tonique et expiratoire des syllabes accentuées, ce qui amena aussi le déplacement de ces accents sur la syllabe précédente, longue ou courte en conséquence de quoi se développa l'accentuation plus récente des parlers néo-chtokaviens.

Prof. A. Belić considère que le système plus ancien, formé de deux accents, des parlers néo-chtokaviens subit des modifications dans la région d'Herzégovine, faisant naître le système actuel, formé de quatre accents, qui se répandit de là partout où il existe actuellement. Je crois que cette théorie devrait être complétée de certains éléments qu'offre l'évolution des parlers progressifs chtokaviens; c'est à dire, les changements phonétique qui ont été effectués dans notre langue au cours du XIVe siècle (processus des semi-voyelles-disparitions et vocalisations dans certaines positions déterminées, substitution générale de *л* par le réflexe *y*, vocalisation du son *л* en rapport avec la perte de valeur ne semi-voyelles, différenciation de prononciation de l'ancienne voyelle yat etc.) — suscitèrent aussi les changements de valeurs d'accentuation existantes, car celles-ci se changent aussi „en dépendance du changement de la structure, de la composition des mots", et une longue série de changements d'ordre phonétique ont produit aussi une considérable modification de formes de notre langue. Pourtant, ces changements mêmes qui se rattachent au XIVe siècle n'offrent aucune garantie

que les valeurs d'accentuation ne subissaient des modifications constantes et ne se développaient parallèlement avec les changements permanents dans la langue. Par conséquent, les changements de valeurs d'accentuation sont aussi constants que les changements d'ordre différent qui se produisent dans la langue. Par là même, le processus de déplacement des accents de l'accentuation ancienne des parlers néo-chtokaviens représente un phénomène commun à tous les parlers progressifs chtokaviens, car on ne le rencontre pas exclusivement dans le parler d'Herzégovine, mais aussi dans la groupe de parlers de Kosovo et de Resava et dans les parlers de Zeta et les parlers néo-chtokaviens plus récents. Le fait essentiel est que ce phénomène n'est pas partout de la même intensité, mais il est de nature générale, car il comprend tous les parlers néo-chtokaviens. Cela porte à conclure que le processus de déplacement des accents anciens (˝, ^) peut représenter un processus commencé depuis longtemps, dont le premier degré serait la neutralisation de valeurs toniques toniques de ∞ et de ^ sur le territoire chtokavien, et le second degré le mouvement de changements au point de vue tonique et expiratoire chez les accents descendants (˝, ^) et leur déplacement sur la syllabe précédente. En principe, cela est conforme à l'observation du prof. Belić, car il prétend aussi que ce déplacement eut pu avoir lieu „considérablement plus tôt". Cela s'est, en effet, produit „considérablement plus tôt", car on trouve les résultats de ce déplacement sous forme de l'accent ˋ ou ´ dans tous les parlers néo-chtokaviens, ce qui se trouve confirmé par le groupe de parlers de Kosovo et de Resava comme un exemple éclatant, car sur le territoire occupé par ce groupe de parkers il n'y pas d'immigrants de l'Herzégovine et, par conséquent, il ne pouvait pas y avoir d'influences de ce côté-là. Donc, le processus de déplacement des accents dans l'accentuation plus ancienne des parlers néo-chtokaviens ne doit être rattaché ni au XVe siècle, car c'est un processus commencé depuis longtemps, ni au parler herzégovinien — car il se développait dans des cadres beaucoup plus larges, mais avec une intensité inégale de mouvement, ce qui démontre d'une façon évidente surtout le parler hercégovinien qui a devancé, dans cette direction, tous les autres parlers néo-chtokaviens.

Le tableau général des parlers de Novi Pazar et de Sjenica est offert par le processus suivant, dans lequel on observe:

1. Le processus terminé du déplacement de l'ancien accent bref de la syllabe ultime (nòток — le ruisseau, тòчак — la roue,

глáва — la tête, рýка — la main, le bras, разговóрност — la loquacité, сèло — le village, вретѐно — le fuseau);

2) Le processus, pour la majeure partie terminé, de déplacement de l'ancien accent bref des syllabes intérieures, dans la partie de Sjenica de ce territoire (нѐвеста — la fiancée, la nouvelle mariée, лйвада — la prairie, Сèничанин — l'homme de Sjenica, кòрито — l'auge, покáзат — montrer, говòрит — parler);

3) La conservation des accents anciens (˝, ˆ) sur les syllabes intérieures dans les zones de Novi Pazar et de Štavica (zones plus archaïques) — воденйца — le moulin à eau, девôјка — la jeune fille, корйто — l'auge, завāрāт — tromper;

4) La conservation de l'ancien accent long sur la syllabe ultime dans les mots composés de deux, trois ou plusieurs syllabes, dans les zones plus archaïques (водê — de l'eau, глāвôм — avec a tête, затварā̂ч — e fermoir, препокривā̂ч — la couverture, жйвйм — aux vivants etc.);

5) La conservation de l'ancien accent bref dans la syllabe ultime des mots de deux ou trois syllabes devant l'enclitique (зôвнй га — appelle-le, дāлй сте — vous avez donné.

6) La conservation des longueurs tout comme dans la langue litteraire — devant l'accent ou derrière lui, dans la syllabe ultime fermée ou ouverte (глāвôм et глáвōм — par, avec, de la tête пёвāш — tu chantes, нöсй — il porte) — sur tout le territoire.

SUBSTANTIFS

Les propriétés communes des substantifs de tous les genres sont :

1. Le déplacement de l'ancien accent bref de la sullabe ultime à la syllabe penultième courte ou longue: chez les substantifs du genre masculin (appartenant au type de пòток — le ruisseau, тòчак — la roue, мáчак — le matou, бáрут — la poudre, безобрàзлук — l'impertinence etc.); chez les substantifs féminins (appartenant au type de жѐна — la femme), ainsi qu'au type de звéзда — l'étoile, одйва — la jeune mariée et au type милостйња — L'aumône); (appartenant au type de јáрост — la colère et немáрност —

l'indolence); chez les substantifs neutres (appartenant au type de сѐло — le village, сѐдло — la selle.

Chez tout ces divers types de substantifs masculins, féminins et neutres, dans les zones plus archaïques, l'on a conservé l'état plus ancien dans la déclinaison, à l'exception des substantifs masculins qui contiennent une voyelle instable (то́чак — la roue, па́так — le canard (et des substantifs neutres appartenant au type de кри́ло — l'aile, chez lesquels existe l'état plus récent.

2. Les syllabes intérieures conservent les accents anciens dans les zones plus archaïques: chez les substantifs au type de Кузми̏чево (nom de localité), Сени̏чанин — l'homme de Sjenica; невѐста — la fiancée, la jeune mariée, девôјка — la jeune fille, капетани̏ца — la capitaine, гребенâља — la cardeuse; оску̏днōст — l'insuffisance, ненāси̏тōст — l'insatiabilité; chez les substantifs du type de зāбр̏ђе — pays situè derrière une montagne, зелени̏ло — la verdure, назива̏ло — l'appellation; мага̏ре — l'ânon, уну̏че — le petit-fils ou la petite-fille etc.

Dans la zone de Sjenica (dans sa partie occidentale) l'ancien accent est déplacé chez les substantifs appartenant à tous ces types.

3. L'ancien accent long sur la syllabe ultime des nominatifs singulier est conservé dans les zones plus archaïques chez les substantifs masculins appartenant au type de војни̂к — le soldat, опанчâр — cordonnier qui fabrique les opanci, une espèce de chaussure paysanne, подупирâч — soutien, mais dans les cas dépendants du singulier l'accent ancien est déplacé. Au pluriel apparaît de nouveau l'archaïsme.

Propriétés individualles des substantifs

1. Chez les substantifs masculins sans terminaison

Aux substantifs appartenant au type de бр̂к — la moustache, сти̂д — la honte se mêlent les substantifs du type бâн — (le titre de certains souverains yougoslaves), би̂к — le taureau ainsi que certains substantifs du groupe de гôст-гȍста (l'hôte). De même aux substantifs appartenant au type de стри̂ц-стри́ца (l'oncle) se mêlent quelques substantifs du type de грâд-грâда (la ville), et aux substantifs du type de грôм-грòма (la foudre) et du type de стôг-стòга

(le tas) se mêlent les substantifs du type de гôст-гȍста (l'hôte). On aperçoit aussi le mélange entre les substantifs appartenant au type de лȁн-лȁна (le lin) et de quelques uns appartenant au type de бӣч-бӣча (le fouet) et брȍћ-брȍћа (la garance). Au groupe de substantifs à l'accent raccourci se sont joints quelques uns appartenant au type de рôк-рȍка (le terme). Tous ces mélanges, à mon avis, représentent le processus de vaste égalisation de différents types de substantifs inégaux au point de vue d'accentuation et mène vers une simplification.

Quelques types de Daničić, tels que pâзор — le sillon de borne, jâрак — le fossé; мȍзак — le cerveau, рȁзӯм — l'entendement; мȍљац — la teigne, шѐбôј — la giroflée — se sont mêlés ici aux substantifs du type de бáрут — la poudre et forment un groupe.

Les substantifs du type стȁрац-стâрца (le vieillard) ont développé ici aussi la longueur comme dans les parlers néo-chtokaviens plus récents.

Les substantifs trisyllabiques à la voyelle de radical courte représentent ici un mélange de différents types de substantifs de Daničić (бр̏ђанин — le montagnard, Jȁдранин — l'habitant de la région de Jadar, Млȅчанин — le Vénitien, бȁсамак — la marche d'escalier, дȍбротвор — le bienfaiteur, кáурин — l'infidèle (mot turc pour désigner les chrétiens) chez lesquels l'accent ne change point.

2. Chez les substantifs féminins terminés en -a.

La désinence casuelle au génitif et à l'instrumental du singulier et au datif, à l'instrumental et au locatif du pluriel garde la longueur dans toutes les zones (кȕћа-кȕћē-кȕћōм-кȕћāма — la maison — dela maison — avec la maison — aux maisons).

3. Quelques substantifs neutres à l'ancien radical se terminant en o (e se penchent vers les substantifs neutres au radical se terminant en voyelle (jaje — l'oeuf, уже — la corde).

ADJECTIFS

Les caractéristiques générales des adjectifs sont:

1. L'ancien accent bref est toujours déplacé de la syllabe ultime à la syllabe penultième, courte ou longue, dans tous les

genres d'adjectifs appartenant au type de мýдар-мýдра-мýдро (sage), dans les formes du féminin et du neutre chez les adjectifs du type de бр̏за-о (rapide), au masculin des adjectifs du type de лукав — rusé et болешљиф — maladif, tandis que la déclinaison de ce type d'adjectifs a conservé les caractères archaïques même au masculin (лукавога — du rusé, болешљивога — du maladif etc.)

2. Dans les zones plus archaïques on garde les accents sur les syllabes intérieures chez les adjectifs appartennant aux types suivants: бодљйкāв-а-о (épineux), мāјмȗнōв-а-о (du singe), Радо̑јкōв-а-о (adjectifs possessifs formé du nom propre de Радојко) дево̑јчӣн-а-о (de la jeune fille), учйтељōв-а-о (de l'instituteur), капетанйчӣн-а-о (de la capitaine); dans la forme féminine en neutre des adjectifs appartenant au type de готӧва-о (prête), ковāчӗва-о (du forgeron), лукāва-о (rusée), болешљйва-о (maladive) et dans la forme déterminée des adjectifs лукāвӣ-ā-ō (rusé), болешљйвӣ-ā-ō (maladif) etc.

3. La syllabe ultime garde l'accent ancien long dans la forme masculine des adjectifs appartenant au type de ковачӗв (du forgeron), капетанō̑в (du capitain) et dans les trois genres des adjectifs appartenant au type ђавољӣ-ā-ē (diabolique).

4. Les adjectifs à l'ancien accent bref ou long sur la première syllabe ne diffèrent point des mots correspondants dans les parler néo-chtokaviens plus récents (type de лӧш — mauvais, нӧв — nouveau, знӧјāв — couvert de sueur; кӳкāс(т) — crochu — avec la longueur dans les trois genres, type de бāбӣн — de la vieille femme, de la grand'mère — avec la longueur seulement au masculin qu'il perd au cours de la déclination; тур бӯјан — exubérant, мāјчӣн — de la mère, бāнōв — du ban, слӧбодан — libre, врлēтан — escarpé, лāбӯдōв — du cygne; дӧратāс(т) — bai, дрвенāс(т) — ligneux; пӯтнйков — du voyageur.

5. L'emploi de la déclinaison complexe est beaucoup plus répandu que l'emploi de la déclinaison simple, même chez les adjectifs qui n'ont que la forme indéterminée Мйлошевōга-Мйлошевōме).

Dans la zone de Sjenica, dans tous les cas où dans les deux autres zones est conservé l'archaïsme, fut effectué le déplacement des accents anciens et, par conséquent, l'état dans cette zone est

identique à celui des parlers nèo-chtokaviens plus récents (la partie occidentale).

Parmi les caractéristiques individuelles il faut mentionner:

Les adjectifs du type de дȍбар-дȍбра-о (bon) et зѐлен-зелѐна-о (vert) sont identiques, d'après le nominatif singulier de la forme indéterminée, aux parlers néo-chtokaviens plus récents. Les adjectify du type de зѐлен (vert) gardent dans la déclinaisons l'archaïsme dans les zones plus archaïques ainsi que dans la forme déterminée d'adjectifs (зѐлен-зелёнōга-зелёнōме, зелёнӣ-зелёнōга).

Dans la comparaison des adjectifs les zones plus archaïques, elles gardent les accents anciens sur la syllabe intérieure où à la fin (паметнӣ — plus sage, лукавӣ — plus rusé et познатӣ — plus connu, неваљалӣ — plus méchant),

Les adjectifs dérivés des noms de localités par la terminaison *-ски* ont généralement l'accent de la localité dont ils ont été construits (Кузмӣчево-кузмӣчевскӣ, Дӯгā Пољȁна-дугопољȁнскӣ).

Remarque: L'accent des pronoms, des adjectifs numéraux et des adverbes ne représente pas un moment important dans ce problème et, par conséquent, je ne l'expose ici.

VERBES

La caractéristique générale des verbes c'est que les verbes composés à la 2e et 3e personne du singulier de l'aoriste transposent l'accent de la première syllabe du verbe simple au préfixe (отрéсо(х)-ȍтрēсе — je secouai-tu — secoua, повѐдо(х)-пȍведе — je conduisis-tu conduisis, испри́ча(х)-ȉспричā — je racontai-tu racontas etc.) et les verbes simples le transposent de la deuxième et la troisième syllabe à la première (завӣка(х)-зāвӣкā — je m'écriai-tu t'écrias, замумӯљи(х)-зāмумӯљӣ — j'embrouillai tu embrouillas).

Les verbes de la première classe présentent l'aspect de l'inégalité. Ainsi, par exemple, les verbes du type трéсти — agiter, secouer (le premier sous-groupe du premier groupe à la 1-ère et la 2e personne du pluriel ont au présent l'accent ′ sur la syllabe qui précède la terminaison personnelle, en différant par là des parlers néo-chtokaviens plus anciens et plus récents. Dans les zones plus archaïques chez les verbes appartenant à ce type, ainsi que chez les

autres sousgroupes de la première classe, l'on trouve des caractères archaïques à l'imparfait, à l'aoriste, à l'impératif et au participe passif (le féminin et le neutre du singulier et les trois genres du pluriel)— трēсȉjāше — il secouait; трēсȍсмо — nous secouâmes; трēсȉте — secouez; трēшēна-трēшēни — secouée-secoués etc. tandis que dans la partie de Sjenica on aperçoit la stabilité des propriétés d'accentuation plus récentes.

Chez les verbes appartenant au deuxième groupe de la Ière classe (прести — filer, красти — voler, мусти — traire, скупсти — tirer, arracher etc.) on rencontre des caractères archaïques dans la zone de Novi Pazar aussi bien que dans celle de Štavica, tandis qu'on n'en trouve point ou coosidérablement moins dans la zone de Sjenica (крāдȇм — je vole, прēдā(х) — je transmis, мȕзȉjāше — il trayait etc.). En outre, il y a sur tout le territoire des verbes à deux formes de présent (type рећи — dire, дићи — lever, стићи — atteindre) ou bien de ceux qui ont *-ну* à l'infinitif (пасти tomber).

Les verbes de la première classe dérivés de l'ancien *-вес*, qui ont à l'infinitif un double accent, si l'on prononce l' *u*-final gardent leur accent ancien dans les zones plus archaïques tandis que, si l'*u*-final n'est pas prononcé à l'infinitif — l'accent est déplacé (довес et довести — amener). Un double accent à l'infinitif ont aussi les verbes dérivés de l'ancien *нес*: c'est à dire, avec le réflexe *e* qui a remplace l'ancien yat, ils ont la longueur, tandis qu'avec le réflexe *-uje* le premièr élément de ce réflexe est raccourci (донет et донијет — apporter).

Les verbes dérivés des anciens дȃти, чȃти, possèdent des propriétés plus anciennes et plus récentes, mais chez les verbes composés de дȃти, чȃти prédominent les caractéristiques plus récentes.

Les verbes de la IIe classe ayant une voyelle courte au radical ne diffèrent pas des verbes correspondants dans les autres parlers néo-chtokaviens (гȉнȕт — périr, гȕрнȕт — pousser) et ceux ayant une voyelle longue au radical (вȉкнут — s'écrier, зóвнут — appeler) sans l'*u* final à l'infinitif ont l'ancien accent déplac dans les zones plus archaïques (dans celle de Sjenica même avec l'*u* final). Si l'*u* final est audible à l'infinitif, on garde, dans les zones plus archaïques l'ancien accent à la fin du radical de l'infinitif (зовнути — appeler). Une caractéristique commune à ces verbes est un mélange des propriétés plus archaïques et plus récentes.

Les verbes de la IIIe classe, ayant une voyelle courte au radical possèdent les mêmes propriétés que dans les autres parlers néo-chtokaviens du type ancien et du type récent. Les verbes composés, dérivés de ces verbes conservent dans les zones plus archaïques l'accent du verbe simple, tandis que dans la zone de Sjenica ils possèdent certaines propriétés plus récentes. Cet état est fort expressif dans les verbes composés de бити (esse) et de бйти (percutere) пйти — boire etc. Les caractères archaïques sont également assez conservés chez les verbes composés de *да̀ти* — donner, *зна̀ти* — savoir aussi bien que chez les verbes appartenant au type d'*о̀бу̏ти* — chausser, quoique, chez ceux-ci, il y ait aussi des propriétés plus récentes, surtout à l'infinitif sans l'*u* final aussi bien qu'à l'aoriste. Chez les verbes du type *имати* — avoir l'accent est presque toujours raccourci dans les diverses formes et se rattache à la première syllabe, tandis que les verbes du type *би́вати* — devenir ne diffèrent de l'état dans les parlers néo-chtokaviens plus récents, à l'exception d'une petite déviation à l'aoriste et au participe passé dans les zones plus archaïques.

Les verbes de la IVe classe à l'accent ancien sur la syllabe du radical se comportent de la même façon que dans les autres parlers néo-chtokaviens. Les propriétés des parlers néo-chtokaviens plus récents apparaissent aussi chez les verbes du type de *во̀дити* — mener, *во̀зити* — conduire, transporter. De la même façon se comportent aussi les verbes du type *бра́нити* — dèfendre, *ва́бити* — allécher. Les verbes du type *јуна́чити* — encourager, *горопа́дити* — tempêter, fulminer, dans les zones plus archaïques, gardent les propriétés plus anciennes dans toutes les formes à l'exception de l'aoriste et de l'impératif. Chez les verbes appartenant au type de *со̀лити* — saler et *жи́вети* — vivre est aussi conservé l'état plus ancien, mais il est considérablement bouleversé par des propriétés plus récentes. Les verbes à l'accent ancien sur la syllabe intérieure conservent cet accent dans toutes les formes, à l'exception de la 2e et la 3e personnes singulier de l'aoriste, dans les zones plus archaïques (type *беле̏жӣти* — noter).

L'ancienne transposition de l'accent du verbe à la négation *не* est connue dans toutes les zones à la 2e et la 3e personne singulier de l'aoriste chez les verbes de toutes les classes aussi bien que dans le participe passé de quelques verbes (*не̏ па̄де* — il ne tombe pas, *не̏ гурну* — il ne poussa pas, *не̏ даде* — il ne donna pas etc.).

La nouvelle transposition n'est connue que dans la zone de Sjenica au présent de certains verbes de la Ière, de la IIe et de la IIIe classes et à l'imparfait de quelques verbes de la IIIe et de la IVe classes — *не ūаднēм* — je ne tombe pas, нè берēм — je ne cuielle pas, нè тонēм — je ne plonge pas; *не гиьāју* (et *не гиьаху*), нè пијāсте — vous ne buvâtes pas.

IDRIZ AJETI

O NEKIM UZAJAMNIM ŠIPTARSKO-SRPSKIM JEZIČKIM ODNOSIMA*

Balkanski jezici, mislimo na one koji spadaju u indoevropsku grupu jezika, imaju čitav niz zajedničkih crta i veza kojima se čvršće vezuju nego što je to slučaj sa indoevropskim jezicima van područja Balkanskog poluostrva. Na neke od ovih veza ukazali su još krajem prošlog veka slavista Franjo Miklošič i albanolog Gustav Majer[1], zatim Kr. Sandfeld.[2]

O slovenskim elementima u arbanaškom imamo nekoliko studija među kojima najiscrpniju listu slovenskih tuđica u tom jeziku donosi Seliščev u svome delu *Slavjanskoje naselenije v Albanii*, Sofija, 1931. U studijama Pedersena, Jokla, Barića, Skoka i dr. jedan broj reči leksičkog blaga srpskohrvatskih govora izveden je iz arbanaškog jezika. Poslednjih godina problemu arbanaških pozajmica u srpskohrvatskim govorima posebnu pažnju poklanjao je rano

* Ima nekoliko godina kako sam opazio da predstavnici plavskog i gusinjskog govora, poglavito starijih generacija u razgovoru upotrebljavaju obilje izraza, fraza i frazeologija koji nemaju svoj adekvat u drugim govorima srpskohrvatskog jezičkog područja, niti pak u slovenskim jezicima. Stoga sam u svakoj prilici beležio po koju reč koja mi je odzvanja'a arbanaški. U tu svrhu boravio sam u leto 1955. godine u Plavu i Gusinju i zapisao nekoliko takvih izraza, i listu dopunjavao koristeći svaki razgovor sa poznanicima i prijateljima koji su odrasli u pomenutim mestima, a sada žive u Prištini odnosno u Kosovskoj Mitrovici.

[1] *Albanische Forschungen*, I *Die Slavischen Elemente im Albanischen*, Wien, 1870 (Denkschrift der Wiener Akademie der Wissenschaften, XIX); *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891; *Albanesische Studien*, Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Wien, 1883–1897.

[2] Kr. Sandfeld, *Linguistique Balkanique, — Problèmes et résultats*, Paris, 1930

preminuli Ivan Popović.[3] Pa ipak, u nekim srpskohrvatskim govorima, naročito u onima čiji predstavnici imaju stalne kontakte sa Arbanasima (u pograničnim zonama Crne Gore, zatim na Kosovu i Metohiji, u makedonskim govorima Zapadne Makedonije i dr.) u upotrebi je priličan broj reči i izraza čije je poreklo zasigurno arbanaško, o kojima, na žalost, nismo dobili još zasluženu studiju.

Svrha ovoga rada nije da pokupi i objasni sav leksički i drugi materijal o tuđicama arbanaškog porekla u srpskohrvatskim govorima; naša je namera da iznesemo nekoliko izraza, frazeologija i neka podudaranja i slaganja srpskih reči u govoru plavskih i gusinjskih Crnogoraca muslimanske veroispovesti sa arbanaškima po unutrašnjem sadržaju.

Utvrđeno je i provereno da gde god ima bilingvizma tamo mora biti i slaganja i kalkiranja smisla. Stanovništvo pomenutih područja prošlo je kroz proces bilingvizma i doživelo jaku simbiozu, pa je sasvim prirodno zaimovanje jednog jezika iz drugog čitavih fraza i velikog broja reči i oponašanje jednog drugome u pogledu prenošenja smisla koji jedan izraz ima u jednome jeziku na drugi jezik. Ali, u tome moramo biti jako obazrivi da nam se ne dogodi da svaku reč, odnosno frazu, koje u dva naša jezika imaju sličnosti, okvalifikujemo kao kalkiranje. Takva poklapanja i sličnosti mogu biti proizvod nezavisnog razvitka nastalog kao posledica identičnih životnih uslova i shvatanja dvaju naroda.

Građa kojom raspolažemo raspoređena je po svom unutrašnjem sadržaju u dve kategorije: manji se deo odnosi na kalkiranje po sadržaju, dok drugi deo predstavlja zaimovanje iz arbanaškog. Stoga ćemo u početku obraditi materijal koji se u jednom od navedenih jezika mora tumačiti kao prenošenje smisla iz drugog, susednog jezika.

1. U crnogorskom govoru plavskih i gusinjskih muslimana često se čuje izraz koji se paralelno upotrebljava i kod Arbanasa, naime kao poklič za borbu upotrebljava se izraz *kuštrim*, čak se čuje *da učini*

[3] *Einige albanische Lehnwörter im Serbocroatischen*, in Zeitschr. für slav. Philologie, XXIII, str. 121—133; *Neki gentilni i njima srodni termini kod Crnogoraca i Arbanasa*, Radovi naučnog društva, II, odj. ist. —fil. II (Sarajevo, 1954), str. 49—84; *Një ndikim gjuhësor i vjetër në Jugosllavinë qendrore*, Jeta e Re (Priština), V, str. 420—425; *Albano—Slavica, Zur Geographie und Chronologie der albanischen Spracheinflüsse auf die Südslawen*, Südost-Forschungen (München), XV, str. 512—526; *Studi etimologici montenegrini, Ricerche Linguistiche* Bollettino dell' Istituto di Glottologia dell' Università di Roma 1958/IV, str. 139—149; *Geschichte der Serbokroatischen Sprache*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1960, par. 169—174; *Godišnjak Balkanološkog instituta*, 1961/II (Sarajevo).

kuštrim, sačinjen na osnovu arbanaškog *me bâ kushtrim; me qitë kushtrimin.* U govoru kučkih Crnogoraca nahodimo kalk par excelance: *kojunaci*[4], što se u dlaku slaže sa arbanaškim *kushtrim* (kush + trim = ko + junak). Kako vidimo iz leksikografskih priručnika, izraz je nastao u arei gegijskih govora. Sva je prilika da je navedeni izraz *kuštrim* u crnogorski govor pograničnog pojasa uzajmljen iz arbanaških govora, dok je kučki izraz *kojunak*[4] (pl. kojunaci), kako smo napred istakli, čist prevod arbanaške reči *kushtrim*, što ukazuje na činjenicu da je taj deo predstavnika kučkih Crnogoraca u to vreme još govorio arbanaški jezik, u najmanju ruku on mu nije bio nepoznat.

2. *Uzela ga nâ oči; Uze mi dijête nâ oči; Ode mi dijete od očî.* U arbanaškom za to postoji identična frazeologija *Me marrë msysh; Ma mori djalin msȳsh; Ma ka mārr djalin msȳsh; M'i ka rā djalit msȳsh* (Urekla mi je sina). Dva naša naroda ne samo da se u ovom slučaju podudaraju u predrasudi već i u načinu jezičkog izražavanja tog sujeverja. Kako u drugim srpskohrvatskim govorima ne vidimo da se taj izraz upotrebljava, van svake je sumnje da je fraza *Uzela ga nâ oči* nastala pod direktnim uticajem arbanaškog, tj. ta fraza biće doslovan prevod arbanaškog *ma mori msȳsh.*

3. Izraz *Konjski kâmen*, koji smo zabeležili u crnogorskom govoru plavskog i gusinjskog življa tipičan je prevod arbanaške, tačnije rečeno severno-gegijske reči *gurkali* (plavi kamen). Izraz ima široku rasprostranjenost i u srpskohrvatskim govorima: nahodimo ga u Vukovom *Rječniku*, iz koga su u *Rječnik* Zagrebačke akademije nauka preneli njegovi sastavljači, zatim i Iveković-Broz u svoj rečnik, 1904. Kako lepo stoji u Akademijinom *Rječniku*, od rečnikâ pomenutu reč donosi samo Vukov *Rječnik*, koja je van svake sumnje zabeležena u Crnoj Gori, po svoj prilici u pograničnim oblastima. Navedeni izraz donosi i Bogoslav Šulek u svome *Rječniku Znanstvenog nazivlja*, objavljenom u Zagrebu 1874. godine, koji u predgovoru kaže da je jedan deo terminoloških izraza zabeležio u narodu na čijem mu je poslu pomagalo nekoliko stručnjaka. Ako ga nije preneo iz Vukova *Rječnika* Šulek je o tome izrazu dobio obaveštenje od stručnjaka, sa kojima je sarađivao u spremanju svoga terminološkog rečnika, rođenih u krajevima gde ga je i Vuk zapisao. Na osnovu do sada rečenog sva je prilika da izraz *konjski kamen*

[4] S. Dučić, *Život i običaji plemena Kuča*, SEZb. (48).

u crnogorskom govoru Plava i Gusinja neće biti spontana, samostalna tvorba, već je najverovatnije da je on svoju unutrašnju sadržinu dobio prema arbanaškome *gurkali*.

Što se arbanaške reči tiče, moramo ukazati na to da je ona pretrpela pomeranje značenja u tome smislu što je prvobitno značenje njenog drugog dela *kāl, i kaltë, i kaltër* (plav) istisnuto i značenjski se poklopilo sa apelativom *kalë* (konj) i tako je dobijeno *gurkali*, čije se značenje prenošenjem u govor plavskih i gusinjskih Crnogoraca u dlaku podudara sa arbanaškim izrazom.

4. Među starijim svetom plavskih muslimana čuje se veoma često fraza *nijêsäm tijêsän za to* pored izraza *nijesäm ngušt za to*, odnosno *nije na güšt za to*, sa značenjem *nije mi stalo do toga; Ne marim za to; Ne mari za to*. I Vuk reč *tijêsan* za Crnu Goru daje u značenju „čovjek koji ne može da otrpi kad mu se što nepovoljno rekne, gallensüchtig, stomachosus". Elezović u svome Kosovsko-metohijskom rečniku za *têsan*, pored ostalog, donosi i sledeća značenja: 1. I ŏni su têsni (tj. na nevolji, u nuždi). Za Beli Potok, selo u pećkom srezu navodi: 2. Têsna sam ja za tëbe (tj. briga, marim ja)! Ĭč nêsam tesno (tj. ni briga me nije). 3. Mlŏgo mi je têsna rabŏta. Ova se značenja potpuno poklapaju sa onima koja ima arbanaški izraz *ngusht*: 1. Kam ra ngusht; 2. S'jam ngusht për tê (Briga me za njega). Treba napomenuti da je ovaj drugi smisao dobijen prenosnim putem i potvrđen jedino u govornim zonama u kojima je crnogorski, odnosno srpski živalj pomešan sa Šiptarima (Crna Gora, Kosovo i Metohija).

5. U svom semantičkom pogledu arbanaško *Lia e qênit* i izraz *Pèjse krăste*, koji nahodimo u govoru plavskih i gusinjskih Crnogoraca, moraju imati veoma prisan odnos, pa je u njima vrlo teško gledati spontano nezavisno nastajanje utoliko pre što u drugim srpskohrvatskim govorima ne srećemo *Păsje krăste*, već *Ovčje krăste*, *Ovčje bŏginje*, dok je *Lia e qênit* u arbanaškim govorima tih pograničnih krajeva i u gegijskim govorima uopšte standardni medicinski narodni termin, isp. Fjalor i gjuhës shqipe, Tiranë, 1954.

6. *Obîdêm jelo* (Obisti jelo) Vuk donosi za Crnu Goru u značenju *probati jelo* i upućuje ga na *obići i ógledati jelo*, kojima pored ostalih daje i značenje *probati, versuchen, tento gusto*.

Veoma je zanimljivo ukazati na identičnost značenja ovog izraza i arbanaške reči *kërkoj*, koji ima sledeća značenja: 1. nastojim,

činim napor da nešto nađem; 2. probam jelo da li je slano; 3. hoću, želim, tražim (Fjalor i gjuhës shqipe). Reč ima i drugi jedan smisao koji, doduše, nahodimo u severnogegijskim govorima, naročito u govorima Arbanasa u Jugoslaviji, u značenju „ići nekome u posetu", „obilaziti".

Navedeni izrazi u jezicima, tačnije u govorima naša dva naroda značenjski se potpuno podudaraju, no ako bismo hteli da utvrdimo da li su se oni razvili samostalno, nezavisno jedan od drugoga, onda je vrlo teško reći na kojoj je strani začetak, u šiptarskim ili crnogorskim govorima. Ako usvojimo činjenicu da je značenje toga izraza *probati jelo* rasprostranjeno uglavnom u crnogorskim govorima, onda je shvatanje o šiptarskom uticaju na ovaj izraz jako i ubedljivo.

7. Zaslužuje našu pažnju poklapanje arbanaškog *E marr me t'mīr* (E marr me të mirë) odnosno *me marrë dikê me të mirë* sa *uzeti nekoga ljepotôm; uze'a ga ljepotôm; uzmi ga ljepotôm, pa ćeš ga ubjedit* (Priđi mu s lepim, odnosi se s njim s lepim), koje smo čuli u govoru plavskih i gusinjskih muslimana. I ovde je veoma teško utvrditi žarište toga pojma, jer se kod stvaranja takvih pojmova ne može odbaciti mogućnost nezavisnog nastajanja ako za to postoje identični uslovi života dvaju naroda. Inače, izraz je poznat u svim arbanaškim govorima, up. Kristoforidijev *Rečnik*, 1904; Fjalor i gjuhës shqipe.

Što se drugih srpskohrvatskih govora tiče, nama nije pošlo za rukom da u postojećim rečnicima utvrdimo upotrebu pomenutog izraza, tj. fraze *uzmi ga ljepotôm*. I ako je to tačno, onda bismo morali da prihvatimo prenošenje arbanaškog značenja navedenog izraza u crnogorski govor Plava i Gusinja i arbanaškoj frazi priznati prvenstvo.

8. *Ne čini ga sät plăčom*. I ovaj izraz koji nije redak u govoru plavskih i gusinjskih Crnogoraca ima svoj adekvat u arbanaškom jeziku poglavito u njegovim gegijskim govorima, u kalku *Mos e bân me vāj!* (Ne izazivaj ga da (za) plače!; Ne navodi ga na plač, odnosno plakanje!), tosk. *Mos e bën të qajë!* (Fjalor i gjuhës shqipe). Iz našeg poznavanja govora Šiptara u Jugoslaviji, izraz je, kao što je to očigledno, rasprostranjen naročito u gegijskim govorima, a to se ne bi moglo reći za srpskohrvatske govore, jer nam za to postojeći leksikografski priručnici toga jezika ne pružaju nikakvu potvrdu. I ako je to dovoljno, tj. ako rečnici pružaju dovoljno garantije za to, onda je time obezbeđena osnova mišljenju da se podsticaj za stvaranje

fraze u crnogorskom govoru Plava i Gusinja ima tražiti u šiptarskim govorima.

9. *Ùdara kȉša, ùdara snjêg* je standardan izraz za padavine u crnogorskom govoru Plava i Gusinja. Frazeologija je široko rasprostranjena i u drugim govorima srpskohrvatskog jezičkog područja, kako nam to potvrđuje Vuk u svome *Rječniku* paralelnim izrazima: *ùdariti kȉša, snijêg,* za koje nalazimo potkrepljenje kod Kangrge i Elezovića: 1. *ùdari kiša, sneg* (der Regen, der Schnee ging los); *da ako ùdarî kȉša* (Ristić – Kangrga, *Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika*, Beograd, 1928); 2. *Ùdari jedna kȉša, Òče da udäri kȉša, snêg*, i sl. (Elezovićev *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta*, Beograd, 1935). I zagrebački Akademijin *Riječnik* donosi izraz *Udari kiša: Na sve strane udariše kiše; S večera je kiša udarila* (Vuk, *Narodne pjesme*, I, 352); *Udri, kiša, al'na brata moga, samo nemoj na švalera moga* (Vuk, I, 637). *Kad kiša hoće da udari, naj prije počne prokapljivati* (Vuk, *Narodne poslovice*, 117). *Udarila kiša* (Vuk, *Narodne pripovjetke*, 204). *Nekoliko djevojaka, kad je suša, idu po selu od kuće do kuće te pjevaju i slute da udari kiša* (Vuk, *Život i običaji naroda srpskoga*, 61)[5].

Pored sve rasprostranjenosti ove frazeologije u srpskohrvatskim govorima, nama se čini da se ona upotrebljava jedino pri afektivnom raspoloženju, jer je opšti izraz za padavine *pada*, a ne *udara*, izuzevši dakako crnogorske govore u pograničnim oblastima gde nahodimo jedino *pada*.

Što se arbanaškog tiče, izvesno je da se u svim njegovim govorima pa i njegovim najstarijim jezičkim spomenicama za padavine kaže *bie: bie shi, bie borë* (Pada kiša, pada sneg), pa i u običnom razgovoru, kada se jezički predstavnik ne nalazi u stanju afekta, odnosno uzbuđenja, u arbanaškom jeziku ne postoji nikakav drugi izraz do *bie*.

Ako se, dakle, ima u vidu postojanost izraza *bie* u arbanaškom jeziku i *pada* pod normalnim okolnostima i raspoloženju u srpskohrvatskim govorima, a izraz *udara* poznat uglavnom, kako to vidimo u jezičkim priručnicima, jedino u zonama u kojima je stanovništvo pomešano — onda to ukazuje na činjenicu da je stimulus za prenošenje značenja *bie* i njegovo ustaljenje u crnogorskim govorima došao iz susednih arbanaških govora.

[5] Podaci su uzeti iz Rječnika Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, sub ùdara.

10. Paralelizam obrazovanja predstavljaju fraza *Säm drugi, Säm treći,* itd. u srpskim govorima i šiptarski izraz *Vetë i dyti, Vetë i treti,* itd. Tu frazeologiju nahodimo u govoru plavskog i gusinjskog življa u posebnom fonetskom obliku: *Säm drugi, säm treći.* Postojanje izraza potvrđuje Vuk u svome *Rječniku;* Ristić – Kangrga ne donose ga u svome *Rečniku*; u Elezovićevom *Rečniku* nalazimo obaveštenje o upotrebi pomenutog izraza identičnog sa arbanaškim. Nas je u samom početku zanimalo da li njegovu upotrebu nečim možemo potvrditi u starim srpskim jezičkim spomenicima, pa smo o njegovu postojanju našli potvrde u zagrebačkom Akademijinom *Rječniku*, koji nam pruža podatke u sledećim primerima: *Иванко семь трештиь братиjомь* (Hrisovulja Cara Stef. Dušana, 1348); *Да се закуне Дубровьчанинь самь трьштиj своје дружине* (Amurat II, 1442) — Monumenta Serbica, 410). Ovi podaci govore u prilog pretpostavke da je izraz upotrebljavan veoma rano, u srednjem veku, po svoj prilici u oblastima u kojima je živelo srpsko stanovništvo.

U arbanaškim govorima i u književnom jeziku navedena fraza je dobro poznata i u upotrebi je u najvećoj meri, o čemo nam pružaju podatke rečnici: Kristoforidijev, 1904; Baškimijev, 1908; Fjalor i gjuhës shqipe, 1954. Da li je taj izraz bio u upotrebi i ranije u arbanaškom jeziku mi danas nismo u stanju da išta pouzdano kažemo, jer stari jezički spomenici nisu obrađeni, nije ispitan ni jezik arbanaških pisaca iz XVI – XIX veka, i ovo pitanje, što se arbanaškog dela tiče, ostaje i dalje otvoreno; dotle, sva je prilika da je Arbanasima podsticaj za formiranja te fraze mogao doći sa srpske strane.

11. Formulu za izražavanje saučešća: *Jesi (li) tvrđi; Jeste (li) tvrđi — Nek vam je berićet u ostatäk,* koja je u crnogorskom govoru Plava i Gusinja u stalnoj upotrebi, nemaju postojeći dijalektološki rečnici, niti drugi priručnici savremenog srpskohrvatskog jezika. Ubeđeni smo da u pomenutom govoru za izražavanje saučešća rodbini pokojnika, bilo da je umro prirodnom smrću ili poginuo kojim drugim nesrećnim slučajem, nema ikakve druge formule do ove koju gore pomenusmo.

Za arbanaške govore u oblastima u neposrednoj okolini Plava i Gusinja, u šiptarskim govorima na Kosovu i Metohiji i u govorima Arbanasa u Gornjoj Jablanici znamo pouzdano da se u sličnim slučajevima, pored ostalog, kaže: *A je mâ i fōrt, A jeni ma t'fōrt,* što se značenjski potpuno podudara sa *Jesi li tvrđi,* odnosno *Jeste li tvrđi.*

Mi ne insistiramo na tome da je prenošenje značenja crnogorske formule *Jesi tvrđi*, i dr. došlo preko arbanaškog izraza, koja je pod istovetnim uslovima života, mogla nastati nezavisno od arbanaškog obrasca u crnogorskom društvu, samo nam je stalo da utvrdimo uzajamni paralelizam navedene formule.

Do ovde smo raspravljali o nekim izrazima i frazeologijama koji se, s jedne strane, javljaju u crnogorskom govoru Plava i Gusinja i u govoru susednih Šiptara, s druge strane. Utvrdili smo u jezicima oba naroda nekoliko izraza koji čuvaju indigeno poreklo, ali se u značenju potpuno podudaraju. Katkad nam se činilo da je, oslanjajući se na podatke kojima smo raspolagali, u pitanju prenošenje smisla sa arbanaškog na srpski, a za neke slučajeve smatrali smo da ima više osnove da je podsticaj za prenošenje značenja u šiptarski došao s crnogorske strane.

A sada pristupamo analizi reči, izraza i frazeologija koji su u upotrebi u crnogorskom govoru plavskog i gusinjskog življa, a koji ne predstavljaju kalkiranje prema susednim šiptarskim govorima, već su potpune, odnosno delimične posuđenice.

12. *Oljérit* (upropastiti — Plav i Gusinje): *Sašila haljinu i oljerila je; Skuvala ručak pa ga je oljerila* (Sašila haljinu i upropastila ju je, Skuvala ručak pa ga je nagrdila). Izraz nije nigde zabeležen, pa zato nema obaveštenja ni u jednom od priručnika srpskohrvatskog jezika[6]; nepoznat je i u slovenskom jezičkom svetu.

A sada ćemo videti ne može li se možda izraz potvrditi u arbanaškom leksičkom blagu. Baškimijev *Rečnik* pruža obaveštenje da se u Skadarskoj oblasti upotrebljava glagol *lyrem*; *u lyra*; *m' u lyrë* (voltolarsi nel fango, što znači „valjati se po blatu"), a ovaj glagol se mora dovesti u vezu sa izrazom *lerë-a* koji znači: „prljavština", „nečistoća", u prenosnom značenju: „ljaga", „sramota", „nasilje", zatim znači: „sitno blato", pa „poveća lokva vode koja se skuplja otapanjem snega na planini" (Fjalor i gjuhës shqipe). Ova arbanaška reč pojavljuje se u veoma razgranatom broju izvedenica koje, bez ikakve sumnje, moraju imati jedinstveni jezički koren; sa njom se zaista imaju dovoditi u vezu sledeće reči: *lyrë* zajedno sa *tlyen*, tosk. *tëlyer* (masnoća, maslo), zatim glagol *përlyej* „prljati", „isprljati", pa *lyth* i *lyerth* (mladež) — ovo poslednje u govoru Arbanasa u

[6] Reč je u makedonskim govorima zapisao Petruševski, *Makedonski jazik* I, Skopje, 1950. str. 193.

Vusaju, kod Gusinja — usmeno saopštenje Zenuna Čeljaja, studenta Albanološke grupe. Tamo idu *lez*, kao i *lemzë* (mladež) — ovu poslednju zapisao je Taljavini u Arbanasima kod Zadra (L'Albanese di Dalmazia). Između *lerë* i *lyrë* sa istovetnim značenjem postoji jedina razlika u tome što je glas *e* prve reči u drugoj velarizovan u *y* (ü).

Poreklo osnove navedenih izraza je, bez svake sumnje, indoevropsko, kako nam to potvrđuju etimološki priručnici arbanaškog jezika[7]. Arbanaško *lerë*[8] nalazimo i u grškom rečniku: λερα, glagol λερονω „umastiti", „uprljati".

13. Glagol *gabônjam, gabônjaš*, i dr. veoma je čest u govoru plavskih i gusinjskih Crnogoraca. On se pojavio i dublje u Crnoj Gori – u Vasojevićima i Ivangradu (Usmeno saopštenje kolege dr Danila Barjaktarevića). Izraz ne donose leksikografski priručnici srpskohrvatskog jezika, dok on spada u opšte jezičko blago savremenog arbanaškog jezika. Donosi ga Rosijev *Rečnik* (1866). Raniji jezički priručnici ne daju obaveštenje o njegovoj upotrebi. Nama se čini da je umesto *gaboj* upotrebljavan glagol *fëjej, fjej*, od koga je nastao današnje *fyej* sa pomerenim značenjem (vređati), dok je smisao *fëjej, fjej* „skriviti nešto", „pogrešiti".

Naše uverenje potkrepljuje i činjenica da reč *gaboj* sa izvedenicama *gabim*, i dr. ne nalazimo u jeziku starih arbanaških pisaca XVI–XVII veka; ne nahodimo je ni u perifernim arhaičnim govorima, niti pak u govorima šiptarskih kolonista u Južnoj Italiji i Grčkoj. Taj izraz nismo čuli ni u arbanaškom govoru kod Zadra; ne donose ga ni Vajgand ni Taljavini.

Nema sumnje da je navedeni izraz posuđenica, i to iz italijanskog jezika koji je, verovatno, u arbanaške govore prodro iz mletačkog — *gabbare* u vreme jačih kulturno-ekonomskih veza Mletačke

[7] H. Barić, *Albanorumänische Studien*. Sarajevo, 1919, str. 50; Norbert Jokl, *Indogermanische Forschungen*, XXXVI, 140; G. Weigand, *(Wörterbuch)*, Leipzig, 1914: lyj, leva, ly(ind.).

[8] Ako je reč poznata i u plavsko–gusinjskom govoru, čiji je živalj u neposrednoj blizini Arbanasa od kojih je, kako smo i u ovom prilogu videli, prešao ne mali broj reči i fraza, onda nema nikakve sumnje u arbanaško poreklo reči *lera* makedonskih govora i *oljeriti* u govoru plavsko–gusinjskih Crnogoraca. Ako bi se prihvatio grčki izvor makedonske reči *lera*, za koji se zalaže Tahovski, *Grčki zborovi vo makedonskiot naroden govor*, Skopje, 1951, str. 23, bilo bi veoma teško objasniti odsustvo glagola *oljeriti* u drugim crnogorskim govorima.

republike sa primorskim oblastima i trgovanja sa gradovima na severu Albanije koji su joj u srednjem veku pripadali. I na kraju izraz *gabonjam*, koji, kako napred pomenusmo, nahodimo u crnogorskom govoru Plava i Gusinja, javlja se prvo u arbanaškim gegijskim govorima, odakle prelazi u govor crnogorskih muslimana Plava i Gusinja, zatim u govor Vasojevića i dalje.

14. Reč *krȅt*, u frazeologiji: *krȅt je oslabio, krȅt je popustio* u crnogorski govor Plava i Gusinja došla je, u to nema sumnje, iz susednih arbanaških govora. Izraz se javlja i u srpskim kosovsko-metohijskim govorima o čemu obaveštava Gl. Elezović u svome *Rečniku kosovsko-metohiskog dijalekta: krȅt* i *krȅjt, Mi smo krȅjt pobrkali* (Peć); *Krȅjt se dobrȁvila* (Priština); *Bili smo blizu krȅt; Da mu izvadi krȅt korȅnje.* Izgleda da izraz nije dospeo u druge govore srpskohrvatskog područja, jer ga ne donose leksikografski priručnici.

Od arbanaških rečnika nalazimo ga kod Rosija: *interamente, affatto* „krejt", „bytyn", „tungji"; u Kristoforidijevom *Rečniku* takođe ga srećemo: *krejt*, s napomenom da je area njegove upotrebe Tetovo i Debar. Za njegovu upotrebu u Skadarskoj oblasti obaveštava Baškimijev *Rečnik* (1908).

Pada u oči oblik *kret* umesto običnijeg *krejt*, kako se ta reč javlja u arbanaškom, delom i u srpskim kosovsko-metohijskim govorima. Verovatno je da se u crnogorskim i srpskim govorima čuva davnašnja forma, iz koje je nastao skorašnji oblik *krejt*.

Ako se za poreklo ove reči može poći od jednoga arhetipa sa monoftongom, onda to u neku ruku potvrđuje oblik *kret* u crnogorskom govoru Plava i Gusinja, delom i srpski govor na Kosovu i Metohiji. Što se etimološke provenijencije tiče, albanolozi se zalažu za njegovo indoevropsko poreklo, no izvođenja nisu uvek pouzdana

15. U crnogorskom govoru Plava i Gusinja, među starijima nisu retke sledeće reči: *burnija, nerzija*, čak u frazama: *Na búr i fȍrt. Ne beše imao nimalo nerzije.* Od ova dva izraza u srpskom govoru kosovsko-metohijske pokrajine čuje se *nêrzīja*, u značenju čojstvo: *Ti da imaš nêrzīju, tako ne bi činījo; nikakvu nêrzīju nêma.* (Gl. Elezović, *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta*). U Vuka i u *Rječniku* Jugoslavenske akademije nauka ovu reč ne nalazimo. Reč je bez ikakve sumnje u pomenute govore dospela iz šiptarskih govora. Nahodimo je u starim arbanaškim jezičkim spomenicima: donosi je Bardi u svome latinsko-arbanaškom jeziku (Rim, 1635): *humaniter*

(nierëzisht), na osnovu čega se bez po muke da zaključiti da je u to vreme izraz *njerëzī* upotrebljavan u ondašnjim arbanaškim govorima. Izraz *njerëzi* odnosno *njerzi* danas je veoma mnogo rasprostranjen sa obiljem značenja: 1. mnoštvo ljudi; ljudstvo, svet; 2. uljudno, ljudski se prema nekome ponašati; ljudsko ponašanje, čovečnost; plemenitost, vrlina, časnost, čojstvo.

Ako bismo hteli da zadovoljimo našu radoznalost u pogledu etimološkog porekla dveju reči o kojima ovde raspravljamo, onda moramo istaknuti činjenicu da nijedan albanolog-etimolog nije nijednom prilikom posumnjao u arbanašku indigenost njihovu. Najubedljiviju etimologiju za *burrë* dao je zadnjih godina E. Çabej (*Studime rreth etimologjisë së gjuhës shqipe* I, Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, 1960/4). Dva naša naroda imaju identična shvatanja na hrabrost i vrlinu, koji se pripisuju jedino muškarcu, otuda se i jezička sredstva kojima se ti pojmovi izražavaju podudaraju: *čȏvjek, čȏjk* nastavkom – *stvo* za abstracta sagrađeno je *čojstvo*, kao što je i u arbanaškom od *njer* načinjeno *njer(ë)zi*. Pouzdano je da se ovde ne radi o međusobnom uticaju srpsko-arbanaškog jezika, već se radi o identičnoj patrijarhalnoj koncepciji, upor. i u latinskom *vir* (čovek, muž) i *virtus* (vrlina), koje je izvedeno sufiksom – *tus* za nomina abstracta.

16. O reči *purilj* u značenju *praziluk, prȃs*, lat. *porrum*, u rečnicima ne vidimo nikakvo obaveštenje. U Vuka nahodimo jedino *purjan* (za Podgoricu) u značenju *kaa prȃs*, Art Lauch, lat. *allii genus*. U arbanaškim jezičkim priručnicima nalazimo taj izraz u obliku *purrî-ni* (Rosi, 1866), kod Kristoforidija stoji *purî-ni* (za Skadar i Kroju), dok za Berat donosi formu: *puri-u*, množ. *purinj*. Baškimi donosi o tome obaveštenje: *purrîi-ni*, množ. *purrîi-t*, a Vajgand u Elbasanu je zapisao *purî-ni*.

Posle ovih podataka da ukažemo na to da se izraz *purilj* u crnogorskom govoru Plava i Gusinja ne podudara u potpunosti sa oblikom koji se javlja u arbanaškim govorima: *purî-ni, purrî-ni* sa značenjem *prȃs, praziluk*. Ako hoćemo da potražimo poreklo obaju oblika mislim da ne možemo zaobići latinsku reč *porrum, porrium* i *porrina* (A. Walde, *Lat. etymologisches Wörterbuch*), ital. *porro*, no s druge strane latinski, odnosno italijanski oblik, fonetski ne bi mogao da objasni crnogorski *purilj*, jer latinski oblik, glasi *porrina* (kod Katona).

Crnogorski oblik predstavlja još veću teškoću, jer ako bi mu arbanaški bio osnova, onda bi se očekivalo *purin*, a ne *purilj*.

Za objašnjenje crnogorskog *purilj* vidimo dve mogućnosti: prva je u tome da je *purilj* nastalo od arbanaškog *purri+ni* putem disimilacije, a druga se sastoji u tome što pretpostavljamo da je *purilj* nastalo ukrštavanjem *porrum+allium*, kao što je to slučaj sa prazilukom: *praz+luk*. Nije bez osnova i mišljenje da je *lj* u *purilj* moglo nastati pod uticajem jezičkog osećanja da se rečima sa završnim vokalom dodaje likvida *lj* odnosno *l*, kao što je to slučaj upravo u govoru o kojemu ovde raspravljamo, kao u reči *rešô+l=rešol*, koju sam čuo i zabeležio među predstavnicima navedenog govora. Bila bi to treća mogućnost.

17. *Rekoh tako na gönd* odnosno *rekoh gönd tana* čuje se veoma često u govoru, naročito među starijim svetom plavskih Crnogoraca. Reč nije zabeležena ni u jednom od slovenskih jezika, što znači da je nema u slovenskom svetu.

Izraz je prvi upotrebio, kako je to utvrdio E. Çabej (Buletin 1962/2), Bogdani (II, 76, 19; 122; 159, 20): *E duel kishet pa ndonji gand* (e uscì dalla chiesa senza veruna offesa); *Possi ari ndë furrë, pa ndonji gand* (Come l'oro nel forno, senza macchia). Ovaj izraz upotrebljavan je i sa značenjem: „nedostatak", „mana"; „uvreda", „povreda", „ozleda", kao priloška oznaka znači – „nehotice", „nehotično", tako u frazi: *E ndesha gand*, *U vra gand* „Sretoh ga slučajno", „udari se nehotično", i kao glagol *Gandova dorën* „Ozledih, povredih ruku", dakle: „razdražiti", „ogorčati", „ozlojediti", „razljutiti", i u prenosnom smislu – „uvrediti nekoga".

U pronalaženju izvora našega izraza bilo je mnogo pokušaja i lutanja; nama se čini da je Çabej zadnjih godina konačno došao do pravog porekla ove reči, naime on je utvrdio da ona nije stara i izvodi je iz participa *ganë* odnosno *nganë*, kako stoji kod Buzuka od glagola *ngas*, a *d* u našoj reči *gond* pripisuje se fonetskom dodatku okluziva *d*, kao što je to slučaj uglavnom u rečima sa krajnjim *n* odnosno *m* koje razvijaju jedno *d* odnosno *b*: *sen+d=send*, *ku, kun, kund; krim+b=krimb, krymb; rrêm+b=rrêmb* iz latinskog *ramus*.

Iz ovog što je dosad rečeno, proizilazi bez dvoumljenja da je reč *gond* u plavsko-gusinjski govor došla iz govora susednih Šiptara.

18. *Nije kápäc sama da ga zaradi.* U ovoj frazi koja nije retka u govoru plavskih i gusinjskih Crnogoraca imamo reč *kápäc*, koja

neće biti slovenskog porekla, a nije ni arbanaške provenijencije. A njen smisao je *„sposoban"*, *„kadar"*, dakle: *„nije sposobna, kadra, nije u stanju da ga sama zaradi"*.

Po našem mišljenju reč je zasigurno mletačka, upor. italijansko *non è capace di...* sa pomerenim akcentom na drugo *a* od početka. U crnogorskim govorima nahodimo ne mali broj reči mletačkog izvora, kao što je *pljat* za „tanjir", koji susrećemo i u srpskim govorima na Kosovu i Metohiji (Elezović, *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta*, II, Beograd, 1935).

19. *Nijêsu mi ruke sungulate, ja ću učinȅt to säma* (ruke mi nisu oduzete, učiniću, obaviću to sama).

Reč ne donosi nijedan od postojećih leksikografskih priručnika slovenskih jezika, doduše Elezović daje obaveštenje o upotrebi izraza *Cungāj*, naziva mesta kod sela Brusnika, na Kosovu, i dovodi u vezu sa arb. *cung* = „panj", „krlja", (Elezović, *Rečnik*).

Izraz koji je prodro u crnogorski govor plavskih i gusinjskih muslimana javlja se u arbanaškom još kod Budija (XVII) i Bardija (1635) u obliku *sung*, koji će, po svemu sudeći, biti davnašnja forma u značenju *„sadnica"*, *„čokot"*. I kasniji priručnici donose taj izraz u stom značenju: Rosi (1866) *cung* = „vite"; Baškimi: *sung* i *cung*. Najnoviji rečnik arbanaškog jezika, Fjalor i gjuhës shqipe za reč *cung* daje ova značenja: 1. „deo stabla koji ostaje kada se ono oseče", „panj", „krlja". Pored *cung* odnosno *sung* u ovome jeziku nahodimo od imenice izvedene glagole *cungoj* ali i *cungulloj* od *cungull* u smislu koji imaju *cung* i *cungoj* (podrezati grančice biljke, zatim odseći nekome nogu ili ruku), a *cung* i *cungull* javljaju se u smislu „sakat", „hrom", „bogaljast".

Sungulāt, koje je u pomenuti crnogorski govor došlo preko šiptarskih govora, čuva stariju formu, a ono krajnje — *t* znak je za prilog vremena prošlog (participa), kao što je na primer *dat, upoznat*, pored *dan, znan*, itd.

20. *Šarati drva*, kaže se u govoru plavskih i gusinjskih Crnogoraca u smislu *„testerati drva"*. U Vuka nema toga izraza; Elezovićev *Rečnik* donosi *šâra* i *šâra* u značenju *testera*: presȇći mi ovu šticu sas tu *šâru*.

Reč je u ovaj crnogorski govor uzeta iz govora obližnjih Šiptara koji žive pokraj Plava i Gusinja. Ona ne spada, kao što je u nauci poznato, u indigeni leksički fond arbanaškog jezika, već je

pozajmica iz latinskog: *serra*, arb. *sharrë* u smislu „testera", i od imenice načinjen glagol *sharroj* = *„testeram"*; ono u prenosnom smislu znači „propadati", „propasti", „srušiti se", „posrnuti".

21. U ovim govorima često se čuje fraza *takäm paša — hal madjupi* — a to se kaže za onoga čiji su zahtevi kao u paše, a mogućnosti kao u Ciganina, tj. za čoveka, odnosno domaćina kuće koji poseduje svu potrebnu opremu, npr. za redovno kuvanje kafe ili čaja, ali je, s druge strane, inače siromašan. Navedena fraza poznata je u svim arbanaškim govorima, *takëm pashe, hall magjupi*. Ja mislim da se ne može poreći arbanaški uticaj na rečenu frazu u crnogorskom govoru plavskih muslimana, čak je i arbanaški ablativ primljen u reči *magjupi* (hall magjupi), kojemu u srpskohrvatskom odgovara genitiv *madjupa*, ako bi se ova reč upotrebljavala, tj. Cigana odnosno Ciganina. Kod reči *paša* očekivali bismo genitiv (paše), međutim tamo je nastala zabuna, tako da je ostala u nominativu.

22. *Krenîše se ona s tîjem što je učinjela, koja je mîlet krenîše se ona s tîjem što je učinjela* u značenju *ponosi se ona time što je učinila.*

Ovu reč ne donose postojeći leksikografski priručnici srpskohrvatskog jezika, a nije poznata ni drugim slovenskim jezicima. Što se arbanaškog tiče, nije sigurno da li je taj izraz upotrebljavan u najstarijim arbanaškim jezičkim spomenicima. Srećemo ga u Rosijevom Vocabolario italiano — epirotico (1866): *superbia, orgoglio* = = *mallshtia, krenia, madhshtia* (ponos, dika, oholost). Malo je čudno što ga nema Kristoforidijev *Rečnik* (1904), doduše tamo nahodimo jedino reč *krenajë* (gornji, prednji deo nekog mesta), a Baškimijev *Rečnik* donosi tu reč sa puno izvedenica: *krenia* „ponos", „oholost", „dika", *krenajë* = la parte superiore della testa, *krenar, e* = superbo, altiero; dalje imamo glagol *krenohem* „ponosim se", „dičim se"; *krenari* isto što i *kreni*. Smatramo da ne treba dokazivati da reč *kreni* sa svim njenim izvedenicama ima osnovu u izrazu *krye, kren* (glava, početak, pročelje, glavno mesto; osnova; grlo stoke; poglavar, prvak). Očito je da se pojam ponosa, oholosti izvodi u svim jezicima iz izrazâ koji znače nešto veliko, visoko: od *madh* sa sufiksom — *shti* dobijeno je *madhështi*; *kren* + *i* dalo je *kreni*; u latinskom od *super* + + *bia* imamo *superbia*; za srpskohrvatski izraz *ponos* nismo sigurni da li je njegova osnova *nôs* sa prefiksom *po*, ili to *nôs* ima drugo značenje. Izraz *kreniše se* koje smo utvrdili u crnogorskom govoru plavskog i gusinjskog življa preuzet je iz arbanaškog govora susednih Šiptara.

23. *Popi ga na pïk me zor* = popi ga na jedvite jade, — izraz je koji se u dlaku poklapa s arbanaškom frazom *e piu me pik t'zorit*, iz koje je u frazu plavsko-gusinjskog govora uzet njen poslednji sastavni deo: *pik me zor.*

24. *To ti je ljùm ti sokaku, vaj ti konaku*, kaže se za nekoga koji ne mari za kuću, dakle za onoga koji ne vodi računa o svojoj kući, o svome imetku, a to se u potpunosti prekriva sa arbanaškom frazom: *Lum sokaku, mjer konaku.* U ovoj frazeologiji deo reči je arbanaškog porekla, i, što je interesantnije, u padežu koji iziskuje arbanaški jezik: *sokaku — konaku.*

25. *Sät je valja tome poslu* = taj posao je u punom jeku. Arbanasi kažu: *Tash âsht vala e kësaj pune, vala e të korrunave, vala e provimeve,* što znači „sad je taj posao u punom jeku", „žetva je u punom jeku", „ispiti su u punom jeku".

Ovaj crnogorski izraz je bez svake sumnje preuzet iz arbanaškog, čak je i sama reč *valja* u toj frazi zadržana.

26. *Udari ga vapa* = udari ga para. U Vukovom *Rječniku* nahodimo jedino kao toponim Vápa (voda u Staroj Srbiji, blizu Sjenice) koji se bez ikakve sumnje dovodi u vezu s arbanaškim izrazom *vapë-a* (žega, vrućina). Ovaj izraz je u pomenute jezike došao iz starotalijanskog; za arbanaški imamo potvrdu kod Vajganda, Wörterbuch, Leipzig, 1914. Leksikografski priručnici srpskohrvatskog jezika donose apelativ *vapno,* koji se sreće jedino u zapadnom srpskohrvatskom jezičkom području, u značenju „kreč", kojemu u Crnoj Gori odgovara *vâr*, od toga načinjen glagol *vorosati* (kreč, krečiti). *Vapa* će ipak imati osnovu u obližnjim šiptarskim govorima kod Plava i Gusinja.

27. *Ako nekoga hoćeš da uklješ, rekni mu tu rït mendja.* I ova arbanaška fraza vrlo često se čuje u crnogorskom govoru plavskih i gusinjskih muslimana. Ona je tipičan izraz u Arbanasa, a u srpskom znači kada se neko zanosi, kada neko uobrazi, kada nekoga opijaju uspesi: arb. *t'u rritë mendja = uobrazio* (dabogd

28. *Brumbulāk* — „kamen veliki"; „čovek neotesan"; *stvari idu brumbulasto* (stvari idu šašavo) — (usmeno saopštenje Hasana Mekuja, predavača Filozofskog fakulteta u Prištini). Reč je u upotrebi u crnogorskom govoru plavskog i gusinjskog življa. Izraz ne donose leksikografski priručnici srpskohrvatskog jezika, dok je arbanaški rečnici beleže, ali se ona značenjski ne podudara sa našim izrazom

koji nahodimo u jeziku plavskog i gusinjskog stanovništva. Baškimi ima *brumullak* u značenju *palla, tondo* (lopta, kugla, okrugli predmet, tanjir) i *brumullake* (kuršum; gruda snega; tane, zrno). Reč je zabeležio nešto ranije u skadarskoj oblasti, odnosno na području Malesije Frančesko Rosi, koji je donosi u svome *Rečniku*, 1866. godine sa identičnim značenjima koja taj izraz ima u Baškimijevom *Rečniku*.

Iako pravo značenje naše reči nismo potvrdili u postojećim arbanaškim leksikografskim priručnicima, smatramo da su joj ona ipak približna, s toga u pogledu njene arbanaške provenijencije nemamo nikakvu rezervu.

29. *Ti tražiš ku je, he beljaj, on traži ku je, he beljaj* znači – kad neko traži priliku da zametne kavgu, kad neko čini sve da izazove svađu. U ovoj frazi reči *ku je* su, bez svake sumnje, arbanaškog porekla. Iako je u drugim prilikama u srpskohrvatskim govorima, a u književnom jeziku bez izuzetka, fraza: *ta, đe* (gde) *si, brate, kume, sine*, itd., u standardnoj upotrebi, ipak je arbanaško *ku je* u pomenutoj frazeologiji odmenilo domaće *đe si* (gde si), verovatno zbog učestalosti i prisnosti šiptarskog *ku je* u govoru plavsko-gusinjskog življa.

30. *Nôću da mi hujnă* (neću da mi je jogunasto). Ovde je upotrebljen glagol *hujnati* od *huja*, čiji izvor treba tražiti u turskom, u koji je dospeo iz persijskog *chui* (narav, priroda, običaj; rđava navika). Da li je ova reč u govor plavsko-gusinjskog stanovništva došla posredno preko šiptarskog ili obrnuto, teško je reći.

31. *Hïp na konja, ždrip säs konja* doslovno znači *čas ga jaše, čas ga sjaše*, još tačnije: *jaši konja, sjaši konja*. (Kaže se za nekoga koji je stalno na putu). Reči *hip — ždrip*, koje se i u tom jeziku upotrebljavaju u smislu „uzjahanje", odnosno „sjahanje konja", stoga se ne može osporiti prelaz ovih reči u govor plavskog i gusinjskog življa iz šiptarskih govora.

32. *Pita Iso za ovoga, onoga, deri pita za...* (Pita Iso za ovoga, onoga, čak pita...), gde je *deri* čist arbanački predlog koji se u tome jeziku javlja u različnim oblicima; u toskijskom ga nahodimo u obliku *gjer* (djer), dok je u gegijskim govorima najčešća forma *deri*, zatim *teri, tej*, dok *nderi* nalazimo u najstarijim arbanaškim jezičkim spomenicima, Buzuka i njegovih sledbenika.

Majerovu etimologiju da poreklo arbanaške prepozicije treba tražiti u slovenskoj *deri*, Jokl, Studien zur albanesischen Etymologie

und Wortbildung, Wien, 1911, s pravom odbacuje, prvenstveno zbog fonetskih prepreka na koje nailazi izvođenje toskijskog oblika *gjer*

33. *Uh, ćućava ja*, arb. *uh, qyqja unë* (uh, jadna ja), kako se to očigledno vidi, *ćućava* je nastalo od *qyqja*, što u arbanaškom znači „kukavica", zatim u prenosnom smislu — „jadnica", „jadna", „plašljiva". Oblik *ćućava* se lako može objasniti jako se zna da arbanaški glas *-y* (ü) ne postoji u srpskohrvatskim govorima u kojima se reflektuje u njemu najbliže *-u*, a *-va* je pridevski nastavak, kao u *ćor, ćorava*. U Elezovićevom *Rečniku* zapisano je *ćuća, ćuće* — „jadnica": *Šta činî ona mòja ćûća? Rečnik* zatim donosi *ćućâjka, e*, kao i *ćûča: Onâ moja ćućâjka nije se ni dȉgla.* — *Ćućân, a* (jadnik, nesrećnik, bednik): *Što ne ulëgneš u sòbu, ćućane moj, tu ćeš da se smrzneš!*

Kako se to očito vidi, reč ima šiptarski izvor i u značenju se potpuno podudara sa smislom koji ta reč ima u arbanaškim govorima.

34. *Šȕto je bez njega, što mi je šȕto bez njega* (što mi je neobično, prazno bez njega). Vuk ga ne beleži u svome *Rječniku;* Elezović tu reč donosi u sledećim oblicima i značenjima: *šȕt-a, -o* (koji nema rogova): *šȕta* köza, figurativno ima smisao „luckast": Nemoj da bȉdneš *šȕt*, no slȕšaj što ti kazȕjem. — On mi *šȕt* vidi po mälo. Ovaj izraz nalazimo i kod Broz-Ivekovića: *šȕt, a* (ovca ili koza bez rogova). Reč je poznata i u drugim slovenskim i neslovenskim jezicima: bug. *šut* novogr. *siutos*, rum. *ciut*, češk. *šuta koza*, polj. *szuty*, ukr. *šuta*, mađ. *csuta.*

Reč je isto tako poznata i u arbanaškom jeziku: *shyt, i, shytë-a: dele shytë* (dele pa brina), *dhi shytë*, (dhi pa brina), *dash shyt* (dash pa brina), *shtambë shyte* (shtambë që u ka thyem qafa a vegja, Kristoforidi, Fjalori, 1904); Baškimi: *shyt, e* (senza corna, dicesi d'animali), metaf. „incompleto", „privo". *Fjalor* i *gjuhës shqipe* donosi *shyt, shytë, shyte* i *shut, shute* u značenju „bez rogova"; „tup"; „manjkav", „nepotpun", „krnj".

Kao što se vidi, ovaj izraz je u upotrebi kako u slovenskom svetu, tako i u arbanaškom jeziku. Što se njegovog izvora tiče, mišljenja naučnika su podeljena; zadnjih godina kao da preovladava shvatanje da je reč arbanaške provenijencije, i da su je vlaški pastiri, zajedno sa jednim brojem izraza iz pastirske terminologije, preneli u većinu slovenskih i neslovenskih jezika, E. Çabej, *Hyrje në historinë e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1960, str. 82. Sličnu sudbinu imala je, pored ostalih, i arbanaška reč *vatër, votër* — „ognjište", koju su pastiri

predali mnogim slovenskim i neslovenskim jezicima na Balkanu i Istočnoj Evropi.

Izraz *teša, tešu* (nameštaj, pokućanstvo); *Ima li teše mnogo? Kaka mu je teša? — Ima ljepe teše,* — veoma je čest u govoru plavskih i gusinjskih Crnogoraca.

Reč je zapisao i doneo u svome *Rečniku* G. Elezović: *teše,* sr. z. množina; u značenju: „haljine", „stvari", „kućne stvari" — *De zbuftaste te teše?* — Drugojače *teše.* — Ne ostavlja se *teše.* — Nabuftali punu sobu *teše.* — Ovaj izraz ne nahodimo ni kod Vuka, ni u *Rječniku* Broz-Ivekovića.

Što se arbanaškog tiče, reč je rasprostranjena u svim njegovim govorima, ali ne bismo mogli da odredimo vreme njene pojave u ovome jeziku; u svakom slučaju naša reč, u to nemamo razloga da sumnjamo, pripada izvornom leksičkom blagu arbanaškog jezika.

Nažalost, nama nije pošlo za rukom da utvrdimo upotrebu toga izraza u arbanaškim jezičkim spomenicima XVI—XVIII veka. Reč nahodimo u Rosijevom *Rečniku* (1866): masserizia, arnese di casa = *tesh* (pokućstvo); izraz donosi kasnije u svome *Rečniku* Kristoforidi (1904): *teshe-a,* pl. *tesha-të,* smatrajući ga sinonimom imenica *plaçkë* odnosno *rraqe, rraqja*; o njemu zatim daje obaveštenje Baškimijev *Rečnik* (Skadar, 1908) i beleži sledeće oblike: *teshë-i* (m), pl. *teshë-t* (uomo vile e da nulla), *teshë-a* (f), pl. *tesha-t* (cosa, mobile, masserizia di casa, qualunque cosa minuta). Za južnogegijski nalazimo obaveštenje u Vajgandovom *Rečniku* (Leipzig, 1914): *tesh-a* „Kleinigkeit" Gerät, Hausrat; i na kraju reč objašnjava najnoviji rečnik arbanaškog jezika: *tesh-i* (m) „kukavica", „podao čovek"; „bršljan", kao pridev: „nevaljao", „zao", „bezvredan", „beznačajan".

Genuinost ove reči nije nikada dovedena u sumnju, dakle ovaj izraz je iskonski u arbanaškom jeziku koji se, bez svake sumnje dovodi u vezu sa staroind. *taṣṭi* „odsečen", grč. *tekton* — „teslar".

Reč *šûrek* u frazama: postelja je natopljena *šûrkom;* bäzdi na *šûrek*; uh, što je ova voda vruća ka *šûrek;* ne nahodimo u priručnicima južnoslovenskih jezika, i po svoj prilici ona je nepoznata u slovenskom svetu.

Izraz spada u opšti fond arbanaškog jezičkog blaga koji Bardi donosi u svome *Rečniku* (1635); da li se javlja pre njega, kod Buzuka i njegovih sledbenika, nije nam poznato, ali smo skloni da verujemo

da onda za taj pojam druge reči nije bilo u arbanaškom jeziku. I Rosi ju je zabeležio u svome *Rečniku*: urina, orina = shurr (shurrë), urinare, pisciare = „me shurr", „me derdhun ujn", „me permierr" (përmjerrë), zatim je spominje Kristoforidi (1904): *shurrë*, a, *bâj shurrënë, bëj shurrënë(t), përmier*, posle njega reč prenosi Baškimi shurrë, a, pl. shurra-t = orina (мокраћа).

Др ДАНИЛО БАРЈАКТАРЕВИЋ

ШУДИКОВСКИ НАТПИС

1923/24. године Душан Вуксан открио је врло интересантан натпис на рушевинама манастира Шудикове на Лиму код данашњег Ивангрaда, а указао је на њега 1925. године у Ловћенском одјеку I, стр. 46—51 (под називом *„Шудикова један извештај")*. Неколико година касније (1930. г.) Пера Ј. Поповић дао је опис камена са натписима и цртеже тих натписа под називом *„Шаре на квадеру у манастиру Шудикови код Берана"* (в. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. X, св. II).

Вуксан је саопштио да је приликом откопавања рушевина старог манастира наишао на камен „с неким чудним натписима и шарама", а Поповић га је назвао „неразумљиве шаре у камену". Ниједан од њих није покушао да одгонетне те шаре, те су се у томе, рекло би се, сложили, али су се и разишли у понечем другом. Наиме, Вуксан је претпоставио да камен са шарама није донесен са некога другог места, зато што је био много велики и да је служио „некад за какву трпезу". Поповић је био другог мишљења, тј. да је камен „израђен донет однекуд и узидан у ову грађевину" и по његову мишљењу за тачност тога „сведочи то што су горње шаре биле узидане, јер је преко њега изидан био тај зид који дели цркву од припрате" (в. Прилози X, II, 233). Поповић чак не верује „да су ове шаре наша слова" па их због тога и објављује. На основу ове констатације могло би се закључити да Поповић није много знао како о нашим старим словима тако ни о комбинацијама које су се могле добити употребом ових истих слова (старих). Вуксанов став у овом случају био је умерен, а тиме и симпатичан.

Истовремено са откривањем камена „са чудним шарама" Вуксан је нашао и два гробна натписа о којима је писао Вл. Ћо-

ровић (в. Јужносл. филолог V, стр. 197—198). По његову мишљењу ти натписи су неједнаки по старости. Наиме, за један је рекао ,,могао би припадати XV веку", а други да је „китњастији од првог и несумњиво млађи".

Ови натписи нису директно везани, нити значајни, за разрешење оног што је написано на камену облика квадра (0,95× ×0,89×0,55), о чему, у ствари, ни Вуксан, ни Поповић нису ништа значајно рекли. Но, и поред такве ситуације мора се истаћи да има низ елемената који чине целину, па се ни гробни натписи не могу мимоићи као ни саопштење Д. Вуксана да је приликом откопавања рушевина манастира Шудикове наишао на очувана слова на малтеру, за која тврди да су била слична словима у Ђ. Ступовима код Берана—Ивангорада. По моме мишљењу, ово је веома значајан детаљ јер повезује судбину ова два манастира. На основу тога може се претпоставити да је манастир Шудикова поникао у доба Немањића као и Ђ. Ступови или да је негде касније живописан када и Ђ. Ступови. Овај други момент упућује нас на закључак да је манастир Шудикова страдао и пре 1738. г. као што су и други неки манастири страдали по неколико пута и обнављани. На основу ове чињенице сматрам да је Вуксан у праву када претпоставља да овај камен са „чудним шарама" није ниоткуд донесен, али не зато што је био велики, него зато што је после неког рушења манастира Шудикове нађен на његову згаришту и приликом обнове узидан у зид између цркве и припрате, иначе је до тог рушења, свакако, стајао испод иконе богородичине или на улазу у манастир. Приликом обнове није се знало шта значи оно што је написано на камену, а то је и сасвим могућно јер су стари житељи манастира били поубијани и растерани од Турака. Тако је обнављањем манастира потонуло у заборав и оно што су значиле ове шаре на камену.

По неким подацима, иако кратким, види се да је манастир Шудикова био истакнут преписивачки центар у лимском крају (в. Љ. Стојановић, *Записи* бр. 704, 823, 915), а њему су и књиге прилагане (в. Љ. Ст., *Ib.* бр. 494, 763, 2686). Престиж овог манастира над другима у горњем току реке Лима, чак и над Ђ. Ступовима, може се утврдити баш на основу ових података. То је, свакако, сметало Турцима и зато су га потпуно разорили 1738. г., што се види из записа бр. 2745 (в. Љ. Ст. ib.):

„Тожде лето бист плененије по васеленеј, изгоре Шудикова, месеца октомр. от битија. З.С.М. *S.*, а от рождаства по плти бога слова. А.Ѱ.Л.И. у Доволи".

После овог разарања манастир Шудикова предат је забораву из два разлога:

прво, у тим бурним временима изменио се састав становништва овог краја; ново становништво није много знало о овом манастиру и није се интересовало његовим обнављањем, тим пре што је и само било у тешком положају;

друго, положај манастира био је јако незгодан: налазио се поред главног лимског друма; укљештен између реке Лима и стеновите планине Тифрана није имао никаква изгледа на одбрану и није било никаква смисла обнављати га. Ти моменти учинили су да се препусти забораву и опусти.

II

1958. г. Шудиковски натпис поново је скренуо пажњу на себе. Како је саопштено у „Борби" (15. VII 1958) др И. Пудић констатовао је да ове шаре у Шудикови личе на руне. Ово је изазвало живо интересовање у иванградском крају, јер би то био први траг тог писма на јужнословенском земљишту. Као Полимљанин нисам могао остати равнодушан према свему овом, утолико пре што ме јако интересују старине, а нарочито графика старих споменика, због тога сам поново обишао овај споменик и прегледао све што се могло видети о овом старом манастиру па приступио обради овог проблема. Колико је тачна претпоставка др И. Пудића (према писању „Борбе") видеће се из даљих закључака.

Да ли је горња констатација др И. Пудића, или нешто друго, што мени није познато, подстакло Ђ. Сп. Радојичића да пише о натпису у Шудикови, то не знам. Констатујем чињеницу да је уважени научник Ђ. Сп. Радојичић изнео неколико значајних момената који олакшавају рад на овом проблему. Но, ипак, морам споменути да је узимање цртежа из друге руке учинило да промакне грешка те је ова група знакова објављена превртнуто (в. Питања књижевности и језика IV и V, св. А, стр. 190—195, Сарајево 1959. г.). Да се ови знаци не могу посматрати друкчије него како сам их написао, доказ је то што тачка може бити само изнад неког другог знака као и титла изнад оног знака који личи на знак за глас т.

Правилно посматрање камена са натписима веома је значајно због тога ћемо утврдити: ова група знакова налази се

на горњој страни квадра ; а на бочним његовим странама налазе се: на западној страни ; на северној страни ; на источној страни ; на јужној страни (са три удубљења означена кружићима и спљоштеним кругом).

Из цртежа које је објавио Поповић види се да је он неправилно посматрао камен са натписима због тога се његов распоред не слаже са правим стањем. Пре свега код њега постоје само четири натписа (в. Прилози, X, II сл. 5, сл. 6, сл. 7 и сл. 8). Међутим, на камену има пет натписа, тј. на свим бочним странама и горњој основи. Када је Поповић посматрао камен са натписима, камен није лежао на страни без натписа него на страни са натписом (то је западна страна). Сем тога Поповић је изнео да су шаре „плитко и без оштрих ивица урезане" што није тачно. Напротив, шаре су веома дубоко и широко урезане, што се може видети из приложених снимака натписа са горње основе и северне стране.

III

Необичан изглед ових шара Шудиковског натписа збунио је и Вуксана и Поповића, као и неке касније његове посматраче, те су застали пред њим као пред магичним каменом. Досетљиви калуђер постигао је оно што је желео. Додуше, смелији корак учинио је др И. Пудић (према саопштењу „Борбе") указавши на пут ка рунама да би се дошло до неког конкретнијег закључка, а цело питање детаљније је продискутовао Ђ. Сп. Радојичић и на крају закључио да су шудиковски знаци „по свој прилици ‚резе' за гатање" као „у Бугарској и као ‚словаши' на везовима". Овим је Радојичић одбацио сваку претпоставку да су шудиковски знаци старе руне или „прабугарско писмо", јер, како он каже, не може се прихватити претпоставка о употреби „прабугарског писма" у доба када су код „Македонских и Бугарских Словена" постојала „два словенска писма, глагољица и ћирилица" (в. Питања књижевности и језика IV и V, св. А стр. 194). Ја се слажем са ставом Радојичића у овом погледу, али, по мом мишљењу, питање Шудиковског натписа овим није решено због то-

га што овај низ на̂тпи̏са̄ представља комбинацију у којој, бесумње, имамо низ знакова са фонетском вредношћу, а можда и још нешто, тј. знакова за бележење нечега другог. Био бих склон да прихватим мишљење Ђ. Радојичића о знацима „за гатање" само уколико се тиче на́тписа на источној и јужној страни кад ме не би колебао један детаљ. Наиме, сматрам да ова два натписа нису довршена, а на овај закључак наводи ме то што на рушевинама манастира Шудикове постоји још један камен облика квадра, мало мањи од овог са натписима. Претпостављам да су оба ова камена истовремено донесена из неког оближњег мајдана с намером да се на њима нешто испише. На једном је то учињено, али, верујем, не у потпуности, а на другом није ништа ни почето, јер су то спречили неки крупни догађаји. Због тога је, по мом мишљењу, онај остао чист, без икаквих шара, али као једини сведок који прича о намерама оних који су га донели као и о трагедији која је задесила овај манастир пре него је остварено оно што је замишљено.

Знаци натписа на горњој основи квадра и његовој северној (па и западној) страни не дају основа за претпоставку да су то знаци за гатање као на „словашима". Сличност коју констатује Радојичић између „словаша" и знакова у Шудикови не представља убедљив доказ да су ови знаци „резе" за гатање, тим пре што између шудиковских знакова и скандинавских руна има исто тако сличности, нпр. ови овдашњи знаци ᛉ, ᚴ веома су слични знацима за глас *к* како у старијем тако и млађем типу скандинавских руна по Вимеру, а то је и код М. Т. Арнкила и Стрелицког (в. И. В. Ягичъ, *Графика у Славянъ*, Энциклопедія славянской филологіи, Выпускъ 3). Има сличности и код неких других шара, али то не може објашњавати Шудиковски натпис. Конкретно, нема места претпоставци о употреби руна на овом подручју, јер њихови носиоци, бар колико се досад зна, у овим крајевима нису били у могућности да оставе такав траг. Историјска наука би то досад утврдила и Радојичић би сигурно на то указао као на значајан момент. С обзиром на те чињенице, мишљење Ђ. Радојичића је потпуно прихватљиво. Уосталом, како каже др М. Павловић, руне нису ништа друго него „првобитни потези грчких слова, какве су Готи још на Криму примили из грчких црноморских колонија" (в. др М. Павловић, *Увод у науку о језику*, 220—221, Београд 1959. г.). *Полазећи одатле, може се рећи као сасвим основано да су овде грчка слова могла знатно*

лакше добити посебну стилизацију и самим тим се приближити рунама, али то нам никако не даје основа да такве знаке назовемо рунама.

IV

Шудиковски натпис, по мом мишљењу, представља мешавину посебно стилизованих грчких слова (што чини сличност са рунама у извесним моментима) и ћириличких слова сложених у такве комбинације да то представља изванредну слику довитљивости неког калуђера (свакако Грка) који је дуго слагао елементе или био нарочито спретан у томе док је искомбиновао оно што је написано на овом камену.

Покушавајући на више начина да објасним оне натписе које сматрам да представљају нешто довршено, утврдио сам да треба поћи од момента који указује на светитеља коме је овај манастир посвећен и то је, сматрам, био правилан пут. Досетљиви калуђер успео је својим комбинацијама да то напише, а да у исто време изгледа и као загонетка. То потврђује још један детаљ. Наиме, у једном запису који се тиче овог манастира има низ знакова који представљају тајни начин писања:

ЄЗ ЛНТМЪ Ѿ НА ЗЦАГЬ ВЕНЗОІА ЗДѠВ (в. Љ. Стојановић, *Записи* бр. 7110) — чије решење сада не износим. С обзиром на ово, изгледа, да је писање оваквим комбинацијама и тајним писмом била одлика овог манастира, што је и сасвим могућно јер је у њему, као преписивачком центру, било ученијих калуђера.

Разлагањем натписа који се налази на горњој основи камена-квадра (в. прилог бр. 1) добије се овај низ знакова:

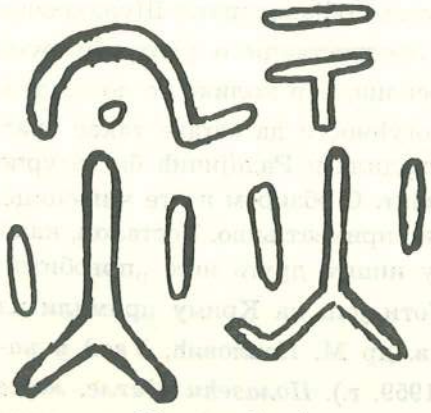

Прилог бр. 1

СІЈ ЈАКІ ІСТІ ЛІК=
СІЈ ЈАКІ ІСТІ (СВЕТИ)
ЛІК

У овој групи знакова само знак ⌊ представља посебно стилизован знак за глас *к*. Других тешкоћа нема, сем што су знаци веома мудро сложени и остављају загонетан утисак на посматрача, те је о целој ком-

бинацији требало дуже размишљати и пронаћи у њој посебне елементе. Правац кретања за разрешење показивали су знаци за гласове *С*, *J* и *Т*.

Натпис који се налази на северној страни квадра (в. прилог бр. 2) треба анализирати као три дела, тј. знак треба разгледати у два маха: прво овај знак ( ) садржи ове елементе: х р а м а; друго, посебном анализом он даје ове гласове: б о г о р о д —; трећи део натписа, као целине, чине знаци , што све скупа даје б о г о р о д и ц е, а са првом анализом: х р а м а б о г о р о д и ц е.

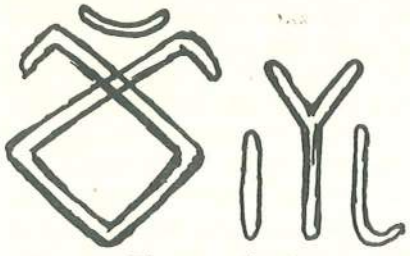

Прилог бр. 2

Посебно истичем да знак садржи елементе двеју речи и пажљивим посматрањем са разних страна откривају се сва она слова која чине реч х р а м а и део речи богородице — б о г о р о д — чему је састављач натписа додао знаке . Знак не представља никакву тешкоћу јер се јавља неколико пута, а знак је посебно стилизовано ћириличко *ц*. Овај знак личи на рунско *е*, али нема попречне цртице и својом лулицом окренуто је на десну страну, што значи да је посебно стилизовани знак за глас *е*, и својствен, можда, само овом натпису.

Према томе, натписи са прилога бр. 1 и 2 са горње основе и северне стране квадра значе: *С и ј ј а к и и с в е т и л и к х р а м а б о г о р о д и ц е.*

Натпис на западној страни могао би бити нека спона између ова два натписа чије је решење изнесено, али сада се не располаже никаквим елементима који би омогућили да се говори о неком утврђеном реду и вези међу натписима, јер када би се то знало, вероватно би се могло доћи до решења свих нат-

писа, ако они представљају целину. Будући да нема таквих елемената, морало се поћи од оног што натписи пружају и што је дало конкретне закључке. За остале натписе сматрам да су недовршени. На ову претпоставку упућују и она три удубљења на јужном натпису (јужна страна квадра). Сматрам да је то требало да буде завршни натпис у овој серији, односно последњи за писање, и удубљења на њему представљају нешто тек обележено, започето. Не може се претпоставити да су ова удубљења сама по себи настала у камену или да су постојала пре обраде овог камена, јер ништа слично нема на овом камену са натписима нити на оном другом без натписа.

Овај мој прилог ипак не представља потпуно решење Шудиковског натписа, али ја се надам да ће истрајним радом неко успети да одгонетне и ове шаре које ја сада нисам објаснио.

LATIF MULAKU

NGA TOPONOMASTIKA E KOSOVËS

Toponimet: SHALË, BAJGORË, BRECË, VLLAHI

1. Ky asht punimi i parë, dhe vetëm i pjesshëm, për toponomastikën e kësaj treve, të quejtun *Shalë* ose *Shala e Bajgorës*. Meqenëse kjo krahinë me këtë emën njihet relativisht vonë, po i japim këtu disa shënime të shkurta për te, të cilat shënime sado pak kanë të bajnë me toponimet në fjalë. *Shala*, ose *Shala e Bajgorës* në përgjithësi asht nji trevë malore, e cila gjindet në pjesën veriore të Kosovës, me fjalë të tjera në pjesën jugore të Kopaonikut. Shtrihet në verilindje të Mitrovicës së Kosovës. Në pjesën jugperëndimore të *Shalës (së Bajgorës)* asht miniera e njoftun Trepça. Në të vërtetë *Shalë (e Bajgorës)* quhet ajo krahinë malore, ku shtrihen ma se 40 katunde, në të cilat tash përgjithësisht jeton fisi shqiptar *Shalë*, kjo trevë herë-herë quhet *Shalë*, e herë-herë për t'u dallue prej toponimeve të tjera po me këtë emën, e sidomos prej *Shalës* në Shqipninë Veriore, quhet *Shala e Bajgorës*. Edhe unë të tekstin e matutjeshëm për ta dallue këtë *Shalë* prej të tjeravet, e sidomos prej asaj të Shqipnisë Veriore, do ta përdor formën *Shala e Bajgorës*.

Duhet theksue se toponomastika e këtushme asht e përzieme, domethanë disa emna të vendeve janë të nji gjuhe, disa të tjerë të nji gjuhe tjetër, e disa te përbamë nga elemente të të dy gjuhëvet, fakt ky që provon të vërtetën se në këto anë ka banue sa kohë nji popull, sa kohë nji tjetër, e herë-herë dy a ma shum popuj së bashku. Me këtë rast dëshiroj me përmendë se P. Skoku shum herë në studimet e tij toponomastike ka pohue dhe vërtetue se randësi të posaçme për linguistikën ballkanike kanë toponimet e kryqzueme, toponimet e visevet në të cilat janë ba dyndje e shtektime popujsh, ose ata kanë jetue në simbiozë.[1] Shumica e toponimevet të *Shalës së Bajgorës* janë me origjinë sllave, nji numër i vogël janë me origjinë shqipe; më anën tjetër mund të haset edhe ndonji toponim i kryqzuem sllavo-shqiptar, ose sllavo-vllah. Edhe toponimet që po i shqyrtojmë ma poshtë janë kryesisht të këtilla.

[1] Shih, pos tjerash, në *Rad Akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 272 Zgb. 1948.

SHALË-A

2. Me emnin *Shalë* (simbas shqiptimit të këtyne viseve *Shāl — Shála)* në popull njihet ajo krahinë malore që i përfshin ma se 40 katunde në verilindje të Mitrovicës së Kosovës, dmth. përafërsisht në veri të vetë fushës së Kosovës. Mirëpo, më anën tjetër, kjo krahinë nuk asht quejtë me këtë toponim në kohën e Serbisë mesjetare; prandej asht gja me randësi me gjetë kohën kur asht çfaqë ky toponim si emën i krahinës në fjalë. *Shala* më duket se asht nji ndër toponimet që pak a shum janë interesante jo vetëm për gjuhësinë shqiptare po edhe për ate serbe, përveç tjerash, për arsye se kjo krahinë (e cila dikur ishte thuejse në zemër të shtetit të Sërbisë, të shtetit të Rashkës) quhet *Shalë* ose *Shala e Bajgorës* si prej Shqiptarësh ashtu edhe prej Serbësh.

Para se me ba fjalë për toponimin *Shala e Bajgorës* duhet me i krye dy punë: a) me folë për etimologjinë e fjalës *shalë* dhe b) për toponimin *Shalë-a,* që tregon nji krahinë në Shqipninë veriore. Le të më lejohet, pra, kjo ecuni pune.

3. Sa i përket prejardhjes, do thanë se fjala shqipe *shalë-a* asht me origjinë latine, nga fjala: *sella.* Në pikëpamje semantike kjo gja nuk paraqet kurrfarë vështirësije, sepse disa kuptime të fjalës latine *sella (»karrigë, shkamb, shalë«)* përkojnë e disa të tjera afrojnë me kuptimet e fjalës shqipe *shalë.* Semantikisht asht e spjegueshme që kuptimet e dyta të jenë zgjanim i të paravet. Gjithashtu në pikëpamje fonetike reflektimi i fjalës latine *sella* me fjalën shqipe *shalë-a* nuk asht i paspjegueshëm, kur dihet se *e-së* së disa fjalëve latine gjuha shqipe i ka dalë përpara me *a,* si p. sh. latinisht: *serra* shqip *sharrë-a,* lat. *certa* shq. *qartë (i, e, të qartë),* lat. *cerrus* shq. *qarr-i*[2]. etj.

4. Në gjuhën e sotme shqipe fjala shalë i ka këto kuptime kryesore: 1. *vegël prej lëkure që zakonisht i vihet kalit në shpinë për t'u ulë mbi te kur udhtojmë* (serbokroatisht *»sedlo«); 2. toka mashkullore, jopjellore* (për këtë kuptim përdoret edhe derivati i kësaj fjale *»shalsinë-a«); 3. ana e mbrendshme e kofshës; 4. krahinë në Shqipninë veriore,* (dhe siç thamë) *krahinë në Kosovë*[3]*; 5. emën i nji fisi shqiptar; 6. patronim shum i përhapun* etj.[4]

Pa dyshim kuptimi primar i fjalës *shalë* asht ai që u shënue me numrin 1. (kuptimi fjalës lat. *sella* dhe i asaj serbokroate *sedlo).* Nga ky kuptim do të ketë dalë ai i dyti *(»tokë jopjellore a posive, vend shkambor«),* dhe kjo si duket në bazë të cilësivet të ngjashme te *shalës* si vegël prej lëkure dhe të *tokës jopjellore (të shalsinës): shala* (lëkura e shalës) e *thatë, xhveshun* dhe *pa qime;* gjitha-

[2] Për këtë etimologji të disave nga këto fjalë khs: Pekmezi, *Grammatik der abanesischen Sprache,* Wien 1908. f. 27 dhe E. Çabej, *Fonetika historike e gjuhës shqipe,* Tiranë 1960 f. 64.

[3] Toponimi *Shalë* shënon edhe vende të tjera, si *Shala e Pukës, Shala e Velizhës (e Vogël?)* etj.

[4] Për kuptimet: 1. 2. 3. shih: *Fjalori i gjuhës shqipe,* Tiranë 1954.

shtu edhe *toka jopjellore* a pasive asht *e thatë, e xhveshun* dhe *pa druj e pa bimë.*

5. Për prejardhjen e toponimit *Shalë*, simbas mendjes sime, janë dy mundësi a mënyra:

a) Toponimi *Shalë*, si emën i nji krahine në Shqipninë veriore[5], ka gjasë të ketë dalë nga kuptimi primar i kësaj fjale (nga kuptimi i veglës prej lëkure); due me thanë vendi mund ta ketë marrë emnin *Shalë* simbas konfiguracionit të tij, që e ka në formë të *shalës së kalit*, si vegël lëkure. Në bazë të ngjashmenisë së formavet të të dy objektevet: të formës *së shalës së kalit* dhe të formës *së vendit* ka fillue me u përdorë e njajta fjalë për të dy objektet. Paralelizma të këtilla hasim pothuejse kudo në toponomastikën shqiptare; p. sh. *Qafa e Prushit* »vend në Malsi të Gjakovës«, *Qafa e Radohinës* »vend në Shalën e Shqipnisë veriore«, *Qafa e Gradinës* »vend në jug të Shalës së Bajgorës« etj. Që të tri toponimet quhen *Qafa* simbas konfiguracionit t'atyne vendeve — simbas ngjashmenisë së formës së tyne me formën *e qafës* së frymorëvet. Gjithkështu nji kodër afër katundit Studime (Vuçitërn) quhet *Samarica*, simbas *formës së samarit* që e ka; nji kodër pranë katundit Bajgorë (Shalë) quhet *Kungullar*, simbas *formës* që e ka *si kungulli* etj. Për ma tepër, paralelizma të këtilla hasim edhe në toponomastikën serbokroate, krahaso p. sh. *Sedlari* »katund në Hercegovinë[6], nga fjala *sedlo (»shalë«)*, dhe *Sedllare* nji tjetër »katund në Drenicë« (Simbas kumtimit të prof. Idriz Ajeti) etj. Këta shembuj si edhe shum të tjerë që nuk i përmendëm këtu e provojnë hipotezën se toponimi *Shalë* ka dalë prej fjalës *shalë* (»vegel lëkure që i vihet kalit në shpinë«) simbas konfiguracionit. Unë ma shum anoj për këtë prejardhje, sesa për prejardhjen e dytë, për të cilën do të flasim këtu ma poshtë;

b) *Shala* si toponim i caktuem mund të ketë ardhë nga kuptimi sekundar i kësaj fjale — nga kuptimi *i tokës jopjellore* a *pasive, i tokës shkambore.* Kështuqë krahina në Shqipninë veriore, e cila e mban emnin *Shalë* (e nga e cila kanë dalë ma vonë topo-

[5] Toponimi *Shalë* ma së pari mund ta ketë pasë vetëm kuptimin e nji katundi a të nji kështjelle, ose të pesë-gjashtë katundeve; sido qoftë, gjithsesi toponimi në fjalë ma parë e ka emnue nji vend apo nji krahinë ma të vogël nga krahina, të cilën e emnon tash. Ma vonë, kohë mbas kohe, gjatë rrjedhës së motevet toponimi *Shalë* ka kapë edhe vende, katunde e male të tjera të reja rreth e për qark. Do të jetë bâ nji zgjanim a përhapje kuptimi hapësinor, ashtu siç asht ba zgjanimi i kuptimit të toponimevet: *Këlmend, Kastrat, Shkrel* etj. Emni *Këlmend »Clementiana«* më 1353 shënonte vetëm »nji kështjellë mbi udhën Shkodër — Prizren« (M. Šufflay, *Serbët dhe Shqiptarët*, Tiranë 1926 f. 87) e tash emni *Këlmend shënon nji krahinë* të hapët në *Malsinë e Madhe* (Shqipni); emni *Shkrel* më 1416, simbas Kadastrës së Shkodrës (shih Starine ,XIV Zagreb 1882 f. 36) shënonte vetëm nji katund në veri të Shkodrës, e sot shënon edhe katund edhe krahinë në veri të Shkodrës; gjithashtu emni *Kastrat* më 1416, simbas Kadastrës së naltshënueme, tregonte vetëm nji katund në veri të Shkodrës, e sot (siç dihet) shënon nji krahinë të madhe në Malsi të Madhe në veri të Shkodrës, etj.

[6] Istoriski institut NR. Crne Gore, *Imenik geografskih naziva srednjovekovne Zete*, Titograd 1959 (ma tutje: *Imenik g. n.*).

nimet e tjera) mund ta ketë marrë këtë emën për shkak se kjo trevë *asht pasive* me *tokë jopjellore* dhe *shkambore*. Që *Shala* në Shqipninë veriore asht përgjithësisht *»vendi ma i rreptë«* dhe *»shkambor«* asht e dijtun.[7]

Nëqoftëse asht e drejtë njana nga këto dy prejardhje të toponimit *Shalë*, atëherë na thomi se kemi të bâjmë me të konkretizuemit e kuptimit të përgjithshëm në kuptim të përveçëm të fjalës *shalë*, fenomen ky gjuhësor (semantik) i njoftun edhe në gjuhë të tjera.

6. Ma nalt shënuem se fjala *shalë* tregon edhe nji *fis* shqiptar, i cili kompaktësisht jeton në *Shale të* Shqipnisë verore dhe në *Shalë të Bajgorës* (Kosovë). Mandej, përkatësit e këtij fisi, sikurse dihet, janë mjaft të përhapun nëpër teritore të ndryshme në Shqipni dhe në Jugosllavi. Nuk asht pa randësi me shtue këtu se qysh në vitin 1818 Vuk Karaxhiçi në *Fjalorin* e tij shkruen se *Shala* asht nji *fis* shqiptar.[8] Neve na intereson me e spjegue mënyrën e zgjanimit të kuptimit të fjalës *shalë* si emën *fisi*. K. Jireçeku dhe M. Šufflay pohojnë »se fiset e sotme malazeze dhe shqiptare, fillimi i të cilavet asht prej të XIV-it qindvjet, kanë dalë prej katundevet të mëdhaja barijsh«.[9] Ma tutje po në këtë vepër (f. 87) ky autor thot se fisi *Kastrat* e ka »embrionin afër rrënojevet të *Kastrës romake«*... »emni i *Klementinvet (Këlmendëvet)* del prej kështjellit byzantin *Clementiana*, që përmend Prokopi mbi udhën romake Shkodër-Prizren ... *Clementi de Spasso (1353)«*. Duhet shtue se emni *Kastrat* përmendet në Kadastrën e Shkodrës me 1416 vetëm si emën katundi, e ma vonë edhe si emën krahine në veri të Shkodrës,[10] e mirëfilli dihet që sot fjala *Kastrat* tregon, pos tjerash, nji *fis* kryesisht në Malsi të Madhe (Shqipni), po edhe nëpër vende të tjera. Gjithashtu fjala *Kuq*, *që* sot asht fis i përhapun, përmendet më 1416 si emën katundi,[11] e ma vonë më 1435 si emën krahine në veri të Shkodrës.[12] Në vitin 1416, sikurse u tha ma sipër, përmendet *Shkreli* vetëm si emën katundi, e tash *Shkreli* asht *krahinë* dhe *fis*. Siç do të shohim ma vonë, më 1462 *Shala* dhe *Shoshi* përmenden si emna qytetzash e kështjellash, e tash siç dihet, *Shala* dhe *Shoshi* shënojnë edhe *krahina* edhe *fise*. Kështu ka mundësi të jetë zgjanue kuptimi i toponimit *Shalë* edhe n'emën *fisi* me të njajtin *emën*. Me gjasë Shala si emën *fisi* u çfaq pak ma vonë se sa emnat e fisevet: *Këlmend, Shkrel, Kastrat, Kuq*, etj. Në lidhje me lindjen e disa fiseve shqiptare në veprën »HISTORIA E SHQIPËRISË I, Tiranë 1959 f. 349 thuhet që gjatë shekullit

[7] A. Gashi, *Gjeografija e Shqipnisë*, Tiranë 1933 f. 5; F. B. Nopcsa, *Aus Sala und Klementi*, Sarajevo 1910; L. Mihačević, *Po Albaniji*, Zagreb 1911 f. 23 e 24; B. Palaj e Rr. Gurashi, *Rreth kishës s'abatit e fisit të shalës në Hylli i Dritës* nr. 9—10 e 11—12/1941, etj.

[8] *Srpski Rječnik* od Vuka S. Karadžića, četvrto izdanje, Beograd 1935.

[9] M. Šufflay, *Serbët dhe Shqiptarët*, Tiranë 1926 f. 86.

[10] *Starine, Jugoslovenska Akademija znanosti i umjetnosti*, knjiga XIV u Zagrebu 1882 f. 37 (ma tutje: *Starine XIV)*; dhe *Imenik g. n.* 67.

[11] *Starine*, XIV f. 38.

të XVI e XVII« në disa raste familje të veçanta patriarkale, duke u shtuar dhe duke u ndarë në një numër shtëpish, formuan fise më vehte dhe morën emra të rij *(fisi i Shalës, i Nikajt, i Shoshit,* etj.)« Emni i fisit të ri zakonisht asht emni i vendbanimit.

Nga këto që u tha del se përgjithësisht fiset shqiptare e kanë marrë emnin e vendit (të katundit, të qytetzës, të kështjellës, të lumit, të malit etj.), ku kanë banue kur ka lindë fisi. Prandej, edhe *fisi i Shalës* do ta ketë marrë këtë emën nga toponimi *Shalë*. Kjo asht nji dukuni gjuhësore, e sidomos në gjuhën shqipe, dhe etnografike aq e shpeshtë, sa që s'ka nevojë me u ba fjalë rreth saj.

Deri tash folëm për etimologjinë dhe zgjanimet e kuptimevet të fjalës shalë, prej së cilës kanë dalë toponimet po me këtë emën. Tash po kalojmë në historikun e toponimit *Shalë*.

7. Pa dyshim toponimi *Shalë* ose *Shala e Bajgorës* në Kosovë asht ma i vonshëm se toponimi *Shalë* në Shqipninë veriore, për ma tepër toponimi *i Shalës së Bajgorës* asht importue prej *Shalës së Shqipnisë veriore,* prandej po i lejoj vehtes me u ndalë pak në historikun e toponimit të vjetër e mandej me kalue n'ate të riun.

P. Skoku shkruen se në nji mbishkrim antik ilir në Zetën e Epërme figuron fjala »*Siala*«, si emën njeriu.[13] Se a ka të bajë kjo fjalë me fjalën tonë shqipe *Shalë* tashpërtash asht shum vështirë me pohue nji gja të sigurtë.

Po dalim në Mesjetë. Në listën e katundevet dhe të krahinavet të shënueme në Kadastrën venedikase të Shkodrës të vitit 1416 figuron sa vijon: »*Villa clamada Tusani pizoli soto la Scala*«.[14] Po në këtë dokument përmendet nji banor i katundit *Somezi* (?) me emnin *Gjergj Shalsi* (»*Villa clamada Somesi ... Giergi Salsi*«).[15] Fjala e parë »*Scala*« që aty figuron si toponim mund të jetë *Shala,* megjithse ortografikisht pritej të kishim *Sciala;* mirëpo, dihet mirëfilli se të huejt i kanë shënue me shum pasaktësi dhe larmeni ortografike fjalët shqipe. Madje, vetë emni *Shalë-a* nga relatorët, shkrimtarët dhe udhtaret e huej, tue fillue nga autori i Kadastrës së Shkodrës, nga Biemi-Tivarasi, Gaspari etj. e tue dalë te Mihaçeviçi etj. nuk asht shënue me nji ortografi të njajtë, po të nduernduert e shumfarëshe. Edhe për fjalën e dytë *(Salsi),* që në at dokument figuron si nji patronim, nuk dimë me siguri se a mund të lidhet me toponimin *Shalë,* përveç tjerash, meqenëse nuk kemi shënime të tjera ma të hollësishme; por nji mundësi të këtillë nuk e përjashtojmë.[16]

8. Deri më tash asht mendue se toponimi *Shalë* asht përmendë për herë të parë e me siguri në veprën e Gi. Biemit, priftit italian.

---

[12] *Imenik g. n.* fq. 29 e 74.

[13] *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju,* sveska I (1923) Beograd f. 221 (ma tutje: *Arhiv*).

[14] e [15]. *Starine* XIV f. 51 e 44.

[16] Paralelizma të këtilla, dmth, që nji patronim të jetë edhe emën vendi a fisi, gjejmë mjaft në Kadastër të Shkodrës (më 1416) si edhe tash; khs aty: *Peran Thaçi, Gjon Kryeziu, Stojana Kastrati, Gjon Shkëreli* etj.

Ky autor në veprën e tij mbi Gjergj Kastriotin[17] tregon se Skendrebeu në vitin 1461 shkoi në Pult të Poshtëm për t'i pajtue të bijt e ish-princit të kësaj krahine dhe për të kthye në qetësi (paqë) *Shalën* dhe *Shoshin* (»*città di Sala e di Sasci*«[18]). Po në at vepër gjejmë të shënueme se *Shala* qysh prej vitit 1454 i përkiste princit të Pultit të Poshtëm, P. Shpanit (»P. Spani«).[19] Vërtetë, vepra e Xh. Biemit asht botue në vitin 1542; mirëpo, dihet se kjo vepër asht nji përkthim nga gjuha latine në ate italiane i veprës së Anonimit Tivaras, botue në vitin 1480. Tue i marrë parasysh këto që u thanë, e sidomos shënimet e Kadastrës së Shkodrës, ato të Xh. Biemit e të A. Tivarasit, na lihet me konstatue se *Shala* si emën vendi daton historikisht e me siguri qysh prej shekullit të XV. Mirëpo ky toponim mund të dali edhe para këtij shekulli., por për këtë gja tashpërtash mungojnë dokumentime të atyne kohëve. Sido qoftë, *Shala* si emën vendi ekziston para shqipes literare a të shkrueme. Pra, ka gjasë e mundësi që toponimi *Shalë* të mos ketë lindë e të mos ketë zanë fill në shekullin e XV, dmth. atëherë kur asht shkrue për herë të parë, po të ketë zanë fill ma përpara e ma moti; mirëpo, për shkak të mungesës së dokumentevet asht shum e vështirë me e caktue me siguri kohën e zanafillës së këtij toponimi. Pra, tashpërtash vetëm mund të thomi se ka mundësi që të jetë çfaqë para shekullit XV.

Mbas shek. XV, e sidomos gjatë shekullit të XVII, *Shala* si *toponim krahine* përmendet disa herë. Kështu për shembull në vitin 1637, simbas Kordinjanos, *Shala* përmendet te Orbis Seraphicus »*di Shala*«;[20] ma se 40 vjet ma vonë, më 1671, S. Gaspari, në relacionin e tij të udhtimit nëpër Shqipninë veriore e përmend *Shalën* (»*Sala*«) si famulli të dioçezit të Pultit.[21] Gjithashtu në hartën e njoftun të Coronell-it të vitit 1688 emni *i Shalës* (»*Schala*«) figuron si emën i krahinës së sotme në Shqipni.

9. Edhe në shekullin e XVIII toponimi në fjalë përmendet, p. sh. B. Palaj dhe Rr. Gurashi shkruejnë: »Emzot Vlladani në nji letër në vjetë 1772 e përmend *Shalën*, si tokë ku gjindet Pulti i Madh« (*Hylli i Dritës* 9—10 1941 f. 374). Në shekullin e XIX ka mjaft shënime për *Shalën*, si emën krahine në anën e djathtë të Drinit. Kështu, p. sh. në nji hartë të vitit 1878 figuron për të gjatë të lumit Leshnica (Lumit të Shalës) toponimi *Shala* (shih në: *Hylli i Dritës* 3—5 1941 f. 143)

L. Mihaçeviçi[22] e përshkruen *Shalën* si nji fis të madh dhe nji krahinë malore në rrethinat e Shkodrës. Mandej, për *Shalën* ka shkrue gjanë e gjatë Dr. N. Nopcsa.[23] Edhe të tjerë autorë e përmendin *Shalën* gjatë shek. XVII e XVIII, e sidomos gjatë shek. XIX, si

[17] Gi. Biemi, *Istoria di Giorgio Castrioto*, Brescia 1742 f. 331.
[18] *Hylli i Drtës* nr. 11—12/1941 Shkodër f. 496.
[19] Gi. Valentini, *Il Diritto Delle comunita nella tradizione giuridica albanese* 1956 f. 353.
[20] *Hylli i Dritës* nr. 10/1942 Shkodër f. 248.
[21] *Hylli i Dritës* nr. 9/1930 f. 492.
[22] *Po Albaniji* (od 1883 do 1910), Zagreb 1911 f. 23.
[23] *Aus Šalja unt Klementi*, Sarajevo 1910.

M. Milani, etj. Siç dihet, *Shala* edhe sot asht nji ndër krahinat e mëdha në Shqipninë veriore. Kaq për *Shalën* në Shqipni.

10. Të kalojmë në *Shalën e Bajgorës*, e cila (siç u tha ma sipër) shtrihet në pjesën jugore të malit *Kopaonik*, ose në veri të fushës së Kosovës.

Pa dushim *Shala* ose *Shala e Bajgorës* si emën krahine në pjesën jugore të Kopaonikut ose në verilindje të Mitrovicës së Kosovës asht nji toponim i ri me origjinë shqipe. Ky emën i sotëm ka ardhë prej toponimit të krahinës a prej emnit të fisit të *Shalës në Shqipninë veriore*. Ma mirë me thanë, të parët e Shaljanëvet të kësaj *Shale* kur kanë ardhë prej *Shalës së Shqipnisë* veriore e kanë sjellë me vehte emnin e fisit dhe të krahinës së vet *Shalë* dhe këte si emën fisi e krahine.[24] Kjo asht nji gja e zakonshme dhe e kuptueshme*. Nuk asht e parandësishme me e ndriçue problemin se prej cilës kohë daton emni *Shalë* në Kosovë. Megjithse kjo asht nji çashtje pak a shum e errët, për shkak të mungesës së shënimevet, prap se prap (në bazë të disa shënimeve që kanë të bâjnë me ngjarjet historike dhe etnografike të popullsisë së Kosovës në përgjithësi) shumica e dijetarëvet si J. Cvijiçi[25], A. Popoviçi[26], M. Šufflay[27], A. Urosheviçi[28] e shum të tjerë kanë konstatue se popullsija shqiptare ka nisë me ardhë në viset e Kosovës nga Malsija e Gjakovës, e

[24] Sa i përket traditës popullore përkitazi me lidhjen që ka *Shala e Bajgorës* me ate të Shqipnisë veriore, kam hasë vetëm nja tre-katër pleq të *Shalës së Bajgorës*, si: Bejtë Smakollin kah 70 vjeç nga Rashani, Hajriz Hajdarin kah 65 vjeç nga Barja, Idriz Musën kah 80 vjeç nga Bajgora, të cilët thonë se *Shala* jonë asht ma e re, e *Shala në Shqipni* (»na i thojshim *Shála e Vêndit*«) asht ma e moçme. Të parët tonë kishin pasë ardhë këtu prej Malsisë, veç njiherë kishin pasë ndejtë diku te Peja e te Istogu.

* Në lidhje mé shtektimin e nji emni të fisit a të vendit prej nji vendi në nji tjetër, siç asht rasti i emnit *Shalë*, po i sjellim vetëm dy shembuj tipikë: a) Ka ma se 100 vjet qysh kur quhet *Kastrat* nji katund në Serbi, afër qytetzës Kurshumlija (në verilindje të Kosovës). Sot gjith banorët e këtij katundi janë Serbë; mirëpo, këta vetë thonë se këtë katund e kanë themelue Shqiptarët (e fisit *Kastrat*) para nja 200 vjetësh, të cilët (Kastratasit) u kthyen në Kosovë para nja 80—90 vjetësh. Unë kam hasë në Llap (Kosovë) njerëz, të cilët e vërtetojnë këtë të thanë fjalë për fjalë. Për *Kastratin* e Serbisë nuk do thanë ma shum se këte: këtë toponim e kanë sjellë Shqiptarët *e fisit Kastrat* prej Malsisë së Madhe të Shkodrës mbas dyndjevet të tyne në këto vise. b) Në rrethinat e Gilanit, afër Vitisë, nji katund quhet *Kabash*, mirëpo, siç asht e dijtun, *Kabash* quhet nji katund, si edhe krahinë e vllazni (fis) në rrethinat e Prizrenit (Sharr), pokështu *Kabash* quhet nji katund dhe fis në Dukagjin. *Kabashi i Dukagjinit* përmendet qysh në vitin 1530 (shih: Gi. Valentini, *Il diritto delle comunita nella tradizione giuridica albanese*, 1956 f. 278). Pa dyshim toponimi i ri *Kabash* i Gilanit (Kosova lindore) asht sjellë prej *Kabashit* të Prizrenit, e ky i fundit asht sjellë prej *Kabashit* të Dukagjinit, ose të paktën janë të lidhun në nji formë në pikëpamje të prejardhjes së tyne.

[25] *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije* i *Stare Srbije* knj. III, Beograd 1911 f. 1161 e tutje.

[26] *Godišnjica N. Čupića* XXV (1906) dhe XXVI (1907), Beograd.

[27] *Serbët dhe Shqiptarët*, Tiranë 1926 f. 118.

[28] *Glasnik Etnografskog Instituta SAN* I-III (1953 — 1954 e 1957, Beograd.

Shkodrës, e Prizrenit, e Sharrit etj. qysh prej shekullit të XVII, dmth. menjiherë mbas shpërnguljevet të njoftuna serbe, të parës (1690) dhe të dytës (1739), në veri (sidomos në Vojvodinë), merret vesh se edhe pjesa ma e madhe e të parëvet të Shaljanëvet *të Shalës së Bajgorës* kryesisht në këtë kohë kanë ardhë në këto vise paralelisht me popullsinë tjetër shqiptare të Kosovës.

Nga kjo kuptohet se toponimi *i Shalës së Bajgorës* duhet kërkue mbas kësaj kohe, duhet kërkue kryesisht nëpër burimet e shekujve të XVIII e XIX. Mirëpo, edhe gjatë këtyne shekujve s'ka dokumente as burime sa duhet për këtë krahinë. Kjo mungesë ka disa arsye, po ndër kryesoret asht fakti se kjo krahinë si nji trevë malore dhe blegtorale në përgjithësi asht e shmangët nga rrjeta e komunikacionit, nga fusha dhe qyteti. Për ma tepër, me objekte fetare si me kisha, xhamija etj., ku mund të mbetej ndonji shënim a e dhanë, kjo trevë asht e vorfën. Ato dy kisha ortodokse të kohës mesjetare, si ajo e Mazhiçit dhe e Trepçes, në të cilat mund të gjindej ndonji dokument, me të ardhum të Shqiptarëvet e me të arratisun të Serbëvet u rrëzuen dhe u rrënuen. Dy xhamija të kësaj krahine, ajo e Bares dhe ajo e Vllahisë, janë të reja: janë ndërtue në fillim të shekullit tonë, kështuqë nuk kanë kurrfarë dokumentesh as të dhanash me interes.

11. Mendoj se nuk asht gja e tepërt me përmendë në vija të shkurta këtu për krahinën në shqyrtim disa gjana para shekullit të XVIII. Gjatë shekullit XII, XIII dhe XIV treva që sot quhet *Shala (e Bajgorës)* ka qenë pjesë e shtetit të Rashkës dhe s'ka pasë emën të veçantë, siç e ka sot. Në kohën e mbretit sërb Urosh, pikërisht më 1303, përmendet për herë të parë Trepçja[29], si vendbanim i Serbëvet dhe i Sasëvet. Në gjysmën e parë të shekullit të XIV në dokumentin e mbretit Millutin përmenden disa katunde të kësaj krahine si vendbanime dhe tëbana të Vllehëvet barij dhe të Serbëvet, përndryshe si prona të kishës së Banjskës. Gjatë gjysmës së dytë të shekullit të XIV dhe gjysmës së parë të shek. XV rrethinat e Trepçes (dmth. *Shala* e sotme) të Vuçitërnit si dhe të Drenicës etj. ishin krahina të despotëvet serbë — të Brankoviçëvet. *Shala e Bajgorës* nuk kishte emën të posaçëm. Prej vitit 1456 këtë krahinë me qendrat e saj Trepçen dhe Vuçitërnin, së bashku me to dhe disa të tjera, e pushtuen Turqit përfundimisht.

K. Jireçeku[30] shkruen se malin Kopaonik, nga serb. kopati *(»me mihë, me hapë gropa, me çelë«)*, udhtarët venedikas të shek. XVI e quejshin *»Montagna dell'argento.«* Me këtë toponim përfshihej edhe pjesa e Kopaonikut ku shtrihet *Shala* e sotme. Gjatë sundimit turk të shumtën e herës kjo krahinë administrativisht i përkiste Vuçitërnit.

12. Të kalojmë në shek. e XVIII. Pak ka dokumente të këtij shekulli që flasin për këto anë e ma së paku për *Shalën e Bajgo-*

[29] K. Jireček-J. Radonić, *Istorija Srba* II, Beograd 1952 f. 93.
[30] Po aty f. 10.

rës. Nji ndër burimet ma të randësishme të këtij shekulli që kanë të bâjnë me Kosovën dhe Metohinë asht e ashtuquejtuna Kadastra ose Tefteri i Deviçit (të Drenicës). Këtu hasen sado pak shënime edhe për disa katunde të *Shalës.* Në bazë të këtyne shënimeve të drejtpërdrejta dhe t'atyneve të tërthorta, dmth. për krahina të tjera për-rreth, mund të supozojmë diçka për *Shalën.* Siç dihet, në këtë Kadastër personeli kishtar i Deviçit i ka shënue të gjitha gjanat që ia ka falë kishës populli (zakonisht ortodoksët); kanjiherë hasen edhe shënime për ato gjana që ua ka dhanë hua kisha njerëzvet, zakonisht Serbëvet. Në këtë dokument janë shënue emnat e njerëzvet, katundet, famullitë ortodokse, krahinat, hydronimet etj. Sa i përket *Shalës së Bajgorës,* kjo nuk përmendet si krahinë, si duket për arsye se njerëzit e saj si muslimanë s'kanë pasë marrëdhanie me kishën ortodokse serbe. Mirëpo vetë fakti që numri ma i madh i katundevet të *Shalës* së sotme nuk janë shënue kurrnjiherë në Kadastër dëshmon që këto në shekullin e XVIII banoheshin me popullsi shqiptare muslimane. Katundet që nuk janë përmendë kryesisht janë ato që gjinden në qendër të *Shalës së Bajgorës* dhe që sot kanë vetëm popullsi shqiptare, si: *Bajgora, Bozhlani, Kaçandolli, Kutllovci, Kurillova, Rahova, Reka, Tërstena, Rashani, Gumnishta, Boletini, Trepçja, Mazhiçi, Stantërku, Vidishiçi, Zasella, Cërnusha, Ovçari, Batahiri* etj. Të gjitha katundet për-rreth këtyne, nga të cilat disa sot i përkasin *Shalës,* përmenden si katunde Serbësh, si: *Sllatina, Soçanica, Borçani, Marinca, Breca, Dobratini, Sllakovci, Skoçna, Karaça, Slivovica, Gojbula, Bâjska, Kçiçi, Rudari, Bugariçi, Vllahija, Selaci, Zhazha, Cerâja, Bistrica* etj. Mandej vetë fakti që në Kadastër të Deviçit asnji nga katundet e *Shalës,* që nuk janë shënue, nuk bajshin ma pjesë sikurse ma parë në krahinën *Kopaonik,* as në ate *Vërhovinë* (që asht në veri *të Shalës),* gjithashtu fakti që këto katunde nuk i përkitshin asnji famullije serbe (ortodokse), sikurse i përkitshin katundet për-rreth, të gjitha këto dëshmojnë se qysh atëherë kjo krahinë kish fillue me u nda si nji trevë e tanësishme etnografike prej krahinavet fqinjësore me popullsi serbe: prej *Kopaonikut, Vërhovinës, Llabit, Luginës së Ibrit* etj.; kish fillue me u nda etnografikisht me nji popullsi tjetër (me popullsi shqiptare) dhe njikohësisht me emën të ri *(Shalë-a).* Gojëdhana popullore e kësaj treve përkon në përgjithësi me faktet historike dhe me këto që u thanë ma sipër: Ajo thot se të parët tonë (Shaljanët) kanë ardhë këtu para 200—300 vjetësh, dhe se qysh kur kanë ardhë këtë anë e kanë thirrë *Shalë.* Prandej, edhepse nuk asht hasë ndonji dokument i kësaj kohe, në bazë të shënimeve të tërthorta dokumentare të ngjarjevet historike, të landës gjuhësore dhe, pak a shum, në bazë të gojëdhanavet mund të supozohet se *Shala* si emën vendi dhe fisi në Kosovë ka fillue me u përdorë në popull qysh në shek. e XVIII. Hulumtimet

e matutjeshme të dokumenteve të ndryshme, sidomos t'atyneve turke, mund ta vërtetojnë edhe ma mirë këtë të thanë.

Do përmendë se A. Popoviçi[31] thotë se në hartat austriake të Shtabit të përgjithshëm dhe në hartat tona figuron emni »*Šal*«, si toponim i nji vendi a mali mbrenda teritorit të *Shalës* së sotme (të Kosovës). Unë nuk di se të cilës kohë janë këto harta, veçse kam bindjen se tërthorazi ose drejtazi emni *Šal* i atyne hartave ka të bajë me toponimin e ditëve tona *Shalë*.

13. Me sa di unë, për herë të parë krahina në fjalë del në dritën historike me emnin që e mban sot në vitin 1806. Pos krahinavet të tjera të Kosovës, figuron *Shala* në kangën e njoftun »*Boj na Deligradu*«, shënue nga Vuk Karaxhiçi. Qe disa vargje të kësaj kange në të cilat haset *Shala* si emën vendi dhe fisi në Kosovë:

„Malić — paša stade brati vojsku,
On pokupi svu Prištinu ravnu,
. . . . . .
I svu ŠALJU iznad Mitrovice,
I Drenicu ispod Čičavice."[32]

Po ky autor më 1818 në Fjalorin e tij të njoftun e shënon toponimin *Shalë* me kuptim të nji fisi dhe krahine në Kosovë: »*Šalja, — u Kosovu Arbanasko pleme kao knežina*«.[33] A. Boué[34] shënon se nga rruga Mitrovicë—Zveçan shihen disa katunde shqiptare (të *Shalës*), si Boletini.

14. B. Nushiçi në librin *Kosovo II* (1903) disa herë e përmend *Shalën* me emnin që e ka sot (»*Šalja*«) si emën krahine në veri të Vuçitërnit. A. Urosheviç këtë krahinë e quen *Shala e Vuçitërnit* (»*Vučitrnska Šalja*«) për aryse se gjatë sundimit turk si edhe disa vjet ma vonë *Shala* administrativisht i përkiste këtij qyteti; mirëpo ky autor pohon se populli e quen »*Shala e Bajgores*«.[35] A Popoviçi në revistën e citueme shum herë e përmend *Shalën* po me këtë emën (»*Šalja*«) për kuptimin që e ka sot. Gjithashtu Gl. Elezoviçi[36] e shënon toponimin *Shalë* (»*Šalja*«) si emën të zonës së *Shalës së Bajgorës*.

Nga kjo shihet, pos tjerash, nji gja: nuk asht i vërtetë pohimi i disavet që thonë se toponimi *Shalë* ose *Shala e Bajgorës* nuk asht i njoftun tjetërkund, po vetëm ndër banorët shqiptarë të kësaj treve. Përkundrazi, toponimi në fjalë asht i njoftun qyshkur në mbarë popullsinë e Kosovës e të Metohisë, si edhe në disa teritore

[31] *Godišnjica N. Č.* XXV, Bgd.
[32] V. Karadžić, *Srpske narodne pesme*, knj. IV f. 548.
[33] V. Karadžić, *Srpski Rječnik*, četv. izd. Bgd. 1935.
[34] *Turquie d'Europe* II (1840) f. 373.
[35] *Južni Pregled* 4/1935, Skoplje f. 167.
[36] *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta* sv. II, Beograd 1935.

jashtë këtyne. Madje, edhe në shkencën serbe dhe shqiptare *Shala (e Bajgorës)* si toponim asht mjaft i njoftun.

BAJGORË-A

15. *Bajgorë-a* (simbas shqiptimit të vendit *Bajgōr-a)* asht emni i nji katundi *të Shalës (së Bajgorës),* Ky katund ka vetëm banorë shqiptarë të fisit *Shalë* e të vllaznisë *Pec;* dhe asht ma i madhi e ma i vjetri si fshat shqiptar i krahinës në fjalë. Për këte, dhe për arsye se ky katund gjindet në zemër të *Shalës,* kjo krahinë e ka marrë si fjalë përcaktuese mu emnin e këtij katundi dhe quhet, siç u tha ma sipër, *Shala e Bajgorës.* Sikur të mos ishin shpërngulë banortët e *Bajgorës,* sidomos gjatë 100 vjetëvet të fundit, nga *Bajgora* nëpër katunde dhe qytete tjera, si në katundet e *Shalës:* në Kovaçicë, Starasellë etj.; në katundet e tjera të rrafshit të Kosovës, në Ceceli, Samodrexhë etj.; në qytete, në Mitrovicë, Vuçitërnë, Prishtinë; në Llab etj., *Bajgora* sot do të kishte banorë përafërsisht sa nji qytet i vogël.

Sa i përket vjetërsisë, simbas gjurmimeve tona, emni i këtij katundi asht pak ma i vjetër se emni *i Shalës* si krahinë. Kjo gja asht e spjegueshme: Banorët e ardhun në nji krahinë të re ma parë e emnojnë katundin e tyne, e mandej krahinën si emën apelativ. Unë thom se toponimi *Bajgorë* ka zanë fill ose në mbarim të shek. XVII ose në fillim të shek. XVIII. Vërtet, në dokumente të këtyne kohëvet *Bajgora* nuk përmendet me këtë emën as me ndonji emën tjetër. Kjo si duket për arsye se ky vendbanim malor asht shum larg komunikacionit, qytetit dhe shum larg qendrave kulturore-ekonomike. Nji Gjerman thot se disa katunde në rrethinat e Vuçitërnit dhe të Trepçes ishin popullue me banorë shqiptarë qysh në shek. e XVII.[36a] Pa dyshim, *Bajgora* asht nji ndër ato katunde të kësaj ane që asht popullue ma së pari. Këtë gja e tregojnë pak a shum edhe toponimet dhe oronimet: deri sa oronimet e katundeve të tjera të kësaj zone të shumtën janë me origjinë sllave ato të katundit *Bajgorë* gati qind për qind janë me origjinë shqiptare. Giithashtu gojëdhana popullore e kësaj krahine thot se *Bajgora* asht »katundi ma i moçëm *i Shalës*«, dmth. si katund me banorë shqiptarë. Idriz Musa, plak ma se 80 vjeçar, nga katundi *Bajgorë* për vjetërsinë e këtij katundi, ndër të tjera, thot: »T'pārt na kan thân çi Bajgóra âsht katund shum i moçëm, n'tjerat katune t'Shāls deri vōn kish pas Shkie, e n'Bajgōr kurr s'kish pās«.

Me këtë pohim tërthorazi përkon edhe Kadastra e Deviçit, që asht nji ndër dokumentet ma të pasuna të shek. XVIII për këto anë. Në këtë Kadastër, të cilën e kanë mbajtë priftnit ortodoksë (serbë) të gjitha katundet e këtyne anëve me popullsi serbe janë shënue, mirëpo *Bajgora* si katund me popullsi shqiptare, me të

[36a] *Godišnjica N. Čupića* XXVI (1907), Beograd f.

cilën s'kanë pasë punë priftnit ortodoksë nuk asht shënue fare. Të gjitha këto që u thanë, po sidomos fakti se oronimet e *Bajgorës* janë fjalë shqipe, fakti se në Kadastër të Deviçit nuk figuron ky katund (si famulli serbe e ndonji popi, sikurse përmenden shumca e katundevet të këtyne visevet në dokumentet kishtare serbe) dhe fakti se gojëdhana thot që ky »asht katundi ma i moçëm shqiptar në Shalë« dëshmojnë se katundin *Bajgorë* për herë të parë e kanë themelue Shqiptarët ose në fund të shekullit të XVII ose në fillim të XVIII-it. Katundin, si duket, e themeluen në nji hapësinë të zbrazët, e të lirë, rreth e për qark nji kodre shum të pasun me kullosa e pyje të begatshme.[37] Ky vend iu ka përshtatë ardhësvet, të parëvet të banorëvet të *Bajgorës:* Shaljanët edhe në *Shalë të Shqipnisë veriore* edhe këta në *Shalë të Bajgorës* përgjithësisht mirren me andje me blegtori, pos bujqësisë, e teritori i *Bajgorës* asht edhe sot e kësaj dite vend shum i përshtatshëm për blegtori e pak a shum për bujqësi. Mixha Idriz thot: »Na xhithmón kemi pās çef me xhēt vên për xhâ edhe vên çi âsht larg hyçmit e larg shehrit«. Të gjitha këto kushte i plotësonte katundi *Bajgorë.*

Mbasi u ndalëm bukur gjatë rreth disa përshkrimeve të *Bajgorës,* radha asht që ta spjegojmë toponimin e këtij katundi.

16. Simbas kërkimevet të mija emni *Bajgorë* asht nji kompozitë, ma saktë me thanë nji aglutinim a kryçzim që ka dalë nga fjalët *bajr* dhe *gora.* Fjala e parë bajr asht nji fjalë dialektale shqipe me origjinë turke, dhe e ka kuptimin *e kodrës;* ky orientalizëm asht shtri në toponomastikën shqipe, p. sh. nji kodër e vogël në jug të Mitrovicës së Kosovës quhet *Bajr,* gjithashtu maja e nji kodre në veri të *Bajgorës* quhet *Bajrel* ose *Barel* (nga *bajr+el,* sikurse *cub+el>cubel; buzel, Picel, cungel, bërcel)* etj. kurse fjala *gora* asht me origjinë sllave dhe ka kuptimin: *»naltësi, e naltë«.* Pra, po ta zbërthejshim kuptimin e toponimit të përbamë *Bajgorë* me fjalë thjesht shqipe do të thonte *Kodra e Naltë.* Asht gja interesante se me emnin *Kodra e Naltë* quhet bjeshka ose kodra pranë së cilës shtrihet katundi në fjalë.

Vetë fakti që emnat *Kodra e Naltë* dhe *Bajgorë* përkojnë plotësisht në pikëpamje semantike (kuptimore) tregon nji lidhje të ngushtë midis tyne, ose ma mirë me thanë, nji origjinë të përbashkët të tyne. Pyetjes, pse nuk e mbajtën bjeshka dhe katundi nji emën të përbashkët e të njajtë fonetikisht, duhet me iu përgjegjë kështu, simbas mendimit tim: *dy objekte të ndryshme* natyrore *(bjeshka* dhe *katundi)* asht e nevojshme të i kenë *dy emna të ndryshëm* edhe tingullisht *(Kodra e Naltë* dhe *Bajgorë).* Këtu do të ketë veprue diferencimi tingullor a fonetik. Mirëpo, këtu del edhe nji pyetje: derisa gjuha shqipe as kjo e folme nuk e kanë huazue fjalën serbe

[37] Nji katund afër *Bajgorës* quhet *Staraselle* (serb. *Staro Selo*=»Katund i Vjetër«). Vetë toponimi *Staraselle* në nji mënyrë tregon se ky katund, dikur vetëm me banorë serbë, ka qenë ma i vjetër se *Bajgora,* dmth. që *Bajgora* ishte katund ma i ri, dhe i themeluem në teritorin e *Staraselles.*

gora, si mund të spjegohet përdorimi i saj bashkë me nji fjalë tjetër josllave nga ana e Shqiptarëvet? Si duket banorët e parë shqiptarë të këtij katundi kur kanë ardhë për herë të parë e kanë gjetë këtë toponim sllav si oronim kodre bashkë ose pa ndonji fjalë tjetër sllave. Si emën kodre këtë fjalë e ruejtën edhe ma vonë, por me ndryshim se e transferuen pak nga vendi, dmth. e zbritën nga kodra në katund pranë kodrës, dhe me nji ndryshim tjetër: tue ia pasë parashtue edhe nji fjalë të tyne *(bajr)*. Kryqzimin e dy fjalëve me origjinë të gjuhëvet të ndryshme, siç asht rasti me emnin *Bajgorë* e hasim në toponomastikën shqiptare shpesh, p. sh. nji vend në rrethinat e Korçës quhet *Dobramirë* (sllav. *dobra*=»shq. *mirë«);* nji mal në Drenicë quhet *Mokërmal* (sllav. *mokar »i lagësht«* + shq. *mal)*. Këtë kryqzim fjalësh duhet ta kemi parasysh shum herë kur kërkojmë etimologjinë e shum toponimeve dhe të fjalëvet të ndryshme në gjuhën shqipe.

Sa i përket anës fonetike, zhvillimi fonetik i këtij toponimi përkon me ligjet fonetike të gjuhës shqipe. Së pari, ramja e tingullit *r* nga *bajr* spjegohet kështu: në të folmet shqipe verilindore, në radhën e të cilavet bân pjesë edhe e folmja *e Shalës së Bajgorës*, kur grumbullohen dy-tri dhe tri-katër bashkëtingëllore njana sosh bie së shqiptuemi, pra togu konsonantik — *jrg* — (i emnit *Bajrgorë-a)* u thjeshtue për lehtësim shqiptimi në — *jg* — *(Bajgorë-a)*. Paralelizma të këtilla hasim edhe në fjalët: shqip. *bac(ë)* nga serbokroatishtja *braco*, shq. *Rakinicë* nga serbokr. *Rakitnica* (»katund në Drenicë dhe nji tjetër në Gollak«), Kosova: *përshit* nga shq. e përgjithshme *për rrëshqit;* Shqiptarët *e Shalës së Bajgorës* dhe të mbarë Kosovës qytetzës *Kurshumlija* (që asht me origjinë turke[38]: turq. *kurshumlija* »ndërtesa e mbulueme me plumb«) i thonë *Kushumli-ja*, dmth. e shqiptojnë pa — *r* —; në këtë *Shalë* thuhet *hajsuz* (nga turqishtja — arabishtja *hairsuz;*[39] shqip *Runik* nga sërbishtja *Rudnik*[40], etj.

Edhe reduktimi i a-së së patheksueme fundore të fjalëvet sllave ma parë në gjysmëzanore ë në gjuhën shqipe (në trajtën e pashqueme të emnavet) asht aq i njoftun sa që nuk asht e nevojshme me ba fjalë rreth këtij fenomeni, i cili natyrisht e ka kapë edhe fjalën serbe *gora*, si pjesë të toponimit *Bajgorë*.

Emni *Bajgorë* në literaturë asht i ri; unë s'kam mundë me e gjetë në dokumente ma të vjetra se në ato të mbarimit të shekullit të kaluem dhe të fillimit të shekullit tonë. Arsyeja kryesore, për të cilën nuk asht shënue nga dijetarët dhe udhtarët e relatorët e ndryshëm të kohëvet të moçme, u tha në fillim të këtij referimi. *Bajgora* si emën katundi shënohet në veprën e Nushiçit *(Kosovo I,*

[38] e [39] A. Škaljić, *Turcizmi*, Sarajevo 1957.

[40] Gl. Elezović, *Rečnik kos-met. dijalekta* II, 1935 Beograd.

Novi Sad, 1903) në studimet e A. Popoviçit;[41] ma vonë toponimi *Bajgorë* përmendet në Fjalorin e njoftun të Glisha Elezoviçit; në nji punim të A. Urosheviçit (në *Južni Pregled* ... 4/1935. Skoplje) etj.

BRECË-A

17. Fjala *Brecë-a* (simbas shqiptimit dialektor të vendit *Brēc-Bréca)* asht emën i nji katundi gjithashtu *të Shalës së Bajgorës.*[42] Ky asht katundi ma verior i kësaj treve. Gjithë banorët e tashëm janë Shqiptarë, të fisit *Shalë* e të vllaznisë *Maletë*. Simbas hulumtimeve tona të parët e banorëvet *të Brecës* kanë ardhë përafërsisht para nja 150 vjetësh në këtë katund prej katundeve të tjera *të Shalës së Bajgorës* (si prej *Gumnishtës),* sepse ende i mbajnë *Brecasit* pak a shum marrëdhaniet vllaznore (fisnore) me *Gumnishtasit* dhe me *Kaçandollasit.* Kur kanë ardhë Shqiptarët në këtë katund i kanë gjetë Serbët; këta të fundit dalngadalë janë shpërngulë. Dokumentet tregojnë se deri më 1878. ka pasë Serbë në këtë katund (khs. revistën e citueme ma sipër).

Emni i sotëm *Brecë* (që e përdorin edhe Shqiptarët edhe Serbët) asht nji tjetërsim a ndryshim i emnit serb *Bresce,* simbas ligjevet fonetike të gjuhës shqipe. Na mendojmë se ky emën ka origjinë të gjuhës serbe. Pa dyshim ky toponim ka dalë nga fjala e parme serbe *brest* që do të thotë *»vidh, dru i madh, vishkull«* dhe nga sufiksi sllav-*ce* (që asht shum produktiv për emna vendesh, si: *Brzance, Vilance, Selance, Sllavkovce, Marince, Selce, Preoce, Streoce* etj.). Pra nga *Brest+ce>Bresce.* Semantikisht ky emën i përgjigjet vendit të cilin e shënon, sepse me të vërtetë ky katund ka shum *vidha* e *druj* të mëdhej, madje dikur ka pasë edhe ma shum, simbas gojëdhanës.

Katundi në fjalë në trajtën serbe *Bresce, Bresci* përmendet më 1772 dhe 1789 në Kadastrën e Deviçit.[43] Mirëpo, siç u tha ma sipër, sot as Shqiptarët e këtij katundi e të katundevet për-rreth, as Serbët e katundevet për-rreth këtë katund nuk e quejnë në trajtën e vjetër *Bresce, po Brēc-a,* dmth. pa *s* dhe pa *e*. Do të mundohem me e spjegue këtë ndryshim. Sa kohë që do të kenë banue Serbët në këtë katund ky emën prej tyne asht shqiptue në trajtën e vjetër *Bresce.* Kështu mund të jetë shqiptue ky emën edhe prej Shqiptarësh në vjetët e para të dyndjes së tyne në këtë katund dhe gjatë vjetëve që kanë jetue në simbiozë me Serbët, si banorë vendas. Mirëpo, ma vonë me të shpërngulun të Serbëvet krejtësisht nga ky fshat emni ndryshoi; due me thanë fjala sllave në gojë të Shqipta-

[41] *Gornja Ibarska Dolina* dhe *Vrh Lab* në *Godišnjica N. Čupića,* XXV, XXVI dhe XIX.

[42] Deri më 1878 *Breca* i përkite krahinës *Vërhovina,* që asht në veri *të Shalës* (shih *Godišnjica XIX).*

[43] Gl. Elezović, *Rečnik kos-met. dijalekta* II 1935, Beograd.

rëvet u mvesh me petkun e gjuhës shqipe. Ma parë në pajtim me ligjin fonetik të gjuhës shqipe *-e-*ja fundore e toponimit *Bresce* u reduktue në *-ë (Brescë)*, e ma vonë edhe kjo *-ë* ra së shqiptuemi fare, sikurse tek emnat *Bërzac* nga *Brzance, Selac* nga *Selance, Marinc* nga *Marince* etj. Veçse duhet përmendë që reduktimi i *e*-së në-*ë* dhe mandej ramja e saj fare shkaktoi zgjatjen e zanores parafundore *ē (Brēc)*, ligj ky fonetik që asht i njoftun në gjuhën shqipe, e sidomos në të folmet veriore dhe verilindore të saj.

Përveç këtij ndërrimi fonetik që pësoi fjala serbe në gojën e Shqiptarëvet, kjo pësoi edhe nji ndryshim: dy bashkëtingëlloret *-sc-* të emnit *Bresce* u asimiluen në *-c- (Bresce>Brecë-a)*. Edhe asimilimi i bashkëtingëllorevet ose ramja e nji bashkëtingëllorje kur këto janë dy a ma shum asht nji fenomen që vërtetohet në mbarë shqipen, e sidomos në të folmet verilindore, krahaso shembujt që i dhamë për emnin *Bajgorë* nga *Bajrgora, Bërzac* nga *Brzance, Sllakovc* nga *Sllavkovce, Selac* nga *Seljance* etj., toponime këto nëpër *Shalë* ose afër saj.

Gjuha shqipe s'ka fjalë me togun bashkëtingëllor *sc* (tog këte që e ka pasë toponimi sllav *Bresce);* simbas mendimit tonë, edhe ky asht nji ndër shkaqet që i ndihmoi ramjes së bashkëtingëllores *-s-* pranë *c*-së. Pra toponimi në fjalë ka marrë trajtën e fundit të sotme nga ajo e para origjinale nëpër këto faze: *Bresce>Brescë>>Brēsc>Brēc.*

18. Nji gja tjetër, simbas mendimit tim, mjaft me randësi që ka evoluta e këtij emni asht kjo: me anë të këtij toponimi mund të ndriçohet pak a shum problemi i pëcaktimit të kohës së ardhjes së Shqiptarëvet në këtë katund dhe i shpërnguljes së Serbëvet prej tij. Evoluta e toponimit në fjalë përafërsisht na tregon se gjatë shek. XVIII në këtë katund ka pasë Serbë (e ndoshta edhe nji sasi Shqiptarësh), dhe se mbas vitit 1878 Serbë s'ka pasë, po vetëm Shqiptarë, emni nuk përmendet ma në trajtën e gjuhës serbe. Simbas hulumtimeve tona në lidhje me këto çashtje kemi mbërrijtë në përfundim se deri në vitin e sipërshënuem ky katund asht banue prej Serbëvet e qysh nga ky vit e këndej vetëm prej Shqiptarëvet.

Emni i këtij katundi s'ka të bâjë aspak me fjalën shqipe *brecë-a (»pjesa e briskut pa mill«)* për të cilin flet H. Bariçi në nji numër të revistës *ARHIV za Arbanasku starinu i jezik.*

VLLAHI-JA

19. Me këtë emën quhet nji katund në pjesën jugperëndimore *të Shalës së Bajgorës,* dmth. në afërsitë verilindore të qytetit *Mitrovica e Kosovës.* Gjithë banorët e këtij katundi janë Shqiptarë të fisit *Shalë,* të vllaznisë *Maletë.* Për origjinën e toponimit *Vllahi* mund të dalin dy pyetje: 1) A ka dalë ky toponim nga emni *Vllah* dhe nga sufiksi i gjuhës shqipe *-i (Vllah+i>Vllahí),* simbas

analogjisë së emnavet: *Bullgarí, Greqí, Turqí, Arabí* etj. nga *Bullgar+í, Grek+í,* etj.; 2) apo ka dalë nga emni *Vllah* dhe nga sufiksi sllav *—inja (Vllah+inja>Vllahinja),* sikurse: *Morinja* »mal në Hercegovinë«[44], *Ljubinja* »katund në Hercegovinë«[45], *Dedinja* »katund në *Shalë të Bajgorës* etj.

Nëqoftëse e hetojmë historikun e toponimit të sotëm *Vllahí-ja* do të shohim se ky toponim ka origjinë të dytë, dmth. origjinë sllave. Në të ashtuquejtunën *»Svetostefanska hrisovula«* të mbretit të Serbisë mesjetare, të Millutinit (fillim i shek. XIV), pos katundevet dhe tëbanavet e vendbanimevet të tjera të Serbëvet dhe të Vllehvet (barij), përmendet edhe katundi për të cilin asht fjala në trajtën *Vlahinja („Влахиња-а")*[46], si vendbanim i Vllehvet. Gjithashtu më 1330 ky katund dhe nji tjetër në Metohi, afër Deçanit, përmenden në trajtën e sipërshënueme *Vlahija („Влахиња-а).*[47] Më 1789 në Kadastrën e Deviçit[48] përmendet toponimi në fjalë në trajtën *Vlahinja („Влахиња-а"),* si katund që i përkitte famullisë së popit Radivoj, dmth. si vendbanim krejtësisht ose pjesërisht i Serbëvet.

Nga këto që u shënuen del se emni i këtij katundi ka dalë nga emni *Vllah* me anë të mbrapashtesës *-inja.* Në formën *Vllahinja* ky emën ka ndejtë gjatë kohës së Serbisë mesjetare dhe pjesërisht gjatë kohës së sundimit turk (prej shek. XIV deri në shek. XVIII). Mirëpo, me të ardhun të popullsisë shqiptare në këtë katund gjatë shekullit të XVIII dhe gjatë fillimit të të XIX-it emni me të ramë në gojë të folësvet të nji gjuhe tjetër, të gjuhës shqipe, pësoi ndryshim simbas rregullavet fonetike të nëndialektit shqip të Kosovës. Due me thanë ky emën u thjeshtue në trajtën *Vllahí,* dhe kjo nëpër këto faza: ma parë *-a*-ja e patheksueme fundore u rrudh në *-ë: Vllahinjë,* fenomen ky që asht i njoftun në mbarë gjuhën shqipe, sikurse: serb. *Drenica* shq. *Drenicë,* serb. *Mitrovica* shq. *Mitrovicë* etj. Ma vonë ra edhe kjo *ë* fundore, sikurse ka ra nga të gjitha fjalët shqipe dhe të hueja në dialektin gegë, kështuqë ka mbetë trajta *Vllahīnj.* Duhet theksue se tash u zgjatue *i*-ja, si zavendësim i ramjes së *ë*-së fundore. Mirëfilli dihet se në të folmet shqipe veriore dhe verilindore bashkëtingëllorja *nj* në fund të fjalës u thjeshtue në *j* në të gjitha fjalët shqipe dhe të hueja gjatë shek. XIX, si *brij* nga *brinjë, fëlqij* nga *fëlqinjë, fij* nga *finjë* etj. Ky fenomen fonetik e përfshini edhe toponimin në fjalë dhe kështu u përftue trajta e shkurtueme *Vllahíj.* Së fundi *-j*-ja mbas *-í*-së për shkak të karakterit të saj të afërm që ka me *i*-në bie së shqiptuemi, sikurse ka ra tek fjalët e tipit: *fí* nga *fíj, finjë, brí* nga *brij, brinjë* etj. dhe kështu mbet trajta e sotshme në shqipe, e thjeshtueme *Vllahī.*

Për shkallët: *Vllahinja>Vllahinjë>Vllahinj>Vllahij* s'kemi dokumentime, sepse shqipja e këtyne viseve, po mendoj e *Shalës*

[44] e [45] *Imenik G. N.*
[46] *Godišnjica N. Čupića* XXV (1906) f. 170.
[47] *Imenik G. N.*
[48] Gl. Elezović, *Rečnik kos-met. dijalekta.*

së Bajgorës, asnjiherë nuk asht shkrue para çlirimit. Këto shkallë janë trajta hipotetike që vërtetohen me anë të fenomenevet (inovacionevet) që i kanë pësue fjalët e tipit *Vl̥lahi—Vllahinja* në të folmet shqipe të gegnishtes veriore dhe verilindore.

20. Këto fakte gjuhësore përgjithësisht përkojnë me faktet historike; po përmendim disa sosh: historianët janë të mendimit se në Serbinë mesjetare ka pasë Vlleh, sepse siç shkruen K. Jireçeku »Nema nijedne srpske manastirske povelje XII — XIV, u kojoj ne bi bilo govora o vlaškim pastirima u unutrašnjosti Srbije«.[49] Po aty ky autor shkruen se gjurma të Vllehvet gjejmë shpeshherë edhe në emnat e vendevet. Mandej S. Novakoviçi[50] shkruen se krahina e sotme *Stari Vllah* i ka përfshi, përveç viseve të Moravicës e Novo Varoshit, edhe viset malore që nga Romanija (në lindje të Sarajevës) e Drina deri në Ibër e *Kopaonik.* Vetë fakti që në dokumentin e sipërshënuem të Banjskës mbreti Millutin përmend edhe katunde, tëbana dhe vendbanime të barijvet Vllehë, dhe vetë vendbanimin *Vllahí (Vl̥ahinja),* qartas jep me kuptue se këtë katund e kanë themelue qysh atëherë barijt Vllehë, dhe se prej emnit të tyne ka dalë emni i sotëm *Vllahí.* Edhe e vërteta se nëpër Kopaonikun e sotëm që nga Morava e deri në Kosovë ka emna vendesh ose gërmadhash, që kanë fjalën bazë *Vllah,* tregon se në këto vise kanë banue Vllehët krahaso p. sh. *Vlaška Reka* »nji lum në Kopaonik«, *Vllashka Ravn* »nji rrafshnaltë në Kopaonik[51], *Livadhet e Vllahëve* në *Shalë të Bajgorës* etj.

Svet. Georgijeviçi, tue folë për toponime dhe oronimet me origjinë vllahe, thot ndër të tjera se në gjuhën serbokroate ka shum toponime që kanë hy me anë të Vllehvet romanë. Këso toponimesh dhe oronimesh — vijon ai — ka nëpër Serbi, Mal të Zi, Maqedoni, Shqipni etj. *(Zbornik za filologiju i lingvistiku* I, Novi Sad 1957 f. 150).

21. Nji fakt tjetër: Në vjetët e para të Kadastrës së Deviçit *Vllahija* asht famulli e popit Radivoj, dhe shënohet në trajtën e gj. serbe *Vlahinja,* mirëpo në vjetët e fundit të kësaj kadastre (mbas vitit 1789) nuk përmendet ma *Vllahija* si famulli serbe; që do me thanë se në këto vjet Shqiptarët ose përbajshin shumicën e popullsisë ose tanë popullsinë e *Vllahisë.* Qysh atëherë ma nuk përmendet ky toponim në trajtën e vjetër *Vllahinja.*

Unë kam hasë tri- katër familje në Vuçitërn, qytet në jug *të Shalës së Bajgorës,* të cilat e mbajnë mbiemnin *Vlajić* (siguriSht nga *Vlahić)* dhe *Vlahović.* Këta vetë thonë se të parët e tyne kanë ardhë në Vuçitërn para nja 200 vjetësh nga Trepça e *Vllahija* (e *Shalës së Bajgorës).*

Nga historija asht vërtetue se Shqiptarët e Kosovës, pra edhe këta *të Shalës së Bajgorës,* kanë ardhë në këto vise nga Malsija e Gjakovës, e Shkodrës, e Prizrenit, e Pejës etj. përgjithësisht mbas

[49] *Istorija Srba* II, f. 34.
[50] *Godišnjica N. Čupića* XXXI, (1912) f. 20—22.
[51] Për këto dy toponime shih *Godišnjica N. Č.* XXV (1906) Bgd. f. 177.

shpërnguljevet serbe (1690 e 1739), vetëm se jo menjiherë, po kohë mbas kohe e grupe-grupe ose valë-valë. Në *Vllahí* Shaljanët do të kenë ardhë simbas gjithë gjasavet në gjysmën e dytë të shekullit të XVIII dhe në fillim të shekullit XIX. Edhe A. Popoviçi asht i mendimit se Serbët kanë fillue me u shpërngulë prej katundit *Vllahi* gjatë luftavet austro-turke në shek. XVII e XVIII. Përveç faktevet tjera, për këto shpërngulje Serbësh dhe dyndje Shqiptarësh në *Vllahi* e *Shalë* ai bazohet edhe në këtë të thanë të nji plaku të kohuem të katundit Ostraça në luginën e Ibrit (Serbi):

»Stari Vujadin Prolovič priča ovo: »Pre dvesta godina naši stari došli su iz Vlahinje u Ostraču«.[52]

Nga këto del se emni *Vllahi* asht me origjinë serbe dhe ka dalë nga emni *Vllah* dhe mbrapashtesa sllave *-inja (Vlah+inja> >Vlahinja)* qysh në shek. XIV ose ma parë. Toponimi *Vllahi* si edhe shum toponime të tjera të këtyne anëve na tregojnë nji gja të të kaluemes, e cila ose nuk dihej ose asht harrue. I këtillë asht rasti i emnit *Vllahi,* due me thanë i banimit *të Vllehëvet* në këto anë në kohë të moçme.

22. Siç u pa, emni *Vllahi* asht nji ndër toponimet ma të vjetra *të Shalës së Bajgorës* dhe të Kosovës, asht i vjetër sa asht e vjetër koha *e Vllehëvet* në Serbinë mesjetare. Emni *Vllah* asht nji shenjë e pazhdukshme e bredhjes së nji populli nëper këto anë, popull që qyshkur asht zhdukë (ma mirë me thanë asht asimilue) e harrue në këto anë. Edhe këtu shihet se në ç'masë mund t'i ndihmojë historisë dhe etnologjisë toponomastika, si degë e gjuhësisë.

ЉАТИФ МУЉАКУ

ИЗ ТОПОНОМАСТИКЕ НА КОСОВУ
(SHALË, BAJGORË, BRECË, VLLAHI)

Резиме

У овом раду се објашњава порекло и развитак четири топонима из Бајгорске Шаље (код Косовске Митровице), на Косову.

1. а) Арбанаска реч *shalë* (седло) своје порекло води од латинске речи *sella* (седло). Латинско порекло арб. *shalë* потврђују и следећи примери: лат. *serra* > арб. *sharrë-a* (тестера); лат. *certa* > арб. *qartë* (јасно, сигурно); лат. *cerrus* > арб. *qarr-i* (цер).

б) Аутор је мишљења да је матични географски назив *Shalë* (у Северној Албанији) постао од речи *shalë* у значењу *седло* према конфигурацији односног места. Додуше, не искључује се и друга могућност да је овај топоним постао по особинама краја који обележава, тј. по пасивности, кршевитости и неплодности предела на шта нас наводи друго значење саме речи *shalë*. У вези с тим аутор даје објашњења и поређења из других суседних језика, као што је топоним у српскохрватском језику *Седлари* од *седло*, да именица једног предмета може постати и географски назив,

[52] *Godišnjica N. Č.* XXVI, (1907) f. 188.

затим да географски назив код Арбанаса може постати и име племена или братства, какав је случај са нашим топонимом *Shalë*. Аутор је налазио да у старим изворима назив *Шаља* у Северној Албанији датира још од XV века, а не искључује могућност његова постанка и пре тога.

ц) У овом се раду износи мишљење да је географски назив *Shala*, односно *Shala e Bajgorës* (Бајгорска Шаља) пренет на Косово из истоименог географско-етничког назива у Северној Албанији, и то после XVII в. када су се углавном у ове крајеве доселили Арбанаси племена Шаље. То очито говори о начину преношења географско-етничког назива из једног места у друго. С друге стране, аутор наводи и неколико других паралелних примера преношења географско-етничких назива из једног у друго место, као што су топоними *Kabash* (у Дукађину у Албанији, код Призрена, у околини Гњилана); *Kastrat* (у Великој Малесији, у Албанији, село код Куршумлије у Србији) и др.

На крају свог излагања о топониму *Бајгорске Шаље* аутор наводи податак да се овај назив први пут спомиње 1806. године као географско-етнички назив, а разуме се да је односни назив постојао и пре овог датума.

2. *Bajgorë-a*. На основу лингвистичких закона шиптарског језика и других сличних примера, као и конфигурације самог места, аутор тврди да назив села *Бајгора* у Шаљи код Косовске Митровице потиче из арбанаске посуђенице турског порекла *bayir* (брдо) и српске речи *гора*, тј. *бајр+гора* > *Бајр Гора* > *Бајгора* > *Bajgorë-a*.

3. *Bresë-a*. За назив овог села у Бајгорској Шаљи аутор тврди да је српскохрватског порекла, из *Bresce (брест+це)*. Прелаз српскохрв. *Бресце* у арб. *Bresë* објашњава се фонетским правилима шиптарског језика. Приликом тумачења овог топонима аутор се служио и историјско-етнографским материјалима, а с друге стране на основу лингвистичке грађе њему полази за руком да ближе осветли извесне миграционе промене у овим крајевима.

4. *Vllahí-ja* је назив српскохрватског порекла који је постао од именице *Влах*+наставак *-ића*, а то се повезује са вероватноћом да је ово село у Средњевековној Србији било насеље влашких пастира. На основу фонетских закона северног наречја арбанаског језика српскохрв. облик *Влахића* редукован је у арб. *Vllahí-ja*. Аутор износи податак да се овај географски назив први пут помиње у облику *Влахића* на почетку XIV века у Светостеванској хрисовуљи Краља Милутина, и по томе се може сматрати да је овај топоним од најстаријих географских назива у Бајгорској Шаљи, на Косову.

БОЖИДАР БЕГЕНИШИЋ

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЈЕВТУШЕНКОВЕ ПОЕЗИЈЕ

Дозволимо себи покушај да покажемо шта је код Јевтушенка тачно, а шта вјероватно. Будимо слободни да анализирамо једног савременог совјетског пјесника и кажемо свој суд о ономе чиме је он до сада задужио совјетску књижевност.

Нико нема намјеру да у књижевној критици ставља Јевтушенка изнад Јевтушенка, или Јевтушенка ниже Јевтушенка, него се настоји да се Јевтушенко постави у критици на исту ону висину на којој се налази у књижевности. Зашто би се некоме писала похвала ако је он не заслужује или му се одузимала вриједност ако је он посједује. Дати човјеку оно што му не припада исто је толико неправилно као одузети му нешто на што има право. У нашем случају се нема шта одузети ни додати. Може се само с правом констатовати да је Јевтушенко стекао популарност необичном брзином. Својим новим акордима он потпаљује пажњу и буди интересовање према квалитативно новом поетском елементу, заступљеном у његовим стиховима. Логично је да се старо може мјерити новим критеријумима, али је немогуће ново мјерити старим мјерама. Јевтушенку је сада свега 31 година, али и по ономе што је досад створио може се несумњиво ставити у ред са најбољим совјетским пјесницима. То је пјесник ентузијаста. Код њега се види стваралачки импулс. У томе и јесте његова умјетничка еруптивност.

Поразмислимо о Јевтушенковим стиховима. Чиме то они дјелују на читаоца? Како заголицају осјећања? У чему је њихова снага? Тешко је једном реченицом одговорити на сва три питања. Ипак се може рећи: стихови Евгенија Јевтушенка дјелују као сплет најприснијих и једноставних пјесникових саопштења читаоцу. Пјесник не настоји да буде свечан. Говори просто — често прави каламбур, али свако његово пјесничко остварење представља комбинацију мисли и осјећања. Многе од тих комбинација дјелују као букет лирских мелодија, прожетих мржњом према могућности савременог нуклеарног кошмара. У орбити његових поетских могућности врцају сазвјежђа свих буџица и пљускова узнемирене људске душе, разноврсности боја човјековог духов-

ног живота, његове борбе са разумом и разумне осуде дивље незајажљивости, чији је крајњи резултат самоуништење.

У Јевтушенковој поезији јасно су изгравирани поетски рељефи, који обилују многим узвишицама и косинама на чијим врховима пламти пјесникова мисао. То су канали којима Јевтушенко шаље срдачне поздраве свим људима свијета. Он је превазишао национални егоизам, назвао га прошлошћу и усвојио интернационализам у социјалистичком смислу. У љубави према људима Јевтушенков хумани пјеснички хоризонт широк је до бескраја. Он прелази све националне границе, тежећи да покаже човјекову вриједност, да нагласи како из човјека све извире и у њега се поново слива. За Јевтушенка је човјек, без обзира на националну и расну припадност, Олимп над Олимпом, бог и једини бог. Зато Јевтушенко каже:

„Нека сам рођен плавоок и рус,
На станици Зима, једног љета,
Ја сам Рус али не само Рус,
Моја је мајка сва планета."

(Превод: М. Бошковић, *„Сусрети"*, Бр. 5, 1962. година, стр. 400)

Отуда потичу и његови стихови о Африци, пуни љубави према људима црног континента:

„Гледам на џунгле, на планине,
И с њима осјећам сродство злата,
Ја чујем глас из дивљине,
Мио као глас мојега брата."

(Превод: М. Бошковић, *„Сусрети"*, Бр. 5, 1962. година, стр. 400)

Његова поезија је својина свих људи, јер она осваја и присваја најузвишенија човјекова социјална осјећања проткана снагом интернационализма. „Тајга и савана" говори колико се пјесник солидарише са ослободилачком борбом афричких народа. Обраћање руске тајге афричкој савани:

„Хоће драги твоји синови
За тебе слободу вјечно.
Ја с њима пуна љубави,
Придружујем се, бесконачно.

И у часовима борбе, врела
Идем с њима упоредо,
Ја освјежавам њихова чела,
Прохладним руским снијегом."

(Превод: М. Бошковић, *„Сусрети"*, Бр. 5, 1962. година, стр. 402)

не може а да нас не подстакне на помисао о поштовању пјесника који својом лиром поздравља најузвишенија прегнућа поробљеног народа и осуђује колонијализам као остатак пљачкашких времена: „О проклете земље са тржницама робова". Јевтушенко диже здравицу у част „Застава младих република", које слободно вијоре „Као крила израсла на леђима". Он је толико задовољан у цијелој чистоти своје душе, широк и весео до заноса, зато што

„Гански посланици не плаше се сјенки
Већ слободно у скупштини сједе."

Јевтушенково схватање човјека слично је схватању човјека код Максима Горког. Његов Црнац, кроз ријечи бола и очаја, прича о прошлости своје земље и њеног народа. Одмах затим осјећа се полет у излагању, који слиједи као морални скок душевног задовољства.

„Но већ ропског прогонства ера
Сада је и за моју Африку прошла.

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Ја више не помишљам о прошлости.
Ја сам нови Африканац, зависност ће проћи.
Ја ћу укротити таласе Волти,
И код мене ће у џунглу људи доћи.

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Дижем у ваздух, свуда сијем,
Висину све више достижем.

Све који не вјерују — ја ћу увјерити,
Све који се мијешају — ја ћу одбацити,
Да би ми живјела ти за сузе не знајући,
Не понижавајући се, не молећи,
О моја Африко најродније,
О црна мајко моја!"

(Превод: М. Бошковић, „*Сусрети*", Бр. 5, 1962. година, стр. 401)

Иако Јевтушенков Африканац није заборавио „на корбаче и ожиљке од њих", он је ипак срећан јер се налази на прагу новог доба и зато оптимистички гледа на своју будућност. А писац само расте, расте и радује се слободи коју је извојевао његов Африканац. Код Јевтушенка нема ни нација ни раса. За њега постоје само људи. Он је увијек међу њима и са њима. Са разним људима

и различитим природама, на разним тачкама ширине и дужине; увијек у орбити јединства срца и разума. Час у Сибиру, Москви и Лењинграду, час у Африци и на Средоземљу, а час у Енглеској, на Куби, у Шпанији. Скоро сталан пут. Пут и контакти са разним људима. Сусрети и размишљања. Констатација исправности социолошког тумачења човјека. И све то тако присно дјелује, све је у интернационалном колору. А интернационализам је толико звучна, свечана, узвишена и лијепа ријеч сама по себи да за њен израз у књижевности нису потребни посебни тонови, углађена, префињена боја. То је ријеч која тражи љубав и поштовање од писца, читаоца и тумача књижевности или књижевног критичара. Ако је ово истина у пуном смислу онда морамо да поштујемо Јевтушенкове акорде кроз које избија поздрав социјалистичком интернационализму. Сама социјално-филозофска концепција Јевтушенкових стихова досеже дубоко у социјалистички интернационализам. Зато овакви стихови представљају најелитније мисаоно богатство које се расипа на цијелом широком платну Јевтушенкове социјалне визије. Мисао се код њега развија, завирује у различите углове људске природе. Када би Горки анализирао овај мисаони успон, сигурно би на крају рекао: „Постоји само човјек. Све остало је плод његовог рада". Таква констатација резултира из генетичког развоја Јевтушенковог схватања друштва као целине и човјека као јединке. Пјесниково поштовање људске личности досеже дотле докле досежу границе хуманости и разума. Чак и тамо гдје се састају крај и бескрај једне мисли Јевтушенкова пјесничка нота постаје блиска и драга читаочевој души. Свуда код пјесника провијава вјера у будућност људског разума. Отуда озбиљни читалац и поздравља Јевтушенка, јер Јевтушенко поздравља разум. Чар његове поетске љепоте потпаљује у читаочевој души интересовање за поетске квалитете који се јављају на распону цијеле његове досадашње умјетничке дјелатности. Код Јевтушенка нема стереотипности. Све му је ново: и стил, и стих, и мисао, и закључак. Он гаји изломљеност стиха, али зато постиже мисаоно јединство. Пише како осјећа; брзо и енергично. Не сматра за потребно да стих сувише глади или вјештачки дотерује. Он већ има оформљену своју технику стиха. Његова поезија је природна, животна, сва у боји вечерњег пурпура. Стално се у њој укрштају мисаоност и естетика. То је одјек живе ријечи. Од прозопопеичности ни трага. Она је потпуно одсутна у Јевтушенковом стиху. Може се уочити да Јевтушенко ризикује при писању појединих стихова. Али, та ризичност оправдава себе својом продорношћу и брзином освајања.

Јевтушенкова поезија је жилава и чворновата. Несумњиво, она ће на себи претрпјети огреботине критике. Међутим, ударци критике задржаће се на чворовима, а њено срце остаће нетакнуто, чисто као звијезда у ведрој ноћи. Та поезија ће остати као документат једног времена и једног живота. Зато је она жива и неу-

ништива, свјежа и надахнујућа. Јевтушенко је у замаху пјесничке слободе дао квалитетну поезију. Изгледа да су код њега кључеви од аудиторијума, гдје се чују звуци најсавременије совјетске поезије.

Љубитељи стаљинистичког времена не могу да се сложе са најмлађим поколењем совјетских пјесника: Јевтушенком, Рождественским, Вознесенским, Татјаничевом, Боковом, Ахмадулином и Окуџавом. Стари и старомодни критичари тешко прихватају ново јер су они везани за старе начине писања и коментарисања, за тридесетогодишњи временски распон култа личности, за вријеме јаке политичке коректуре совјетских књижевних достигнућа. Зар се онда може свидјети њима један Јевтушенко који новим пјесничким оружјем громовито минира култ личности, отворено и јавно иступајући против Стаљина и стаљиниста; један Окуџава који своје стихове рецитује уз гитару или Бела Ахмадулина која каже: „гитара није митраљез".

Људско друштво мијења своју духовну, моралну, естетску и социјалну физиономију у прогресивном смислу. Отуда „у животу млади писци не налазе тог стандардног јунака кога им намећу нормативни критичари пошто њега и нема". У том смислу „вертикално поколење" совјетских песника све се више ослобађа „диригованог мишљења" и ступа одлучно у сукоб са старим критичким нормама из доба стаљинизма.

Упечатљиво делује чињеница да Јевтушенко, као и скоро читаво „Вертикално поколење" не драматизује проблеме у животу. Нигдје се у њиховом дјелу не види предиспозиција да животна спотицања драматизују до трагичног. Напротив, они на животни проблем гледају као на појаву против које се треба борити до њеног истребљења. Ово им даје могућност повећања акционог радијуса позива и препоруке за мобилизацију снага људског разума да се размотају проблеми и развежу завезани социјални чворови у „свијету болесном од неповјерења". Произилази закључак: „Вертикалисти" осуђују мушевито и једнострано пресијецање животних чворова. У центру њихове пажње је миран еластичан живот, богат стваралачким потенцијалом. У животу се увијек среће и трагика и комика. Дезорјентисан човјек може бити жртва у једном и другом, али је најчешће склон да, и без практичне провјере, препреке у животу драматизује до трагичног. Када душа у изазовном тијелу не може да се снађе, онда је безусловна трагедија такве личности у темпу којим једно вријеме тече. Људима активне воље и снажног старта живот је увијек и свуда спреман да поклони своје најбоље полигоне на којима ће они распалити своју стваралачку животну ватру, подмладити живот, објаснити његову вриједност и филозофију, очистити са њега мрље прошлости и дати му нови смисао свога доба. Није онда ни мало чудно што „нормативни критичари", видећи у „Вертикалистима" ново поколење, признају:

„Само злобни малограђани желе да им дјеца буду потпуно вјерна копија њих самих".

Када се чита Јевтушенкова поезија, чини нам се као да смо пред собом раширили велику карту живота са свим његовим узвишицама и косинама. Пред нама се извија једна еластична трака чији се почетак може видјети, али је крај немогуће сагледати. Јевтушенкова поезија је лаконска и језгровита. Из ње сипају искре младости и здравља, поноса и залета. То је мач који побјеђује на свим умјетничким фронтовима и обезбеђује афирмацију нове ријечи о савременим темама. Јевтушенко задире дубоко у проблеме савременог свијета, размишља о потребама и душевној узнемирености данашњег човјека. Како је дивно бити човјек и тиме се поносити — како је захвално говорити о човјеку онако како говори Јевтушенко, волјети га онако хумано како га воли Евгеније Александровић.

„Нека грми
„Интернационала"
Кад и последњег антисемита
Са земље буде заувек нестало.
У мојој крви јеврејске крви нема.
Па ипак антисемити ме гњаве
И мрзе,
као Јевреjина."

(Превод: Бранко Китановић и Сергеј Сластиков — Калужанин, *„Багдала"*, 1962. године, страна 82)

Ако се читалац својски унесе у поезију Евгенија Александровића Јевтушенка, осјетиће масу њених квалитета који јој обезбиједују садашњост и будућност, дивљење и признање. Она ће читаоцу изгледати час као „ватромет памети", час као „жиле" које „пулсирају" у врелом потоку живота, човјекових настојања и остварења, његове борбе за мирну и слободну изградњу стваралачког духа као обиљежја комунистичких друштвених односа; час као бисер „лепих дана светлокосих", као „варљиво светлуцање ђурђевка", као пламен са црвеним абажуром, као дјевојка којој „у устима ружа гори", као „јабука" која „рушти у зубима".

„Слушајући грмљавину аплауза што прати и Јевтушенка, и Вознесенског, и Ахмадулину, и Окуџаву, и још многе међу младима када читају своја дјела, — ја сам дужан да изведем из тога све неизбјежне закључке о снази и дејству његове пјесничке ријечи." Ако овако о Јевтушенку мисли Антокољски, једна од истакнутих личности совјетске књижевности, онда је то чињеница у прилог истине о невјероватној брзини успона Јевтушенкове славе. Нећемо погријешити ако Јевтушенка сврстамо у ред оних великих совјетских мајстора „ријечи, звука и боје". Мора се само напоменути још

једна ствар. Ако смо некога уврстили у друштво великих или највећих, то још не значи да је баш он највећи. У друштву великих постоји, ипак, некаква скала: почетак, средина, врх. Јевтушенко је свакако близу врха, али се још није попео на ону степеницу која припада Владимиру Мајаковском — бакљи великог Октобра и „добошару Револуције". Што се тиче умјетничких вриједности, Јесењина је скоро стигао, а по правилности и логичности схватања живота, историјске неминовности, друштвених односа и времена, он је Јесењина већ сада превазишао. „Овај паметни, поштени и талентовани пјесник постао је један од најпопуларнијих пјесника совјетске омладине. Пјесник који врло добро осјећа савремену омладину, који мрзи шаблон и настоји да га одбаци, говори новим језиком о новим темама. Показало се да су тај језик и сам предмет Јевтушенкове поезије блиски и разумљиви нашим младим савременицима". Интересенти за Јевтушенкове стихове више се не броје на стотине и хиљаде. Интересовање за његову поезију — то је интересовање многомилионске масе, не само у Совјетском Савезу него и у читавом свијету. Јевтушенко има масовну читалачку публику. Од њега се много очекује. Како ће се он убудуће развијати тешко би било сада предвидјети. Народна пословица каже: „по јутру се дан познаје". То не мора да се узме свуда као правило. Како се мијењала и исправљала животна пракса тако се и народна мудрост кориговала. У нашем случају „јутро" обећава лијеп дан, али не искључује могућност да се очекивано не испуни. Мора се узети у обзир чињеница: „за успјех у послу потребна је глава, али ако успјех удари у главу — оде глава". Јевтушенко има 31 годину, дивну поезију и велико срце. Он још није „запловио на свим једрима" поезије, али тамо гдје је запловио показао је вјештину у веслању.

Јевтушенкова поезија је сигуран лагум под критиком из доба култа личности, која је у духу некаквог повампиреног архаизма, стјешњавања мисли, ограничавања разума. Оно што је против стрјеловитог продора истине, што је против чистоте комунистичке мисли и схватања не може се друкчије назвати него некаквим старачким модернизмом чија мисао још у почетку личи на смрт. Ријеч је све ако је ријеч чињеница, али ријеч је ништа, ако она представља само покрет језика. „Нема ништа јаче и слабије од ријечи". Када се неко или нешто критикује онда треба говорити истину. Говорити истину — то значи: чињеницу објашњавати чињеницама. Таласи младости и нове мисли притијеснили су стару критику недавно минулог времена.

Како је лијепа поезија која подмлађује мисао и осјећај!

„Свежине!
Свежине!
Жељни смо свежине!"

(Превод: Бранко Китановић и Сергеј Сластиков — Калужанин, *„Багдала"*, 1962. године).

каже Јевтушенко који „милује росу руком на лотосу". Није никакво чудо што се ове ријечи чују из пјесникових уста, јер је осјетио дах новог живота, који је наступио као посљедица изумирања стаљинистичке стеге. Кроз Јевтушенкове стихове чује се шкрипа посрнулог култа личности. Главачке се сурвава дугогодишња драстична нехуманост и хапшење разума, крвави обрачун са демократијом и напретком. Својом пјесмом „Стаљинови насљедници" Јевтушенко је још једанпут зарио нож у стаљинизам и упозорио људско друштво да се бори против заразе од ове тешке и опасне болести. Жариште болести је уништено али се мора наставити чишћење преосталих клица, које ту и тамо показују да стаљинизам није још потпуно самро.

„Не, Стаљин се није предао.
Он сматра смрт поправљивом.
Ми смо изнели из Маузолеја њега.
Али, како из Стаљинових наследника
изнети Стаљина?!

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Докле год наследника Стаљинових има на земљи
Мени се чини да је Стаљин
Још увек у Маузолеју.

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Удвојте, утројте стражу код те надгробне плоче,
Да не би устао Стаљин и са Стаљином — прошлост."

„У вијеку, болесном од неповјерења" пјесник Јевтушенко живи и пише. Мисао му кружи кроз душе и срца, експлодира и одјекује, сабира бисере жеље и могућности. На његовом пјесничком ткању стоји: „Сматрајте ме комунистом!" у продужетку пише: „Ја сам врло мирољубив човјек, али када пишем онда сам војник под оружјем". Дивна мисао — вриједна пажње и симпатије: озбиљност и темељитост његовог пјесничког посла. Стих му се негдје савија, негдје се оштро ломи, мисао рељефно израста, све се стапа и чини једну литерарну бујицу која тече коритом реализма социјалистичке епохе. Јевтушенкова поезија је лишена несхватљивог и бескорисног апстракционизма. Својим вриједностима она је допринос реалистичкој књижевности коју даје социјалистички живот.

Сви ти нови односи чији је регулатор социјалистички човјек треба да буду централни објекат савремене социјалистичке умјетности. Данашњи човјек мора бити свјестан своје сопствене истине „да нема племените мисли која не би нашла одзива, да само они људи остају непојмљиви који или ни сами не знају шта хоће, или

се и не труде да их други разумију". Прошло је скоро 40 година од времена када су „Серапионова браћа" тврдили: „Права књижевност може постојати само тамо гдје је стварају лудаци, пустињаци, јеретици, сањари, бунтовници и скептици . . ." Ми смо далеко и по времену и по схватању од таквог третирања књижевности и њене улоге. Прошла су времена пустињака и лудака. Практични људи и оптимисти дошли су на смјену сањарима и скептицима. У свијести савременог човјека зажарила се мисао о његовој социјалној мисији. Некада су људи могли да имају само блиједу слику о социјалистичким и комунистичким односима који ће некада бити међу људима. Данас је савремени свијет суочен са социјалистичком и комунистичком праксом, која се развија у свјетским размерама. У условима такве ситуације књижевност не смије да буде ништа друго него огледало човјека стваоца са цијелим његовим стваралачким потенцијалом, резултатима његовог активног замаха. Зато је сваки умјетник, који данас појам умјетност изједначава са појмом апстракција, посрнуо. Његово дјело ће избећи пажњу и биће осуђено на заборав. А зар је модерно у умјетности, посебно у књижевности, оно што не представља „стваралачко сажимање прошлог и садашњег?" Јевтушенкова поезија црпи пјесничке сокове из свих претходних руских литерарних извора, улива их у савремене животне бујице и даје савремене одговоре на савремена питања. Изражајна средства тих питања и одговора имају свој поетски темељ у најбољим пјесничким здањима прогресивних руских и совјетских пјесника. Поетски елеменат најновијих стихова Евгенија Јевтушенка надахнут је духом савременог животног импулса, који је у опречности са буржоаском идеологијом и формализмом. Овдје се не смије заборавити чињеница да је и Јевтушенко у почетној етапи стваралачког пута био загазио у формализам. То му се мора поменути као грешка и скретање са позиција реализма социјалистичке епохе. Али, то је било само раније. Јевтушенко се на вријеме тргнуо. Отуда не смијемо подвлачити само добре стране Јевтушенкове, иако оне, несумњиво, доминирају. Те добре стране се посебно подвлаче баш због тога што је Јевтушенко својим најновијим ставовима на књижевном плану показао могућност свог још богатијег и квалитетнијег доприноса реалистичкој књижевности нашег времена чијим се утицајем васпитава социјалистички човјек у духу комунистичке идеологије. Јевтушенкова поезија нам сугерира да га посматрамо као перспективног пјесника, који је још раније почео да коригује своје некадашње услуге формализму. Формализам се сукобљава са естетском и мисаоном зрелошћу социјалистичке публике и зато формализам не може имати завидно мјесто у здравој савременој умјетности. Јевтушенку то, изгледа, сваким даном постаје све јасније.

Јевтушенко заузима завидно мјесто у савременој совјетској поезији. Он живи и ради у данима успона најновијих тежњи и схватања. То су године без пјесничке неродице. Тренуци без ја-

ких падова. Кораци — право! Без заобиласка! „Онај који је јак, нема потребе да скрива своје слабости". Код Јевтушенка се осећа младалачки залет који понекад може да одведе у нескромност, а та нескромност да засјени оно у чему је пјесник показао смисао и стваралачки ентузијазам. Судећи по ономе што је до сада створио, Јевтушенко би требао да се развије у великог пјесника.

БОЖИДАР БЕГЕНИШИЋ

РЕЗЮМЕ

Евтушенко наслаждается вздохами лета и слезами зимы. Он весь в состоянии прилива и отлива, таянственности и взрыва. Иногда он чувствителен как Есенин, крепок и напорист как Маяковский. Многие утверждают что Евтушенко явется комбинациеи Есенина и Маяковского. Но, если он и представляет такой синтез, он всё же хороший поэт, потому что он развивается и проширяет своё поэтическое полотно на самых лучших фундаментах предидущей советской поэзии. Но, нет! Нет, и только, нет! Евтушенко не Есенин и не Маяковский! Евтушенко только Евтушенко со своей оригинальной ситематизацией стиха, с сердечностью лирического потока. Он находит простоту в сложности. Создаёт поэзию близкую и дорогую, красивую и значительную. За его стихи можно только сказать: безукоризненно, модерно, гуманно, интернационально. Евтушенко не является пассивным наблюдателем жизни. Он активно участвует в жизни. „Я не изучал жизнь с неким микроскопом, а просто жил. Иногда писал стихи, что впрочем, включаю в понятие „просто жил" (Е. Евтушенко: „Вопросы литературы", Н⁰ 9, 1963. год., страница 132). В своей поэзии он постоянно подчёркивает что термин „актуельность" надо заменить термином „насущность". Выступает против скептицизма и песимистических настроений. Он уважает жизнерадостность и полёт молодого поколения. Ему чужды позиции из периода культа личности. И поэтому выступает открыто и энергично против Сталина и сталинистов. В „Наследниках Сталина" выражена вся жёлчность удара по неславной сталинской политике. Его интересует человек современности, его запросы, желания и возможности. Он весь проникает в душу человека и из неё черпает соки для своей поэзии, чтобы этой самой поэзией обогатить душевную жизнь человека — деятяля, создателя новых более гуманных отношений, человека который поддерживает и пропагандирует мирное строительство творческого духа. Евтушенко как бы присоединяется мышлению Ивана Драча: „Если ты художник — создавай миры, твори свою собственную вселенную. со своими солнцами и галактиками" („Вопросы литературы", Москва 1963. год., № 9, стр. 131). Можно заключить что для Евтушенко человек самая большая святыня и неисякаемый живой источник всех

святынь мира, в котором человек верховный судья и обвинённый гражданин. „Во — первих, писатель должен быть нежен к людям, любить их и понимать. Но обязательно и второе: писатель должен быть непримиримо строг как к себе, так и к недостаткам других людей. Хочу заметить, однако, что писатель только тогда имаеет право быть резким и беспощадным к людям, если он умеет и быть нежным к ним" (Е. Евтушенко: „Вопросы литературы", Москва 1963. год., № 9, стр. 132). Евтушенко любит человека. В эту любовь он включает нежность и строгость как два неотделимых элемента: нежность к людям — строгость к их ошибкам. Поэтому поэзия Евтушенко не фабричная и не колхозная. Это поэзия о человеке который строит комунизм и которому служит комунизм.

РАДОМИР ИВАНОВИЋ

ПОСЛЕРАТНА ШИПТАРСКА КЊИЖЕВНОСТ НА СРПСКОХРВАТСКОМ

Млада шиптарска књижевност нема дуг век постојања. Она је сва у савременим струјањима, једна по добу трајања изузетна књижевност чија оснивачка генерација ствара и данас и представља значајан литерарни домет. Не узимајући у обзир раније литерарне покушаје и остварења, истинито доба њеног рађања, њен најзначајнији датум представљају бесумње тридесете године овога века када невелика група шиптарских писаца започиње њено афирмисање социјалном и мисаоном лириком објављиваном на српскохрватском у Београду, Загребу, Сарајеву и другим центрима. Књижевних публикација на шиптарском, због националистичке буржоаске политике у Југославији између два рата, није постојало јер је писање на овом језику било забрањено.

Континуирани развој започиње стваралаштвом Есада Мекулија, Марк Краснићија, Хивзи Сулејманија и Микељ Маркуа — генерацијом која ју је усмерила новим путем, омогућила јој излазак из анонимности и преоријентисала је. У тако скученом и за развој књижевности неповољном временском распону било је немогуће развити је до ступња на коме се налазе књижевности народа стваране у далеко повољнијим условима. Пун развој и неупоредиво снажан замах шиптарска књижевност доживљава тек после социјалистичке револуције, у чије се тековине убраја стицање права на самосталан развој сопствене културе и уметности ове етничке групе. Жеља за слободом и равноправношћу, ношена деценијама под окрутним условима економског и социјалног тлачења, налази израза у књижевности која црпе инспирације на врелу тог, за народ значајног догађаја. Дата могућност је искоришћена у највећој мери тако да у овом тренутку можемо без ограда говорити о њеним значајним достигнућима, забележеним и остваренim као допринос општејугословенској књижевности чијим се интегралним делом сматра.

Најпре под утицајем матичне, албанске књижевности, а касније (стварањем сопствених издавачких кућа) више под утица-

јем светске, односно југословенске литературе, чија се дела бројно преводе, шиптарска књижевност се данас упућује модерним токовима, настоји да обогати садржински и формално, и у том настојању успева ослобађајући се још једног значајног утицаја: националног фолклора. Богати и високо уметнички обликовани шиптарски фолклор представља неисцрпну ризницу којом су се служили и најранији утемељитељи ове књижевности: Тахир Ефенди Лука, Реџеп Вока, Хилми Малићи, Имер Љутви Пачаризи, Шаип Зурнацију и други који су стварали „у пустој и мемљивој тишини текија и џамија".[1] Питорескност, разноврсност тематике и лепота фолклора послужили су у првој фази стваралаштва и послератним књижевницима као почетни импулс (слично некадашњим зачињавцима и осталим следбеницима народне поезије), врело на коме су напајали своју уметничку фантазију и снажили стваралачку потенцију.

За то време, и на оваквом ступњу развоја шиптарске књижевности, овај поступак је био неопходан и оправдан. Брзо, брже него што је то био случај у српскохрватској књижевности, шиптарски књижевници се ослобађају овог утицаја, истина не сасвим, јер сувишно потпадање под овај утицај доводи до вишеструких опасности. Због честе употребе фолклорних елемената, на начин којим је то тада рађено, долази до шаблонизирања, првог симптома сувишне и непотребне фолклороманије, затим до понављања и епигонства. Оно што је током стварања крајњег израза у народној књижевности водило ка усавршавању, најуспелијем уметничком поступку, кулминацији песничке вредности — у шиптарској уметничкој књижевности доводило је до циклизације тема, сликања у црно-белој техници по већ освештаним литерарним канонима, низа недиференцираних или веома мало диференцираних ликова.

На срећу овај период је брзо пребројен, одступа се све више од фолклорних елемената и приступа, под утицајем књижевне критике која се паралелно јавља, новим савременим збивањима и новом, модерном начину обликовања књижевног дела. У валоризацији ова два начина писања, тј. модерни и традиционални (традиционални у релативном значењу), несумњиво да се предност даје модерном начину приказивања (психолошко продубљивање, обрада, нова изражајна средства, појава нових књижевних врсти итд.).

[1] Њихова дела су већином неприступачна, писана више на турском и арапском него на шиптарском, па се њиховом проучавању тек сада студиозније приступа.
Поред дидактичности, религиозне тематике и рационализма осећа се у тим делима снажна црта родољубља према свом напаћеном и поносном народу. У њиховим делима евидентан је утицај оријенталне књижевности. Значај ових писаца је и у томе што су преводима из оријенталне књижевности неговали, а уједно и чували, чистоту шиптарског језика. Међутим утицај фолклора се и данас осећа у већини дела шиптарских писаца, видно нарочито у почетничким радовима.

Код правог уметника избор теме (ово се не односи на корелат: садашње-прошло) не значи само по себи некакав приоритет у стваралачком поступку (узмимо за пример Андрића) јер се људска преживљавања подједнако везују за сва времена и све регионе. Њеним продубљивањем надокнађује се ширина, померају се границе схватања, појединачно постаје опште а регионално универзално. Стога се у таквом развојном процесу могу у делима шиптарске књижевности истовремено срести два утицаја: фолклорни и савремени. И то је најчешћи случај.

Окретање ка савременим темама није искључиви манир шиптарских писаца али је значајно по томе што означава окретање ка новим токовима и достигнућима, понекад само у формалном погледу. У последњих неколико година развијају се нове песничке форме понегде као резултат потреба за изражавањем нових садржина, а понекад као помодарство, новаторство, приоритетно с тежњом да се постављени узори достигну. Та разгранатост је уједно и један од узрока појаве великог броја нових имена у књижевности Шиптара у Југославији, књижевности коју карактерише нагао развој свих књижевних врсти — одједном.

Непосредно по ослобођењу нова група писаца, заједно са оном првом доприноси расту нове шиптарске књижевности. Међу њима су најзначајнији: Мемет Хоџа и Ситки Имани. Ипак, до појаве прве самосталне књиге оригиналног стваралаштва дошло је касније него што се то могло очекивати. Тек 1953. год. појавила се збирка приповедака Ситки Иманија *„Ка новим данима" („Drejt ditëve te reja")*, да би се нешто касније појавио велики број дела одједном.

Први књижевни часопис „Jeta e re" („Нови живот"), покренут у Приштини 1948. год.[2], мобилисао је све књижевне снаге, ангажовао их и њихова стремљења усмерио ка прогресивним путевима. Његов покретач и уредник Есад Мекули, чијом заслугом се највише и одржао у почетној фази, послужио је нагло растућој књижевној генерацији својим поетским стваралаштвом из предратног и послератног доба као узор, а богатим књижевним искуством и уметнички истанчаним укусом указивао на најбоља остварења, подстицао и упућивао најснажније таленте. Часопис је паралелно неговао шиптарску, југословенску и светску књижевност. Нема ни једног иоле значајног имена из шиптарске књижевности а да се претходно није појавио на страницама овог часописа са највећим бројем сарадника. Скоро сва дела касније публикована самостално била су фрагментарно или, што је чешћи случај, у целини претходно објављена у њему. Он је био трибина на којој су се не само јављали већ учили и изграђивали будући шиптарски књижевни радници. Значај овога часописа за шиптарску књижевност могао би се донекле упоредити само са

[2] Од тада излази непрекидно до данас са растућим тиражом који је достигао број од 7.000 примерака унапред пренумерисаних.

Српским књижевним гласником и његовим значајем за српску књижевност.

Нешто доцније јавиће се и други часописи и периодичне публикације али ће „Jeta e re" остати и даље водећи, искључиво литерарни и изразито прогресивни часопис шиптарске књижевности, јер је плодним четрнаестогодишњим радом већ обезбедио себи пионирско место у историји шиптарске књижевности. Оснивањем издавачког предузећа „Мустафа Бакија" (касније „Миладин Поповић") повећава се издавачка делатност и омогућава паритетно превођење са српскохрватског и шиптарског језика.[3] У такве успеле покушаје треба убрајати и покретање најновије едиције NIP „Rilindja" („Препород") „Шиптарски писци" чија је прва књига недавно изашла.[4] Осим тога „Jeta e re" је покренуо за почетнике „Малу библиотеку" која даје значајан импулс стваралаштву младих.[5]

Поред већ наведених публикација постоје и друге врсте које нису искључиво књижевне али простором намењеним књижевности потпомажу њен развој. На првом месту треба поменути „Përparimi" („Напредак"), такође у Приштини, као и „Jehonu" („Одјек") који излази у Скопљу на шиптарском језику. „Përparimi" са успехом негује књижевну критику и са ограничењем да то није искључиво књижевни часопис по физиономији (ово се односи само на део посвећен књижевности) могли бисмо га, свесни релативности тога значаја, упоредити са изврсним сарајевским „Изразом". У мање значајне убројићемо омладински илустровани часопис „Zani i rinis" („Глас омладине"), подлистак дневног издања листа „Рилиндја" и још неке. Неки од њих су далеко значајнији по једној појави неуобичајеној у нашој књижевности (изузев сарајевског „Живота"): већина од њих има стални или повремени конкурс за песму, приповетку, роман или драму.[6] Овим се путем донекле стимулише продуктивност и развија интерес за литературу. Покретањем библиотеке за децу „Libri im" („Моја књига") развија се ионако развијена дечја књижевност.

2.

Поезија значи почетак, раст и највиши домет шиптарске књижевности. Овај књижевни род одомаћен је из више разлога: то је кратка поетска форма која не захтева дужу литерарну

[3] Понека дела писаца који пишу искључиво на српскохрватском објављена су само на шиптарском језику. Такав случај је са романом Чеда Вуковића *„Рустем" (Rustemi)*, „Rilindja" 1953. Превод В. Шите.

[4] Рамиз Келменди, *„Исповест једне студенткиње"*.

[5] Само у 1962. г. објављено је у овој библиотеци четири књиге младих писаца у по 1.000 примерака.

[6] На конкурсима учествује понекад до 50 учесника. На конкурсима за драму стигне у једној години по 10 драма. Научни проблеми обрађују се у часопису *„Gjurmime Albanologjike", („Албанолошка истраживања")*.

инспирацију, погодна је за нарочито наглашену склоност ка исповедању интима, што се најлакше постиже овом формом; утицај народне поезије где стваралаштво у стиху претеже над стваралаштвом у прози и на крају такав начин развитка је логичан и адекватан развоју књижевности код других народа.

Поезија је заступљена бројним представницима посвећеним само њој (Есад Мекули, Енвер Ђерђеку, Љатиф Бериша, Марк Краснићи, Бесим Бокши, Фахредин Гунга, Дин Мехмети, Мухамед Крвеши, Али Мусај, Рахман Дедај, Али Подримја и једина песникиња Ганимет Нура) или пак оним који се паралелно баве поезијом и прозом (Рецеп Хоџа, Азем Шкрељи, Адем Гајтани и други). Неки од њих су само почињали поезијом а најзначајнија дела писали у прози.

Доајен шиптарске поезије је поетски сасвим зрео, самосвојан, изграђеног песничког израза *ЕСАД МЕКУЛИ*, чије рано стваралаштво (почео је да објављује 1932. год.) остаје у наслеђе генерацији која тек почиње да пише и еманира се као појава, јер та генерација већ при првим покушајима делује далеко зрелије него што би се то могло просудити по добу узраста (Адем Гајтани већ од седамнаест година објављује врло успелу поезију).

Мекули припада револуционарно оријентисаној групи београдских студената (К. Поповић, Д. Костић, М. Лалић и други) за време студија на Ветеринарском факултету у Београду где је и докторирао. Они су најпре речју, поетском и свакидашњом, а касније и делима потврђивали своје ставове. Његов политички програм брањен је са песничког становишта. Мекули особито надарено проналази теме и успело их обрађује. Социјалне и мисаоне песме, које је најчешће и најбоље писао, еклатантно еманирају животни став и животну филозофију пишчеву. Мекули је имао претходника у социјалној поезији. То је велики шиптарски писац Милош Ђерђ Никола, псеудоним *МИЂЕНИ* (1911—1938), који је родоначелник социјалне лирике код Шиптара.[7] Припадник прогреса у уметности и животу Мекули, по захтеву који су поставили Светозар Марковић, Војислав Илић и Антон Ашкерц, служи као тумач општенародних жеља. Њихов резиме представља припремљена, али нажалост изгубљена збирка песама *„Шиптар ти пева, Метохијо"*.

Одмерен и штедар у изразу Мекули не објављује много али зато веома пробрано. Само једна збирка за време тридесетогодишњег рада сведочанство је оштрог критеријума према сопственом делу. Тај критичарски нерв којим је обдарен подједнако употребљава као мерило туђег и сопственог дела. Отуда његове најбоље песме делују довршено и снажно. Једину објављену збирку *„За тебе"* (*„Për ty"*) 1955. год.[8] посветио је шиптарском

[7] Четири Мићенијеве песме објављене су у „Стремљењима" 1/1961.

[8] Друго издање 1963. г. Оно представља реткост у шиптарској поезији.

народу. У њој се поред већ споменутих врста могу срести и љубавне песме, тако мало својствене оваквој врсти стваралаца.

Оптимизам избија из песме *„Не клони"* којом пружа моралну подршку посусталима. Упркос томе што се „сручи тучно небо на наша згрбљена леђа" Мекули закључује једном његошевски снажном сентенцом:

„Зулум се дебљајућ кида...
Не клони
С тобом су широм света, тлачени милиони".

„Поздрав" такође одише социјалном нотом и борбеношћу, вером у остварење постављених идеала. Та вера, поред бројних неправди које песник запажа, је стални песников пратилац, осећање од кога се не одваја ни у најтежим тренуцима. У поеми *„Суд о нама"* каже:

„Доћи ће после нас наша деца и деца њихове деце — покољења и они ће знати о нама јер ми смо велико рађање".

Мекули пише лапидарно и садржајно, костићевски бујно, кључаво, немирно. Он спада међу оне малобројне уметнике који у свом уметничком успону не знају за стагнацију. Осим разноврсности мотива Мекули показује и разноврсност форме. Ипак он је првенствено социјални песник, покаткад и програматски, али чак и у таквим песмама не одступа од песничког начина казивања. На срећу таквих песама је мало: *„Окупација"*, *„На путу"* док је песма *„Рамизе, брате"* посвећена народним херојима Рамизу Садику, Бору Вукмировићу и Миладину Поповићу (написана 1944. год.).

Литерарно стваралаштво започео је Мекули псеудонимумом Сат Нокшићи (по месту у близини Плава где је рођен 1916. год.) као ученик реалне гимназије у Пећи. У његовим песмама лако се назиру утицаји које је трпео. Навешћемо само неке од њих. У дескриптивним пасажима осећа се страсна љубав према природи, пантеизам какав је неговао Волт Витмен а код нас Назор. (*„Чежња за недостижним"*) али се то преплиће са елементима народне поезије која такође радо негује дескрипцију. Ране песме Мекулијеве служе нам као доказ колико је касније одмакао снагом поетског израза, његовом изражајношћу и артифицијелношћу. Лексички веома богат, разбокорен, што је доказ његове опште културе и песничке осетљивости.

Неки пасажи садрже експресионистичке елементе (*„Метохијо"*). Само је први део од четрнаест стихова у песми *„Поздрав"* успео:

„Вриснула је крвава зора јутром у новорођени дан
и распукла гором као расечена дојка".

Најупечатљивије делује антологијски успела социјална песма *„Тестераши"*. У првом делу, чији је наслов *„Ноћ"*[9] дескрипција кишне ноћи је равна по снази израза Крањчевићевој или Крклечевој на које и подсећа стиховима:

„Пљушти. Кишне витице певају
у низовима бескрајним",

да би је супроставио бескућницима којима:

„Земаљски пакао, овде, немоћним пружа руке,
пре него уђу у рај обећаног живота".

Други део *„Јутро"* мање је успео док је трећи *„Ти, брате"* написан у прози и заостаје за првим двема песмама.

У мајаковски степеничасто разломљеној песми *„Шиптар пева"* Мекули песничким садржајима и литерарним преокупацијама одаје различите утицаје које је трпео заједно са читавом песничком генерацијом тога доба, пратећи збивања у савременој светској и југословенској књижевности:

„Векови над нама
и у нама
отровом живот прелише".

Мекулијева поезија је увек везана за тренутак садашњости. Она је ангажована. Са задовољством пратимо Мекулијев интерес за збивања ван наше земље. Револуцији у Шпанији је упутио својевремено поздравну песму а његово интересовање не престаје ни данас. Песма *„Успомене горке и поносне"* написана је 1959. год. приликом посете Шпанији. Посвећена је Џемајлу Кади, официру интернационалне бригаде, погинулом крај Барселоне, и завршава се ретком симбиозом народне и уметничке метафоре:

„Џемајле риђокоси
Црвена булко Метохије
На гробљу без нишана
Заставо рода мога".

Том тематском кругу припадају и песме објављене под заједничким насловом *„Из Шпаније"*.[10] Оне су писане кратким дахом али веома виспрено. *„Ноћ над Мадридом"* је карактеристична по неуобичајеном приказу средине. То је поетско причање, песма у прози лирски казивана. Мекулијева збирка није у целости преведена на српскохрватски те нам најбоља оства-

[9] У антологији *„Песме горке и поносне"* само је овај први део назван *„Тестераши"*.

[10] „Савременик", (Београд), број 7, 1963, стр. 14—16.

рења овог песника остају непозната ако не изузмемо неколико посебно објављених књига, издатих с намером да се ова књижевност представи југословенским читаоцима. Осим радова објављених у разним југословенским часописима и књижевним публикацијама: „Савременику", „Књижевним новинама", „Политици", „Багдали", „Стварању", „Стремљењима" (на српскохрватском); „Разгледима" (на македонском); „Hid-u" (на мађарском) споменућемо као најзначајније књиге: антологијску панораму поезије Шиптара у Југославији *„Песме горке и поносне"* коју је зналачки саставио, превео и поговор написао Есад Мекули. Наслов је добила по мало варираном наслову Мекулијеве песме *„Успомене горке и поносне"*, наслов који је довољно сиболичан сам по себи да не треба посебно објашњавати.

Прва таква публикација била је „Godišnjak časopisa Jeta e re za 1957", затим *„Стазама отпора"* — књига која је посвећена двадесет-годишњици Револуције.[11] У њој су заступљени радови песника и прозаиста Шиптара, Црногораца и Срба који стварају на подручју Косова и Метохије. Есад Мекули је иницијатор за издавање многих од њих од почетних *„Првих искри" („Shkëndijat e para")* 1956. год. у којима је обухватио двадесетосам аутора (издат је само на шиптарском) па до данас. Судећи по укусу којим је одабрао најбоље стране Мекули је добрано репрезентовао најбоља остварења шиптарске књижевности. Једина замерка која би се могла ставити свим овим изборима је та што су изборм најчешће заступљене социјалне, родољубиве и рефлексивне песме, према којима састављач има највише афинитета, јер је у њима и остварен највећи домет, али било би потребно обелоданити и остале песничке врсте како бисмо ваљано установили до ког се ступња развитка стигло у њима. Веома мало се уноси нових песама.

Мекули је објављивао песме у „Венцу", „Југословенском освиту", „Младости", „Новом бехару", „Граниту", „Савременику", приштинским „Стремљењима" где је објавио песму *„Сутонска смирења"*[12] која служи као пандан увек присутној Мекулијевој динамичности и узнемирености. Овде га сусрећемо као поклоника тишина. Исти је случај и са љубавном песмом *„Интимна песма"* која почиње Шантићевим стихом *„По мојим косама попало је иње"*. У њој песник сања, као Црњански, о визији, заправо дочарава ту визију, дивне жене, оличења вечите женствености из Сијене, Опатије, Варне, Пећи — свеједно. И још у једној песми показује Мекули сличност са Шантићем *(„Дозиви")*. У време када се становништво са нашег територија селило у Анадолију Мекули им је шантићевском синтагмом поручивао „остајте овде". У песми *„Сусрет с погинулим другом"*, посвећена Рашид

[11] Издао ју је клуб књижевних радника Косова и Метохије 1961., истовремено на оба језика, српскохрватском и шиптарском.

[12] „Стремљења" број 1/1960, стр. 39—42.

Деди — 1954, персонификација је без сувишног патоса који је уобичајен при таквим вокацијама. Проблему исељавања у послератним условима посветио је велики део свога романа *„Грожђе је почело да зри"* Синан Хасани пластично приказујући несналажење јунака у тим условима живота (Алија Абази, Хоџа, Суљо, Станко и други).

Мекули је између осталог познат као изврстан преводилац. Мада постоји велики број преводилаца (скоро сви писци и критичари баве се преводом у мањој или вишој мери) тешко је издвојити правог, надареног преводиоца који приступа послу са пуном одговорношћу. Есад Мекули се подухватио веома тешког и рискантног посла да на шиптарски језик преведе скоро идиоматске спевове: *„Горски вијенац"* и *„Смрт Смаил аге Ченгића"*. Потом Горанову *„Јаму"*, *„Проклету авлију"* Ива Андрића, *„Солзице"*[13] Прежихова Воранца, Сијарићеве *„Бихорце"*, избор поезије Крилова, Јесењина и Мајаковског. Са шиптарског на српскохрватски језик поред већ поменутих *„Песама горких и поносних"* превео је *„Бели караван"* Азема Шкрељија и *„Грожђе је почело да зри"* Синана Хасанија,[14] који га најбоље представља као преводиоца адекватношћу превода и језичким осећањем.

Мекули је заслужан за развој дневне периодике. Још у току Народноослободилачке борбе уређивао је илегално лист „Lirija" („Слобода") а после ослобођења први је уредник листа „Rilindja". Стваралаштво Есада Мекулија је овде изузетно обухваћено у предратном и послератном периоду да би се што обухватније и потпуније изложила слика о настанку модерне шиптарске поезије чијим се првим писцем сматра Есад Мекули као и због утицаја који је вршио и данас врши посредним или непосредним путем.

3.

Ново доба донело је и нове песнике са савременијим схватањем живота и његове свестраности. Неке од тих тема остају вечне али се мењају аспекти с којих се осветљавају. Меланхолични али зато веома суптилни сањар *ЕНВЕР ЂЕРЂЕКУ* (Enver Gjerqeku) је запажено име послератне шиптарске књижевности. Прву песму је објавио 1946. год. у часопису „Zani i rinis".[15] Ђерђеку је наставио да се бави поезијом на Филозофском фа-

[13] Уобичајено је да се при превођењу удруже више преводилаца. Мекули је код неких од ових превода имао помагаче али њих нећемо овде спомињати.

[14] *„Бели караван"* је објавила београдска „Просвета" 1963. год. а *„Грожђе је почело да зри"* — „Нолит", такође 1963. год.

[15] Ђерђеку је рођен 1928. г. у Ђаковици, где је и завршио Учитељску школу. Интересантан је податак, премда сасвим коинцидентан, да је у њој рођено још једанаест књижевника о којима ће овде бити реч.

култету у Београду. Врло пријемчива песничка природа, болећив у добром смислу те речи, осетљив и преосетљив за сваки туђ или свој бол, он уводи модеран начин изражавања у шиптарску књижевност, новим поетским обртима. Субјективан у највећој мери Ђерђеку је истраживач најдубљих истина о човековом животу које нам саопштава богатством песничких асоцијација, истина не увек и равномерно. Он нам не показује само свој поетски свет него истовремено показује из какве је сложене и тешко ухватне грађе састављен свакидашњи живот. Ђерђеку је песник са дечјом душом и борама старца:

„Мајко покриј ми брзо протезе дрвене,
Ко некад у детињству ноге неопране,
Ја ноћас желим, у тишине снене,
Да пољима цветним лутам док не сване"
(*„На штакама"*)

Ђерђеку је лирски префињен, кад је успео, са упечатљивом номенклатуром људских патњи, болова, радости израженим у разним областима и на различите начине. Он не бежи од реалности али му реалан свет служи само као палуба са које се отисне у бескрајна пространства сећања. Најчешће се враћа у детињство (у том погледу није усамљен). Код њега има места многим поставкама али никад дилемама. Ђерђеку трага за лепотом људског осећања у подручјима која су други напустили не нашавши је. Зло се наводи само као супротност добру, ради децизивнијег потцртавања, као противтежа љубави, снази, доброти у коју Ђерђеку стагнантно верује. Ту он следи традиционални оптимизам, ентузијазам са којим очекује будућност.

Ђерђеку је стилски и језички разноврстан. Поред Шкрељија, Бокшија, Исакуа, Гунге он је бесумње најразноврснији по тематици и изразу. Смета понекад код њега нападна меланхолија, која је више резултат предиспозиције него намерног бежања у њу из било којег разлога. Поливалентан је у језичким интервенцијама чак и на српскохрватском језику. Он већ сада добија следбенике иако ни сам није достигао зенит. То је могуће у једној младој књижевности у којој не постоји тако дуг интервал да би смо је могли одредити по генерацијама. Ђерђеку има фино нијансирано језичко осећање које му помаже при преводилачком раду.[16] Уз постојећи лирски сензибилитет лако нам је закључити колика је његова заслуга приликом превођења на оба језика. Његови преводи су, као и увек код доброг преводиоца, његове нове песме. Такав је случај са интимно доживљеном *„Каменом успаванком"* Стевана Раичковића.

Ђерђеку незадовољан постигнутим вечито је у трагању за савршенијим обликом. Тој особини захваљујући Ђерђеку се неп-

[16] Између осталог превео је *„Дечаке и друге приче"* Антона Чехова, *„Свадбу"* Михаила Лалића, стихове Сен Џон Перса, Тагоре, Сефериса и других.

рекидно враћа свом делу, преправља га, допуњује, усавршава. Оно за њега нема никад дефинитиван облик. Песма „*Успомене*"[17] представља после прераде сасвим нову песму:

„Успомене"	*„На крилима сећања"*
„Видим те, оче: У зеницама твоје чежње Суза пада-стена шиљаста- Усамљена као сенка треперава"	„Видим те, оче На зеницама чежње Где сузе твоје роне Самујеш са својом сенком која се њише на зиду"

Осим тога новој верзији је додао још једну квартину као поенту.

У двема објављеним збиркама: „*Трагови живота*" („*Gjurmat e jetës*", „Rilindja", 1957) и „*Зенице чежње*" („*Bebzat e mallit*", „Rilindja", 1959) преовлађује осетљивост, доминантна црта његовог талента. Збирка има четири поглавља: „*Софра*", „*На крилима сећања*", „*Елегија листања*" и „*Игра жеља*" али су она сва „подједнако интонирана меланхолијом, осећањем које не депримира ни песника ни читаоца али је видљиво и интензивно се провлачи до краја". Међутим, Ђерђеку налази теме којима ће поткрепити и оправдати свој меланхоличан став („*Мајко*") јер ситуације не конструише, него их доживљава и на тај начин их чини истинитим и поетски убедљивим. Ретроспективна анализа у неповрат минулих дана буди носталгична расположења. У „*Ућутканој песми*" све је филигрантско:

„Своје танке жице затеже
Киша јесени разигране
— — — — — — — — — —
Киша опушта трепавке дуге".

У њој се осећа утицај Есада Мекулија у синтагми „мека је трава као свила" (Мекули у „*Метохији*": „кишне влати пале ко свила" — а Ђерђеку у поменутој песми). Допуштена је могућност да су се оба песника послужила истим извором, из народне поезије, али је оно прво мишљење уверљивије. Веома вибрантна песма је „*После суза*":

„Сад остадох ко празно небо
Без месечевог осмеха на лицу"

а затим маниром Васка Попе захтева:

„Врати ми моје сузе
Да сперем жељу која за тобом пече
— — — — — — — — — —
Зажелиш ли — дариват ћу ти
И очи своје да се наситиш суза".

[17] Прва верзија објављена је у „Стремљењима" 1960, стр. 49, а две године касније, са променутим називом у „*Песмама горким и поносним*". Наводимо их паралелно ради објашњења стваралачког поступка Ђерђекуа.

Али Ђерђеку не остаје тематски монохром. Подједнако интересантно уме Ђерђеку да се окрене другим садржајима: родољубивим (*„Зрак на ужету"*, најбоља песма те врсте, *„Сутјеска"*, *„Тужни одблесци"*). У њој Ђерђеку поступа на посебан лирски начин. Код њега нема силовитости која карактерише друге песнике. Од рефлексивних песама, а Ђерђеку је наклоњен медитацији, споменућемо: *„На крилима ћутања"*, *„Елегија зеленила"*, *„Залог"* и друге. У извесним песмама показује љубав према породици, жени, детету (*„У очекивању"*). Дешава се да целу песму не испева у истом даху. У песми *„Трагови"* успео је само први катрен. Ђерђеку није ослобођен слабих песама. Неке од њих треба споменути само по осредњости и то у целини (мајци посвећена *„Мајчина сен"*). У погледу метрике наилазимо понекад на сувишне партикуле које можда на шиптарском језику доприносе снази израза али приликом превода депоетизују стих. Оне девалвирају поетску драж, ремете ритмичку организацију, вређају ухо — поготову када су у успелом стиху, јер му разбијају кристалност.

*
* *

Ако се суди по обиму дела и по снази оствареног онда је *БЕСИМ БОКШИ* (рођен у Ђаковици 1934. год.) особит песник, сличан Есаду Мекулију по критичном ставу који има према свом делу. Све његове малобројне али зато успеле песме делују оформљено. Бокши наставља развојну линију којом се креће социјална лирика од Мићенија преко Мекулија до њега. Успела песма из те врсте му је *„Дедова порука"*[18] у којој веома импресивно пише о обичајима робова који су се вековима калили на „клетвама пресахлих дојки". У *„Злочиначкој ноћи"* персонифицира Смрт, не у најбољој верзији као и у *„Коњанику ветрова"* где је још мање изражајан. *„Деда и унук"* је писана у облику дијалога, те има у њој доста драмских елемената. Мисао о пролазности и сврси живота разрађује у *„Старости"* и *„У среду"*.[19] Песмом *„Љубав тешка као олово"* враћа се у свет детињства.

*
* *

По елегичној ноти издваја се поезија *ФАХРЕДИНА ГУНГЕ*, премда је дијапазон његовог интересовања веома разноврстан што се најбоље види из *„Портрета града мога"*. Гунга се поставља у улогу посматрача свакодневних догађаја који промичу по-

[18] Припремио је за штампу збирку песама *„Деда и унук"*.

[19] Објављена најпре у „Стремљењима" 5/1961, с. 506 а *„Љубав тешка као олово"* у „Стремљењима" 2/1960, стр. 129.

гледу равнодушног пролазника али се задржавају у песниковом свету који их транспонује на адекватан начин. Импонује та Гунгина особина понирања у наизглед свакодневне, ситне појаве. У *„Портретима"* су обухваћени мали људи, њихова психологија и судбина. Они су поређани овим редом: носач, чистач (две успеле социјалне песме проткане хуманизмом), циганка (подсећа фактуром на оријенталне песме), пијанац[20] (неуспела), затим слепац (изванредна лирска минијатура), сликовито написан касапин итд.

Као допуна *„Портретима"* могла би се узети песма, или боље речено низ песама под заједничким насловом *„На улицама града мога"*. То је једанаест разноврсних лирских медитативних минијатура о различитим животним појавама. Гунга се попут Ђерђекуа, само у појачаној мери, обраћа интроспективно човековом унутрашњем свету. У центру Гунгиног интересовања је субјект. Нема ни једног описа спољашњег света у њима. Минијатуре су написане зачуђујуће суптилно, очигледно поетски доживљене, неуобичајеном опсервацијом запажене.

Нове песничке форме као што су поема, минијатура и друге негују се у шиптарској књижевности тек неколико последњих година. Постанак обеју, њихово „право грађанства", везано је за име Фахредина Гунге. Оно што недостаје многим шиптарским песницима Гунги се убраја у предности. Он је у стању да у песми задржи започети темпо, ниво, да не дозволи осетне падове, непотребне дигресије, пазећи притом на поетско нијансирање. Код њега су мањи, и мање осетни падови него код других. Мања је амплитуда која дели узлете песничке имагинације од конструисања:

„Ноћ (превртљива љубоморка)
Отрезни нам усне и срца
Луталачком страшћу проклетства
Даде им боју жеља".

Рођен у Косовској Митровици 1936. год. Гунга је почео као и многи други (Ђерђеку, Гајтани) рано да објављује у часопису „Zani i rinis". Гунга је луталица, експериментатор, радознао дух који трага за неоткривеним подручјима људске психе и успева, у мањој или већој мери, да нам саопшти резултате тог поетског трагања. Није чудо што су они тако диференцирани у бйти и начину на који су сазнали и на који их ми сазнајемо. Гунга жели да нам тај интимни микрокосмос покаже у свој комплексности. Зато често, да би обухватио и изложио сва стечена сазнања, труди се радознало да нам ништа од тих утисака, које је стекао на чудесним и необичним путовањима, не остане непознато. То је право објашњење за многобројне дигресије које срећемо у појединим његовим песмама.

[20] „Стремљења", бр. 2, год. 1960, стр. 131.

За Гунгу би било довољно да је написао само *„Елегије о Карагачу"*[21] па да његово име буде забележено у историји шиптарске књижевности. То су уствари неколико елегија назване: *„Прва шетња"*, *„Моја друга шетња"*, *„Сâм"*, *„Пламен касне шетње"*. Елегије су изворно потресне, доживљене, ареторичне (изузевши неколико места):

„Карагачу као да су покрали очи
Крадљивци сутона,
Метохији као да су бојиле чело девојке
Млеком усана".

У њима често евоцира догађаје из прошлости. Евокација му је нит која повезује прошлост са садашњошћу, могућност за паралелно приказивање. Стога се она редовно појављује као Гунгин манир, у ретроспекцији.

Међутим, у појединим песмама Гунга уме да буде и сасвим конвенционалан, испод просека, са већ познатим метафорама и понегде баналним стилским фигурама. У таквом случају може се без тешкоће установити да ли је spiritus agens приликом настајања песме био лични доживљај или литерарна конструкција (*„Поема о њима"*). Пресек његовог не тако дугог бављења поезијом дат је у збирци песама коју је назвао *„Јутарња шапутања"* (*„Pështpëritjet e mëngjezit"*, „Rilindja", 1962). Но, и у њима је Гунга далеко од тога да буде декларативан.

4.

Говорећи о шиптарској књижевности највише места посвећујемо врхунским достигнућима премда постоји далеко већи део онога што спада у ефемерне, пратилачке појаве развоја те књижевности: неуспели покушаји, литерарни промашаји, почетничка колебања, плагирања и неуспели експерименти. Нова генерација писаца узела је као свој императив да приказује претежно лепоте живота. Ту позитивну појаву учинило је местимично негативном: идеализација живота (поготову приликом описа преображаја на селу), декламаторство, патетична реторика, понекад су преоптерећени дидактичношћу (понеким од тих текстова је плаћен дуг социјалистичком реализму). Та фаза је убрзо пребројена, премда не сасвим јер се понеке од ових особина могу и данас срести (поготову у прозном стваралаштву).

Такав начин писања био је књижевна мода, „уствари вештачка појава. несвојствена у нашој књижевности и представља епигонство". Шиптарска књижевност ангажовано прати све животне појаве. Међутим, понекад се није имало право осећање

[21] „Стремљења", бр. 4, год. 1961, страна 420—422.

мере па су се извесни мотиви (склоност ка описивању у рату изгубљеног детињства нпр.) манифестовали као хорски понављана панихида. Истоветним начином обраде циклизирале су се теме а истим изражајним средствима девалвирало књижевно штиво. То је доводило до његових девијација, понављања и празноречних литерарних дела, који су схватљиви у почетничком ступњу у ком се налази шиптарска књижевност. На тај начин се поједностављивао уметнички поступак.

Понекад се то огледа у еклектицизму фолклорног и савременог, као у поезији „раичковичевски префињеног, богато интонираног осећањима" *АДЕМА ГАЈТАНИЈА*. Та особина се континуирано развија од почетничких радова 1955. год. (рођен је у Приштини 1935. г.) а највидније је у песми *„Ако ми..."* :

„Ако ми понекад видите
Очи замућене — два зрна ћилибара,
Засењене и тужне као очи у газеле
Ил осмехнуте, дубоко као море —
Знајте:
У мени цвета
Песма — или туга",

или у стиховима љубавне песме *„Девојка"* која обилује метафорама из народне поезије:

„Кад прођеш ти, као за златном кишом,
Изникну дуге на широким ливадама као нада.

За твојим кротким кораком, кошуто,
И реке и потоци управљају свој ток".

Гајтани се претежно бави поезијом али је познат и по успелим радовима из прозног стваралаштва. И у прози и у поезији преовлађује извесна доза меког лиризма по коме је сличан сензибилном Рамизу Келмендију — у прози а Енверу Ђерћекуу — у поезији. То се очитује песмом *„Зора"* која је писана дистисима као и *„Девојка"*. Међутим и проза *(„Он је био њихова велика нада")* му је тако ритмички организована да лапидарношћу израза више подсећа на Гајтанија-песника него на Гајтанија-прозаисту.

Дирљива лирска исповест је *„Мајка пролази крај споменика"*, песма која одаје дубок, истински бол, док је *„Из хронике града мога"* ретко успела родољубива песма, спада међу најбоље радове ове врсте. Гајтани као ретко ко у шиптарској књижевности има смисла за драмско казивање, тако да ће се пре или касније огледати и у овом књижевном роду. Доказ нам је пружио поетском драмом *„Јутарње сунце — вечерње сунце"*, објављеној 1961. год. у „Jeta e reu", као и збирком песама *„Светлост*

у срцу" (*„Drita në zemër*", „Rilindja", 1962. год.). Гајтани често употребљава појединачно или скупно симболе за изражавање познатих и непознатих осећања.

Симболична је песма *„Црвена"*, занимљива по њеној унутрашњој архитектури (распоред стихова). Гајтани се лако предаје разноврсним осећањима. Иако његове елегичне песме истински делују ипак и његови дитирамби не губе од уверљивости јер младост поткрепљује и даје маха оваквом ентузијазму. Он је песник сунца у стиховима *„Зоре"* и *„Пред сунчаним капијама"*. У њима далеко више постиже јер ту тек пише понесено, у емфази. Обе песме обилују анафорама којима Гајтани плаћа дуг народној поезији у већој мери него други песници. Није велики број песама у којима се очитује ова појава али се у тим песмама најјаче опажа. Песма *„Коњу мој ђраги"* не може се нипочему издвојити из народне поезије: ни својом тематиком ни поетским склопом. Таква је и балада *„Крвна освета"* и друге.

После Есада Мекулија Шпанија је послужила као инспиративни извор и Адему Гајтанију. Песма *„Осташе ми само руке"* посвећена је Федерику Гарсији Лорки. У њој можемо утврдити да Гајтани пише „с Лоркином интонацијом и штимунгом, основним бојама и садржајима".[22] Ту су и исти песнички реквизити којима се служи (ждребна кобила, гитара итд.) а понегде наићемо и на парафразе (*„Што ти не постанеш вода о реко?"*). У „Godišnjaku Jete e re za 1957" објавио је Гајтани лирску драму у стиховима *„Бесмртна гитара"*, такође посвећену Ф. Г. Лорки. Она је интересантна по фактури и композиционој концепцији. У почетку паралелно теку два дијалога, условљени хронологијом збивања, студентов и жандармов. Они разговарају о лепоти Циганке (први дијалог) а затим песник упућује опоре реминесценције о људској потлачености, неправди и робовању у другом дијалогу. Премда су и једна и друга преживљавања везана за једну личност теку тако да немају ничег заједничког. Том антиподношћу појачава песник ефекат. Крај овог разговора је стрељање студента у непосредној близини сватовске поворке. Драма је рађена Лоркиним маниром а ипак указује на оргиналан стваралачки акт и богатство пишчеве инвенције.

На карактеристичан начин, поетском тананошћу описује птичји свет[23] у песми *„Птице моје лепе"*:

ластавица: „небо је леп твој
у који бубњаш крилима својим шареним";
славуј: „што ти свитања отвара капије широм
и светлошћу те облачи као невесту";
рода: „за тебе хлеба и соли и срца имамо";

голубове фигуре у лету назива — арабескама, жали због пакости које је чинио у детињству гугутки итд. Ове песме одају песни-

[22] Владета Вуковић, *„Песме горке и поносне"*, „Живот", бр. 5, 1962, стр. 398 (приказ).

кову детињу душу и као да су писане за децу. Нежне су, лепе и премда обрађују свакидашње догађаје обрађују их на несвакидашњи начин.

* *
*

И пре појаве прве збирке *„Глас планине"* (*„Zani i malit"* „Rilindja", 1962) *МУРАТ ИСАКУ* је својом појавом наговестио врсног песника и стваралаца. Рођен 1928. год. у близини Тетова где и данас живи, мало удаљен од центра шиптарске књижевности, Исаку је песник са изразитом индивидуалношћу. Пише лако, течно и интересантно, везујући читаочеву пажњу подједнако кроз целу песму. Већину радова испреплитао је цртом лаког хумора, што га често доводи до игре речима, приликом чега Исаку пази да очува сразмеру између оргиналности, с једне стране, и баналности са друге („браћом вас братимим").

Исаку је склон несвакидашњем начину казивања. Веома образован, упознат је са многим страним књижевностима, тражи и налази начина да на један нов начин инкарнира своје представе о свету. Он пише егзалтирано о животу, без предимензионирања, о његовој свестраности, не дајући приоритет ни једној његовој страни. Све је подједнако важно овом одушевљеном песнику, сваки предмет или појава интересантни као инспирација којој ће посветити свој песнички интерес. Способан је Исаку да запази тешко ухватљиву повезаност предмета и бића:

„Јер ми и мајстор наш
Утробе желимо ђаконијом да напунимо"
(„Продавац кашика")

Та га оригиналност чини још особитијим. Исаку радо прибегава извесној несташности која понекад прелази у анегдотно казивање. Лако изналази нове теме. Песме су му барокно богате, крцате новим, успелим поређењима и песничким обртима:

„Лаву ужежена надахнућа
Са семењем зоре
Да људе волим као јутарње снове"
(„Искидани стихови")

„Расте дрвеће... Трчи небо да изљуби"
(„Дрвеће завичајно")

За разлику од других песника који на неки начин локализују своју поезију Исаку јој даје шире, космолошко обележје, пространи волумен у који смешта своје песничке дилеме и полилеме:

„Синоћ на вретенима костију обесили су
Живе ране своје, ко поцепане заставе"
(„*Протест*")

„*Румена бајка*"[24] показује пишчеву елоквенцију. Иако лирски испричано у виду бајке пуне симбола, она је најмање то. Осавремењујући је догађајима из савременог живота, Исаку успева да ту, толико пута већ обрађивану тему, прикаже на својствен начин тако да је у шиптарској књижевности не можемо упоредити ни са једном другом.

Исаку поседује нешто од матићевског манира. Реченице су му вишезначењски испреплетане многобројним могућностима, жељом да се круг недореченог попуни у што већој мери. Разноврстан у изразу, модеран, лирски сензибилан, обухватан Исаку представља извор из кога се очекују нова дела. Њега без резерве можемо убројати у групу еминентних репрезентаната шиптарске поезије.

* *
*

Данас познат искључиво као дечији песник и преводилац *МАРК КРАСНИЋИ* (Mark Krasniqi) је започео своје књижевно дело социјалном лириком, рефлексивном и родољубивом. Рођен је у селу Главичици код Пећи 1920. године. Завршава гимназију у Призрену а Филозофски факултет у Београду. Докторирао је у Љубљани и сада је ванредни професор Правно-економског факултета у Приштини. Припада групи предратних песника који су усмерили шиптарску књижевност на данашње токове. Краснићи пише танану, осетљиву и фину поезију. Чак и када описује грубу стварност он то не чини на експресионистички начин као Мекули („Крваве канџе над њим, са којих капље још") него та места превуче заштитном копреном од животних грубости. Овако песнички осетљиву душу има само још Енвер Ђерђеку.

Његове патриотске песме, због болећиве сензибилности, нису најуспелије. Песма „*Спаљено село*" као да је специфична врста патриотске песме за децу. У њима се појављују животиње, биљке и село Белаја.[25] И Краснићи има песама написаних у духу народне поезије („*Белом Дриму*").

Очигледно да је Краснићи првенствено дечији песник, добар познавалац дечије психологије. Краснићи се збиркама: „*Дедине приче*" („*Prrallat e gjyshit*" 1953), "*Прва светлост*" („*Drita e parë*" 1956) и „*Препоручена пошта*" („*Posta e porositun*" 1959) ретроспективно вратио својим најранијим годинама, дочарао их а истовремено покушао њима да проникне у дечију душу. Заједничка

[23] Објављена у „Стремљењима", бр. 2, 1963, стр. 161.
[24] „Стремљења", бр. 3, год. 1960, стр. 196.
[25] Објављена у „Стремљењима" бр. 4, 1960, стр. 270. Она је касније као и „*Пролећу*" унета у „*Песме горке и поносне*".

замерка свима трима збиркама поезије могла би се учинити само у смислу сувишне дидактичности коју Краснићи наглашава у своме делу, а која се ређе среће код другог еминентног дечијег песника Рецепа Хоџе. У дечијој поезији Краснићи више пажње посвећује поетској фактури него садржини. Песма *„Пролећу"* је архаична, писана у романтичарском штимунгу, са наглашеном и сувише конструисаном сентименталношћу.

Своје патње Краснићи обележава бројним симболима. Најуспелија места у Краснићевој поезији су дескрипције. У његовим песмама нећемо наићи на психолошка продубљивања и поливалентност тема. У својим песничким асоцијацијама Краснићи увек лебди на површини, премда му се не може порећи ванредно поимање природе у вези са људским преживљавањима. Однос према природи по интензитету осећања сличан је Назоровом. Песничко чуло Краснићија отворено је свим својим димензијама — природи. Он је, као и Назор, воли пантеистички. На несрећу песник је много дубље воли и осећа него што та осећања песнички транспонује. У томе га, на првом месту спречава сиромашан лексички фонд. Потребно је, читајући Краснићија, разбити кору површности да би се дотакло врело његове поетске мисли. Најбоље илустрације су две такве песме посвећене природи: *„Оборени храст"* и *„Успомене"*, обе успеле.

Краснићи, као и већина шиптарских писаца, радо се враћа у свет детињства у низу разнородних песничких асоцијација. Скоро дечачки осетљиво, ганут неповратношћу младалачког доба чији се значај цени тек по његовом проласку, Краснићи се реверзибилним излетом враћа у минула времена ради компарације, метода на коме се најчешће заснива доказивање садашњости, у поређењу које наилази неконтролисано као сан.

Краснићи је још на једном пољу допринео развоју шиптарске књижевности. Његови есејистички радови: *„Вуково интересовање за албанологију"*, затим низ есеја о најстаријим писцима шиптарске књижевности: Имер Љутви Пачаризи, Шаип Зурнацију, Лазер Лумези, Хилми Малићи[26] и други, веома су запажени по акрибијској обради. Од преводилачких радова споменућемо *„Пауке"* Ива Ћипика и *„Слуга Јернеј и друге новеле"* Ивана Цанкара.

* *
*

По литерарној делатности сличан Краснићију је исте године рођен у Ђаковици *АНТОН ЧЕТА* (Anton Çetta). И он је значајнији по дечијој поезији, коју и данас ствара, него по осталим поетским радовима који нису тако бројни, са мало варираним

[26] Објављена у „Godišnjaku Jete e re za 1957" као и *„Успомене"*.

мотивима не представљају ништа друго до прегршт медитација урађених с великим претензијама али без правог поетског израза. Позната збирка поезије за децу је *„На бакином крилу"* (*„Në prehën të gjyshes"*, „Rilindja", 1955) поетски неуједначена. Ова збирка је у много чему конвенционална. Најбоља од њих је песма *„Седам прутова"*, уствари то је у стихове преточена бајка о јачини здружених прутова. Том маниру прибегава Чета и у осталим песмама: *„Шта посејеш, пожњећеш"*, *„Ко ради, тај једе"* *„Корњача"*, *„Кртица"* итд. Приликом стиховања песничких порука Чета није узео савремене теме (као нпр. Душан Радовић, Мића Данојлић, Саша Трајковић, Брана Црнчевић и други дечији песници југословенске књижевности).

Данас је Антон Чета далеко познатији по интересовању које показује према шиптарском фолклору, чију грађу активно сакупља као и В. Данчетовић, Шефћет Плана, Марк Краснићи,[27] Хаци Краснићи и други. Позната таква књига је *„Народне приче из Дренице"* („Rilindja" 1963). У зборник радова посвећених Народноослободилачкој револуцији унета је песма *„Десет обешених у Призрену"* писана попут баладе, са примесама романтичности. Међутим ни ту није успео да оствари већи песнички узлет тако да остаје у границама конвенционалног и традиционалистичког.

Преводилачки рад Антона Чете значајан је и богат. Он се определио за то да на шиптарски језик преведе најбоља дела југословенске и светске књижевности, што доказује и избором преведених дела од којих ћемо само набројати: *„Песме за децу"* Ј. Ј. Змаја, *„Малишана"* Алфонса Додеа, Мопасанове *„Одабране новеле"*, *„Срце"* Е. де Амичиса док тренутно преводи Моравијину *„Римљанку"*. Чета се међу многобројним шиптарским преводиоцима убраја у еминентне.

* *
*

Сличан по тематици премда мање продуктиван је *МЕХМЕТ ХОЏА* који је поред паралелног рада на поезији и прози познат и као писац који се све више посвећује преводилачком раду (*„На Дрини ћуприја"*, Домановићеве *„Сатире"*, Ћосићеви *„Корени"*, *„Црвено и црно"*[28] од Стендала итд.). Најчешће преводи са српскохрватског и француског тако успело да данас његови преводи потискују његова оригинална дела. Рођен у Ђаковици 1908. год. рано је почео да објављује, још као ученик гимназије.

Фактура његовог стиха много подсећа на фактуру стиха народне поезије (са двоструким римовањем у истом стиху). Ис-

[27] Краснићи је сакупио овећу збирку шиптарских народних песама које није још објавио.

[28] Осим М. Хоџе са француског још преводе Гани Љуботени (Камијевог *„Странца"*) и Ферид Пероли; са италијанског Антон Чета; са енглеског Абдулах Карјагдију, Хилми Тачи, са руског Ахмет Келменди итд.

крена инспирација је недовољан подстицај за успело уметничко обликовање. Већина песама „*Жеља*", „*Дудово грање*", „*У спомен Миладина Поповића*" затим „*Сећање на мајку*"[29] делује конвенционално мада не и недоживљено. У „Godišnjaku Jete e re" је објавио „*Немачку офанзиву у Малесији 1944 године*". То је прозни одломак из дневника и значајнији је као фактографска грађа него као литерарно штиво, премда му се не може оспорити литерарни начин казивања са местимично врло успелим пасажима.

5.

Од песника који су у овој књижевности оставили мање трага споменућемо: *ТАХИР ЈАХУ*, који се поред тога бави још писањем прозних и драмских текстова (позната му је драма „*Дођи, дођи*"). Рођен је у Ђураковцу 1913. год.; потом *ГАНИМЕТ НУРУ*, једину песникињу у шиптарској књижевности која је припремила за штампу поему „*Ја*". У 2, 5, 6, 7, 8. песми „*За тебе другарице*"[30] избија на типично женски начин (као што је то својевремено тврдио Скерлић за И. Секулић и Д. Марковић) шаренило свагдашњег живота саздано из ситних радости и брига. Рођена 1935. год. у Ђаковици, Ганимет Нура је данас учитељица у једном омањем месту, што је карактеристично за њен песнички проседе, поруку коју на симболичан начин упућује савременој жени не крију̇ћи притом тенденцију просвећивања и жељу за напретком.

Окупирана свакодневницом Нура налази начина да је уобличи и дâ израза своме поетском сензибилитету. Та особина је понекад непотребно доводи у позу декламатора о будућности, што далеко убедљивије и верније, а самим тим и функционалније, избија из текста који спонтано исказује, без тенденције, са наглашеном емоционалношћу. Нура је песнички таленат чија је даља судбина неизвесна јер све мање објављује.

Има у шиптарској књижевности, као и у свим осталим, песничких имена који су, по речима Велибора Глигорића, првим делом блеснули обећањима као метеори а одмах потом угасли и остали да живе као мртви таленти и мртви стваралоци. Један од њих је песник *ЉАТИФ БЕРИША (Latif Berisha)* и његово једино дело, збирка песама „*Букет*" („*Tufa*", „Rilindja", 1957. год.). Данас се више не јавља радовима. Период ћутања није дуг али је довољан да укаже на пишчеву неактивност. Таквих писаца има више: Ситки Имани, прозаиста, Антон Чета, као оригиналан стваралац итд.

Од патриотских песама Љатифа Берише најзначајније су „*Снага народа*" и „*Без наслова*". Љубавна песма тако ретко сре-

[29] „Стремљења", број 3, 1961. год., стр. 227.
[30] „Godišnjak Jeta e rea za 1957. godinu".

тана код „старије генерације" шиптарских писаца често се сусреће код млађих песника. Интересантно је напоменути да у шиптарској књижевности генерацију рођену пре тридесетих година називају већ „старијом" песничком генерацијом док се за сасвим младе песнике, такорећи још почетнике, тврди да су они „млада" генерација. Такву поделу условио је кратак временски распон који онемогућава прецизнију хронолошку класификацију, а понегде је то немогуће већ због саме чињенице да се делатност једне генерације преплиће са делатношћу друге и чини њен саставни део. Засада би било могуће поделити само на две групе: на ону која је стварала пре рата и ону — после рата, премда ни та подела није најсрећнија јер сви они припадају савременој генерацији једне младе књижевности.

Песмом *„Јабука"* Бериша се обрео поново у свет детињства и тиме попунио списак бројних песника шиптарске књижевности који предузимају овакве дигресије. Овом песмом Бериша се уједно придружује оном делу песника којима ове дигресије нису успеле.

* *
*

ДИН МЕХМЕТИ спада својим стваралаштвом на средини између назначајнијих и оних чији је значај далеко мањи за развој шиптарске књижевности. Рођен је у близини Ђаковице 1932. год. Филозофски факултет завршио је у Београду. Претежно се бави поезијом али уз то пише и прозне радове. У досадашњим збиркама поезије *„На крилима сећања"* 1961. год. и *„У наручју планине"* 1962. год. сабрао је скоро све објављене песме. Претходно се појавио у заједничкој збирци песама са Фахредином Гунгом, Ганимет Нуром, Бесимом Бокшијем, Адемом Гајтанијем, Максутом Шехуом, Аземом Шкрељијем, Рахманом Дедајем и Мухаремом Кервешијем — чији је наслов *„Очи које пламте љубављу" („Syt qe shkrepin dashni"*, „Jeta e re", 1959. god.).

Актуелан и разноврстан Мехмети различито успева у појединим песмама. Док му се родољубива песма *„Поезија једне поезије"* сасвим конвенционална дотле је социјална *„Песма црнца"* сасвим оригинална и свежа. У њој се назире паралела између несрећног Црнца и Шиптара јер су обојица патили више но остали људи и обојица чезнули за слободом. Међутим ова песма се може и шире тумачити као људски бунт против угњетавања уопште. Она подсећа на истоветну по тематици Ђоновићеву поему *„Црнци и Црногорци"* као и песму *„Црнчеве јадиковке"* Енвера Ђерћекуа у збирци *„Зенице чежње"*.

Елегичном песмом *„У очима што зраче љубав"* не издваја се од просечних медитација о изгубљеној срећи као ни песмом *„Без наслова"* у којој на свој јад гледа са мало више оптимизма.

„На путу стиха мог" је и инспиративно и садржински парафраза Радичевићевих стихова. На не много нов и инвентиван начин Мехмети назива своје песме „потоком што надиру из њега". *„Устани"* је пуна оптимизма, карактеристична по извесним неологизмима који подсећају на бујност Костићевог израза: *лакосанко, расплеткосо. „Интимама"* затвара круг интересовања и спушта се на ниво мање успелих остварења.

* *
*

За књижевност не представља никакву добит када један добар дечији песник пише лошу поезију за одрасле. Такав случај је са родољубивим песмама иначе изванредног *РЕЏЕПА ХОЏЕ* (Rexhep Hoxha) које ничим не заслужују помена осим по просечности и општим местима (*„Искра"* посвећена народном хероју[31], *„Пали борац"* и друге). Реџеп Хоџа је, међутим, без премца у тако богатој писцима дечијој литератури на шиптарском језику (Краснићи, Чета, Хатипи, Батали, Пашку). Рођен је у Ђаковици 1929. год. Почео је одмах по завршетку Филозофског факултета у Београду да објављује радове у „Jeta e re" и да се паралелно бави преводилачким радом (превео је Назора) по коме није нарочито познат, ни бројем преведених дела, ни њиховом врсношћу.

У дитирампској песми *„Сунце"* пише за децу кратко, разиграно, ведро, приступачно:

„А када широм пољане опаше
Онда је светло све наше"

јер „свет деце је у бити много озбиљнији него што старији претпостављају, и дете прихвата песму само ако му се презентује са нужним поштовањем, са пажњом према малом читаоцу као равноправном партнеру у дијалогу са песником".

Прву збирку дечије поезије објавио је Хоџа 1953. год. Њен наслов је *„Младо лишће" („Gjethe të reja")*. Убрзо потом, 1956. год. објавио је запажену збирку из исте области *„Picimuli"* а у подједнаком размаку, тј. 1959. године, и трећу *„На крилима лептира" („Mbi Krahët e fluturës")*. Исте године публикован је и први роман за децу у шиптарској књижевности *„Зелена долина" („Lugjet e verdha")* чије друго издање 1963. год. сведочи о његовом успеху. Да је Реџеп Хоџа само лирски песник потврђују многе минијатуре од којих се издвајају *„У баштi мојих жеља"*, *„Игра"* и друге. Хоџа већ данас представља узор писцима дечије литературе код Шиптара.

[31] „Стремљења", бр. 3, 1961, стр. 339.

* *
*

Модеран лирски израз негују Адем Гајтани, Али Мусај, Азем Шкрељи, Мухарем Крвеши, Мурат Исаку и *МАКСУТ ШЕХУ* (Maksut Shehu). У *„Акварелима"* Шеху антропомофизира дан поредећи га са људским лицем.[32] Лапидаран у изразу, дијаметрално је супротан у њима *„Пупољку на граду"* где даје дивне дескрипције у наративном тону али има и снажних лирских места:

„Њене дојке
Два бела пехара
С биљуром бритких врхова
Таму загризоше".

Ова песма је успела низом одабраних и неуобичајених поређења.[33] Досад је Шеху издао само једну збирку песама за децу *„Црвени венац"* (*„Kuhora e kuqe"*, „Rilindja", 1962). Избор из објављених песама представља његова прва збирка песама која је припремљена за штампу. Шеху је почео да објављује радове у „Zani i rinis", „Pioneri", а од 1954. год. у „Jeta e reu". Рођен је 1931. год. у Приштини. Завршио је Природно-математички факултет у Београду. Бави се истовремено прозом и поезијом.

Његове родољубиве песме *„Пролеће живота за слободу"*, *„Трагови нових дана"* издвајају се новином израза и снажном поетском речју (нарочито прва). Шеху спада у оне песнике који су својим радом више наговестили него остварили допринос литератури којој припадају.

*
* *

Попут Десанке Максимовић *РАХМАН ДЕДАЈ* песму *„Заклетва"* посвећује стрељаним ђацима у Крагујевцу:

„Триста песама и нада белих
Триста срдаца загризе смрт у разреду
На клупама само се сенка прелама
Смрт и очи угасле"

Утицај Десанке Максимовић огледа се у стиховима:

„Сви су у исту школу полазили
Сви у гроб исти стали".

---

[32] Пре но што је објављена у *„Песмама горким и поносним"* публикована је у „Стремљењима", бр. 1, 1961, стр. 64.

[33] Ово се не односи на она која подсећају на поређења у народној поезији.

Пригодна и нипочему особита песма је *„Два рођендана"*[34], док је *„Колевко моја"*[35] изразито неуспела, представља интимна мучања, са лошим и неуспелим поређењима, рађена у одсуству истинске инспирације. У боља остварења можемо убројати *„Мост на стењу"*, кроз коју је провучена сентенца о мосту преко кога се одвија цео живот (слично као код Андрића).

Пасаж из песме *„Детињство"* као да је узет из Хајнеове песме у којој песак брише име вољене:

„Вода тихо протиче
И краде детињство
Деци што се боса на реци играју".

Други део ове песме посвећен је одбеглом дечаку и коњу:

„Ништа са собом нису однели
Осим имена и гриве беле"

Слабије песме су *„Без наслова"*, *„Растанак"*, *„На путу"*.[36] Дедајев стих карактерише изврсна сликовитост, чистота склопа и извесна прозрачност.

*
* *

АЛИ ПОДРИМЈА је најмлађи песник шиптарске књижевности (рођен 1942. год. у Ђаковици). Пише врло импресивно и сликовито:

„Пале су тополе
У воду су се зариле
Као да ће воде да пију
Као да гасе жеђ
Као да и последњи човек умире".
(„Не заборави ме")

Импресивна је и песма *„Дозиви"*.[37] Али нису све песме испеване истом снагом. Нарочито је неинвентивна *„Киша"* (препев Е. Мекули) и *„Зов против смрти"* о борби живота и смрти, *„Лепота"* итд.[38]

[34] „Стремљења", бр. 3, 1963, стр. 274.
[35] „Стремљења", бр. 2, 1961, стр. 201.
[36] „Стремљења", бр. 3, 1962. стр. 313.
[37] У „Стремљењима" су објављене песме само под бројем 1, 2, 7 („Дозиви" су објављени у четвртом броју овог часописа на стр. 274, год. 1960). У *„Песмама горким и поносним"*, где је такође објављена ова подужа песма, прве четири песме су обележене бројевима а изнад осталих стоје звездице. Да би се ипак направила разлика међу њима наставили смо да их у продужетку обележавамо бројевима како не би дошло до забуне приликом доношења судова о њима — примедба Р. И.
[38] „Стремљења", бр. 1, 1962, стр. 61.

Збирку *„Дозиви" („Thirrje")* издао је „Jeta e re" 1961. године. У њој је наглашена његова још детињска туга за изгубљеним братом. Песник разголићује душу опхрван истинским болом, свестан да је губитак ненадокнадив и да је једино преостала патња. Сетни дечачки дозиви прерашће касније код Подримје у снажно веровање и обраћање животу и његовим радостима. Сличну тематику имају песме: *„Метохија 1941"* и *„Не заборави ме"*.

* *
*

Поднебље под којим живи чини да тематика песама *АЛИ МУСАЈА* буде специфична, поетски третман особен, премда су мотиви исти. Мусај је песник Боке Которске. У поезији највише се бави љубавном и не тако често сусретаном песмом у прози (*„Само одјеци"*, песма о два заљубљена галеба на морској пучини).[39] Фигуративно се изражава у не много успелој песми *„Етелко моја"* где прохујалу младост уочава „уснулом у очима галеба". Ту су и остали реквизити којима се овај једини, после Јосипа Владовића-Реље из Задра, шиптарски песник служи: нарови, пучина, бродови, цврчци распевани, маслине итд. Мусај није заступљен бројним радовима али су они у извесној мери пробрани (*„Ја, ти и ми"*, *„Исповест бисте"* и друге).

*
* *

Међу младе, мање запажене песнике спада *МУХАМЕД КЕРВЕШИ*. Иако се бави искључиво поезијом Кервеши не заузима нарочито место у шиптарској поезији. Он пише конвенционално у најгорем смислу те речи. (*„Сузе жеља"*, *„Овуда мину"* и др.), неинвентивно и неуспело. Као илустрацију навешћемо песму *„Очекујем"* као и *„Песму"* *која* је претенциозно писана. Кервеши у највећој мери прибегава литерарној конструкцији, мада ту и тамо искричаво блесне по неки стих но све то у крајњем изразу делује папирнато, неубедљиво (*„Две паралеле"*, минијатура *„Жеља"* и томе слично). Понегде чак прелази и у баналност:

„Авај!
Ко ће заливати
Малу саксију поезије?"
(*„Опроштај"*)

6.

И поред многих споменутих писаца у шиптарској књижевности не постоји таква личност која би представљала симбиозу

[39] „Стремљења", бр. 1, 1961, стр. 65.

поетског и прозног стваралаштва у подједнакој мери. Изузетак у погледу равномерности оствареног, у оба књижевна рода, чини млади песник и приповедач *АЗЕМ ШКРЕЉИ* (Azem Shkreli) који је југословенским читаоцима представљен делом *„Бели караван"*[40] у преводу Есада Мекулија.

Место у историји шиптарске књижевности Шкрељи је већ обезбедио својим поетским радовима. Прву песму објавио је у седамнаестој години, 1955, у „Jeta e reu" *(„Мајци")*. Рођен је у Ругови 1938. године, код Пећи. Резултат петогодишњег бављења поезијом представља врло запажена збирка *„Пупољци" („Vilëzat"*, „Rilindja", 1960). Метричка разноврсност шиптарске поезије нашла је потврду и у Шкрељијевом делу (од четверца Фахредина Гунге до шеснаестерца Азема Шкрељија). Најчешћи случај је да се комбинују у једној истој песми неколико врста стихова. У погледу фактуре стиха, његовог унутрашњег динамизма, такође се постиже разноврсност: правилним римовањем, преко слободног стиха до ритмички хармонизоване поетске прозе.

Шкрељи посебним заносом негује форму свог стиха. Његова поезија је звонка, искричава, али не увек и успела. Због брижљивог неговања стиха, у формалном погледу, Шкрељи је донекле и прецењен у својој књижевности. Он потиче из краја где се лепота природе намеће као литерарна опсесија. Одрастао у живописној Ругови, он воли природу и посвећује јој велики број песничких асоцијација:

„Бистрица плаховита
Лиже јој замрзле дамаре
И тече
Са вриском ромора на уснама
— — — — — — — —
Горе
Међу врлетним стењем
Облаци крваре"

(„Клисура")

Стога Шкрељи често прибегава дескрипцији, посвећујући јој више простора но што дозвољава унутрашња пропорционалност. Сликовитост тих дескрипција је евидентна особина Шкрељија-песника (таква је шантићевски рађена песма *„Косачи"* и епски отегнута *„Балада на камену"* пуна разнонијансираних симбола: „и кече неба над огњиштем"). Ова особина, која би сваком другом песнику сметала осим у случају када се ради само о дескриптивним песмама, Шкрељију помаже да његове песме добију печат аутентичности и да се издвоје својом упечатљивошћу.

---

[40] Издање београдске „Просвете", 1963. год. Види „Књижевне новине" од 29. XI 1963, бр. 211: Иван Шоп, *„Два романа шиптарских писаца"*.

Шкрељијев таленат и способност да подједнако пише у оба књижевна рода[41], без обзира на домет остварeног, оставља трага и у једном и у другом. У поетским радовима остаје као прозни нанос наративни начин казивања, док се у прозним радовима лапидарношћу језика и песничком опсервацијом утврђује Шкрељијева склоност ка поетски казаној речи (*„Прича у три песме"* је најбољи пример: 1. *„Туђе чарапе"*, 2. *„Отпор"* и 3. *„Изгубљени траг"* — стихована новела).

Најбоља Шкрељијева песма је *„Недовршена поема"* састављена из пет песама.[42] Песник је забринут за судбину човечанства „јер атомски ветрови ево ужасом прете", али оптимистички верује у човека — „пре свега доброти твојој" — и његовом делу „великој СУТРАШЊИЦИ недовршеној поеми мојој". Овако интерпретирана *„Недовршена поема"* делује програматски, међутим, она третира један у потпуности актуелан проблем. Притом је Шкрељи поступио на поетски зрео начин вешто избегавајући опасности које представљају патетична носталгија и баналност. Уједно она је искрени ламент људској разумности. У „Godišnjaku Jeta e re za 1957. godinu" налази се песма *„Грамзивост"* у којој је описао незаситост човека у убирању туђих плодова.

На првом Рилиндијином конкурсу за роман откупљен је за штампу Шкрељијев прозни првенац *„Бели караван" („Karavani i bardhë")*.[43] За ово прозно дело, грешком названо романом јер то није ни просторно ни по композиционом склопу, Шкрељи је добио Децембарску награду. *„Бели караван"* представља симбиозу свих добрих и лоших особина које симултано показују Шкрељија-прозаисту. Због изузетности обраде дочекан је са претераним похвалама које у потпуности не заслужује. Истина, у њему је веристички приказана шиптарска средина али је то дато у претераној дози романтичарског бојења што га у данашњим условима излаже критици, тим више што време даље одмиче. Претеривања овакве врсте нису неуобичајена ни у другим књижевностима када се о делу не суди са одређене временске дистанце, па се та појава често и код нас јавља.

Књижевна критика[44] је приметила да је Шкрељи упућен на описивање свог родног краја и да у догађајима који су се у њему дешавали налази књижевну инспирацију. Драма Дуља Мехметија, главног јунака *„Белог каравана"*, послужила је само као оквир за изражавање низа судова о томе крају и његовим људима. Радња се одиграва непосредно после ослобођења. Банду

[41] Шкрељи је недавно објавио још једну збирку песама *„Анђели улица"* (*„Ekgjujt e rrugëvë"*, „Rilindja" 1963) а ускоро ће му крушевачка „Багдала" објавити циклус песама *„О себи"*.

[42] „Стремљења", бр. 4, 1960, стр. 262.

[43] „Rilindja" 1961.

[44] Хасан Мекули, *„Бели караван"* Азема Шкрељија („Стремљења", бр. 3, 1961, стр. 253—262) и Дин Мехмети, *„Први роман о Ругови"* („Стремљења", бр. 4, 1961, стр. 476).

балиста Дуља Мехметија, озлоглашеног одметника и анархичног побуњеника против свих режима, прогањају партизани и постепено уништавају.

Приликом те хајке догађају се трвења унутар банде, која се делимично на крају предаје (међу њима и други Дуљов син Шпенд који је разапет између осећања дужности и синовљеве послушности према оцу и личног убеђења) да би наставила живот под новим условима а тврдокорни Дуљ се убија и налази у томе последњи израз своје воље. Драма у свету изгубљеног Дуља послужила је Шкрељију да у низу догађаја који су се дешавали и везивали за њега, искаже низ психолошких уочавања, обичаје и традицијом укорењене навике овог горштачки поносног народа. Дуљ покрива шалом умрлог сина Шаћа и говори језиком јунака из народних песама. Смештени у пећини као у паклу, ван свих могућности да се спасу, имају времена за реверзибилне походе у прошлост у којој писац покушава да нађе узроке ове коби, коју неизвесност потенцира, путеве који су могли бити и другачији да се правовремено ступило на њих. Писац на тај начин преузима на себе део неминовности судбине и њене окрутности. Шкрељи је сувише песник да би у једној широкој епској форми, као што је роман, могао све до краја дорећи. Стога је доминантна особина овога дела — недореченост. Сувише сажет у изразу Шкрељи више указује него показује, више дотиче у пролазу него се задржава. Он још није потпуно дорастао ширем епском замаху, јер није успео сасвим да се ослободи есенцијалног начина казивања који га спутава у епском начину. Иако у приказивању средине није сасвим успео сâм покушај представља акт који заслужује похвалу.

Композиционо „*Караван*" је веома успело дело, дат у изломљеној и испретураној композицији. Сама фабула није много оригинална те као таква није сведочанство пишчеве инвенције, јер нам је стварност у могобројним случајевима пружала занимљивије примере. У добре стране овог дела, треба, осим доброг компоновања, убројати пишчев стил и језик, у изванредно адекватном преводу Есада Мекулија, који двоструко подсећа на Кочићев. Шкрељи пише интересантно, сажето, напрегнуто (са изузетком описа где се обично расплињава). То је лапидарност сведена на најкарактеристичније, добро уочене детаље: „Вир. Вали. Кругови. Много кругова. Врте се по виру. Приближавају. Напупче. И нестају. Или се поново шире до обала." Речима је циклично и визуелно дочарана појава ширења кругова на води. Писан је лирски сажето и по тој особини „*Бели караван*" је најпоетскије прозно дело у шиптарској књижевности. Његове дескрипције, којима почиње скоро свако од девет поглавља, служе као поткрепа овом мишљењу:

„Напољу су хучали врхови. Бесно је поигравао ветар повијајући крошње четинара. Ударао је силовито о стене и бежао јаучући као рањен. Негде на врху цвилело је неко дрво: као да болно нариче и моли за милост"...

Поред таквих оригиналних места можемо у овом делу, из кога су и пре тога објављивани одломци на српскохрватском[45], наићи на слична места са осталим романима. Тако је у једном пасажу персонифицирана колона партизана на скоро истоветан начин као у збирци приповедака Хивзи Сулејманија *„Ветар и колона"*, осим тога многим местима ово дело подсећа на прозу Антонија Исаковића.

Писац је исувише присутан у сваком ретку овог дела. Кроз његово причање, а не кроз симултану акцију самих личности, дознајемо за све догађаје у њему. Осим ове слабости *„Караван"* обилује и другима. Најкрупнија замерка се може упутити недовољној обрађености ликова, који су само површно скицирани (Рецо, Вусањин, Сељман, Хаџи Мани). Осим Дуљ Мехметија ниједан лик није дат рељефно, у потпуности. О њиховим судбинама дознајемо кроз кроки-исповести (као у исповести Сартрових јунака у драми иза *„Затворених врата"*).

„Бели караван" није велико остварење у југословенским размерама али по уметничкој обради спада међу изузетне у шиптарској књижевности. Остали радови Азема Шкрељија су у сенци романа. То су махом слабији прозни радови који су понекад рађени маниром соц. реализма. Таква је приповетка *„Опклада"*[46] која представља исечак из живота сељачких радних задруга. Неинтересантна и по фабули и по начину обраде може се убројати у најслабија Шкрељијева остварења. Није могао да је освежи ни хумор којим писац као књижевним сурогатом, у овом случају, покушава да зачини причу. Успелија је приповетка *„Први рандеву"* у којој је описана, кроз унутрашњи дијалог са бистом, љубав девојке која је закаснила да му је правовремено дâ.

Азем Шкрељи ће сигурно новим делима надмашити постојећа.

*

* *

Шиптарска поезија наставља свој развој и обезбеђује га новим именима која се непрекидно јављају: ЂЕРИМ УЈКАНИ, песник који описује циганski живот песмом *„Цигани"* („Они су звездане заставе горе са сунцем у очима") као и низом других, ЂОК ДАБАЈ, БЕДРИ ХУСА, ЂАМИЛ БАТАЛИ, ЈАКУП МЕХМЕТИ, МЕЛИХАТ ХАСАНИ, НИЈАЗИ ИМАНИ и други. Неки

[45] Одломак у „Стремљењима", бр. 4, 1961, стр. 408, под називом *„Он је био црвен"* као и одломак у *„Стазама отпора"*.

[46] „Стремљења", бр. 5, 1961, стр. 544.

од њих су већ одустали на самом почетку али већина наставља да се бави заједно са новим именима која се свакодневно јављају и онима који ће се тек јавити.

Шиптарска поезија се омасовила и развила бројношћу песника и радова и постала далеко богатија од прозног стваралаштва. Од неких се сувише очекивало. Неколико песника пише и на турском језику: Нецати Зекерија, Нусрет Дишо, Наим Шабани — но све су то почетници.

*
* *

Искључиво прозаиста *ХИВЗИ СУЛЕЈМАНИ* припада генерацији писаца који су се јавили између два рата. Ипак, најзначајнија дела створио је у послератном периоду и о њима ће на овом месту бити речи. Рођен 1912. год. у Косовској Митровици Сулејмани је почео да објављује као средњошколац (завршио је Велику медресу у Скопљу и почео да студира Електро-технички факултет у Београду). За његову прозу можемо тврдити да је њен извор у перипетијама људске душе, њених знаних и незнаних покрета у току животних борби и да личи на лалићевски начин саопштавања тих новооткривених или старих, а недовољно познатих, животних истина. Она је непосредна, са функционалним дијалозима, никад исфорсирана а увек животно убедљива; никад сувишна чак ни у моментима када се због убедљивости своди на свакодневни говорни језик. Ако тражимо замерке његовом делу онда ћемо их најпре наћи у расплинутим дигресијама, описном начину казивања који далеко зрелије уметнички делује када је згуснут у дијалозима или импулсивним акцијама када делује самостално, сâм за себе — без пишчеве интервенције. Такво адекватније и свестраније приказивање личности доприноси уметничком нивоу дела.

Сулејмани води радњу континуирано, без осетних падова. У њој има мало од епске ширине и наративности (као нпр. у одломку *„Мати"*). Приповедање је краће, задихано, емотивно. Оно носи све одлике лирских текстова:

> „Тапка низ тамних тачака по снежној белини...
> вијуга се и провлачи беспућем планина".

Највећи успех постигао је Сулејмани збирком приповедака *„Ветар и Колона"* (*„Era e Kolona"*, „Rilindja", 1959) у којој су на врло импресиван и уметнички доживљен начин персонификирани Ветар и Колона.

Колона је „једно тело, једна мисао, један организам". Као код Назора у свих десет приповедака ове збирке Колона води дијалог са Ветром. Из тог дијалога сазнајемо о лепоти борбе за слободу, лепотама живота у њој итд. итд. Посебно надахнуто пронала-

зи Сулејмани нове епитете за оба саговорника. Ветар је: несташни, хитри, продорни, радознали, пролазни, претећи, језиви, дивљи, разиграни, играјући, раздрагани итд. а Колона је: безгласна, вијугава, заносна, бесконачна, повијена, зањихана, уморна, боса, поспана, притајена, пркосна, заклета, гладна, Колона сањара — и тако њиховом свежином избегао опасност понављања. Понекад то чини и успело инвертованим реченицама.

Ово је лирски дневник без ближих ознака. Најбоље приче су *„Сенке на палуби"*, *„Ветар и Колона"*, *„Испод рђе"*. Све три су унете у Антологију шиптарске књижевности, која ће у редакцији Хасана Мекулија, Енвера Ђерђекуа и Рамиза Келмендија ускоро бити објављена. Своју наклоност према роману показао је Сулејмани одломцима романа—хронике *„Људи"* (у „Jeta e re" је објављено досад око 400 страна). Несумњиво да Сулејмани показује изразито романсијерске склоности и способности јер има изванредан дар запажања, уме да проникне у неистражена подручја људске душе и збивања у њој. То је посведочио новелом *„Мој пријатељ Цо"*[47] у којој прича о пријатељству са псом. Ова новела умногоме подсећа на скоро истоветну приповетку Антонија Маринковића, као и одломак *„На окуци"*[48] Синана Хасанија. Занимљиву тему обрађује Сулејмани приповетком *„Даљине"*.[50] У разговору младог песника и радника Љаља ненаметљиво се испоставља да Љаљ има пријемчивију душу у схватању живота, мада је неписмен, него његов саговорник-песник. Скоро цела приповетка је у живом дијалогу. Добар дијалог, занимљив, је специфичан дар Сулејманија.

Сулејмани, попут Синана Хасанија, никад не везује своју причу за одређени регион. Његове приповетке носе печат универзалног. Еклатантан пример је приповетка *„Сенке на палуби"* из збирке *„Ветар и Колона"*.[51] Почетак је путни разговор на палуби брода о мађарској музици, затим се, као узгред, размењују мисли о животу, људима, рату и другом. Сасвим случајно се испоставља да је један од саговорника убица сина другог саговорника. После таквог коицидентно фрапантног открића писац нас оставља без резимеа, што је доказ његове стваралачке културе.

Сулејмани се поред Синана Хасанија и Антона Пашкуа убраја у три водећа прозиста шиптарске књижевности. Он показује изванредан смисао за драмске елементе у нарацији (Сулејмани има успелу драму *„У џепу миш"*). Ову склоност је изразио у једној од најбољих приповедака *„Укрштени погледи"*.[52] Сулејмани као и Пашку продире у психологију личности. Прича својом тематиком подсећа на *„Солилоквиј господина П"* Владана Деснице. Жена

[47] „Стремљења", бр. 3, 1963, стр. 264.

[48] „Стремљења", бр. 1, 1960, стр. 49.

[50] „Стремљења", бр. 4, 1960, стр. 243—251.

[51] „Godišnjak Jeta e rea za 1957", str. 6.

[52] „Стремљења", бр. 3, 1962, стр. 315.

ваби гугутку у гнездо. Сусед, нежења измишља низ уверљивих прича и њима образлаже женин излазак на балкон. Решење је дато на крају. Ова приповетка је доказ како се из неважног детаља може приповедачким методом, ако је приповедач контемплативан, са веома развијеном имагинацијом, остварити успела приповетка.Филантроп Сулејмани се поред већ раније поменутих шиптарских писаца највише приближава реду значајних југословенских приповедача.

*
* *

Мемоарску грађу износи у свом местимично врло литерарном *„Дневнику"* из Народноослободилачке револуције *ФАДИЛ ХОЏА* (Fadil Hoxha). Та проза је најпре била објављивана у „Jeta e re". Осим обиља фактографских података Хоџина мемоарска проза је инфилтрирана литерарним пасажима:

> „Облаци се у јатима откидају са врхова Шкелзена и Ђеравице журећи према Паштрику и Шари".

У том међусобном преплитању лежи и чар *„Дневника"*. Фадил Хоџа је аутор неколико песама које су партизани певали као народне. Рођен у Ђаковици 1916. године јавио се првим књижевним радовима још у периоду између два рата.

*
* *

ТАЈАР ХАТИПИ је модеран приповедач који се издваја од осталих својом живом реченицом, жуборавим и никад монотоним стилом. У збирци хумористичких приповедака *„Доживљаји Буна"*[53] описује, приближно на чеховљевски начин, свакодневне згоде малог човека који свој живот, у недостатку стварног, улепшава фантазијом. Хатипи као хумористички писац није сасвим усамљен у шиптарској књижевности премда таквих писаца нема много у њој.[54]

Приче о Буну су одломци из савременог живота, јер Хатипи уме правовремено да уочи актуелност савремених збивања да би у једном надахнутом тренутку, испреплетаном са прошлошћу, пропратио својим запажањима и целу слику оживотворио уметничким поступком. Хатипи је обдарен смислом за хумористичко интерпретирање. Кроз читаво приповедање провлачи фину нит хуморности. Попут Зошченка, он исмејава савремене филистре (*„Бунове згоде и незгоде"*), каријеристе, људску глупост, похлепу и хвалисавост. Лик Буна је рађен са нескривеном примесом ху-

[53] Издао „Jete e re", 1963.

[54] Недавно је у издању „Rilindje" објављена хумористичка збирка Агима Ибранија *„Quo vadis, brucoše?"*.

мора, ређе ироније али никад сарказма, јер је пишчева симпатија увек уз њега, без обзира што је та симпатија поникла баш на Буновим слабостима, недостацима врлина којима се Хатипи подсмева.

Бун, сувише брзо дограђен али не у потпуности завршен, је врста шиптарског Дон Кихота са смањеном дозом племенитости. Запажања пишчева су врло луцидна попут многих комичних ликова из народа (Ћоса, Ера, Насрадин) и светске књижевности (Тартарен Тарасконац и други) на које подсећа Бун. Бунов стварни живот састоји се из низа измаштаних ситуација, у којима се инкарнирају људски идеали, као доказ људског раскорака између могућности, жеља и остварења. Хатипи користи уједно прилику да изврне руглу све слабости карактеристичне за наше друштвене прилике. Та недвојбена спремност увршћује Хатипија у плејаду савремених југословенских хумористичких писаца. Дечију осетљивост Буна описао је Хатипи у одломку *„Онеспособљени Бун"*.[55]

Слабије су му приче из других области (*„Први задатак"* у „Godišnjaku Jeta e re"). Овом приповетком вратио се Хатипи у своје детињство кога, поред већ поменуте теме, често обрађује те се Хатипи убраја у познатије шиптарске писце дечије прозе. Године 1962. у издању „Rilindje" објавио је збирку прича за децу *„Опкољавање" („Rrethimi")*. Приповетку *„Дечије срце"* објавио је у зборнику „Прве искре". Интерес за хумористичку прозу показао је Хатипи превођењем одабраних дела из југословенске и светске хумористичке литературе (запажен је превод Нушићеве *„Аутобиографије")*. Осим тога превео је драму Вука Филиповића *„Тамна одаја"* а са Есадом Мекулијем превео је *„Приче из школске лектире"* (Назор, Ћопић, Глишић и Воранц) као и *„Бегунца"* Џека Лондона.

*

* *

Преплитање прошлог и садашњег у приповедању постао је општи манир кога се придржава и романсијер *СИНАН ХАСАНИ*, било да се ради о присећању (Шкрељи, Сурои, Пашку), било да паралелно теку обе радње: савремена и прошла (Келменди, Хасани, Гајтани и други). При опису различитих средина, ради вернијег приказивања, понекад се убацују читави пасуси на страним језицима (Хасани на немачком а Келменди на италијанском). Хасани има дар запажања и способност сликовитог приказивања тих запажања: . . . „и као да му (тј. Старцу — Р. И.) би жао што се и он и серџадица олињали". Језик којим се служи Хасани је афористичан, пун народних сентенци (као одговор на јуначко држање Старац мудрачки каже: „Ништа горе него кад је човек немоћан"). Но оне се понегде и понављају. Тако се нпр. осим у исто-

[55] „Стремљења", бр. 3, 1960, стр. 183—188.

именој причи о Старцу исти афоризам налази и у причи Реџаја Суроија „*Јунакиња*" (афоризам „нема свадбе без меса") што је доказ да су се оба писца послужила са истог избора, тј. из фолклора.

Хасани је рођен у близини Гњилана (Пожарање) 1922. године. Завршио је малу матуру и Медресу у Скопљу. Бави се искључиво прозом и досад је објавио два романа у целости: „*Грожђе је почело да зри*"[56] („*Rrushi ka nisë të u pjekë*", „Rilindja", 1957) и „*Једна тмурна ноћ*" а у неколико одломака објавио је и део трећег романа чији је наслов „*Тамо где се одваја река*". „*Грожђе је почело да зри*" је најбољи Хасанијев роман иако је то његов први роман, и први роман шиптарске књижевности уопште. Неколико одломака објављивани су и раније на српскохрватском.[57] Роман обухвата године после ослобођења (око 1950) и обрађује сукобе између различитих генерација и схватања. Неодлучни Алија Абази на крају се одлучује да остане, прилагодивши се новим условима живота. То је уједно на симболичан начин изречена порука пишчева. Остале личности су кофронтиране: Кадрија, Фазлија, Рамо, Марко и Вехбија су на страни данашњице а њени непријатељи су Даут, Суљо и његов пријатељ Станко.

Хасани је успело приказао национални конгломерат стављајући акценат на убеђења и личне карактеристике више но на етничку припадност. Обиљем детаља, сликовитошћу, изношењем низа сеоских обичаја Хасани је успео да роман учини интересантним прибегавајући понекад и мање литерарној грађи ради што уверљивијег приказа средине (дискусија на састанцима и слично). Хасани је на смео начин захватио савремена збивања, чиме се донекле могу оправдати ситнији недостаци.

„*Једна тмурна ноћ*" је, насупрот „*Грожђу*" који третира савремене проблеме на селу, инспирисана ратом чији је учесник био Хасани као и многи други шиптарски писци (Сулејмани, Фадил Хоџа, Мекули и други). Радња се одиграва на тромеђи Србије, Косова и Македоније. Она траје само једну ноћ 1942. године а завршава се свитањем. Хасани није издржао наметнути темпо јер га је узан временски оквир спутавао у том настојању, па је прибегавао конструисању дијалога и сувишним дескрипцијама. Стога је „често на површини и хроничарски".[58]

7.

Већина шиптарских писаца почиње да пише много и амбициозно а што време даље одмиче, стваралачки елан опада, било

---

[56] Роман је преведен на српскохрватски. Издање „Нолита", 1963.

[57] Одломак „*На окуци*" објављен је у „Стремљењима", бр. 1, 1960, стр. 43—49.

[58] „Стремљења", бр. 3, 1961, стр. 378 (Вељa Тадић, *Приказ романа*).

да им понестаје даха, било да су пооштрили критеријум према сопственом стваралаштву, било да су преокупирани другим пословима који их спречавају да се баве књижевношћу. Та појава је узрок због кога се презентирају у већини случајева увек исти или скоро исти радови. Слободни репортер дневног листа „Rilindja" *РАМИЗ КЕЛМЕНДИ* у последњих неколико година није објавио ни једно значајно дело. Прву приповетку објавио је у „Rilindji" 28. фебруара 1954. године. Била је то *„Рибарева барка"* приповетка која ће касније ући у прву збирку приповедака и новела *„Боре и ожиљци"* (*„Via ë vrrage"*, „Rilindja", 1958). Приликом превода на српскохрватски 1963. године та збирка је добила назив *„Исповест једне студенткиње"*. То је првенац шиптарске прозе на српскохрватском језику.

Другу збирку приповедака *„Две исповести"* (*„Dy rrëfime"*, „Rilindja" 1962) објавио је неколико година касније као и роман *„Када се косе ливаде"* (*„Kur kositen livadhet"*) фрагментарно у часопису „Jeta e re". Природне лепоте краја у коме је рођен и одрастао (Пећ, 30. децембра 1930) учинили су да Келменди спонтано воли природу али јој, као изразито градски приповедач, не посвећује довољно пажње (воли је немаром излетника). Она му представља само оквир за радњу која се готово без изузетка дешава у психи личности, у дугачком монологу или дијалогу, који је захваљујући ауторовој интервенцији, опет стварни или фиктивни монолог (*„Фатмиров монолог"*). При том, публицистика којом се аутор свакодневно бави (један је од уредника омладинског часописа „Zani i rinis") представља латентну опасност за Келмендија — књижевника. Настојање да понекад своје новинске репортаже подигне на виши ниво, близак књижевном, оставља трага при обрнутом процесу: ослобађање белетристичког од публицистичког. Понегде је тешко одвојити шта спада у домен публицистике а шта у књижевност. Данас се оне тако чврсто преплићу да тај посао одвајања постаје све тежи. Разуме се да такви пасажи делују уметнички неубедљиво (пасаж о стваралачком поступку уметника као да је извађен из неке лоше теорије књижевности).

Његови јунаци морају да се боре против конзерватизма и примитивизма средине која их не схвата (професор Барди, Садие и други). Љубав доводи заљубљену учитељицу до криминала у приповеци *„На суду"*,[59] јер ју је друштво одбацило. Конзерватизам не срећемо само у сеоској средини, (*„Зоја"*)[60] него и код интелектуалаца. Келменди је далеко слабији при опису сеоске средине јер је мање познаје те према томе јој и мање пажње посвећује. У центру његовог интересовања је градски човек, инте-

[59] Најпре објављена у „Стремљењу", бр. 2, 1962, стр. 162.

[60] Ово је одломак из романа *„Када се косе ливаде"*. Објављена је под истим насловом у „Стремљењима", бр. 5, 1961, стр. 529, као „Godišnjaku Jeta e rea" 1957.

лектуалац, са разноврсном панорамом преживљавања, лутања и колебања. Село у његовим приповеткама (*„Зоја", „На суду"*) је само село по информацијама које нам је дао аутор а не и по целовитом, веристичком приказу који избија из уметничког текста, „јер му је то особина као што је особина мора да носи бродове".

Приповетка *„Зоја"* има за мотив крвну освету. Она је обрађена на начин којим су писали наши реалисти — сеоски приповедачи. Радњу у њој води писац на својствен начин брзацима до краја, без уобичајене епске ширине, лишивши је метафоричког руха приповедачког украшавања као да нема даха за дугу причу. Концизам, функционалан и прогресиван дијалог помаже му у томе. Ова последња констатација односи се подједнако на већину прозних писаца у шиптарској књижевности. У успела остварења треба убројати: *„Исповест једне студенткиње", „Детињство задоцнело за један рат"*,[61] *„На суду", „Киша и сузе"*. Пандан налазимо у приповеткама и цртицама *„Рибарева барка"* и *„Илузија"*. Најнеуспелија цртица, блиска репортажи, је *„Просјак у парку"* у којој је наглашена болећивост и сентименталност, тако својствена приповедачкој генерацији с почетка овог века (Ускоковићу на пример).

Келменди, мада упућен сав у савремене токове књижевности, јер се осим поменутих делатности бави још и есејистиком[62] и књижевном критиком,[63] плаћа дуг тој вишестраној делатности, што представља неминовну последицу.[64]

Своје радове у почетку је Келменди потписивао псеудонимом Баљ Цољи.[65] Завршио је Средњу пољопривредну школу у Ђаковици (касније је био наставник у њој) а доцније и Филозофски факултет у Београду. Веома је значајан Келмендијев преводилачки рад. Досада је превео: *„Старац и море и друге новеле"* Ернеста Хемингвеја, 1957, *„Самоникле"* Прежихова Воранца, 1962, а ове године изаћиће *„Новеле"* Мишка Крањца и *„Руке"* Ранка Маринковића. Келмендију се може убројати у заслугу што нам својим приповедачким и романсијерским радом открива један нов свет људских преживљавања.

*

* *

Романом *„Беснику"* („Rilindja" 1959) доживео је *РЕЦАИ СУРОИ* (Rexhaj Surroi) своју пуну литерарну афирмацију. Роман обрађује један истинит доживљај, изнет тако да се „занимљиво,

---

[61] Њен првобитни наслов је *„Исповест човека са самаром"* („Стремљења", бр. 2, 1960, стр. 125.).

[62] Запажен му је есеј *„Мићенијева проза"*.

[63] Из ове области су радови: *„Рам Буља и Ћамил Сијарић", „Један модеран роман о нама"* итд.

[64] Види „Књижевне новине", бр. 205 од 6. септ. 1963, стр. 3—4.

[65] Види о Келмендију „Огледну свеску Биографско-библиографског лексикона југословенских писаца", Нови Сад, Матица српска, 1962.

лако и брзо чита" (то није први пут да стварност пружа грађу за роман или драму и да инспирише писца). Сем што представља занимљиво штиво *„Беснику"* нема већу уметничку вредност, обзиром да сама фабула већ делује у тој мери сензационалистички да изгледа невероватно: девојка Беснику проводи младост као мушкарац да би била уз Агима, човека кога воли. Образложење за овакав романтичан поступак налази писац у томе што њен отац Сита хоће да реши питање наследника па пошто је и четврто дете ћерка, што у заосталој сеоској средини представља разлог за поругу, Сита одлучује да последњим женским дететом обмане село „рођењем сина" и тако почиње двадесетогодишња одисеја Беснику, који после толико година постаје Беса. Догађај колико вероватан толико и невероватан.

Разуме се да је тешко и неизводљиво одржати у роману реалан ток догађаја јер се Беснику налази у партизанима, затим, да би невероватност достигла кулминацију, она служи војску са Агимом итд. Невероватно је да у току тако дуго заједничког живота нико није у њој препознао девојку. Беснику је „тобели" тј. девојка која је нечему завештана. Сурои и сувише интервенише па понекад од литерарног штива *„Бесникуа"* прави програмске декламације (питање женске еманципације, проблеми на селу и слично). „Сурои много коментарише и закључује. Језик и стил му пада на ниво новинске репортаже. Дијалози су му дуги и празни . . . поређења сиромашна а језик без сочности и колорита.[66]

Недостатке првог романа исправио је Сурои у великој мери првом збирком приповедака *„Љубав и мржња"* (*„Dashuniia e urrejtja"*, „Rilindja", 1961) издатом две године касније, у којој има неколико успелих приповедака: *„Љубав и мржња"*, *„Јунакиња"*, *„Двапут младожења"* (све три су унете у Антологију шиптарске књижевности). Главна јунакиња Бурбуђа показује у другој причи да се у шароликој људској гомили прави људски квалитети показују тек у одређеним ситуацијама. Без њих би они и сâмој личности остали неоткривени. Мање успела је прича *„Једна мрачна ноћ"*[67] недосањана због мучне прошлости, рађена маниром лоших приповедача с почетка XX века.

До сада је у часопису „Jeta e re" фрагментарно објављен роман *„Надошли квасац"* (*„Tharma e ardhun"*). Сурои је рођен у Призрену 1929. године, гимназију је завршио у Приштини а Правни факултет у Београду. Један је од уредника часописа „Zani i rinis". Добитник је неколико књижевних награда. Стваралштво Реџаја Суроија не представља нарочито висок домет у шиптарској књижевности.

---

[66] Вехаб Шита, *„Роман о младима и за младе"*.

[67] „Стремљења", број 1, 1961, стр. 79—82.

*
* *

Шиптарска књижевност није више на почетничком ступњу. Пун замах који је доживела, бројност делâ и писаца који је стварају сведочи о њеном континуираном успону који је уочљивији утолико што је стваран у кратком временском периоду (непуних двадесет година). Овакав стваралачки полет доживљавају литературе само у изузетним случајевима, у време када њени творци доживљавају препород после неког нарочито важног историјског догађаја за народ коме припадају, као што је био случај са шиптарском мањином после Народноослободилачке револуције, највећом мањином у оквиру збратимљених југословенских народа.

Као и сваки други полет и овај носи собом мноштво ефемерних дела, мање важних или неважних, које ће суд времена поставити на место које заслужују а које сада региструјемо да бисмо поткрепили значај, озбиљност и обимност посла на коме раде књижевни ствараоци шиптарске књижевности. Овим крокипрегледом закључили смо да шиптарска књижевност, за сада, не поседује дела која би својим уметничким достигнућем ушла у најбоља остварења светске књижевности (изузимајући богати шиптарски фолклор) али се таква дела очекују. Писана на матерњем, шиптарском језику та књижевност почиње да превазилази границе језика на коме је писана и постаје интегрални део југословенске књижевности и културе. Развој шиптарске књижевности у ово време карактерише скоро паралелан раст свију књижевних родова и врсти те се тим обиљем пружа могућност развоја већем броју писаца, од којих су само они најзаслужнији за тај развој поменути.

Ангажована у решавању свих социјалних, културних и етничких проблема шиптарска књижевност слéди традицију прогресивних књижевности других народа. Скучени временом и простором у овом раду немогуће је било обухватити њено целокупно стваралаштво или целокупно стваралаштво појединаца. Стога су јасни недостаци оваквог информативног прегледа, чији је задатак био и остао да само *укаже* на једну нову, растућу књижевност и њен део доступан читаоцима на српско хрватском језику, а не да аподиктички доноси судове о њој, јер сва је она у стваралачком врењу и формирању. То је посао будућности која јој је, можемо то у овом тренутку без резерви тврдити — наклоњена.

Шиптарска књижевност у свом опусу има узлета и падова, крупних поетских достигнућа и почетничких грешака без којих она не би била оно што јесте: несумњив доказ развоја једне нове књижевности.

— — —

МАРИЈА ЂУРЧИЋ

О ПОТРЕБИ СТВАРАЊА ЈАЧЕ ВЕЗЕ ИЗМЕЂУ ПОРОДИЦЕ И ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

I

Сарадња породице и школе спада још увек, због своје сложености, у недовољно изучена педагошка питања. О овом проблему се и код нас и у другим земљама света последњих година више говори и пише. Решавање овога проблема намеће друштвени развитак, а свака земља га решава на свој начин, полазећи од постојећих услова и потреба. Потребу за јачом сарадњом породице и школе код нас истиче демократизација нашег друштвеног живота — потреба да што већи број грађана буде окупљен на решавању васпитно-образовних и других проблема школе.

Породица и школа у нашој друштвеној заједници имају исти циљ у васпитању деце. Међутим, дешава се да породица и школа не делују у истом правцу, да између њих не постоји јединство васпитних утицаја. Ако се школа и породица сукобљавају у васпитном раду, нису у стању да успешно обаве заједнички циљ коме теже — васпитање позитивне социјалистичке личности. Многобројни чиниоци условљавају несклад у васпитном деловању неких породица и школе. Многи од њих условљени су убрзаним темпом друштвеног живота, многобројним променама у породичном животу људи и породичним односима, а најчешће поремећеним односима у породици. Наслеђе прошлости, незнање, религија, стара схватања, укорењени назадни обичаји, такође, доприносе да се известан број родитеља држи резервисано према школи, или да препушта децу сасвим школи, не старајући се довољно о њиховом васпитању у породици.

И наставници са своје стране често не схватају довољно улогу сарадње родитеља у остваривању васпитно-образовних задатака школе. Н. К. Крупска запажајући овај проблем у совјетској школи, у чланку *„О васпитању"* пише: „Понекад неки педагози држе да родитељима треба само тувити у главу да строже захтевају од своје деце учтивост, послушност, да их терају да раде задатке, да их кажњавају због рђавих оцена,

због несташлука... Заједничко третирање педагошких проблема са ђачким родитељима неки управитељи школа сматрају неумесним, боје се да то не умањи улогу учитеља" (Н. К. Крупска, *О васпитању и настави,* стр. 309).

У основи, код решавања овог проблема, треба сагледати чињеницу да су родитељи па били они и најзаосталији, заинтересовани за будућност свога детета. Они су због тога спремни не само да уче, већ и да помогну школи у решавању многих питања значајних за успешан рад и развитак школе. Постоје примери изванредног залагања родитеља код нас, у родитељским саветима и другим органима, на решавању школских питања. Ако један део родитеља недовољно сарађује са наставницима, узрок треба тражити или у њиховом схватању да наставник зна и уме много више од њих, или у чињеници да се наставник није довољно ангажовао у успостављању правилног контакта са родитељима. Када се говори о задацима наставника социјалистичке школе, често се не истиче довољно улога родитељске сарадње у остваривању васпитно-образовних задатака социјалистичког наставника. И поред тога што се о овом проблему писало и пише, дискутовало и дискутује у школама, на састанцима школских одбора, на саветовањима која организују широм земље друштва за заштиту деце и омладине, у Савезу омладине и на другим састанцима друштвених организација — резултати у неким крајевима наше друштвене заједнице још увек не задовољавају. Може се констатовати да је постигнуто много мање него што су конкретни услови дозвољавали да се постигне.

Већ неколико година се код нас Заводи за унапређење школства, педагошки и многи друштвено-политички радници баве проучавањем узрока слабог успеха ученика основних и средњих школа. При томе се мало у анализама узима у обзир, као један од елемената слабог успеха ученика, слаба сарадња наставника и родитеља и недовољан рад са родитељима. Неоспорно је да на успех ученика делују многобројни чиниоци, али се овај моменат не би смео потцењивати и елиминисати. Посебно када се ради о ученицима основне школе, који знатно већи део времена проводе у породици и на које породица још увек врши снажан утицај.

II

У циљу бољег сагледавања овог проблема извршено је истраживање у једној основној школи у Приштини. Анкетирано је 1.190 ученичких родитеља, од тога 623 родитеља ученика нижих разреда и 567 родитеља ученика виших разреда основне школе. Међу анкетираним родитељима има: 484 радника, 470

службеника, 29 земљорадника, 27 официра и 180 других професија. Анкета је дала следеће резултате:

Редни број	Садржај постављених питања	ОДГОВОРИ											
		Родитеља ученика нижих разреда				Родитеља ученика виших разреда				Укупно:			
		Поз.	%	Нег.	%	Поз.	%	Нег.	%	Поз.	%	Нег.	%
1.	Да ли родитељ верује у бога и обавља верске обреде	408	65,5	215	34,5	280	49,3	287	50,7	688	57,7	502	42,3
2.	Има ли његово дете дневни план рада	156	25	467	75	216	38	351	62	372	31,2	818	68,8
3.	Има ли његово дете свој радни кутак кући	139	22,3	484	75,7	299	52,7	268	47,3	438	36,8	725	63,2
4.	Купује ли свом детету потребне књиге за школу	159	25,5	464	74,5	291	51,3	276	48,7	450	35,2	740	64,8
5.	Има ли његово дете какву библиотеку кући	98	15,7	525	84,3	182	32	385	68	280	23,5	910	76,5
6.	Да ли је родитељ читао нешто о васпитању деце	159	25,5	464	74,5	214	37,7	353	62,3	373	31,3	817	68,7
7.	Да ли је родитељ слушао какво предавање о васпитању деце	159	25,5	464	74,5	214	37,7	353	62,3	373	31,3	817	68,7
8.	Да ли употребљава физичке казне као васпитно средство	364	25,5	259	41,6	243	42,5	324	57,5	607	51	583	49
9.	Посећује ли његово дете биоскоп	276	58,4	347	55,7	427	75,3	140	24,7	703	59,8	487	40,2

Податак да 57,7% од анкетираних родитеља у Приштини верује у бога и обавља верске обреде, говори о још увек великом утицају религије у Косовско-Метохијској Покрајини. Сигурно је да овај проценат у селима и економски неразвијеним деловима Покрајине мора бити већи. Овај податак указује и на високи степен културне заосталости једног доброг дела породица, јер религиозност у највећем броју случајева прати незнање, сујеверје, штетне предрасуде и стара схватања. Он указује и на потребу активнијег рада на образовању родитеља, на потребу организованијег политичко-идеолошког рада са родитељима. С друге старне овај податак указује и на потребу доследније борбе за атеистичко васпитање младе генерације и већу идејност у настави и слободним активностима у школи.

Подаци да 64,8% од анкетираних родитеља не снабдева своју децу — ученике потребним књигама за успешно праћење наставе, да 68,8% ученика нема дневни план рада, да 63,2% ученика нема у кући свој радни кутак, да 76,5% ученика нема у

кући ни најмању библиотеку, говоре о томе да велики број породица у нашој Покрајини не обезбеђује основне елементе за успешан рад своје деце — ученика, делимично из економских разлога, а у већем броју случајева из неупућености и недовољног схватања значаја ових елемената за успех у школи.

Од 1.190 анкетираних родитеља 817 или 68,7% одговара да није читало ништа о васпитању деце и да није слушало никаква предавања о васпитању деце. Овај податак снажно истиче потребу активнијег рада на педагошком образовању родитеља. Ако се овом податку дода изјава 51% анкетираних родитеља да као најчешће васпитно средство употребљава физичке казне („батину", како се највећи број ових родитеља изразио) онда се може целовитије сагледати потреба већег ангажовања школе и осталих друштвених фактора у педагошком образовању родитеља Косовско-Метохијске Покрајине.

Чињеница да је проценат негативних елемената већи код анкетираних родитеља нижих разреда основне школе него код родитеља ученика виших разреда основне школе говори о делимично извршеном утицају школе и утицају који личност ученика виших разреда врши на своје родитеље. Поред тога, стално се осипа један број ученика виших разреда и то претежно из породица недовољно заинтересованих за школовање и успех своје деце у школи. Постоји код извесног броја породица, још увек јасно изражена тежња да се женска деца не школују даље од 4 разреда основне школе. Ово је јаче изражено на селу, али оваквих појава има и у граду и конкретно у школи где се извршило истраживање. Осипање ученика основне школе постоји код свих националности у Покрајини, али је нарочито изражено код шиптарске народности (осипање женске деце). Многе школе покушавају да проблем осипања ученика реше искључиво административним мерама, док се појачаном раду са родитељима и успостављању личног контакта између наставника и родитеља не обраћа довољна пажња. Неоспорно је да ово питање не може успешно решити школа сама, већ уз свестраније ангажовање и осталих друштвених фактора. Резултати анкетираних родитеља ученика основне школе у Приштини, такође, указују да комплексност проблема васпитања ученика у породици и сарадње родитеља и наставника није у стању да реши школа сама. Добивени подаци о сарадњи породице и школе у току I полугођа школске 1963/64. године говоре о томе да се и у основној школи где се вршило анкетирање ученичких родитеља сарадња породице и школе претежно изводила на стереотипни начин — помоћу родитељских састанака информативног карактера.

Активност наставника и родитеља на остваривању међусобне сарадње у овој школи може се делимично видети из следећих података:

Разред	Број одељ.	Укуп. бр. род. сост.	Прос бр сост. по 1 одељ.	Број пред. за родитеље	Обилазак ученичких домова ро.	Посећеност родитељ. састанака	Средња оцена успеха разреда
I	6	14	2,33	4	1	60%	3,47
II	6	14	2,33	4	1	70%	3,86
III	4	12	3	3	1	60%	3,37
IV	4	12	3	—	1	50%	3,30
V	6	13	2,16	1	1	50%	2,67
VI	5	10	2	2	1	40%	2,67
VII	4	7	1,75	—	1	30%	2,61
VIII	3	7	2,33	1	1	50%	2,89
Укупно:	38	89	2,36	15	38	51,3%	3,10

Податак да на свако одељење у току првог полугођа долази просечно 2,36 родитељских састанака говори о савесном обављању овог задатка од стране већег броја разредних старешина. Међутим, тематика родитељских састанака: успех, дисциплина и хигијенске навике указују на стереотипност и недостатке одржаних родитељских састанака. Већи број наставника изјављује да тешко окупља родитеље и да се родитељи недовољно интересују за успех и владање своје деце. Карактеристично је да је свега 15 разредних руководилаца, од тога 11 у нижим разредима, организовало предавања за родитеље и то из области дечје психологије и радног васпитања ученика у породици. Сви разредни руководиоци изјављују да су у току I полугођа по једном обишли ученичке домове, али то још није довољно за констатацију да се у овој школи успешно одржава лични контакт између родитеља и наставника. Између многих родитеља и наставника не може се уопште говорити о успостављеном личном контакту. Један разредни старешина VII разреда је у свом извештају навео да је у току I полугођа успео да одржи само један родитељски састанак са 5 присутних родитеља и да није у стању да успостави контакт са родитељима. Претпоставка истраживача да ово мора бити одељење са најгорим резултатима на полугођу реализовала се. У овом конкретном случају не ради се само о улози родитеља већ и о улози наставника и разредног старешине — о значају успешне сарадње породице и школе у остваривању васпитно-образовних задатака основне школе. Између најслабијег контакта родитеља и наставника у седмом разреду и најслабије средње оцене успеха ученика у седмом разреду постоји одређена узрочна повезаност, као и између најуспешније сарадње другог разреда и најбоље средње оцене успеха ученика у другом разреду. Полазећи од тога да и неки други моменти делују на успех ученика могао би се ставити приговор да се

ради о различитом критеријуму оцењивања као и другим моментима објективне и субјективне природе. Узимајући у обзир деловање свих ових чинилаца, морамо доћи до закључка да и успешна сарадња родитеља и наставника снажно делује на извршавање васпитно-образовних задатака основне школе.

Да би се дошло до тачнијих и одређенијих резултата по овом питању извршена је анализа успеха ученика два одељења нижих разреда и два одељења виших разреда основне школе и заинтересованости њихових родитеља за постизање успеха у школи (контрола ученичког рада, стварање услова за рад у породици, посета родитељских састанака и предавања и лични контакт родитеља и наставника).

Дошло се до следећих резултата:

Број ученика	Средња оцена успеха у I полугођу		Број неоправданих изостанака	
	Ученика чији родитељи сарађују са школом	Ученика чији родитељи не сарађују са школом	Ученика чији родитељи сарађују	Ученика чији родитељи не сарађују
52 уч. ниж. раз.	4,42	3,13	8	200
42 уч. виш. раз.	3,36	2,68	39	243
Укупно:	3,89	3,13	47	443

Средња оцена успеха ученика у нижим разредима је за 1,29 виша, а број неоправданих изостанака за 25 пута мањи код ученика чији су родитељи заинтересовани за успех своје деце. Код ученика виших разреда средња оцена успеха је за 0,68 већа док је број неоправданих изостанака за 6,2 пута мањи.

III

Извршено истраживање у једној основној школи може само делимично да укаже на проблематику сарадње породице и школе у Косовско-Метохијској Покрајини. Даља истраживања даће јаснију слику стања и резултата на овом подручју. Међутим, и на основу ових резултата могу се констатовати основна питања овога проблема, тј. потреба за успостављањем јаче везе између породице и основне школе, потреба за успостављањем успешнијег личног контакта између наставника и родитеља и за проналажењем најпогоднијих форми васпитног деловања на родитеље. Овај рад се у Косовско-Метохијској Покрајини налази у почетној фази свога развоја, и због тога захтева веће ангажовање свих школских органа, као и осталих друштвених фактора. Већа помоћ родитељима, хуманији однос према њима, а та-

које, веће ангажовање родитеља као социјалистичких грађанина произвођача и управљача у извршавању задатака основне школе допринеће успешнијем развоју сарадње породице и школе.

МАРИЯ ЧУРЧИЧ

РЕЗЮМЕ

Сотрудничество семьи и школы всё ещё относится, из—за своей сложности, к недовольно изученным вопросам педагогии. В нашем социалистическом обществе семья и школа имеют одну и ту же задачу в воспитании детей, и поэтому необходимо, что бы они возможно меньше приходили в столкновение в воспитательной работе.

Проведённое исследование в одной начальной школе в Приштине, указывает на проблематичность сотрудничества семьи и школы в Косовско-Метохийской области. Анкетные данные, что 57,7% родителей верят в бога и спроводят религиозные обряды, что 64,8% родителей не снабжает своих детей — учеников необходимыми книгами, что 68,8% учеников не имеет план рабочего дня, что 63,2% учеников не располагает рабочим уголком дома, а 76,5% не имеет библиотеки, что 68,7% родителей, которые пополнили анкетные листы, не читали и ничего не слушали о воспитании детей, что 51% родителей бьёт своих детей, — всё это указывает на необходимость усиленной работы с родителями и установления ещё больших связей между семьёй и школой.

Исследования показали, что от 38 отделений в этой школе, только 15 организовало лекции для родителей, что проведённые родительские собрания стереотипны и что, в среднем, родительских собраний приходилось на одно отделение 2,36.

Проведён анализ успеваемости учеников в течение первой половины 1963/64 учебного года в двух отделениях младших и двух отделениях старших классов. Средняя отметка успеваемости за 1,29 выше, а число неоправданных отсутствий с уроков за 25 раз меньше у учеников младших классов, чьи родители сотрудничают со школой. В старших классах средняя отметка успеваемости за 0,68 выше, с другой стороны, число неоправданных отсутствий с уроков за 6,2 раза меньше у учеников, родители которых сотрудничают со школои, что говрит о большем влиянии других факторов на успеваемость учеников старших классов начальной школы.

Усиленная работа над образованием родителей и всё большее втягивание их в выполнение задач начальной школы, будет способствовать успешному решению вопроса сотрудничества семьи и начальнои школы.

DERVISH ROZHAJA

THE PHYSIOLOGICAL MEANING OF THERMAL ADAPTATION PHENOMENA.

It is understandable that adaptation, as a universal biological phenomenon, attracts ever greater attention of various investigators (physiologists, ecologists, ecophysiologists, cytologists, geneticists and others), and that the number of publications, reports and monographs, treating different aspects of th's phenomenon increase from day to day.

The increase of the number and diversity of experimental and other studies of adaptation phenomena demanded some kind of classification and suitable terminology. One of the results of different approaches, that is to say of unequal criteria for adaptive phenomena, is the ever wider terminology. Different meanings are ascribed to one and the same term not only in the case of different fields of Biology but even in the case of different authors working in the same field.

Hart's classification of thermal adaptation phenomena, concerning the effects of short-term and long-term exposure to a given thermal environment, is wide spread nowadays. As it is known, in the case of Hart's classification (acclimation, acclimatization and adaptation) the period needed for the accomplishment of adaptive changes and the degree of thier genetic fixat'on are taken as essential criteria. This Angloamerican classification maintains the term »adaptation« exclusively for biologically purposeful long-term changes, fixed by inheritance.

However, the diversity of terminology and the alternation of terms, as it had been said, is also noticed in the range of one and the same scientific field. Thus, for example, the same reactions induced by artificial thermal environments are described in physiological literature, first of all depending on different schools, as adaptations, acclimatizations or acclimations. Furthermore, some schools (Precht's for instance) describe a number of physiological changes as adaptive disregarding, as justly remarked by Ushakov (2), their biological usefulness. The question of the biological usefulness of »adaptive changes« classified into »reasonable«

and »Paradoxical« is taken into consideration by Precht (4,5), but only in the case of reactions to such changes of the environment (extreme temperature for instance) which threaten the mere existence of organisms (»resistent adaptation«). When finer physiological changes observed in changed climatic conditions, are considered (»capacity adaptation«), their usefulness is disregarded.

Although our contemporary knowledge of the biological meaning of a number of finer physiological reactions is moderate, as justly underlined by Szent Gyorgi (7), we shall try, taking into acount the reactions comprised by Precht' s classification, to discuss certain criteria, which to our mind can be taken as essential for evaluating to what extent a given change can be considered as adaptive.

It is known (3, 4, 5 and 6) that Precht, according to changes of different physiological functions (oxygen uptake, for instance), provoked by a new thermal environment, categorizes the so called »capacity adaptation« phenomena in poikilotherms (reactions observed in the range of moderate temperatures) into five »adaptive types«. Types 1 to 3 are characterized by the stimulation or »compensation« of thermogenesis by prolonged exposure to cold (partial compensation — Type 3, full compensation the »ideal« Type 2; and compensation above the »ideal« level — the rare type 1). In the cases of types 4 and 5, however, thermogenesis is either »indifferent« (types 4) or becomes even depressed by longer exposure to cold. Obviously, all these types of changes provoked by a cold environment in the poikilotherms, are considered as adaptive by Precht, although, as Ushakov remarks, the adaptive value of the described changes, that is to say their biological or survival value, is either »not clear« (types 1 and 5) or even »absent« (type 4).

However, if we consider the degree of the Claude Bernard's »fixité du millieu intérieur« or homeostasis as the basic criterion for evaluating physilogical progress, it becomes possible and justifiable to classify different »adaptive« reactions according to their respective contributions to homeostasis.

As we had said before, the adaptation of some poikilotherms to cold results in metabolic »compensation« of various degrees, through a gradual increase of the rate of thermogenesis (Types 1—3) which shows significantly greater values after a period of adaptation than in the begining of cold exposure. This type of reactivity favours, as a matter of fact, the maintenance of metabolic homeostasis, in spite of different thermal conditions and different body temperatures. It results for instance in practically equal rates of oxygen consumption among closely related aquatic species living in very different geographical regions, in waters of very different temperatures (14).

This phylogenetically older type of adaptation to new thermal environment, which secures the maintenance of *metabolic homeostasis,* is substituted, in the course of further evolution, by a

new homeothermic type of reactivity of thermogenesis to changed thermal environment, which secures the maintenance of *temperature homeostasis*. From the phylogenetic point of view the most primitive types of adaptive reactions to decreased environmental temperature would be Precht's types 3 and 2 which secure, respectively, incomplete and complete »compensation« of thermogenesis, i.e. metabolic homeostasis. Accordingly, Precht's type 1, in which the metabolic reaction to cold is more than compensatory, would represent, a transition to the homeothermic way of reacting. With further development of the nervous system and the appearance of thermoregulatory mechanisms, along with an increased capacity of heat production, the reactivity of thermogenesis to changes of thermal environment becomes, in homeotherms, an instrument of thermal homeostasis (homeothermia). In other words, phylogenetically older types of reaction to cold, directed towards the maintenance of metabolic homeostasis, become in the course of evolution, along with an increased rate of thermogenesis, substituted by the homeothermic type of reactivity which secures thermal homeostasis. However the original type of the struggle against cold continues to be maintained in homeotherms in the form of the so called »thermal adaptation«, in the sense of Gelineo's »energy of thermal adaptation«, which corresponds to some extent to the poikilothermic adaptation — type 1.

Thus, in respect to homeostasis, Precht's adaptation types 1—3 are undoubtedly useful, especially the »controversial« type 1. The types 4 and 5 are deprived, however, of such usefulness, and cannot be taken, from this point of view, as strictly adaptive (Fig. 1).

The adaptation of thermogenesis (energy of thermal adaptation) found in homeotherms, corresponds in fact, as it had been said, to »compensatory« reactions of heat production in poikilotherms. The fact that this type of reaction is realized in homeotherms under the conditions of thermal homeostasis, and that in poikilotherms it is present in spite of a changeable body temperature, does not necessarily impose the separation of these reaction-types into basically different categories of homeothermal and poikilothermal adaptations, as demanded by some authors (15). The artificial abolishment of thermoregulation and of homeothermia does not deprive the homeotherm of the consequences of thermal adaptation. It was shown, for instance (16), that the differences in metabolic rates, found among individuals adapted to different thermal environments, are not lost in the state of deep hypothermia. A cold adapted animal shows in deep hypothermia a 77% greater metabolic rate than a hypothermic animal previously adapted to a warm environment. This clearly shows that even in homeotherms the long-term effects of thermal environments are not necessarily linked to thermoregulatory mechanisms.

If the determination of the adaptive value of a given reactivity is based primarily on its contribution to homeostasis, ecolo-

gical and physiological aspects of progress appear more clearly, especially in the case of certain ecophysiological phenomena, such as, for instance, the phenomenon of hibernation. Some authors (20, 13) are ready to consider heterothermia as an evolutionary transition towards full thermal homeostasis. Others, however, (17, 21, 22), consider that hibernation does not indicate physiological primitivness, but rather a physiological »idioadaptation«, characterized by

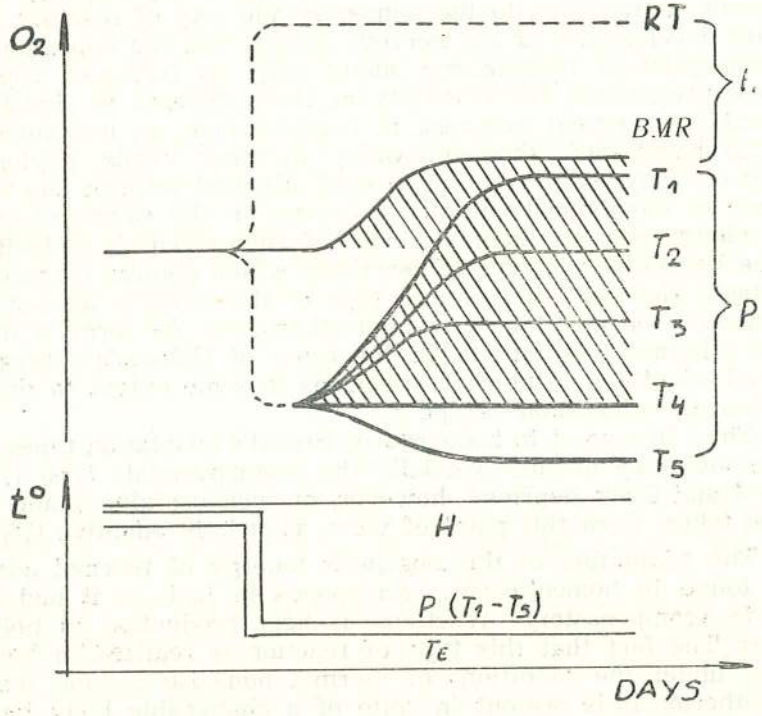

Fig. 1. — Changes of heat production (oxygen consumption, „O_2") and of body temperature („t^0") in poikilotherms (P) and homeotherms (H), elicited by a decrease of environmental temperature (T_E). The rapid initial changes of oxygen uptake are indicated by dotted lines. Plain lines indicate the subsequent slow „adaptive" changes of heat production in poikilotherms according to Precht's types 1—5 (T_1—T_5), and of the basal metabolic rate (BM) in homeotherms (the dotted line marked by RT indicates reflex thermogenesis of homeotherms exposed to cold). Hatched surfaces comprise the reactions of the compensatory type (Prechts types 1—3) and the adaptive changes of the BMR in homeotherms.

an increased tissue resistance to a number of external factors especially to low temperature, together with the ability of periodical abolishment of thermal homeostasis.

As a matter of fact, thermogenesis of a hibernator does not differ, outside the period of hibernation, from that of true homeo-

therms (10, 21, 22). Furthermore, during hibernation the hibernator remains capable of reacting to a fall of external temperature below certain limits, by an activation of its thermoregulatory mechanisms. Overcome by cold, the hibernator »dies as a homeotherm«. And yet, the periodical abolishment of thermal homeostasis, characteristic of all hibernators, cannot be considered as a sing of progress, if progress is evaluated by the degree of »the constancy of internal environment«. It is groundless therefore to consider heterothermia as a new phylogenetic acquisition, derived from homeothermic background. This is however done by those who consider the greater tissue tolerance to low temperatures as an aditional phylogenetic adaptation of hibernators (23). A number of physiological peculiarities of hibernators, as compared to true homeotherms, favour as a matter of fact our opinion that hibernation (heterothermia) reflects functional primitivness: greater tissue tolerance to cold (23), longer survival time and prolonged spontaneous activities of isolated organs (24), longer period of ontogenetic poiklothermia (11) and tolerance of deeper and longer hypothermia.

ДЕРВИШ РОЖАЈА

НЕКА ПИТАЊА ДЕТЕРМИНАЦИЈЕ ПОЈМА ТЕРМИЧКЕ АДАПТАЦИЈЕ СА ФИЗИОЛОШКЕ ТАЧКЕ ГЛЕДИШТА

Р е з и м е

Остављајући по страни питање разноликости значења која се појму термичке адаптације придају у разним биолошким дисциплинама, што је свакако резултат њиховог различитог прилажења одређеним феноменима живота, пада у очи да и у оквирима једне те исте дисциплине, физиологије на пример, нису јасно утврђени критерији за оцењивање адаптивног карактера посматраних промена. Шта више има и таквих случајева, Precht-ови типови адаптације на пример, када се сви облици реаговања термогенезе на промене вештачкога климата означују адаптацијама, без нужног осврта на целисходност реакције.

У вези са тим истиче се у овом раду да се Claude Bernar-ова „фиксација" унутрашње средине, као једна од основних црта функционалне еволуције и физиолошког прогреса, мора неизоставно узети у обзир приликом одређивања целисходности неке физиолошке реакције, односно да она мора бити полазна тачка при дефинисању појма физиолошке адаптације.

Истиче се да је у еволуционим размерама „фиксација" анималне термогенезе првобитно ишла у правцу обезбеђивања метаболичног хомеостазиса путем компензаторних реакција термогенезе поикилотермних (Precht-ови типови адаптације 1—3) и

хомеотермних („енергија термичког прилагођавања") организама на дејство хладноће. У даљем току функционалне еволуције овај заједнички вид адаптације поикилотермних и хомеотермних организама прерастао је, у последњих, у прогресивнији терморегулациони тип реаговања на промене термичке средине који обезбеђује температурни хомеостазис.

Из горњег нужно произилази да се адаптационим могу означити само Precht-ови типови 3—1, и то специјално тип 1 у чијем су случају компензаторне реакције термогенезе поикилотерама најизразитије. Одсуство поменутих компензација у случају Precht-ових типова 4 и 5 нужно намеће закључак да се они не би могли означити као адаптивни.

Најзад, свако реаговање на промене термичке средине које је везано за укидање, ма и повремено, температурног хомеостазиса, карактеристично на пример за презимаре, не би се могло означити с физиолошког становишта као прогресивно, као даља фаза у развитку хомеотермије.

REFERENCES

1 Burton, A. C. and Edholm, O. G. (1955), *Man in cold Einvironment*, Arnold Ltd., ed., London.

2 Ушаков, Б. П. (1963) in *Проблемы цитаэкологии жывотных*, Акад. наук СССР, Москва—Ленинград. 5—18.

3 Precht, H. (1949), *Verh. dtsch. Zool. in Kiel*, Geest & Portig, Leipzig. 376—378.

4 Precht, H. (1958), in *Physiological adaptation*, Ronald Press Comp., New York, 50—70.

5 Прехт, Х. (1963), *Autoreferat* in Роль колеточных реакций в приспособлении многоклеточных организмов к температуре среды, Акад. наук СССР, Москва—Ленинград, 56—57.

6 Precht, H., Christophersen, J. and Hensel, H. (1955), *Temperatur und Leben*, Springer—Verlag, Berlin.

7 Szent, Györgi; A. (1957), quated by 2.

8 Гинецинский, А. Г. (1961), *Об эволюции функций и функциональной эволюций*, Акад. наук СССР, Москва—Ленинград.

9 Djelineo, S. (1933), *Prilagođavanje termogeneze na toplotnu sredinu*, Monographs of Serbian Acad. Sci., Belgrade, 98.

10 Djelineo, S. (1937), Glas, Serbian Acad. Sci., Belgrade, 177, 269—291.

11 Джелинео, С. (1959), Усп. совр. биол., 47, 108—120.

12 Djelineo, S. (1960), Rad, Yugoslav Acad. Sci. and. Arts, Zagreb, 320, 79—92.

13 Djelineo, S. and Sokić, P. (1953), Glas, Serbian Acad. Sci., Belgrade, 208, 59—71.

14 Thorson, G. (1951), *Verh. dtsch. Zool. in Wilhelmshaven*, Geest & Portig, Leipzig, 276—324.

15 Hensel, H. (1955), see under 6.

16 Đaja, I. and Popović, V. (1952), Glas, Serbian Acad. Sci., Belgrade, 216, 1—4.

17 Đaja, I. (1951), *Borba organizma protiv hladnoće*, Yugoslav Acad. Sci. and Arts, Zagreb.

18 Rožaja, D. (1959), *Bioenergetski aspekt termičke adaptacije nekih Anura*, Ph. D. thesis, University of Belgrade.

19 Rozhaja, D. (1962), Përparimi, Priština, 1/2, 27—34.

20 Коржуев, П. А. (1940), Усп. совр. биол., 12, 488—503.

21 Слоним, А. Д. (1952), *Животная теплота и её регуляция* Акад. наук СССР, Москва—Ленинград.

22 Слоним, А. Д. (1962), *Частная экологическая физиология млекопитающих*, Акад. наук СССР, Москва—Ленинград.

23 Вольфензон, Л. Г., Кесаманлы, Н. В., Филов, В. А., Андреева, Е. В. and Лозина—Лозинская, Ф. Л. (1963) in *Роль клеточных реакций в приспособлении многоклеточных организмов к температуре среды*, Акад. наук СССР, Москва—Ленинград, 21—22.

24 Davidović, M., Popesković, D., Igić, Lj., Bodrožić, S. and Lenartić, V. (1960); Glas, Serbian Acad. Sci., Belgrade, 243, 1—15.

STEVAN BAJOVIĆ

PREGLED METODA ZA PRIBLIŽNU INTEGRACIJU OBIČNIH DIFERENCIJALNIH JEDNAČINA

Opšti oblik obične diferencijalne jednačine n-og reda glasi $F(x, y, y', y'', \ldots, y^{(n)}) = 0$. U ovoj jednačini x je argument, y je nepoznata funkcija, a $y', y'', \ldots, y^{(n)}$ prvi, drugi itd. n-ti izvod funkcije y po argumentu x. Rešiti ovu diferencijalnu jednačinu znači naći takvu definisanu neprekidnu i diferencijabilnu funkciju $y = \varphi(x, c_1, c_2, \ldots, c_n)$ po x, za $x \in (a, b)$, da ona i njeni izvodi identički zadovoljavaju običnu diferencijalnu jednačinu $F(x, y, y', y'', \ldots, y^{(n)}) = 0$. Osim ovog, funkcija $y = \varphi(x, c_1, c_2, \ldots, c_n)$ mora biti neprekidna po konstantama $c_1, c_2, \ldots, c_n$. Varijabile x i y obične diferencijalne jednačine $F(x, y, y', y'', \ldots, y^{(n)}) = 0$ su potpuno ravnopravne, pa se, sa teorijske tačke gledišta, može bilo koja od njih uzeti za argument a ona druga za njenu funkciju. – Ovako nađenu funkciju $y = \varphi(x, c_1, c_2, \ldots, c_n)$ zovemo *opšti integral* obične diferencijalne jednačine $F(x, y, y', y'', \ldots, y^{(n)}) = 0$. Dajući konstantama $c_1, c_2, \ldots, c_n$ određene brojne vrednosti, uključujući ponekad i simbole $-\infty$ i ∞, dobijamo *partikularne integrale* obične diferencijalne jednačine $F(x, y, y', y'', \ldots, y^{(n)}) = 0$. Međutim, ima integrala obične diferencijalne jednačine $F(x, y, y', y'', \ldots, y^{(n)}) = 0$ koji se ne dobijaju iz njenog opšteg integrala ni za kakve brojne vrednosti konstanata $c_1, c_2, \ldots, c_n$, uključujući i simbole $-\infty$ i ∞. – Ovakvi integrali, ako postoje, zovu se *singularni integrali* obične diferencijalne jednačine $F(x, y, y', y'', \ldots, y^{(n)}) = 0$.

Postoji klasa običnih diferencijalnih jednačina koje se mogu tačno rešiti pomoću kvadratura. Međutim, mnogo je veći broj onih običnih diferencijalnih jednačina koje se ne mogu rešiti tačno pomoću kvadratura. Ne može se, u opštem slučaju, rešiti tačno obična dife-

rencijalna jednačina prvog reda a kamoli obična diferencijalna jedna čina n-og reda.

S obzirom na napred izneseno, pribegavamo, vrlo često, metodama za približnu integraciju koje, pod izvesnim uslovima, daju aproksimativno rešenje date diferencijalne jednačine. Prilikom rešavanja obične diferencijalne jednačine približnom metodom bitno je osigurati egzistenciju rešenja.

Sve približne metode za integraciju običnih diferencijalnih jednačina u zavisnosti od oblika, u kojima one predstavljaju rešenje, mogu se uglavnom podeliti u tri grupe i to:

a. *Analitičke metode*, koje daju približno rešenje običnih diferencijalnih jednačina u obliku analitičkog izraza.

b. *Grafičke metode*, koje daju približno rešenje obične diferencijalne jednačine u obliku grafika, i

c. *Numeričke metode*, koje daju približno rešenje obične diferencijalne jednačine u obliku brojne tabele.

Cilj ovog rada je da izloži neke približne metode za rešavanje običnih deferencijalnih jednačina.

I INTEGRACIJA POMOĆU POTENCIJALNIH REDOVA

Uzmimo običnu diferencijalnu jednačinu oblika

$$y' = f(x, y). \tag{1}$$

Predpostavimo da je $f(x, y)$ analitička funkcija u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$ dvodimenzionalne oblasti J ravnine OXY, tada će i rešenje jednačine (1) biti jedna jedina analitička funkcija $y = \varphi(x)$ u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$, koja zadovoljava uslov $y_0 = \varphi(x_0)$. Prema Picard-ovoj teoremi jednačina (1) ima samo jedno rešenje u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$ dvodimenzionalne oblasti J ravni OXY, jer u oblasti J postoji pravougaonik $|x - x_0| \leqslant h$ i $|y - y_0| \leqslant k$ u kome je funkcija $f(x, y)$ neprekidna i zadovoljava Lipschitz-ov uslov. Cauchy je dokazao da je rešenje $y = \varphi(x)$ analitičko, tj. da se može predstaviti potencijalnim redom koji je konvergentan u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$.

Picard-ovu teoremu izložićemo kasnije, kad bude reč o metodi sukcesivnih aproksimacija, a ovde ćemo izložiti Cauchy-evu teoremu.

Kako je $f(x, y)$ analitička funkcija u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$, to je

$$f(x,y) = \sum_{m=0}^{\infty} \sum_{n=0}^{\infty} a_{mn} (x-x_0)^m (y-y_0)^n = a_{00} + a_{10}(x-x_0) + a_{01}(y-y_0) +$$

$$+ a_{11}(x-x_0)(y-y_0) + \cdots + a_{mn}(x-x_0)^m (y-y_0)^n + \cdots .$$

Ovaj red konvergira u pravougaoniku

$$|x-x_0| < h \text{ i } |y-y_0| < k,$$

pa će jednačina (1) glasiti

$$y' = f(x, y) = \sum_{m=0}^{\infty} \sum_{n=0}^{\infty} a_{mn} (x-x_0)^m (y-y_0)^n \qquad (2)$$

$$(m, n = 0, 1, 2, 3, \ldots),$$

a a_{mn} konstantne veličine. Sada treba naći rešenje jednačine (2) koje će biti predstavljeno potencijalnim konvergentnim redom, tj.

$$y = \varphi(x) = \sum_{p=0}^{\infty} c_p (x-x_0)^p \qquad (3)$$

$(p = 0, 1, 2, 3, \ldots,$ a c_p neodređene konstante).

Koeficijente c_p $(p = 1, 2, 3, \ldots)$ odredićemo iz identiteta.

$$\sum_{p=1}^{\infty} p\, c_p (x-x_0)^{p-1} = a_{00} + a_{10}(x-x_0) + a_{01}(y-y_0) +$$

$$+ a_{11}(x-x_0)(y-y_0) + \cdots + a_{mn}(x-x_0)^m (y-y_0)^n + \cdots , \qquad (4)$$

gde na desnoj strani treba svuda staviti mesto y izraz $\sum_{p=0}^{\infty} c_p (x-x_0)^p$ i urediti je po rastućim stepenima od $(x-x_0)$. Da bi polinom na levoj strani jednačine (4) bio identički jednak polinomu na desnoj strani, potrebno je i dovoljno, da polinomi budu istog stepena i da svaki koeficijent polinoma na levoj strani jednačine (4) uz $(x-x_0)$ na određenom stepenu bude jednak svakom koeficijentu polinoma na desnoj strani jednačine (4) uz $(x-x_0)$ na istom stepenu. Na ovaj način dobili bismo skup jednačina koje jednoznačno određuju koeficijente c_p u funkciji koeficijenata

$$a_{mn} \text{ i } c_0, \text{ tj. } c_p = F_p(c_0, a_{00}, a_{10}, a_{01}, \ldots, a_{p0}, \ldots a_{0p}). \qquad (5)$$

Funkcije (5) su polinomi, jer se pri izračunavanju koeficijenata c_p obavljaju operacije sabiranja i množenja koeficijenata a_{mn}. Koeficijent c_0 odredili bismo iz uslova $y_0 = \varphi(x_0)$. Kako je $y = \sum_{p=0}^{\infty} c_p (x-x_0)^p$, to je, za $x = x_0$, $c_0 = y_0$. Jasno je da vrednost y_0 može biti proizvoljna, jer jednoj vrednosti x_0 odgovara proizvoljan broj vrednosti y_0. Međutim, ovakav način određivanja koeficijenata c_p nije uvek podesan, pa se koeficijenti c_p određuju po formuli za određivanje koeficijenata Taylor-ovog reda

$$c_p = \frac{1}{p!} y^{(p)}_{(x_0)} \qquad (p = 0, 1, 2, \ldots), \tag{6}$$

pri čemu se dolazi do potpuno istih rezultata. Kada se izraz $c_p = \frac{y^{(p)}_{(x_0)}}{p!}$ stavi u red (3), dobija se $y = \varphi(x) = \sum_{p=0}^{\infty} \frac{y^{(p)}_{(x_0)}}{p!} (x-x_0)^p$ ($y^{(0)}(x_0) = y(x_0)$). Izvode $y^{(p)}(x_0)$ ($p = 1, 2, 3, \ldots$) izračunavamo iz jednačine $y' = f(x, y)$, kada je uzastopno diferenciramo do reda p, a zatim svuda stavimo $x = x_0$ i $y = y_0$, pa ćemo imati:

$$y'(x_0) = f(x_0, y_0),$$

$$y''(x_0) = f'_x(x_0, y_0) + f'_y(x_0, y_0) \cdot y'(x_0),$$

$$y'''(x_0) = f''_{x^2}(x_0, y_0) + 2 f''_{xy}(x_0, y_0) \cdot y'(x_0) + f''_{y^2}(x_0, y_0) y'^2(x_0) + f'_y(x_0, y_0) \cdot y''(x_0),$$

. . . . . .

Za $x_0 = y_0 = 0$, red (2) glasio bi

$$y' = f(x, y) = \sum_{m=0}^{\infty} \sum_{n=0}^{\infty} a_{mn} x^m y^n,$$

a red (3)

$$y = \varphi(x) = \sum_{p=0}^{\infty} c_p x^p$$

odnosno

$$y = \varphi(x) = \sum_{p=0}^{\infty} \frac{y^{(p)}_{(0)}}{p!} x^p.$$

Red

$$y = \varphi(x) = \sum_{p=0}^{\infty} c_p (x-x_0)^p \quad (y^{(0)}_{(0)} = y_{(0)})$$

odnosno red

$$v = \varphi(x) = \sum_{p=0}^{\infty} c_p x^p$$

su formalna rešenja jednačine (1) u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$ odnosno tačke $0(0, 0)$, sve dok se ne dokaže njihova konvergencija u blizini napred posmatranih tačaka. Kako red $\sum_{p=0}^{\infty} c_p x^p$ rezultira iz reda $\sum_{p=0}^{\infty} c_p (x-x_0)^p$, kad se stavi $x_0 = 0$, to je dovoljno ispitati konvergenciju reda $y = \sum_{p=0}^{\infty} c_p (x-x_0)^p$ u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$. Ako ovaj red konvergira u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$ onda će taj red biti jedno analitičko rešenje, $y = \varphi(x)$, jednačine (1) u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$ sa uslovom $y_0 = \varphi(x_0)$. Ako se stavi $x - x_0 = u$ i $y - y_0 = v$, onda redovi (2) i (3) postaju

$$v' = F(u, v) = \sum_{m=0}^{\infty} \sum_{n=0}^{\infty} a_{mn} u^m v^n \tag{7}$$

$$v = \sum_{p=0}^{\infty} c_p u^p - y_0 \tag{8}$$

Ispitajmo sada konvergenciju reda (8) u blizini tačke $0(0, 0)$, jer je za $x = x_0$ i $y = y_0$ $u = 0$ i $v = 0$. Da bismo ovo postigli primenićemo majorantne funkcije.

Funkcija

$$\varphi(u, v) = \sum_{m=0}^{\infty} \sum_{n=0}^{\infty} \alpha_{mn} u^m v^n$$

biće majorantna funkcija funkcije $F(u, v)$ ako je

$$|a_{mn}| \leqslant \alpha_{mn} \qquad (\alpha_{mn} > 0,\ m, n = 0, 1, 2, \ldots).$$

Red (7) biće apsolutno konvergentan u oblasti konvergencije reda

$$\varphi(u, v) = \sum_{m=0}^{\infty} \sum_{n=0}^{\infty} \alpha_{mn} u^m v^n.$$

Kako red (2) konvergira u oblasti

$$|x - x_0| < h \quad \text{i} \quad |y - y_0| < k \quad (h > 0 \quad \text{i} \quad k > 0),$$

to red (7) konvergira u oblasi $|u|<h$ i $|v|<k$. Neka je red (7) konvergentan za $u=h_1$ i $v=k_1$ ($h_1>0$ i $k_1>0$), tada je red

$$M\sum_{m=0}^{\infty}\sum_{n=0}^{\infty}\left(\frac{u}{h_1}\right)^m\left(\frac{v}{k_1}\right)^n \tag{9}$$

majorantan redu (7), pod uslovom da je

$$|a_{mn}|\leqslant\frac{M}{h_1^m k_1^n} \qquad (m,\ n=0,\ 1,\ 2,\ \ldots,\ M>0),$$

a konvergira u oblasti

$$|u|<h_1<h \quad \text{i} \quad |v|<k_1<k.$$

Mesto diferencijalne jednačine (7 uzmimo njoj majorantnu diferencijalnu jednačinu

$$V'=\Phi(u,\ V)=M\sum_{m=0}^{\infty}\sum_{n=0}^{\infty}\left(\frac{u}{h_1}\right)^m\left(\frac{V}{k_1}\right)^n \tag{10}$$

S obzirom da je $|u|<h_1<h$ i $|V|<k_1<k$, to zbir dvostrukog reda (10) iznosi

$$\frac{M}{\left(1-\frac{u}{h_1}\right)\left(1-\frac{V}{k_1}\right)}=V'. \tag{11}$$

Kada jednačinu (11) integralimo, dobijamo

$$\frac{k_1}{2}\left(1-\frac{V}{k_1}\right)^2=h_1 M\ln\left(1+\frac{u}{h_1}\right)+C.$$

Za $u=0$ i $V=0$, $C=\frac{k_1}{2}$, pa će biti

$$\frac{k_1}{2}\left(1-\frac{V}{k_1}\right)^2=h_1 M\ln\left(1-\frac{u}{h_1}\right)+\frac{k_1}{2}$$

odnosno kad rešimo po V, imamo

$$V=k_1-k_1\sqrt{1+\frac{2h_1 M}{k_1}\ln\left(1-\frac{u}{h_1}\right)}. \tag{12}$$

Imajući u vidu da je $|u|<h_1<h$ i $|V|<k_1<k$, to je izraz (12), koji za $u=0$ ima vrednost $V=0$, rešenje diferencijalne jednačine (11).

Rešenje (12) može se napisati i ovako

$$\frac{k_1 - V}{k_1} = \left[1 + \frac{2h_1 M}{k_1} \ln\left(1 - \frac{u}{h_1}\right)\right]^{\frac{1}{2}} \tag{13}$$

odnosno

$$\frac{k_1 - V}{k_1} = (1+z)^{\frac{1}{2}} = \sum_{n=0}^{\infty} \binom{\frac{1}{2}}{n} z^n, \tag{14}$$

gde je

$$z = \frac{2h_1 M}{k_1} \ln\left(1 - \frac{u}{h_1}\right) \quad \text{i} \quad |z| < 1 \quad \text{a} \quad |u| < h_1,$$

jer se onda i samo onda izraz $(1+z)^{\frac{1}{2}}$ može razviti u konvergentan binomni red $\sum_{n=0}^{\infty} \binom{\frac{1}{2}}{n} z^n$.

Da bismo odredili interval promenljive u, u kome konvergira red (12) odnosno (13), iskoristićemo nejednačine $|u| < h_1$ i $|z| < 1$. Za postizanje cilja dovoljno je uzeti pozitivne vrednosti promenljive u, tj. nejednačinu $0 < u < h_1$, kojoj odgovara nejednačina

$$-1 < \frac{2h_1 M}{k_1} \ln\left(1 - \frac{u}{h_1}\right) < 0.$$

Iz ove nejednačine dobija se

$$u < h\,(1 - e^{-\frac{k_1}{2h_1 M}}) = R.$$

Dakle, rešenje odnosno red (12) ili (13) može se razviti u potencijalni red oblika

$$V = \sum_{p=0}^{\infty} -\bar{c}_p\, u^p, \tag{15}$$

koji je konvergentan u intervalu $|u| < h_1 (1 - e^{-\frac{k_1}{2h_1 M}})$. Kako je red (15) majorantan redu (8), to red 8 konvergira za $u \in (-R, R)$, a red (3), s obzirom na smenu $x - x_0 = u$, konvergira za $x \in (x_0 - R, x_0 + R)$.

Na osnovu svega izloženog, zaključujemo: *Kad je funkcija $f(x, y)$ analitička u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$ dvodimenzionalne oblasti J ravni OXY, onda jednačina* (1) *ima jedno jedino rešenje analitičko $y = \varphi(x)$ u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$ sa uslovom $y_0 = \varphi(x_0)$.* — Ovaj zaključak je je poznat pod nazivom Cauchy-eva teorema.

Cauchy, Augustin—Louis je francuski matematičar (1787—1857). Mnogi ga smatraju osnivačem teorije funkcija jedne kompleksne promenljive. Pored matematike, bavio se fizikom i astronomijom. Njegova najvažnija dela iz matematike smatraju se *Analyse algébrique* (1821) i *Leçon sur applications du calcul infinitésimal à la geometrie* (1816—1828).

Cauchy-eva teorema se može proširiti na sistem običnih diferencijalnih jednačina, pa prema tome, i na običnu diferencijalnu jednačinu n-og reda.

Rešimo ovom metodom jednačinu $y' + y^2 - x^2 = 0$, koja ispunjava početni uslov $y_0 = 1$ za $x_0 = 0$.

Iz jednačine je

$$y' = x^2 - y^2. \tag{16}$$

Rešenje jednačine (16) biće

$$y = \sum_{p=0}^{\infty} c_p x^p = \sum_{p=0}^{\infty} \frac{y_{(0)}^{(p)}}{p!} x^p = y_{(0)} + \frac{y'_{(0)}}{1!} x + \cdots +$$

$$+ \frac{y_{(0)}^{(n)}}{n!} x^n + \cdots \quad (y_{(0)}^{(0)} = y_0 = 1). \tag{17}$$

Kada jednačinu (16) diferenciramo uzastopno, dobijamo

$$\begin{aligned}
y^{II} &= 2x - 2yy^I \\
y^{III} &= 2 - 2y^{I^2} - 2yy^{II} \\
y^{IV} &= -4y^I y^{II} - 2y^I y^{II} - 2yy^{III} = -6y^I y^{II} - 2yy^{III} \\
y^V &= -6y^{II^2} - 6y^I y^{III} - 2y^I y^{III} - 2yy^{IV} = -6y^{II^2} - 8y^I y^{III} - 2yy^{IV} \\
&\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots \\
&\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots \\
&\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots
\end{aligned} \tag{18}$$

Za $x = 0$, iz jednačine (16) i iz skupa jednačina (18), dobijamo:

$$y_{(0)}^I = -1, \quad y_{(0)}^{II} = 2, \quad y_{(0)}^{III} = -4, \quad y_{(0)}^{IV} = 20, \quad y_{(0)}^V = -96, \ldots$$

Smenom ovih vrednosti u jednačini (18) dobijamo

$$y = 1 - x + x^2 - \frac{4}{3}x^3 + \frac{20}{4!}x^4 - \frac{96}{5!}x^5 + \cdots. \tag{19}$$

Ako uzmemo u obzir samo prvih šest članova reda (19), onda će biti

$$y \approx 1 - x + x^2 - \frac{2}{3}x^3 + \frac{5}{6}x^4 - \frac{4}{5}x^5. \tag{20}$$

Jednačina (20) predstavlja približno rešenje jednačine (16) sa početnim uslovom $y_0 = 1$ za $x_0 = 0$.

II INTEGRACIJA METODOM SUKCESIVNIH APROKSIMACIJA

Uzmimo jednačinu

$$y' = f(x, y) \tag{21}$$

sa početnim uslovom

$$y(x_0) = \varphi(x_0) = y_0. \tag{22}$$

Predpostavimo da je funkcija $f(x, y)$ neprekidna u dvodimenzionalnoj oblasti

$$J(|x - x_0| \leqslant h, \quad |y - y_0| \leqslant k, \quad h > 0 \quad \text{i} \quad k > 0)$$

i da zadovoljava Lipschitz-ov uslov, tj. da je

$$|f(x, Y) - f(x, y)| \leqslant L|Y - y|$$

($L > 0$ je Lipschitz-ova konstanta).

S obzirom da je funkcija neprekidna u dvodimenzionalnoj zatvorenoj oblasti J, to je ona ograničena u pomenutoj oblasti, pa će biti $|f(x, y)| < M$, gde je M pozitivna konstanta nezavisna od x i y.

Ako jednačinu (21) integralimo od x_0 do x, dobijamo

$$y - y_0 = \int_{x_0}^{x} f(x, y)\, dx$$

odnosno

$$y = \varphi(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y)\, dx. \tag{23}$$

Jednačina (23) zove se integralna jednačina, jer pod znakom integrala figuriše nepoznata funkcija y. Rešenje integralne jednačine (23) zadovoljava diferencijalnu jednačinu (21) i početni uslov (22) i obrnuto, što je očevidno, pa mesto da tražimo rešenje diferencijalne jednačine (21), tražićemo rešenje integralne jednačine (23).

Da bismo dobili rešenje integralne jednačine (23), primenićemo metodu sukcesivnih aproksimacija. Prvu aproksimaciju $y_1(x)$ dobijamo, kada u jednačinu (23) stavimo mesto nepoznate funkcije y, datu vrednost y_0, pa ćemo imati

$$y_1(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y_0)\, dx.$$

Drugu aproksimaciju $y_2(x)$ dobijamo, kada prvu aproksimaciju $y_1(x)$ stavimo u jednačinu (23) mesto nepoznate funkcije y, pa ćemo dobiti

$$y_2(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y_1)\, dx.$$

Ako ovaj postupak nastavimo, dolazimo do zaključka da svaku aproksimaciju određujemo po formuli

$$y_n(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y_{n-1})\, dx \quad (n = 1, 2, 3, \ldots). \tag{24}$$

Picard je dokazao:

a. Da je svaka funkcija niza $y_n(x)$, za $n = 0, 1, 2, \ldots$, definisana, neprekidna za $|x - x_0| \leqslant h_1$, gde je $h_1 = \min\left(h, \frac{k}{p \to M}\right)$, i nalazi se u dvodimenzionalnoj oblasti J, tj. da je $|y_n(x) - y_0| \leqslant k$ za $|x - x_0| \leqslant h_1$,

b. Da niz neprekidnih funkcija $y_0, y_1(x), y_2(x), \ldots, y_n(x)$ uniformno konvergira za $|x - x_0| \leqslant h_1$, pa je i granična funkcija $y = \varphi(x)$ neprekidna za $|x - x_0| \leqslant h_1$.

c. Da je $|\varphi(x) - y_0| \leqslant k$ za $|x - x_0| \leqslant h_1$ i da zadovoljava jednačinu (23) odnosno jednačinu (21).

d. Da je rešenje $y = \varphi(x)$ jednačine (21), sa početnim uslovom $y_0 = \varphi(x_0)$, jedno jedino.

Svi ovi dokazi predstavljaju odnosno sačinjavaju teoremu poznatu pod nazivom Picard-ova teorema sukcesivnih aproksimacija. Pored egzistencije i jedinstvenosti rešenja, Picard-ova teorema daje

nam mogućnosti da dobijemo približno rešenje sa tačnošću koju želimo. Prema Picard-u, ako se zaustavimo na n-toj aproksimaciji, tj. ako stavimo $y=\varphi(x)=y_n(x)$, apsolutna greška $|\varphi(x)-y_n|$ biće

$$|\varphi(x)-y_n| \leqslant \frac{M}{L}\cdot\frac{(Lh_1)^{n+1}}{(n+1)!}\cdot e^{Lh_1}. \tag{25}$$

Nejednačina (25) pokazuje kolika je gornja granica greške za $x\in[x_0-h_1, x_0+h_1]$, gde je $h_1=\min\left(h, \frac{k}{M}\right)$.

Metoda sukcesivnih aproksimacija može se primeniti za određivanje približnog rešenja sistema diferencijalnih jednačina, pa prema tome, i za određivanje približnog rešenja obične diferencijalne jednačine n-og reda.

Rešavanje diferencijalne jednačine $y'=f(x, y)$ metodom sukcesivnih aproksimacija ima preimućstvo nad metodom rešavanja pomoću potencijalnih redova u tome, što ne obavezuje na analitičnost funkcije $f(x, y)$, pa se zato ovaj metod primenjuje u onim slučajevima kada razvijanje funkcije $f(x, y)$ u potencijalni red nije moguće. Nedostatak ove metode je taj, što nije uvek moguće izvršiti kvadraturu, jer sve zavisi od toga kakve je prirode integrand $f(x, y_{n-1})$. Ranije se smatralo da je ova metoda nepraktična, zato što zahteva priličan broj matematičkih operacija. Međutim, danas, kada postoje matematičke mašine za računanje, ta nepraktičnost otpada.

Rešimo metodom sukcesivnih aproksimacija ovaj zadatak. —Naći približno rešenje jednačine $y'=x^2+y^2$, zadržavajući se na trećoj aproksimaciji, koja za $x_0=0$ ima početnu vrednost $y_0=0$ u oblasti $|x|\leqslant 1$ i $|y|\leqslant 1$.

Ovde je:

$$h=1,\ k=1,\ L=2,\ M=2,\ x_0=0,\ y_0=0,$$

a funkcija

$$f(x, y)=x^2+y^2$$

ispunjava uslove Picard-ove teoreme u oblasti

$$|x|\leqslant 1 \quad \text{i} \quad |y|\leqslant 1,$$

pa će biti

$$y_n=y_0+\int_{x_0}^{x}(x^2+y^2_{-1})\,dx,$$

a odavde je:

$$y_1 = 0 + \int_0^x (x^2 + 0)\, dx = \int_0^x x^2\, dx = \frac{x^3}{3},$$

$$y_2 = 0 + \int_0^x \left(x^2 + \frac{x^6}{9}\right) dx = \frac{x^3}{3} + \frac{x^7}{7 \cdot 9},$$

$$y_3 = 0 + \int_0^x \left[x^2 + \left(\frac{x^3}{3} + \frac{x^7}{7 \cdot 9}\right)^2\right] dx,$$

tj.

$$y_3 = \frac{x^3}{3} + \frac{x^7}{7 \cdot 9} + \frac{2\,x^{11}}{3 \cdot 7 \cdot 9 \cdot 11} + \frac{x^{15}}{7^2 \cdot 9^2 \cdot 15}. \tag{26}$$

Red, $y = \varphi(x)$, koji predstavlja traženo rešenje jednačine $y' = x^2 + y^2$, glasio bi

$$y = \varphi(x) = \frac{x^3}{3} + \frac{x^7}{7 \cdot 9} + \frac{2\,x^{11}}{3 \cdot 7 \cdot 9 \cdot 11} + \frac{x^{15}}{7^2 \cdot 9^2 \cdot 15} + \cdots. \tag{27}$$

Ovaj red uniformno konvergira za

$$|x| \leqslant h_1 \leqslant \frac{k}{M} = \frac{1}{2},$$

pa je relacija (26) približno rešenje date diferencijalne jednačine u intervalu

$$x \in \left[-\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right],$$

koja za $x_0 = 0$ dobija vrednost $y_3(0) = 0$.

Apsolutna vrednost greške biće

$$|y - y_3| \leqslant \frac{2}{2} \cdot \frac{\left(2 \cdot \frac{1}{2}\right)^{3+1}}{(3+1)!} \cdot e = \frac{e}{4!} < \frac{3}{4 \cdot 3 \cdot 2} = \frac{1}{8}.$$

Dakle je $|y - y_3| < 0{,}125$.

III INTEGRACIJA RUNGE-KUTT-OVOM METODOM

Ako je data diferencijalna jednačina

$$y' = f(x, y) \tag{28}$$

sa početnim uslovom $y = y_0$ za $x = x_0$, ova metoda se sastoji u tome što se određivanje naizmeničnih vrednosti y_{i+1} $(i = 0, 1, 2, 3, \ldots)$ nepoznate funkcije y vrši po formuli

$$y_{i+1} = y_i + \Delta y_i = y_i + k^{(i)}. \tag{29}$$

Veličina Δy_i, u formuli (29), izračunava se po obrascu

$$\Delta y_i = k^{(i)} = ak_1^{(i)} + bk_2^{(i)} + ck_3^{(i)} + dk_4^{(i)} \qquad (i = 0, 1, 2, \ldots), \tag{30}$$

gde su

$$\begin{aligned} k_1^{(i)} &= h \cdot f(x_i, y_i), \\ k_2^{(i)} &= h \cdot f\left(x_i + \frac{h}{2}, \quad y_i + \frac{k^{(i)}}{2}\right), \\ k_3^{(i)} &= h \cdot f\left(x_i + \frac{h}{2}, \quad y_i + \frac{k_2^{(i)}}{2}\right), \\ k_4^{(i)} &= h \cdot f(x_i + h, y_i + k_3^{(i)}). \end{aligned} \tag{31}$$

Veličina h predstavlja promenu argumenta x, te ukoliko je ta promena manja utoliko je tačnost veća. Koeficijenti a, b, c i d, u jednačini (30), su konstante koje određujemo iz identiteta

$$k^{(i)} = ak_1^{(i)} + bk_2^{(i)} + ck_3^{(i)} + dk_4^{(i)} = hy_i^{\mathrm{I}} + \frac{h^2}{2!} y_i^{\mathrm{II}} + \frac{h^3}{3!} y_i^{\mathrm{III}} + \frac{h^4}{4!} y_i^{\mathrm{IV}}. \tag{32}$$

Desna strana identiteta (32) je deo Taylor-ovog reda funkcije y u tački $x = x_i$, koji za $x = x_{i+1}$ i $x_{i+1} - x_i = h$ a $y_{i+1} - y_i = \Delta y$, dobija oblik

$$\Delta y_i + hy_i^{\mathrm{I}} + \frac{h^2}{2!} y_i^{\mathrm{II}} + \frac{h^3}{3!} y_i^{\mathrm{III}} + \frac{h^4}{4!} y_i^{\mathrm{IV}} + \cdots + \cdots$$

ili, kad izostavimo indekse

$$\Delta y = hy^{I} + \frac{h^2}{2!} y^{II} + \frac{h^3}{3!} y^{III} + \frac{h^4}{4!} y^{IV} + \cdots$$

Dakle je, izraz

$$y_{i+1} = y_i + k^{(i)} + 0\,(h^5) \tag{33}$$

približno rešenje jednačine (28) u intervalu $[x_i, x_i + h]$ sa greškom petog reda prema h.

Za određivanje koeficijenata a, b, c i d treba vrednosti

$$k_1^{(i)},\ k_2^{(i)},\ k_3^{(i)} \text{ i } k_4^{(i)},$$

određene iz skupa jednačina (31), zameniti u identitet (32). Zatim vrednosti y^{I}, y^{II}, y^{III} i y^{IV}, izračunate iz jednačine (28), takođe zamenimo u identitet (32). Najzad levu i desnu stranu identiteta (32) da uredimo po rastućim stepenima od h i primenimo teoremu o identičnosti dvaju polinoma. Kada sve ovo uradimo, dobijamo

$$\begin{aligned} a &= \frac{1}{6} \\ b &= \frac{1}{3} \\ c &= \frac{1}{3} \\ d &= \frac{1}{6}. \end{aligned} \tag{34}$$

Kada rezultate (34) uvrstimo u jednačinu (32), dobijamo

$$k^{(i)} = \frac{1}{6}\left[k_1^{(i)} + 2\,(k_2^{(i)} + k_3^{(i)}) + k_4^{(i)}\right]. \tag{35}$$

Određivanje veličina

$$k_1^{(i)},\ k_2^{(i)},\ k_3^{(i)} \text{ i } k_4^{(i)} \quad (i = 0, 1, 2, 3, \ldots)$$

je moguće ako funkcija $f(x, y)$ ima parcijalne izvode po x i y u intervalu $[x_i, x_i + h]$ do četvrtog reda.

S obzirom na jednačine (33) i (35), biće

$$\Delta y_i = \frac{1}{6}\left[k_1^{(i)} + 2\,(k_2^{(i)} + k_3^{(i)}) + k_4^{(i)}\right] + 0\,(h^5). \tag{36}$$

Za rešavanje jednačine (28) po formuli (33) zgodno je obrazovati šemu prikazanu tabelom br. 1.

i	x_i	y_i	$k_\lambda^{(i)}=hf(x_i, y_i)$	$\Delta y_i=k^{(i)}$
0	x_0	y_0	$k_1^{(0)}$	$k^{(0)}=\frac{1}{6}[k_1^{(0)}+2(k_2^{(0)}+k_3^{(0)})+k_4^{(0)}]$
0	$x_0+\frac{h}{2}$	$y_0+\frac{k_1^{(0)}}{2}$	$k_2^{(0)}$	
0	$x_0+\frac{h}{2}$	$y_0+\frac{k_2^{(0)}}{2}$	$k_3^{(0)}$	
0	x_0+h	$y_0+k_3^{(0)}$	$k_4^{(0)}$	
—	$x_0+h=x_1$	$y_0+k^{(0)}=y_1$	—	—
1	x_1	y_1	$k_1^{(1)}$	$k^{(1)}=\frac{1}{6}[k_1^{(1)}+2(k_2^{(1)}+k_3^{(1)})+k_4^{(1)}]$
1	$x_1+\frac{h}{2}$	$y_1+\frac{k_1^{(1)}}{2}$	$k_2^{(1)}$	
1	$x_1+\frac{h}{2}$	$y_1+\frac{k_2^{(1)}}{2}$	$k_3^{(1)}$	
1	x_1+h	$y_1+k_3^{(1)}$	$k_4^{(1)}$	
—	$x_1+h=x_2$	$y_1+k^{(1)}=y_2$	—	—
2	x_2	y_2	$k_1^{(2)}$	$k^{(2)}=\frac{1}{6}[k_1^{(2)}+2(k_2^{(2)}+k_3^{(2)})+k_4^{(2)}]$
2	$x_2+\frac{h}{2}$	$y_2+\frac{k_1^{(2)}}{2}$	$k_2^{(2)}$	
2	$x_2+\frac{h}{2}$	$y_2+\frac{k_2^{(2)}}{2}$	$k_3^{(2)}$	
2	x_2+h	$y_2+k_3^{(2)}$	$k_4^{(2)}$	
—	$x_2+h=x_3$	$y_2+k^{(2)}=y_3$	—	—
3	⋮	⋮	⋮	⋮

Tabela br. 1.

U brojnoj tabeli (1) λ uzima vrednosti 1, 2, 3, 4.

Ova se metoda takođe može primeniti za približno rešavanje sistema običnih diferencijalnih jednačina, pa prema tome, i obične diferencijalne jednačine n-og reda.

Određivanje efektivne greške kod ove metode je vrlo teško. Zato se u praksi, radi pravilnog izbora veličine razmaka h, primenjuje dvojno prebrojavanje u svakoj etapi sa dva razmaka. Upravo, iz rezultata $y(x_i)$, izračunamo veličinu $y(x_i+2h)$ na dva načina, jedanput sa veličinom razmaka h a drugi put sa veličinom razmaka $2h$. Ako neslaganje između dobijenih rezultata ne prelazi dozvoljenu grešku, to je veličina razmaka h, za datu etapu, pravilno izabrana i vrednost $y(x_i+2h)$, izračunata pomoću njega, može se primeniti. U protivnom veličinu h treba smanjiti dva puta. Inače, metoda raspolaže značajnom tačnošću pa se, bez obzira na njenu težinu, mnogo upotrebljava pri numeričkom rešavanju diferencijalnih jednačina pomoću elektronskih mašina. Osim ovoga, važno preimućstvo ove metode sastoji se u tome, što je moguća primena promenljive veličine razmaka.

Rešimo sada ovaj zadatak. — Odrediti Runge—Kutt-ovom metodom približno rešenje jednačine $y'=x+y^2$ u intervalu $\left[0,\frac{1}{4}\right]$ sa početnim uslovom $y(0)=0$ za $x=0$, uzimajući $h=\frac{1}{4}$. — Rešenje je prikazano tabelom br. 2.

i	x_i	y_i	$k_\lambda^{(i)}=0{,}25\,(x_i+y_i^2)$	$\Delta y_i=k^{(i)}$
0	0	0	$k_1^{(0)}=0$	$k^{(0)}\approx 0{,}03125$
	0,125	0	$k_2^{(0)}=0{,}03125$	
	0,125	0,015 625	$k_3^{(0)}\approx 0{,}03125$	
	0,25	0,03 125	$k_4^{(0)}\approx 0{,}0625$	
—	0,25v	0,03125v	—	—
1	0,25	0,03125	$k_1^{(1)}\approx 0{,}25(0{,}25+0{,}03125^2)$	
	·	·	·	
	·	·	·	
	·	·	·	

Tabela br. 2.

Iz tabele br. (2) vidimo da je približno rešenje jednačine

$$y' = x + y^2,$$

u tački

$$x = 0{,}25, \quad y = 0{,}03125.$$

IV INTEGRACIJA EULER-OVOM METODOM POLIGONALNIH LINIJA

Uočimo diferencijalnu jednačinu oblika

$$y' = f(x, y) \tag{37}$$

sa početnim uslovom $y = y_0$ za $x = x_0$, tada će biti u tački $M_0(x_0, y_0)$

$$y_0' = f(x_0, y_0). \tag{38}$$

Za integralnu krivu $y = \varphi(x)$ jednačine (37), vrednost (38) predstavlja koeficijent smera tangente u tački $M_0(x_0, y_0)$. Konstruišimo pravu koja prolazi kroz tačku $M_0(x_0, y_c)$ a ima koeficijent smera $k = y_0' = f(x_0, y_0)$ (sl. 1).

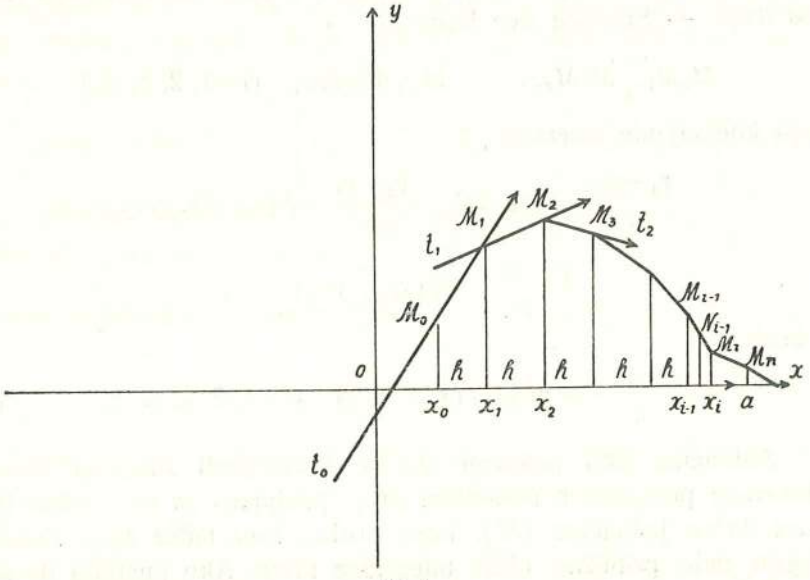

Sl. 1

Neka je to prava t_0 (sl. 1). Posmatrajmo sada jednačinu (37) u intervalu $[x_0, a]$ (sl. 1) i pokušajmo je rešiti. — Radi ovoga pode-

limo interval $[x_0, a]$ na n jednakih delova tačkama $x_1, x_2, x_3, \ldots, x_i, \ldots$ $(i=1, 2, 3, \ldots, n)$ (sl. 1), pa će biti

$$x_1-x_0=x_2-x_1=x_3-x_2=\cdots=x_i-x_{i-1}=h$$

odnosno

$$x_1=x_0+h, \quad x_2=x_0+2h, \ldots, \quad x_i=x_0+ih, \quad x_n=a=x_0+nh.$$

Prava $x=x_1$ seče pravu t_0 u tački $M_1(x_1, y_1)$. Ako je u tački $M_1(x_1, y_1)$, $y_1'=f(x_1, y_1)$ stvarno, konačno i određeno, onda se kroz tačku $M_1(x_1, y_1)$ može povući prava t_1 čiji je koeficijent smera $k_1=y_1'=f(x_1, y_1)$, a koju prava $x=x_2$ seče u tački $M_2(x_2, y_2)$. Pod predpostavkom da je, u tački $M_2(x_2, y_2)$, $y_2'=f(x_2, y_2)$ stvarno, konačno i određeno, možemo kroz tačku $M_2(x_2, y_2)$ povući pravu čiji je koeficijent smera $k_2=y_2'=f(x_2, y_2)$, a koju prava $x=x_3$ seče u tački M_3. Ako ovaj postupak produžimo sve do tačke Mn, dobićemo poligonalnu liniju $M_0M_1M_2\ldots M_n$. Ne treba shvatiti da se u tački M_n proces završava, već se može nastaviti dalje ako želimo ići van intervala $[x_0, a]$, pod predhodnim uslovima.

Poligonalna linija $M_0M_1M_2\ldots M_n\ldots$ zove se *Euler-ova izlomljena linija.* — Stranice ove linije

$$\overline{M_0M_1}, \quad \overline{M_1M_2}, \ldots, \quad \overline{M_{i-1}M_i}, \ldots, \quad (i=1, 2, 3, \ldots)$$

imaju koeficijente smerova

$$\frac{y_1-y_0}{h}=f(x_0, y_0), \quad \frac{y_2-y_1}{h}=f(x_1, y_1), \ldots,$$

$$\frac{y_i-y_{i-1}}{h}=f(x_{i-1}, y_{i-1}), \ldots,$$

ili kraće

$$\frac{y_i-y_{i-1}}{h}=y_{i-1}'=f(x_{i-1}, y_{i-1}) \quad (i=1, 2, 3, \ldots). \tag{39}$$

Jednačina (39) pokazuje da se koeficijenti smerova stranica Euler-ovog poligona, u temenima M_{i-1}, poklapaju sa smerovima integralne krive jednačine (37), koja prolazi kroz tačke M_{i-1}. Euler-ov poligon daje približno oblik integralne krive. Ako pustimo da stranice Euler-ovog poligona teže ka nuli i dokažemo da poligon teži krivoj, koja zadovoljava jednačinu (37), onda ta kriva, sa geometrijske tačke gledišta, predstavlja opšti integral jednačine (37), gde je y_0 proizvoljna konstanta.

Ako jednačinu (39) rešimo po y_i, dobijamo

$$y_i = y_{i-1} + h \cdot f(x_{i-1}, y_{i-1}) \qquad (i = 1, 2, 3, \ldots, n) \tag{40}$$

odnosno

$$y_i = y_{i-1} + f(x_{i-1}, y_{i-1})\ (x_i - x_{i-1}). \tag{41}$$

Iz jednačine (40) odnosno (41) možemo odrediti kordinate tačke $M_i(x_i, y_i)$ ako su nam poznate kordinate tačke $M_0(x_0, y_0)$ i rastojanje h. Ako u jednačini (41) izostavimo indeks i a zadržimo indeks $i-1$, dobijamo jednačinu poligonalne linije $M_0 M_1 M_2 \ldots M_n$

$$y = y_{i-1} + f(x_{i-1}, y_{i-1})\ (x - x_{i-1}) \qquad (i = 1, 2, 3, \ldots, n) \tag{42}$$
$$x \in [x_{i-1}, x_i].$$

Jednačina (42) predstavlja približno rešenje jednačine (37) u intervalu $[x_0, a]$, što sa geometrijske tačke gledišta znači da smo integralnu krivu jednačine (37), koja prolazi kroz tačke $M_i(x_i, y_i)$, zamenili poligonalnom linijom čije su stranice tangente dotične integralne krive u tačkama $M_i(x_i, y_i)$. Od izbora veličine h zavisi i kvalitet aproksimacije. Ako je h manje poligonalna linija (42) manje odstupa od integralne krive jednačine (37). Bolja se oproksimacija dobija ako se mesto poligonalne linije (42), sa početnim uslovima $y = y_0$ za $x = x_0$, uzme poligonalna linija

$$y = y_{i-1} + (x - x_{i-1}) \cdot f\left[x_{i-1} + \frac{h}{2},\ y_{i-1} + \frac{h}{2} \cdot f(x_{i-1}, y_{i-1})\right] \tag{43}$$

$$(i = 1, 2, 3, \ldots, n); \qquad x \in [x_{i-1}, x_i] \quad \text{i} \quad (x_i - x_{i-1} = h)$$

sa istim početnim uslovima.

Ako u jednačini (43) zamenimo x sa x_i, dobićemo

$$y_i = y_{i-1} + h \cdot f\left[x_{i-1} + \frac{h}{2},\ y_{i-1} + \frac{h}{2} \cdot f(x_{i-1}, y_{i-1})\right]. \tag{44}$$

Jednačina (44) daje nam ordinate tačaka M_i, kroz koje prolaz poligonalna linija. Kod jednačine (41) koeficijent smera je $f(x_{i-1}, y_{i-1})$, a kod jednačine (43)

$$f\left[x_{i-1} + \frac{h}{2},\ y_{i-1} + \frac{h}{2} \cdot f(x_{i-1}, y_{i-1})\right],$$

a to je vrednost y' u tački N_{i-1} koja se nalazi na sredini duži $M_{i-1} M_i$ (sl. br. 1).

Da jednačina (44) daje tačniju vrednost ordinate y_i od jednačine (40), možemo se uveriti ako ordinate integralne krive jednačine (37) izračunamo po Taylor-ovoj formuli u tački $M_{i-1}(x_{i-1}, y_{i-1})$, tj. po formuli

$$y_i = y_{i-1} + \frac{y'_{i-1}}{1!}(x - x_{i-1}) + \frac{y''_{i-1}}{2!}(x - x_{i-1})^2 + \cdots + \frac{y^{(n)}_{i-1}}{n!}(x - x_{i-1})^n + \cdots$$

odnosno

$$y_i = y_{i-1} + h\ f(x_{i-1}, y_{i-1}) + \frac{y''_{i-1}}{2!}h^2 + \cdots + \frac{y^{(n)}_{i-1}}{n!}h^n + \cdots . \tag{45}$$

Desna strana jednačine (40) poklapa se sa prva dva člana desne strane jednačine (45). Međutim, kad desnu stranu jednačine (44) razvijemo po Taylor-ovoj formuli, po pravilu za razvoj funkcija sa dve promenljive, zadržavajući se na trećem članu, dobićemo

$$y_i = y_{i-1} + h \cdot f(x_{i-1}, y_{i-1}) + \frac{h^2}{2!}y''_{i-1}. \tag{46}$$

Jednačina (46), koja u ovom slučaju zamenjuje jednačinu (44), pokazuje da se prva tri člana desne strane jednačine (44) poklapaju sa prva tri člana desne strane (45), a ovo znači da je ordinata y_i izračunata sa boljom tačnošću kod jednačine (44) nego kod jednačine (40). — Kada se ordinate y_i izračunavaju pomoću jednačine (44), onda se ta metoda zove *Prva modifikacija Euler-ove metode poligonalnih linija.*

Druga modifikacija Euler-ove metode poznata je kao *Usavršena metoda Euler-Cauchy.* — Po ovoj metodi odredi se na početku grubo približno rešenje po formuli

$$\bar{y}_i = y_{i-1} + h \cdot f(x_{i-1}, y_{i-1}). \tag{47}$$

Zatim se izračuna $\bar{y}'_i = f(x_i, \bar{y}_i)$ i najzad stavi

$$y_i = y_{i-1} + h \cdot \frac{f(x_{i-1}, y_{i-1}) + f(x_i, \bar{y}_i)}{2}. \tag{48}$$

Na isti način, kao pre, može se pokazati da *Usavršena metoda Euler—Cauchy* daje bolju tačnost od *Euler-ove metode poligonalnih linija.*

Kod *Usavršene metode Euler—Cauchy* može se postići još veća tačnost primenom *iteracione obrade* svake vrednosti y_{i-1}, a evo kako se to radi.—

Neka je

$$y_i^{(0)} = y_{i-1} + h \cdot f(x_{i-1}, y_{i-1}) \tag{49}$$

gruba aproksimacija rešenja jednačine (37), tada će, prema procesu iteracije jednačine (48), biti

$$y_i^{(k)} = y_{i-1} + \frac{h}{2}\left[f(x_{i-1}, y_{i-1}) + f(x_i, y_i^{(k-1)})\right]. \quad (k = 1, 2, 3, \ldots) \tag{50}$$

Proces interacije vršimo sve dotle dok se dva uzastopna približna rešenja $y_i^{(n)}$ i $y_i^{(n+1)}$ ne poklope u izvesnom broju decimala koji želimo, a zatim stavljamo

$$y_i \approx \overline{y_i^{(n)}},$$

gde je $\overline{y_i^{(n)}}$ zajednički deo približnih vrednosti $y_i^{(n)}$ i $y_i^{(n+1)}$.

Ako se desi da proces iteracije ne dovodi do poklapanja željenog broja prvih decimala uzastopnih približnih rešenja $y_i^{(n)}$ i $y_i^{(n+1)}$, onda treba smanjiti veličinu h $(h > 0)$.

Euler-ova metoda poligonalnih linija i njene modifikacije mogu se primeniti na rešavanje sistema običnih diferencijalnih jednačina pa, dakle, i na običnu diferencijalnu jednačinu višeg reda od 1.

Ova metoda predstavlja ne samo grafičku metodu već jednu od prostijih brojnih metoda za rešavanje diferencijalnih jednačina. Njena dobra strana je ta, što se u mnogim slučajevima vrlo brzo dolazi do rezultata, tj. do približnog rešenja obične diferencijalne jednačine. Međutim, ona ima svojih nedostataka, a to su: dosta mala tačnost i sistematsko nagomilavanje greške. Da je tačnost mala, zaključuje se po tome, što je integral diferencijalne jednačine (37) u svakom parcijalnom intervalu $[x_{i-1}, x_i]$ predstavljen sa dva člana Taylor-ovog reda, tj.

$$y_i = y_{i-1} + h y'_{i-1}. \tag{51}$$

Jednačina (51) pokazuje nam da je, pri rešavanju diferencijalne jednačine (37) u parcijalnom intervalu $[x_{i-1}, x_i]$, napravljena greška reda h^2.

U praksi se češće upotrebljavaju modifikacije Euler-ove metode, a naročito *Usavršena metoda Eulr—Cauchy-a sa primenom interacione obrade*, jer se postiže veća tačnost, a greška je u svakom parcijalnom intervalu reda h^3.

Uzmimo sada ovaj zadatak. — Rešiti jednačinu $y' = x + y$. Prvom modifikovanom metodom Eulera u intervalu $\left[0, \frac{1}{2}\right]$ sa početnim uslovom $y = 1$ za $x = 0$, uzimajući $h = 0{,}05$. — Pregled rešenja dat je tabelom br. 3.

i	x_i	y_i	$x_i + \frac{h}{2}$	$y_i + \frac{h}{2} \cdot f(x_i, y_i)$	$h \cdot f\left[x_i + \frac{h}{2},\ y_i + \frac{h}{2} \cdot f(x_i, y_i)\right]$
0	0	1	0,025	1,025	0,0525
1	0,05	1,0525	0,075	1,0800625	0,057753125
2	0,1	1,110253125	0,125	1,140509453125	0,06327547265625
3	0,15	1,1735285976625	0,175	1,20661681259765	0,0690808406298828
4	0,20	1,2426	. . .	. . .	. . .
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.

Tabela br. 3.

A sada nekoliko reči o Euler-u. — Leonhard Euler je švajcarski matematičar, fizičar i astronom. Roden je u Baselu 15.IV 1707. god., a preminuo u Petrogradu 18.IX 1783. god. Skoro da nema grane u matematici u kojoj nije izvršio neko otkriće. Napisao je 756 radova, od kojih 473 su objavljena za vreme njegovog života. Svoju naučnu delatnost razvio je u Petrogradu i Berlinu, gde je držao katedre za matematiku i fiziku. U projektu je izdanje njegovih celokupnih dela u 80 svesaka pod nazivom „Opera omnia", od kojih je do sada štampano 35 svesaka. Oslepio je 1759. god., ali ga to nije omelo da nastavi svoj plodonosan rad do smrti.

V ADAMS—STÖRMER-OVA METODA

Ovo je jedna od numeričkih integracija koju je razradio Adams 1855. god. na molbu nekog engleskog artiljeriste Bašforta, koji se bavio spoljnom balistikom. Docnije je ova metoda zaboravljena i ponovo otkrivena početkom XX veka od strane norveškog matematičara Störmer-a. Ruski matematičar A. N. Krilov usavršio je i popularisao ovu metodu. Pređimo sada na integraciju diferencijalne jednačine $y' = f(x, y)$ u intervalu $[x_0, a]$ sa početnim uslovima $y(x_0) = y_0$ i $y_0' = f(x_0, y_0)$. — Radi ovoga podelimo interval $[x_0, a]$ tačkama $x_1, x_2, \ldots, x_{i-1}, x_i, x_{i+1}, \ldots$ na n jednakih podintervala takvih da je $x_i - x_{i-1} = h$ $(i = 1, 2, \ldots, n)$ i $x_0 + nh = x_n = a$. Ako jednačinu $y' = f(x, y)$ integralimo od x_i do x_{i+1}, dobijamo

$$y_{i+1} - y_i = \int_{x_i}^{x_{i+1}} y'(x)\, dx. \tag{52}$$

Kada $y'(x)$ razvijemo po Newton-ovoj interpolacionoj formuli, zadržavajući se pri tome na četvrtom članu, dobijamo

$$y'(x) = y_0' + \frac{x - x_0}{h} \Delta y_0' + \frac{(x - x_0)(x - x_1)}{2h^2} \Delta^2 y_0' + \frac{(x - x_0)(x - x_1)(x - x_2)}{6h^3} \Delta^3 y_0'. \tag{53}$$

Ako bismo želeli veću tačnost, onda bismo morali uzeti Newton-ov interpolacioni polinom višeg stepena od tri. Pre nego zamenimo izraz na desnoj strani jednačine (53) u jednačini (52), izvršimo neke potrebne transformacije. Stavimo li $x - x_0 = ht$, gde je t nova promenljiva, tada će biti:

$$x - x_1 = x - (x_0 + h) = (x - x_0) - h = ht - h = h(t - 1),$$

a $x - x_2 = h(t - 2)$. Kada se vrednosti za $(x - x_0)$, $(x - x_1)$ i $(x - x_2)$ uvrste u jednačinu (53) i izvrši skraćivanje razlomaka, dobija se

$$y'(x) = y_0' + t \Delta y_0' + \frac{t(t-1)}{2} \Delta^2 y_0' + \frac{t(t-1)(t-2)}{6} \Delta^3 y_0'. \tag{54}$$

Kako je, prema računu razlika, $y_0' = y_1' - \Delta y_0'$, to smenom y_0' u jednačini (54), dobijamo

$$y'(x) = y_1' + (t - 1) \Delta y_0' + \frac{t(t-1)}{2} \Delta^2 y_0' + \frac{t(t-1)(t-2)}{6} \Delta^3 y_0'. \tag{55}$$

Ako se u jednačini (55) stavi

$$y_1' = y_2' - \Delta y_1' \quad \text{i} \quad \Delta y_0' = \Delta y_1' - \Delta^2 y_0',$$

dobija se

$$y'(x) = y_2' + (t-2)\,\Delta y_1' + \frac{(t-1)\,(t-2)}{2}\,\Delta^2 y_0' + \frac{t(t-1)\,(t-2)}{6}\,\Delta^3 y_0'. \tag{56}$$

Kako je:

$$y_3' - y_2' = \Delta y_2'; \quad \Delta y_2' - \Delta y_1' = \Delta^2 y_1' \quad \text{i} \quad \Delta^2 y_1' - \Delta^2 y_0' = \Delta^3 y_0'$$

odnosno

$$y_2' = y_3' - \Delta y_2',$$

$$\Delta y_1' = \Delta y_2' - \Delta^2 y_1',$$

$$\Delta^2 y_0' = \Delta^2 y_1' - \Delta^3 y_0',$$

to, ako se vrednosti za y_2', $\Delta y_1'$ i $\Delta^2 y_0'$ uvrste u jednačinu (56), dobija se

$$y'(x) = y_3' + (t-3)\,\Delta y_2' + \frac{(t-2)\,(t-3)}{2}\,\Delta^2 y_1' + \frac{(t-1)\,(t-2)\,(t-3)}{6}\,\Delta^3 y_0'. \tag{57}$$

Kada se u jednačini (57) indeks 3 zameni sa i, jednačina (57) postaje

$$y'(x) = y_i' + (t-3)\,\Delta y_{i-1} + \frac{(t-2)\,(t-3)}{2}\,\Delta^2 y_{i-2}' + \frac{(t-1)\,(t-2)\,(t-3)}{6}\,\Delta^3 y_{i-3}'. \tag{58}$$

S obzirom da je $x_i - x_{i-1} = x_{i-1} - x_{i-2} = x_{i-2} - x_{i-3} = h$, to će biti $x_i - x_{i-3} = 3h$. S druge strane smena $x - x_0 = th$ dovodi, zamenom indeksa 0 indeksom $i-3$, do jednačine $x = x_i + (t-3)\,h$ i $dx = h \cdot dt$. Ako $y'(x)$ iz jednačine (58) i $dx = h \cdot dt$, vodeći računa da t varira

od 3 do 4 dok x varira od x_i do x_{i+1}, zamenimo u jednačini (52), dobijamo

$$y_{i+1}-y_i=h\int_3^4\left[y_i'+(t-3)\,\Delta y_{i-1}'+\frac{(t-2)(t-3)}{2}\Delta^2 y_{i-2}'+\right.$$

$$\left.+\frac{(t-1)(t-2)(t-3)}{6}\Delta^3 y_{i-3}'\right]dt.$$

Kada se izraz na desnoj strani poslednje jednačine integrali, uredi reši po y_{i+1}, dobija se

$$y_{i+1}=y_i+hy_i'+\frac{h}{2}\Delta y_{i-1}'+\frac{5}{12}h\Delta^2 y_{i-2}+\frac{3}{8}h\Delta^3 y_{i-3}'. \qquad (59)$$

Jednačina (59) predstavlja jednu od Störmer-ovih formula za rešavanje jednačine $y'=f(x, y)$. — Da bi se ova formula mogla primeniti, treba znati vrednosti nepoznate funkcije $y(x)$ u četiri tačke. Prilikom primene valja imati u vidu da indeks i uzima vrednosti od 3 pa na dalje i da je za $i=3$

$$y_4=y_3+hy_3'+\frac{h}{2}\Delta y_2'+\frac{5}{12}h\Delta^2 y_1'+\frac{3}{8}h\Delta^3 y_0'. \qquad (60)$$

U praksi se rešavanje običnih diferencijalnih jednačina ovom metodom, pomoću formule (59), obavlja preko pomoćne tabele br. 4.

i	x_i	y_i	hy_i'	$h\Delta y_i'$	$h\Delta^2 y_i'$	$h\Delta^3 y_i'$
0	x_0	y_0	hy_0'	$h\Delta y_0'$	$h\Delta^2 y_0'$	$h\Delta^3 y_0'$ v
1	$x_1=x_0+h$	y_1	hy_1'	$hy\Delta_1'$	$h\Delta^2 y_1'$	.
2	$x_2=x_0+2h$	y_2	hy_2'	$h\Delta y_2'$	.	.
3	$x_3=x_0+3h$	y_3 v	hy_3' v	.	.	.
.	.	.	.	.	.	
.	.	.	.	.		
.	.	.	.			

Tabela br. 4.

Iz tabele br. 4 uzmu se vrednosti:

$$y_3,\ hy_3',\ h\Delta y_2',\ h\Delta^2 y_1' \quad \text{i} \quad h\Delta^3 y_0'$$

i zamene u jednačini (60), kojom prilikom se odredi y_4. Postupak se nastavlja na isti način za određivanje

$$y_5,\ y_6,\ y_7,\ \ldots,$$

tj. za određivanje ordinate koja se želi.

Za ocenu aproksimativnog kvaliteta formule (59), treba vrednosti

$$\Delta y'_{i-1},\ \Delta^2 y'_{i-2} \quad \text{i} \quad \Delta^3 y'_{i-3}$$

izraziti u funkciji y_i' i izvoda $y_i'', y_i''', \ldots$, a zatim smeniti u samoj formuli (59) i najzad uporediti dobijenu formulu sa Taylor-ovom formulom u tački $x = x_i$. — Rezultat pokazuje da je tačnost veća nego kod Euler-ove metode.

Ova metoda se može proširiti i na približnu integraciju sistema običnih diferencijalnih jednačina, pa prema tome, i na običnu diferencijalnu jednačinu n-og reda, pod napred navedenim uslovima.

Ovde je izvedena samo formula (59) jer se najčešće upotrebljava u praksi, mada se na potpuno isti način mogu izvesti i druge Störmer-ove formule, kao što su:

$$y_{i+1} = y_i + hy_i' + \frac{h}{2}\Delta y'_{i-1}$$

$$y_{i+1} = y_i + hy_i' + \frac{h}{2}\Delta y'_{i-1} + \frac{5}{12}h\Delta^2 y'_{i-2} \tag{61}$$

$$y_{i+1} = y_i + hy_i' + \frac{h}{2}\Delta y'_{i-1} + \frac{5}{12}h\Delta^2 y'_{i-2} + \frac{3}{8}h\Delta^3 y'_{i-3} + \frac{251}{720}h\Delta^4 y'_{i-4}.$$

. . . . . .

Prve dve od formula (61) daju grublju aproksimaciju, a treća daje bolju aproksimaciju od formule (59).

Uradimo sada ovaj zadatak. — Rešiti Adams–Störmer-ovom metodom jednačinu $y' = x + y$ u intervalu $\left[0, \frac{1}{2}\right]$ uzimajući $h = 0{,}05$, sa početnim uslovom $y_0 = 1$ za $x_0 = 0$. Vrednosti y_1, y_2, y_3 uzećemo iz tabele br. 3 (strana 22) i to sa četiri prve decimale, a vrednost y_4 izračunaćemo po formuli (60). Čitav tok rada prikazan je tabelom br. 5.

	x_i	y_i	$0{,}05\, y_i'$	$0{,}05\, \Delta y_i'$	$0{,}05\, \Delta^2 y_i'$	$0{,}05\, \Delta^3 y_i'$
0	0	1	0,05	0,00526	−0,00001	0,000425 w
1	0,05	1,0525	0,05526	0,00525	0,000415w	·
2	0,10	1,1102	0,06051	0,005665 w	·	·
3	0,15	1,1735 w	0,066175 w	·	·	·
4	0,20	1,2428395	·	·	·	·
·	·	·	·	·	·	·
·	·	·	·	·	·	·

Tabela br. 5.

Slaba strana ove metode je ta, što se mora kombinovati sa drugim metodama za približnu integraciju date diferencijalne jednačine sa određenim početnim uslovima.

VI KRILOVLJEVA METODA SUKCESIVNOG PRIBLIŽAVANJA

Proučavajući predhodne metode numeričke integracije diferencijalnih jednačina uočili smo da se mnoge od njih, uključujući i Adams–Störmer-ovu metodu, sastoje iz dve etape i to: 1. određivanje početnih vrednosti nepoznatog rešenja ili ulaz u tabelu i 2. izračunavanje daljih vrednosti nepoznatog rešenja na osnovu nađenih veličina, tj. produženje tabele.

Kako se Adams–Störmer-ova metoda može upotrebiti ako su poznate četiri početne vrednosti nepoznate funkcije $y(x)$, diferencijalne jednačine $y'=f(x, y)$, tj. y_0, y_1, y_2, i y_3, to smo bili prinuđeni da, pomoću neke druge metode, predhodno izračunamo y_1, y_2, y_3, a onda tek da primenimo formulu

$$y_{i+1} = y_i + hy_i' + \frac{1}{2} h\, \Delta y_{i-1}' + \frac{5}{12} h\, \Delta^2 y_{i-2}' + \frac{3}{8} h\, \Delta^3 y_{i-3}'. \qquad (62)$$

Ruski matematičar A. N. Krilov pronašao je metodu za određivanje potrebnih početnih vrednosti nepoznate funkcije $y(x)$, diferencijalne jednačine $y'=f(x, y)$, koristeći Adams–Störmer-ove formule, koja se po njemu i zove *Krilovljeva metoda sukcesivnog približavanja.*

Da vidimo u čemu se sastoji Krilovljeva metoda sukcesivnog približavanja.

Neka je data diferencijalna jednačina

$$y'=f(x, y) \tag{63}$$

sa početnim uslovom $y=y_0$ za $x=x_0$. koju treba rešiti u intervalu $[x_0, a]$, gde je $a=x_0+nh$. Kao i ranije interval $[x_0, a]$ delimo na n jednakih podintervala tačkama

$$x_1, x_2, x_3, \ldots, x_{i-1}, x_i, x_{i+1}, \ldots$$

tako da je

$$x_i - x_{i-1} = h$$

odnosno

$$x_i = x_0 + ih \qquad (i=0, 1, 2, \ldots, n).$$

Vodeći računa da je

$$\Delta y_i = y_{i+1} - y_i,$$

Adams–Störmer-ovu formulu (62) možemo napisati i ovako

$$\Delta y_i = h y_i' + \frac{1}{2} h \Delta y_{i-1}' + \frac{5}{12} h \Delta^2 y_{i-2}' + \frac{3}{8} h \Delta^3 y_{i-3}'. \tag{64}$$

Formula (64). obično se naziva *formulom kosih redova,* jer u njoj figurišu razlike koje se nalaze na dijagonali tabele razlika. Uzimajući u obzir da je:

$$\Delta y_{i-1}' = \Delta y_i' - \Delta^2 y_{i-1}', \quad \Delta^2 y_{i-2}' = \Delta^2 y_{i-1}' - \Delta^3 y_{i-2}'$$

i stavljajući

$$\Delta^3 y_{i-3}' \approx \Delta^3 y_{i-2}',$$

iz formule (64) dobijamo

$$\Delta y_i = h y_i' + \frac{1}{2} h \Delta y_i' - \frac{1}{12} h \Delta^2 y_{i-1}' - \frac{1}{24} h \Delta^3 y_{i-2}'. \tag{65}$$

Formula (65) je *prva formula izlomljenih redova.* S obzirom da je:

$$\Delta^2 y_{i-1}' = \Delta^2 y_i' - \Delta^3 y_{i-1}$$

i stavljajući da je

$$\Delta^3 y_{i-2} \approx \Delta^3 y_{i-1},$$

to ako vrednosti

$$\Delta^2 y'_{i-1} \quad \text{i} \quad \Delta^3 y'_{i-2}$$

zamenimo u (65), dobijamo

$$\Delta y_i = h y_i' + \frac{1}{2} h \Delta y_i' - \frac{1}{12} h \Delta^2 y_i' + \frac{1}{24} h \Delta^3 y'_{i-1}. \tag{66}$$

Formula (66) je takozvana *druga formula izlomljenih redova.*

Stavljajući u formulu (66)

$$\Delta^3 y'_{i-1} \approx \Delta^3 y'_i,$$

dobijamo takozvanu *formulu horizontalnih redova*, koja glasi

$$\Delta y_i = h y_i' + \frac{1}{2} h \Delta y_i' - \frac{1}{12} h \Delta^2 y_i' + \frac{1}{24} h \Delta^3 y_i'. \tag{67}$$

Prelazimo sada na objašnjenje Krilovljeve metode sukcesivnog približavanja. — Prvo približavanje sastoji se u tome, što se izračuna

$$\underline{\Delta y_0} = h y_0' = h \cdot f(x_0, y_0),$$

zatim se izračuna

$$\underline{y_1} = y_0 + \underline{\Delta y_0} \quad \text{i} \quad h \cdot f(x_1, \underline{y_1}),$$

a po tom obrazuje razlika

$$h \cdot f(x_1, \underline{y_1}) - h \cdot f(x_0, y_0) = h \underline{y_1'} - h y_0' = h \underline{\Delta y_0'}.$$

Ove izračunate vrednosti iz prvog približavanja podvukli smo jednom horizontalnom crtom jasnoće radi,

Drugo približavanje sastoji se u sledećem. — Najpre se izračunaju $\underline{\Delta y_0}$ i $\underline{\Delta y_1}$ po formulama

$$\underline{\underline{\Delta y_0}} = h y_0' + \frac{1}{2} h \underline{\Delta y_0'} \tag{68}$$

$$\underline{\underline{\Delta y_1}} = h \underline{y_1'} + \frac{1}{2} h \underline{\Delta y_0'}. \tag{69}$$

Formula (68) dobijena je iz formule (67), stavljajući u njoj $i=0$ i izostavljajući treći i četvrti član, a formula (69) dobijena je iz formule (64), stavljajući u njoj $i=1$ i izostavljajući takođe treći i četvrti član. Zatim se odrede y_1 i y_2 po formulama

$$y_1 = y_0 + \Delta y_0$$

$$y_2 = y_1 + \Delta y_1 .$$

Pomoću vrednosti y_1 i y_2 izračunaju se vrednosti

$$h y_1' = h \cdot f(x_1, y_1)$$

$$h y_2' = h \cdot f(x_2, y_2),$$

a po tom obrazuju razlike

$$h y_1' - h y_0' = h \Delta y_0'$$

$$h y_2' - h y_1' = h \Delta y_1'$$

$$h \Delta y_1' - h \Delta y_0' = h \Delta^2 y_0',$$

Sve izračunate vrednosti iz drugog približavanja podvučene su sa dve crte.

Treće približavanje sastoji se u sledećem. — Odrede se prvo Δy_0, Δy_1 i Δy_2 po formulama

$$\Delta y_0 = h y_0' + \frac{1}{2} h \Delta y_0' - \frac{1}{12} h \Delta^2 y_0' \tag{70}$$

$$\Delta y_1 = h y_1' + \frac{1}{2} h \Delta y_1' - \frac{1}{12} h \Delta^2 y_0' \tag{71}$$

$$\Delta y_2 = h y_2' + \frac{1}{2} h \Delta y_1' + \frac{5}{12} h \Delta^2 y_0'. \tag{72}$$

Formulu (70) dobili smo iz formule (67) stavljajući u njoj $i=0$, formulu (71) iz formule (65) stavljajući u njoj $i=1$, a formulu (72) iz formule (64) stavljajući u njoj $i=2$. — U svim slučajevima smo izostavili četvrti član odnosno član koji sadrži razliku trećeg reda·

Posle ovoga odrede se y_1, y_2 i y_3 po formulama

$$y_1 = y_0 + \Delta y_0$$

$$y_2 = y_1 + \Delta y_1$$

$$y_3 = y_2 + \Delta y_2 .$$

zatim izračunaju vrednosti

$$h y_1' = h \cdot f(x_1, y_1)$$

$$h y_2' = h \cdot f(x_2, y_2)$$

$$h y_3' = h \cdot f(x_3, y_3)$$

i najzad formiraju razlike

$$h y_1' - h y_0' = h \Delta y_0' \qquad h \Delta y_1' - h \Delta y_0' = h \Delta^2 y_0'$$

$$h y_2' - h y_1' = h \Delta y_1' \qquad h \Delta y_2' - h \Delta y_1' = h \Delta^2 y_1'$$

$$h y_3' - h y_2' = h \Delta y_2' \qquad h \Delta^2 y_1' - h \Delta^2 y_0' = h \Delta^3 y_0'.$$

Kod trećeg približavanja su sve izračunate vrednosti podvučene sa tri horizontalne crte. — Sva ova približavanja prikazana su tabelom br. 6.

Radi kontrole odredićemo Δy_0, Δy_1, Δy_2 po formulama: (67) za $i = 0$, (66) za $i = 1$ i (65) za $i = 2$, zamenjujući u njima

$$\Delta y_0', \ \Delta^2 y_0', \ \Delta^3 y_0', \ y_1', \ \Delta y_1', \ \Delta^2 y_1', \ y_2', \ \Delta y_2', \ \Delta^2 y_2'$$

mesto odgovarajućih razlika koje nisu podvučene sa tri horizontalne crte. Obično se događa da vrednosti Δy_0 i Δy_1, izračunate po formulama (67) i (66) u granicama zadane tačnosti, ne daju ništa novo prilikom upoređivanja sa Δy_0 i Δy_1, tj. vrednosti Δy_0 i Δy_1 ne razlikuju se, praktično, od vrednosti Δy_0 i Δy_1. Što se tiče vrednosti Δy_2, ona se po pravilu razlikuje od Δy_2, pa treba zameniti

Redni broj približavanja	i	x_i	y_i	Δy_i	hy_i'	$h\Delta y_i'$	$h\Delta^2 y_i'$	$h\Delta^3 y_i'$
I	0	x_0	y_0	$\underline{\Delta y_0}$	hy_0'	$h\underline{\Delta y_0'}$		
	1	x_1	y_1		$h\underline{y_1'}$			
II	0	x_0	y_0	$\underline{\underline{\Delta y_0}}$	hy_0'	$h\underline{\underline{\Delta y_0'}}$	$h\underline{\underline{\Delta^2 y_0'}}$	
	1	x_1	$\underline{y_1}$	$\underline{\underline{\Delta y_1}}$	$h\underline{y_1'}$	$h\underline{\underline{\Delta y_1'}}$		
	2	x_2	$\underline{y_2}$		$h\underline{y_2'}$			
III	0	x_0	y_0	$\underline{\underline{\Delta y_0}}$	hy_0'	$h\underline{\underline{\Delta y_0'}}$	$h\underline{\underline{\Delta^2 y_0'}}$	$h\underline{\underline{\Delta^3 y_0'}}$
	1	x_1	$\underline{y_1}$	$\underline{\underline{\Delta y_1}}$	$h\underline{y_1'}$	$h\underline{\underline{\Delta y_1'}}$	$h\underline{\underline{\Delta^2 y_1'}}$	
	2	x_2	$\underline{y_2}$	$\underline{\underline{\Delta y_2}}$	$h\underline{y_2'}$	$h\underline{\underline{\Delta y_2'}}$		
	3	x_3	$\underline{y_3}$		$h\underline{y_3'}$			
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮

Tabela br. 6.

$\underline{\underline{\Delta y_3}}$ sa Δy_2, a zatim izvršiti potrebne ispravke za vrednosti:

$$\underline{\underline{y_3}},\quad h\underline{\underline{y_3'}},\quad h\underline{\underline{\Delta y_2'}},\quad h\underline{\underline{\Delta^2 y_1'}} \quad \text{i} \quad h\underline{\underline{\Delta^3 y_0'}}.$$

Posle ovoga prelazi se na izračunavanje po Adams – Störmer-ovoj formuli, tj. po formuli

$$y_{i+1} = y_i + hy_i' + \frac{h}{2}\Delta y_{i-1}' + \frac{5}{12}h\Delta^2 y_{i-2}' + \frac{3}{8}h\Delta^3 y_{i-3}' \quad (i = 3, 4, 5, \ldots).$$

Za $i = 3$, bilo bi

$$y_4 = \underline{\underline{y_3}} + h\underline{\underline{y_3'}} + \frac{h}{2}\underline{\underline{\Delta y_2'}} + \frac{5}{12}h\underline{\underline{\Delta^2 y_1'}} + \frac{3}{8}h\underline{\underline{\Delta^3 y_0'}}.$$

Ako se desi da su $\underline{\underline{\Delta y_0}}$ i $\underline{\underline{\Delta y_1}}$ različiti od Δy_0 i Δy_1 u zadatim decimalima, onda je najpreporučljivije smanjiti veličinu h i čitav tok ponoviti sa tako umanjenom veličinom h.

Metoda se može proširiti na sistem običnih diferencijalnih jednačina, pa prema tome, i na diferencijalnu jednačinu n-og reda.

Ova metoda naročtto je podesna kada je kod diferencijalne jednačine $y' = f(x, y)$ desna strana data tabelarno.

Rešimo sada ovaj zadatak. — Integraliti Krilovljevom metodom jednačinu $y' = x + y$, sa početnim uslovom $y_0 = 1$ za $x_0 = 0$, uzimajući $h = 0{,}1$. Ovde je $f(x, y) = x + y$ odnosno $h \cdot f(x, y) = 0{,}1\,(x + y)$. Kada obavimo tehniku računanja prema prethodnim formulama i uputstvima dobićemo sve vrednosti iz tri približavanja I, II i III. — Ove vrednosti unete su u tabelu br. 7.

S obzirom da je tačno rešenje jednačine $y' = x + y$, sa početnim uslovom $y_0 = 1$ za $x_0 = 0$, $y = 2e^x - x - 1$, to kad zamenimo x respektivno sa 0,1; 0,2 i 0,3 u jednačini $y = 2e^x - x - 1$, dobijamo za y vrednosti koje se poklapaju sa vrednostima iz tabele br. 7 u prve tri decimale. Najzgodnije je funkciju $y = 2e^x - x - 1$ razviti prvo u Maclaurin-ov red, pa onda vršiti pomenutu zamenu.

Redni broj približavanja	i	x_i	y_i	Δy_i	hy_i'	$h\Delta y_i'$	$h\Delta^2 y_i'$	$h\Delta^3 y_i'$
I	0	0	1	0,1	0,1	0,02		
	1	0,1	1,1		0,12			
II	0	0	1	0,11	0,1	0,021	0,002	
	1	0,1	1,11	0,13	0,121	0,023		
	2	0,2	1,24		0,144			
III	0	0	1	0,110	0,100	0,021	0,002	0,001
	1	0,1	1,110	0,132	0,121	0,023	0,003	·
	2	0,2	1,242	0,15(6)7	0,144	0,026	·	·
	3	0,3	1,39(8)9		0,170	·	·	·
· · ·	· · ·	· · ·	· · ·	· ·	· · ·	· ·	·	·

Tabela br. 7.

VII METODA W. E. MILNE-A

Neka je data jednačina oblika

$$y' = f(x, y) \tag{73}$$

sa početnim uslovom $y = y_0$ za $x = x_0$, koju treba rešiti u intervalu $[x_0, x_0 + nh]$. Kao i ranije podelimo interval $[a, b]$ $(x_0 = a$ i $x_0 + nh = b)$ na n jednakih podintervala tačkama

$$x_1, x_2, x_3, \ldots, x_{i-1}, x_i, x_{i+1}, \ldots, x_{n-1},$$

a to znači da je

$$x_i - x_{i-1} = h \qquad (i = 1, 2, 3, \ldots, n)$$

ili

$$x_i = x_0 + ih.$$

Iz jednačine (73), za $x = x_0$ i $y = y_0$, imamo da je

$$y_0' = f(x_0, y_0). \tag{74}$$

Pod predpostavkom da je y_0' realno, konačno i određeno, što znači da integralna kriva $y = y(x)$ u tački $M_0(x_0, y_0)$ ima određenu tangentu, možemo funkciju y da razvijemo po Newton-ovoj interpolacionoj formuli. — Ako ovo uradimo i zaustavimo se na članu koji sadrži razliku trećeg reda, dobićemo

$$y' = y_0' + \frac{x - x_0}{h} \cdot \frac{\Delta y_0'}{1!} + \frac{x - x_0}{h}\left(\frac{x - x_0}{h} - 1\right)\frac{\Delta^2 y_0'}{2!} + \\ + \frac{x - x_0}{h}\left(\frac{x - x_0}{h} - 1\right)\left(\frac{x - x_0}{h} - 2\right) \cdot \frac{\Delta^3 y_0'}{3!}. \tag{75}$$

Smenimo li u jednačini (75) $x - x_0 = th$, dobićemo

$$y' = y_0' + t\,\Delta y_0' + t(t-1)\frac{\Delta^2 y_0'}{2} + t(t-1)(t-2)\frac{\Delta^3 y_0'}{6}. \tag{76}$$

Kada jednačinu (76) pomnožimo sa $dx = hdt$ i integralimo od x_0 do x_4 odnosno od 0 do 4, jer dok x varira od x_0 do x_4 t varira od 0 do 4, dobijamo

$$y_4 - y_0 = 4hy_0' + 8h\,\Delta y_0' + \frac{20}{3}h\,\Delta^2 y_0' + \frac{8}{3}h\,\Delta^3 y_0', \tag{77}$$

jer je

$$\int_{x_0}^{x_4} y'\,dx = y_4 - y_0.$$

S obzirom da je

$$\Delta y_0' = y_1' - y_0',$$
$$\Delta^2 y_0' = y_2' - 2y_1' + y_0',$$
$$\Delta^3 y_0' = y_3' - 3y_2' + 3y_1' - y_0',$$

to ako vrednosti za $\Delta y_0'$, $\Delta^2 y_0'$ i $\Delta^3 y_0'$ uvrstimo u jednačinu (77), dobijamo

$$y_4 = y_0 + \frac{4h}{3}\left(2y_1' - y_2' + 2y_3'\right). \tag{78}$$

Ako sada jednačinu (76) integralimo u granicama od x_0 do x_2 odnosno od 0 do 2, dobijamo

$$y_2 - y_0 = 2hy_0' + 2h\Delta y_0' + \frac{h}{3}\Delta^2 y_0'. \tag{79}$$

Kada u jednačini (79) smenimo $\Delta y_0'$ i $\Delta^2 y_0'$ vrednostima

$$y_1' - y_0' \quad \text{i} \quad y_2' - 2y_1' + y_0',$$

dobijamo

$$y_2 = y_0 + \frac{h}{3}(y_0' + 4y_1' + y_2'). \tag{80}$$

Smenimo li u jednačini (78) *i* sa 4, a u jednačini (80) *i* sa 2, dobijamo

$$y_i = y_{i-4} + \frac{4h}{3}(2y'_{i-3} - y'_{i-2} + y'_{i-1}) \tag{81}$$

$$y_i = y_{i-2} + \frac{h}{3}(y'_{i-2} + 4y'_{i-1} + y'_i) \tag{82}$$

Jednačina (81) zove se *Prva formula Milnea*, a jednačina (82) *Druga formula Milnea.*

Prva formula može se upotrebiti ako su poznate prve četiri vrednosti nepoznate funkcije. Međutim ako te vrednosti nisu poznate onda ih odredimo po nekoj od predhodnih metoda, recimo po me-

todi Krilova. Iz jednačine $y'=f(x, y)$ odredićemo y_i' $(i=0, 1, 2, 3)$. Kada ovaj posao obavimo, izračunaćemo prvu aproksimaciju $y_i^{(1)}$ sledeće vrednosti nepoznate funkcije po formuli

$$y_i^{(1)}=y_{i-4}+\frac{4h}{3}(2y'_{i-3}-y'_{i-2}+2y'_{i-1}) \quad (i=4, 5, 6, \ldots), \tag{83}$$

a zatim iz jednačine $y'=f(x, y)$ odredićemo i $y_i'^{(1)}$. Posle ovog izračunaćemo drugu aproksimaciju $y_i^{(2)}$ nepoznate funkcije po formuli

$$y_i^{(2)}=y_{i-2}+\frac{h}{3}(y'_{i-2}+4y'_{i-1}+y_i'^{(1)}) \quad (i=4, 5, 6, \ldots). \tag{84}$$

Ako se vrednosti $y_i^{(1)}$ i $y_i^{(2)}$ poklapaju u određenom broju prvih decimala koje nas interesuju, onda se može staviti

$$y_i \approx y_i^{(2)} \quad \text{i} \quad y_i'=f(x_i, y_i^{(2)}). \tag{85}$$

Postupak nastavljamo određivanjem $y_{i+1}, y_{i+2}, \ldots$, na isti način, vodeći računa da tačnost, koju želimo postići, bude ispunjena. Ukoliko potrebna tačnost nije obezbeđena, onda treba smanjiti veličinu h i preračunavanje vršiti odgovarajućim početnim razmakom. Za obezbeđenje potrebne tačnosti Milne je izveo kontrolnu formulu koja približno određuje apsolutnu grešku vrednosti $y_i^{(2)}$, a koja glasi

$$\varepsilon_i=\frac{1}{29}|y_i^{(2)}-y_i^{(1)}|. \tag{86}$$

Samo u slučaju kada je $\varepsilon_i \leqslant \varepsilon$, gde je ε data granica greške traženog rešenja, možemo koristiti jednačine (85). Ako uslov $\varepsilon_i \leqslant \varepsilon$ nije ispunjen, potrebna tačnost nije obezbeđena, pa postupamo kako je napred rečeno.

Da bismo izveli formulu (86) vratimo se na Newton-ovu formulu (76) i primetimo da bi sledeći član te formule, koji sadrži razliku četvrtog reda, glasio

$$(t^4-6t^3+11t^2-6t)\frac{\Delta^4 y_0}{24}. \tag{87}$$

Obeležimo sa $\varepsilon_i^{(1)}$ glavni član greške u prvoj a sa $\varepsilon_i'^{(2)}$ glavni član greške u drugoj formuli Milne-a, tada će, s obzirom na jednačinu (87) i na to da je kod prve formule $i-4=0$ a kod druge

formule $i-2=0$, biti

$$\varepsilon_i^{(1)} \approx \frac{h\Delta^4 y'_{i-4}}{24} \int_0^4 (t^4-6t^3+11t^2-6t)\,dt = \frac{28}{90} h\Delta^4 y'_{i-4}$$

i

$$\varepsilon_i^{(2)} \approx \frac{h\Delta^4 y'_{i-2}}{24} \int_0^2 (t^4-6t^3+11t^2-6t)\,dt = -\frac{1}{90} h\Delta^4 y'_{i-2}. \tag{88}$$

Predpostavljajući da je razlika y stalna u razmaku veličine $4h$, može se staviti

$$\Delta^4 y'_{i-4} = \Delta^4 y'_{i-2} = \Delta^4 y_i',$$

pa iz jednačina (88) sledi da je

$$\varepsilon_i^{(1)} = -28\,\varepsilon_i^{(2)}. \tag{89}$$

Kako je

$$y_i = y_i^{(1)} + \varepsilon_i^{(1)} = y_i^{(1)} - 28\,\varepsilon_i^{(2)}$$

i

$$y_i = y_i^{(2)} + \varepsilon_i^{(2)},$$

to je

$$y_i^{(2)} + \varepsilon_i^{(2)} = y_i^{(1)} - 28\,\varepsilon_i^{(2)}$$

odnosno

$$\varepsilon_i^{(2)} = \frac{1}{29}[y_i^{(1)} - y_i^{(2)}]$$

odnosno

$$\varepsilon_i = |\varepsilon_i^{(2)}| = |y_i^{(1)} - y_i^{(2)}| \cdot \frac{1}{29}.$$

Desi li se da je veličina h dovoljno mala, onda se može staviti

$$\Delta^4 y_i' \approx h^4 y^{v}(x_i). \tag{90}$$

S obzirom da se traži rešenje jednačine $y' = f(x, y)$ u intervalu $[a, b]$, to je $h = \frac{b-a}{n}$ i gornja granica apsolutne greške u intervalu $[a, b]$ može se izraziti u sledećem obliku

$$E = \left| -\frac{h}{90} \cdot \Delta^4 y_i' \right| = \frac{h}{90} h^4 |\max y^{v}(x_i)| = \frac{b-a}{90\,n} M h^4, \tag{91}$$

gde je

$$M = |\max y^{v}(x_i)| \quad \text{za} \quad x \in [a, b].$$

Jednačina (91) pokazuje da je celokupna greška kod metode Milne-a veličina reda h^4.

Lako je pokazati da se ova metoda može proširiti na približnu integraciju sistema običnih diferencijalnih jednačina i obične diferencijalne jednačine n-og reda.

Ako uzmemo jednačinu $y' = x + y$ i rešimo metodom Milne-a u intervalu $[0; 0{,}4]$ sa početnim uslovom $y(0) = 1$ i tačnošću do 10^{-3}, dobijamo da je $y(0{,}4) \approx 1{,}583$. Ovde smo uzeli $h = 0{,}1$ a iz tabele br. 7. vrednosti:

$$y(0{,}1) = 1{,}110; \quad y(0{,}2) = 1{,}242 \quad \text{i} \quad y(0{,}3) = 1{,}399$$

a izračunali vrednost $y(0{,}4) = y_4$.

Metoda W. E. Milne-a smatra se jednom od najprostijih metoda za numeričku integraciju diferencijalnih jednačina. S praktične tačke gledišta, ova metoda je vrlo zgodna jer omogućava lako određivanje gornje granice greške.

Njeno preimućstvo nad drugim metodama sastoji se u tome, što se kod nje izvodi korekcija svakog novo – dobijenog rešenja bez preračunavanja promenjenom veličinom razmaka. Možda je kod nje nezgodno samo to, što mora da se kombinuje sa drugim metodama da bi se odredile četiri početne vrednosti traženog rešenja.

VIII METODA NUMERIČKE INTEGRACIJE

Neka nam je data jednačina

$$y' = f(x, y) \tag{92}$$

sa početnim uslovom

$$y(x_0) = y_0 \quad \text{i} \quad y_0' = f(x_0, y_0),$$

tada se, kao što znamo od ranije, jednačina (92) može zameniti integralnom jednačinom

$$y = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y)\, dx \tag{93}$$

i sledeće približne vrednosti y_n $(n = 1, 2, 3, \ldots)$ određivati po formuli

$$y_n = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y_{n-1})\, dx. \tag{94}$$

Ovaj način poznat je kao Metoda sukcesivnih aproksimacija (Picard-ova), a može se efikasno upotrebiti onda, kada je moguće odrediti integral

$$\int_{x_0}^{x} f(x, y_{n-1})\, dx$$

pomoću kvadratura. Međutim, ako se desi da se kvadrature ne mogu obaviti, onda se pribegava metodama za približnu integraciju, kao što su: metoda pravougaonika, metoda trapeza, Simpson-ova metoda, Poncelet-ova metoda, Newton—Kotes-ova metoda, Gaus ova metoda, Čebišev-a i druge.

Predpostavimo da jednačinu (92) treba rešiti u intervalu

$$[x_0, x_0 + nh],$$

tada ćemo pomenuti interval podeliti na n jednakih podintervala tačkama

$$x_1, x_2, x_3, \ldots, x_{i-1}, x_i, x_{i+1}, \ldots,$$

takvih da je

$$x_1 - x_0 = x_2 - x_1 = x_3 - x_2 = \cdots = x_i - x_{i-1} = \cdots = x_n - x_{n-1} = h$$

odnosno

$$x_i = x_0 + ih \quad (i = 0, 1, 2, 3, \ldots, n).$$

Pri ovome treba imati u vidu da je

$$y_i' = f(x_i, y_i).$$

Iz jednačine (92) dobijamo

$$dy = y'\, dx. \tag{95}$$

Ako jednačinu (95) integralimo od x_0 do x_i, vodeći računa da y varira od y_0 do y_i, dobijamo

$$y_i - y_0 = \int_{x_0}^{x_i} y'\, dx. \tag{96}$$

Smenom

$$x = x_0 + ht \quad \text{i} \quad dx = h\, dt,$$

gde je t nova promenljiva, u jednačini (96), dobijamo

$$y_i - y_0 = h \int_0^i y'\, dt. \tag{97}$$

Ako se na jednačinu (97) primeni Gaus-ova formula za približnu integraciju, dobija se

$$y_i - y_0 = h \sum_{j=0}^{n} C_j^{(i)} y_j'. \tag{98}$$

Koeficijente $C_j^{(i)}$ određujemo iz uslova, da jednačina (98) bude zadovoljena za svaku vrednost funkcije

$$y = x,\ x^2,\ x^3, \ldots,\ x^n,\ x^{n+1},$$

uzimajući za x vrednosti:

$$x_0 = 0;\quad x_1 = h;\quad x_2 = 2h; \ldots,\ x_n = nh,$$

što ćemo sada pokazati. — Napišimo jednačinu (98) u razvijenom obliku

$$y_i - y_0 = h\,(C_0^{(i)} y_0' + C_1^{(i)} y_1' + C_2^{(i)} y_2' + \cdots + C_n^{(i)} y_n'). \tag{99}$$

Za $y = x$, imamo:

$$y_0 = 0,\ y_1 = h,\ y_2 = 2h, \ldots,\ y_i = ih, \text{ a } y_0' = 1,\ y_1' = 1,\ y_2' = 1, \ldots,\ y_n' = 1,$$

pa kad ove vrednosti uvrstimo u jednačinu (99) i rezultat podelimo sa h, dobijamo

$$i = C_0^{(i)} + C_1^{(i)} + C_2^{(i)} + \cdots + C_n^{(i)}. \tag{100}$$

Za $y = x^2$, imamo:

$$y_0 = 0,\ y_1 = h^2,\ y_2 = 2^2 h^2, \ldots,\ y_i = i^2 h^2,$$

a

$$y_0' = 0,\ y_1' = 2h,\ y_2' = 2 \cdot 2h, \ldots,\ y_n' = 2 \cdot nh,$$

te kad ove vrednosti uvrstimo u jednačinu (99) i rezultat podelimo sa h^2, dobijamo

$$i^2 = 0 \cdot C_0^{(i)} + 2\,C_1^{(i)} + 4\,C_2^{(i)} + \cdots + 2n\,C_n^{(i)}. \tag{101}$$

Nastavimo li sa uzimanjem vrednosti za y sve do $y = x^{n+1}$, dobićemo ostale jednačine kojih će, skupa sa ove dve, biti $n+1$. Naprimer za $y = x^{n+1}$, imamo

$$y_0 = 0,\ y_1 = h^{n+1},\ y_2 = 2^{n+1} h^{n+1}, \ldots,\ y_i = i^{n+1} h^{n+1},$$

a

$$y_0' = 0,\ y_1' = (n+1)\,h^n,\ y_2' = (n+1)\,2^n h^n, \ldots,\ y_n' = (n+1)\,n^n h^n.$$

Kada ove vrednosti uvrstimo u jednačinu (99) i rezultat podelimo sa h^{n+1}, dobijamo

$$i^{n+1} = C_0^{(i)} \cdot 0 + C_1^{(i)}(n+1) + C_2^{(i)}(n+1)\,2^n + \cdots + C_n^{(i)}(n+1) \cdot n^n. \tag{102}$$

Dakle, za određivanje koeficijenata $C_j^{(i)}$ $(j=0, 1, 2, \ldots, n)$, dobili smo sistem od $(n+1)$ jednačinu sa $(n+1)$ nepoznatom $C_j^{(i)}$ $(j=0, 1, 2, 3, \ldots, n)$, koji se skraćeno može napisati ovako

$$\begin{cases} \sum_{j=0}^{n} C_j^{(i)} = i \\ k \sum_{j=1}^{n} C_j^{(i)} j^{(k-1)} = i^k \quad (k=2, 3, \ldots, n+1). \end{cases} \tag{103}$$

S obzirom da i uzima vrednosti 1, 2, 3, ... a j vrednosti 0, 1, 2, ..., n, to će jednoj vrednosti i odgovarati $(n+1)$ vrednost j, pa ćemo imati više sistema jednačina sa $(n+1)$ nepoznatom. Naprimer za $i=1$ i $j=0, 1, 2, 3$ i 4, dobili bismo ovakav sistem jednačina

$$\begin{cases} C_0^{(1)} + C_1^{(1)} + C_2^{(1)} + C_3^{(1)} + C_4^{(1)} = 1, \\ 0 \cdot C_0^{(1)} + 2 C_1^{(1)} + 4 C_2^{(1)} + 6 C_3^{(1)} + 8 C_4^{(1)} = 1, \\ 0 \cdot C_0^{(1)} + 3 C_1^{(1)} + 12 C_2^{(1)} + 27 C_3^{(1)} + 48 C_4^{(1)} = 1, \\ 0 \cdot C_0^{(1)} + 4 C_1^{(1)} + 32 C_2^{(1)} + 108 C_3^{(1)} + 256 C_4^{(1)} = 1, \\ 0 \cdot C_0^{(1)} + 5 C_1^{(1)} + 80 C_2^{(1)} + 405 C_3^{(1)} + 1280 C_4^{(1)} = 1. \end{cases} \tag{104}$$

Za $i=2, 3, 4$ i $j=0, 1, 2, 3, 4$, dobili bismo ova tri sistema

$$(i=2) \begin{cases} \sum_{j=0}^{4} C_j^{(2)} = 2 \\ k \sum_{j=1}^{4} C_j^{(2)} j^{(k-1)} = 2^k \quad (k=2, 3, 4 \text{ i } 5), \end{cases} \tag{105}$$

$$(i=3) \begin{cases} \sum_{j=0}^{4} C_j^{(3)} = 3 \\ k \sum_{j=1}^{4} C_j^{(3)} j^{(k-1)} = 3^k \end{cases} \tag{106}$$

$$(i=4) \begin{cases} \sum_{j=0}^{4} C_j^{(4)} = 4 \\ k \sum_{j=1}^{4} C_j^{(4)} j^{(k-1)} = 4^k. \end{cases} \tag{107}$$

Iz sistema (104) dobijamo:

$$C_0^{(1)} = \frac{251}{720},\quad C_1^{(1)} = \frac{646}{720},\quad C_2^{(1)} = \frac{-264}{720},\quad C_3^{(1)} = \frac{106}{720},\quad C_4^{(1)} = \frac{-19}{720}.$$

Iz sistema (105) dobijamo:

$$C_0^{(2)} = \frac{29}{90},\quad C_1^{(2)} = \frac{124}{90},\quad C_2^{(2)} = \frac{24}{90},\quad C_3^{(2)} = \frac{4}{90},\quad C_4^{(2)} = \frac{-1}{90}.$$

Iz sistema (106) dobijamo:

$$C_0^{(3)} = \frac{27}{80},\quad C_1^{(3)} = \frac{102}{80},\quad C_2^{(3)} = \frac{72}{80},\quad C_3^{(3)} = \frac{42}{80},\quad C_4^{(3)} = \frac{-3}{80}.$$

Iz sistema (107) dobijamo:

$$C_0^{(4)} = \frac{28}{90},\quad C_1^{(4)} = \frac{128}{90},\quad C_2^{(4)} = \frac{48}{90},\quad C_3^{(4)} = \frac{128}{90},\quad C_4^{(4)} = \frac{28}{90}.$$

Kada ove vrednosti uvrstimo u jednačinu (99), vodeći računa da je $n=4$, dobićemo jednačine

$$\begin{aligned}
y_1 - y_0 &= \frac{h}{720}(251\,y_0' + 646\,y_1' - 264_2' + 106\,y_3' - 19\,y_4') \\
y_2 - y_0 &= \frac{h}{90}(29\,y_0' + 124\,y_1' + 24\,y_2' + 4\,y_3' - y_4') \\
y_3 - y_0 &= \frac{h}{80}(27\,y_0' + 102\,y_1' + 72\,y_2' + 42\,y_3' - 3\,y_4'). \\
y_4 - y_0 &= \frac{4h}{90}(7\,y_0' + 32\,y_1' + 12\,y_2' + 32\,y_3' + 7\,y_4').
\end{aligned} \tag{108}$$

Za izračunavanje vrednosti sukcesivnih aproksimacija

$$y^{(p)}\ (p = 1, 2, 3, \ldots)$$

iskoristićemo formulu (98) na taj način što ćemo je snabdeti indeksom p, pa će pomenuta formula sada glasiti

$$y_i^{(p)} - y_0 = h \sum_{j=0}^{n} C_j^{(i)}\, y'^{(p-1)}_j, \tag{109}$$

gde je

$$y_j^{(p)} = f(x_j, y_j^{(p)}) \text{ i } y'^{(0)}_j = f(x_j, y_j^{(0)}) = f(x_j, y^{(0)}).$$

Koeficijente $C_j^{(i)}$ odredili bismo iz sistema (103), a $y_j^{(0)} = y^{(0)}$ bila bi neka početna aproksimacija, koja se posebno može uzeti $y^{(0)} = y_0$. Jedan primer će najbolje pokazati, kako se određena diferencijalna jednačina rešava ovom metodom.

Data je jednačina $y' = \sin x + \cos y$ sa početnim uslovom $y = y_0 = 0$ za $x = 0$. — Naći pet približnih vrednosti nepoznate funkcije $y(x)$ u tačkama:

$$x_0 = 0; \quad x_1 = 0{,}2; \quad x_2 = 0{,}4; \quad x_3 = 0{,}6 \quad \text{i} \quad x_4 = 0{,}8.$$

Pokušajmo, pre svega, da je rešimo poznatom metodom sukcesivnih aproksimacija, tj. primenom formule

$$y_n = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y_{n-1})\, dx \qquad (n = 1, 2, 3, \ldots).$$

Prva aproksimacija biće

$$y_1 = 0 + \int_0^x (\sin x + \cos 0)\, dx = x - \cos x + 1.$$

Druga aproksimacija imaće vrednost

$$y_2 = 0 + \int_0^x [\sin x + \cos (x - \cos x + 1)]\, dx.$$

Već drugu aproksimaciju ne možemo naći pomoću kvadratura, te pribegavamo ovoj numeričkoj metodi.

Da bismo mogli primeniti formulu (109) uočimo da je, kod ovog zadatka, $i = 1, 2, 3,$ i 4; $p = 1, 2, 3,$ i 4 i $n = 4$. Bitno je ovde shvatiti da je za $p = 1$; $i = 1, 2, 3$ i 4 i $n = 4$. Za $p = 2$, $i = 1, 2, 3,$ i 4. Za $p = 3$, $i = 1, 2, 3$ i 4. Za $p = 4$, $i = 1, 2, 3$ i 4. Pri čemu je n u svim slučajevima 4. Treba imati na umu da broj p predstavlja redni broj aproksimacije. Veličina h, u ovom slučaju, iznosi 0,2.

Iz jednačine $y' = \sin x + \cos y$ sledi da je $y'(0) = 1$, a

$$y^{(0)} = y(0) + \int_0^x y'(0)\, dx = 0 + \int_0^x dx = x.$$

Dakle, za početnu aproksimaciju uzećemo

$$y^{(0)} = y_0 = x. \tag{110}$$

Koristeći formulu (109) i koeficijente iz sistema jednačina (108), izračunaćemo: $y_i^{(1)}$, $y_i^{(2)}$, $y_i^{(3)}$ i $y_i^{(4)}$ ($i = 1, 2, 3$ i 4), a po tom rezultate uneti u tabelu br. 8.

i	x_i	y_i	$\sin x_i$	$\cos y_i$	y_i'	Približavanja
0	0	0	0	1	1	
1	0,2	0,2	0,19867	0,98007	1,17874	
2	0,4	0,4	0,38942	0,92106	1,31048	$y_0(x)$
3	0,6	0,6	0,56464	0,82534	1,38998	
4	0,8	0,8	0,71736	0,69671	1,41407	
0	0	0	0	1	1	
1	0,2	0,21860	0,19867	0,97620	1,17487	
2	0,4	0,46836	0,38942	0,89231	1,28173	$y_1(x)$
3	0,6	0,73931	0,56464	0,73893	1,30357	
4	0,8	1,02065	0,71736	0,52281	1,24017	
0	0	0	0	1	1	
1	0,2	0,21839	0,19867	0,97625	1,17492	
2	0,4	0,46538	0,38942	0,89365	1,28307	$y_2(x)$
3	0,6	0,72538	0,56464	0,74825	1,31289	
4	0,8	0,98108	0,71736	0,55612	1,27348	
0	0	0	0	1	1	
1	0,2	0,21840	0,19867	0,97625	1,17492	
2	0,4	0,46547W	0,38942	0,89361	1,28303	$y_3(x)$
3	0,6	0,72636	0,56464	0,74760	1,31224	
4	0,8	0,98596	0,71736	0,55206	1,26942	
0	0	0	0	1	1	
1	0,2	0,21840	0,19867	0,97625	1,17492	
2	0,4	0,46547W	0,38942	0,89361	1,28303	$y_4(x)$
3	0,6	0,72631	0,56464	0,74763	1,31227	
4	0,8	0,98552	0,71736	0,55243	1,26976	

Tabela br. 8.

Iz tabele br. 8. vidimo da je, za $x=0{,}4$, $y_2^{(3)}=0{,}46547$ i $y_2^{(4)}=0{,}46547$, pa se može staviti $y_2(x)\approx 0{,}46547$ odnosno $y(x)\approx 0{,}46547$ za $x=0{,}4$.

Tabela se može produžiti koliko kod želimo.

Ova metoda je vrlo zgodna za dobijanje nekoliko početnih vrednosti traženog reženja, koje su neophodne u nizu drugih metoda za približnu integraciju.

IX METODA PRIMENE IZVODA VIŠEG REDA

Kod numeričkih metoda za približnu integraciju jednačine $y'=f(x, y)$, sa početnim uslovom $y(x_0)=y_0$, mi smo do sada primenjivali formule, kod kojih smo eksplicitno koristili samo prvi izvod nepoznate funkcije $y(x)$. Međutim, pokazaćemo da se i kog numeričke integracije mogu efektivno iskoristiti izvodi višeg reda nepoznate funkcije i da se pri tome postigne bolja tačnost.

Uzmimo jednačinu

$$y'=f(x, y) \tag{111}$$

sa početnim uslovom

$$y(x_0)=y_0. \tag{112}$$

Predpostavimo da je funkcija $f(x, y)$ neprekidno diferencijabilna u intervalu $[x_0, x_0+nh]$ dovoljan broj puta.

Neka su

$$y_{i-1},\ y_i,\ y_{i+1},\ y'_{i-1},\ y'_i,\ y'_{i+1},\ y''_{i-1},\ y''_i \text{ i } y''_{i+1}$$

vrednosti nepoznate funkcije $y=y(x)$ i njenih odgovarajućih izvoda prvog i drugog reda u tačkama x_{i-1}, x_i i x_{i+1}.

Razvimo funkcije

$$y_{i+1}=y(x_i+h);\quad y'_{i+1}=y'(x_i+h) \quad \text{i} \quad y''_{i+1}=y''(x_i+h)$$

u Taylor-ov red u tački $x=x_i$, pa ćemo imati

$$y_{i+1}=y(x_i+h)=y_i+\frac{y_i^{\mathrm{I}}}{1!}h+\frac{y_i^{\mathrm{II}}}{2!}h^2+\frac{y_i^{\mathrm{III}}}{3!}h^3+\frac{y_i^{\mathrm{V}}}{4!}h^4+$$

$$+\frac{y_i^{\mathrm{V}}}{5!}h^5+\cdots+\frac{y_i^{(n)}}{n!}h^n+\cdots$$

$$y'_{i+1} = y'(x_i + h) = y_i' + \frac{y_i^{II}}{1!}h + \frac{y_i^{III}}{2!}h^2 + \frac{y_i^{IV}}{3!}h^3 + \frac{y_i^{V}}{4!}h^4 + \cdots + \frac{y_i^{(n+1)}}{n!}h^n + \cdots$$

$$y''_{i+1} = y''(x_i + h) = y_i'' + \frac{y_i^{III}}{1!}h + \frac{y_i^{IV}}{2!}h^2 + \frac{y_i^{V}}{3!}h^3 + \cdots + \frac{y_i^{(n+2)}}{n!}h^n + \cdots.$$

Ako drugu jednačinu pomnožimo sa $-\frac{h}{2}$ a treću sa $\frac{h^2}{12}$, pa po tom dobijene jednačine sabaremo sa prvom i rešimo po y_{i+1}, izostavljajući članove koji sadrže peti i viši stepen osnove h, dobijamo

$$y_{i+1} = y_i + \frac{h}{2}(y_i' + y'_{i+1}) + \frac{h^2}{12}(y_i'' - y''_{i+1}). \tag{113}$$

Jednačina (113) predstavlja jednu od približnih formula ove metode.

Što se tiče greške, ona iznosi

$$R_1 = \frac{h^5}{720}y^{V}(\xi),$$

gde je

$$x_i < \xi < x_{i+1},$$

što predstavlja približni ostatak u formuli (113).

Potražimo sada razliku $y_{i+1} - y_{i-2}$. — Radi ovoga razvimo u Taylor-ov red funkciju $y_{i-2} = y(x_{i-2}) = y(x_i - 2h)$ u tački $x = x_i$, pa će biti

$$y_{i-2} = y(x_i - 2h) = y_i - \frac{2h}{1!}y_i^{I} + \frac{4h^2}{2!}y_i^{II} - \frac{8h^3}{3!}y_i^{III} + \frac{16h^4}{4!}y_i^{IV} - \frac{32h^5}{5!}y_i^{V} + \cdots + \frac{(-2h)^n}{n!}y_i^{(n)} + \cdots.$$

S obzirom na ovo i na izraz za y_{i+1} na strani 45, biće

$$y_{i+1} - y_{i-2} = 3hy_i' - \frac{3h^2}{2}y_i^{I} + \frac{3h^3}{2}y_i^{III} - \frac{5h^4}{8}y_i^{IV} + \frac{33h^5}{5!}y_i^{V} + \cdots + \frac{[1-(-2)^n]}{n!}h^n y_i^{(n)} + \cdots.$$

Kako je

$$y_{t-1} = y(x_t - h) = y_t - \frac{h}{1!} y_t^{I} - \frac{h^2}{2!} y_t^{II} - \frac{h^3}{3!} y_t^{III} + \frac{h^4}{4!} y_t^{IV} -$$

$$- \frac{h^5}{5!} y_t^{V} + \cdots + \frac{(-1)^n h^n}{n!} y_t^{(n)} + \cdots,$$

tada će biti

$$y_t - y_{t-1} = h y_t^{I} - \frac{h^2}{2!} y_t^{II} + \frac{h^3}{3!} y_t^{III} - \frac{h^4}{4!} y_t^{IV} + \frac{h^5}{5!} y_t^{V} - \cdots - \frac{(-1)^n h^n}{n!} y_t^{(n)} - \cdots.$$

Imajući u vidu da je

$$y''_{t-1} = y''(x_t - h) = y_t'' - \frac{h}{1!} y_t^{III} + \frac{h^2}{2!} y_t^{IV} - \frac{h^3}{3!} y_t^{V} + \cdots +$$

$$+ \frac{(-1)^{n-2} h^{n-2}}{(n-2)!} y_t^{(n)} + \cdots,$$

biće

$$y_t'' - y''_{t-1} = \frac{h}{1!} y_t^{III} - \frac{h^2}{2!} y_t^{IV} + \frac{h^3}{3!} y_t^{V} - \cdots - \frac{(-1)^{n-2} h^{n-2}}{(n-2)!} y_t^{(n)} - \cdots.$$

Ako izostavimo članove koji sadrže izvode petog i višeg reda, dobijamo

$$y_{t+1} - y_{t-2} = 3 h y_t' - \frac{3h^2}{2} y_t^{II} + \frac{3h^3}{2} y_t^{III} - \frac{5h^4}{8} y_t^{IV}, \tag{114}$$

$$y_t - y_{t-1} = h y_t' - \frac{h^2}{2} y_t^{II} + \frac{h^3}{6} y_t^{III} - \frac{h^4}{24} y_t^{IV}, \tag{115}$$

$$y_t'' - y''_{t-1} = h y_t^{III} - \frac{h^2}{2} y_t^{IV}. \tag{116}$$

Kada jednačinu (115) pomnožimo sa 3, a zatim oduzmemo od jednačine (114), dobijamo

$$y_{t+1} - y_{t-2} - 3(y_t - y_{t-1}) = h^3 y_t^{III} - \frac{h^4}{2} y_t^{IV}. \tag{117}$$

Pomnožimo li jednačinu (116) sa h^2, a zatim oduzmemo od jednačine (117), dobijamo

$$y_{t+1} - y_{t-2} = 3(y_t - y_{t-1}) + h^2(y_t'' - y''_{t-1}). \tag{118}$$

Prilikom izvođenja formule (118), mi smo u izrazu $y_{i+1}-y_{i-2}$ prvo zanemarili član $\frac{33h^5}{5!}y_i^{V}$, zatim smo u izrazu $3(y_i-y_{i-1})$ prvo zanemarili član $\frac{3h^5}{5!}y_i^{V}$, a u izrazu $h^2(y_i''-y''_{i-1})$ prvo smo zanemarili član $\frac{h^5}{3!}y_i^{V}$. Dakle s obzirom na jednačinu (118), zbir prvih zanemarenih članova biće

$$\frac{33h^5}{5!}y_i^{V}-\frac{3h^5}{5!}y_i^{V}-\frac{h^5}{3!}y_i^{V}=\frac{h^5}{12}y_i^{V}. \tag{119}$$

Formula 118 predstavlja drugu formulu za približnu integraciju ovom metodom. a izraz

$$R_2\approx\frac{h^5}{12}y^{V}(\xi'),$$

gde je

$$x_{i-2}<\xi'<x_{i+1},$$

predstavlja približni ostatak odnosno grešku pri računanju po toj formuli.

Primetimo da se formule (113) i (118) mogu upotrebiti ako se znaju tri početne vrednosti nepoznatog rešenja. Ako te vrednosti nisu poznate, onda ćemo ih odrediti pomoću bilo koje od predhodnih poznatih metoda.

Prelazimo sada na objašnjenje rada pomoću formula (118) i (113). — Prvo ćemo formulama priključiti jednačine

$$\begin{aligned} y' &= f(x, y) \\ y'' &= \frac{\partial f}{\partial x}+y'\frac{\partial f}{\partial y}=f_x'+f(x, y)\cdot f_y'. \end{aligned} \tag{120}$$

Iz formule (118), za $i=2$, je

$$\underline{y_3}=y_0+3(y_2-y_1)+h^2(y_2''-y_1'').$$

— Ova vrednost $\underline{y_3}$ zove se prva aproksimacija za y_3 i podvučena je jednom horizontalnom crtom.

Vrednosti $\underline{y_3}'$ i $\underline{y_3}''$ biće

$$\underline{y_3}' = f(x_3, \underline{y_3})$$

$$\underline{y_3}'' = f_x'(x_3, \underline{y_3}) + f(x_3, \underline{y_3})\, f_y'(x_3, \underline{y_3}).$$

Drugu aproksimaciju $\underline{\underline{y_3}}$ odredićemo iz formule (113) stavljajući $i=2$, pa će biti

$$\underline{\underline{y_3}} = y_2 + \frac{h}{2}(y_2' + \underline{y_3}') + \frac{h^2}{12}(y_2'' - \underline{y_3}''),$$

$$\underline{\underline{y_3}}' = f(x_3, \underline{\underline{y_3}})$$

$$\underline{\underline{y_3}}'' = f_x'(x_3, \underline{\underline{y_3}}) + f(x_3, \underline{\underline{y_3}})\, f_y'(x_3, \underline{\underline{y_3}}).$$

Za kontrolu još jedanput izračunajmo, po formuli (113), treću aproksimaciju vrednosti y_3, koristeći izračunate vrednosti $\underline{\underline{y_3}}'$ i $\underline{\underline{y_3}}''$, pa će biti

$$\underline{\underline{\underline{y_3}}} = y_2 + \frac{h}{2}(y_2' + \underline{\underline{y_3}}') + \frac{h^2}{12}(y_2'' - \underline{\underline{y_3}}'').$$

Ukoliko je veličina h pogodno odabrana, to račun ne daje nov rezultat, tj. $\underline{\underline{y_3}}$ se vrlo malo ili nimalo ne razlikuje od $\underline{y_3}$, pa se može staviti

$$y_3 = \underline{\underline{\underline{y_3}}};\quad y_3' = \underline{\underline{y_3}}'\qquad y_3'' = \underline{\underline{y_3}}''.$$

Ako se desi da se $\underline{\underline{y_3}}$ i $\underline{y_3}$ osetno razlikuju, onda treba smanjiti veličinu h i postupak ponoviti. Dalje vrednosti y_4, y_5, y_6, određuju se na isti način kao i vrednost y_3.

Rešimo ovakav zadatak. — Izračunati y_3 ako je: $y_0=1$ za $x_0=0$; $y_1=1{,}0525$ za $x_1=0{,}05$; $y_2=1{,}1103$ za $x_2=0{,}10$ kod jednačine $y'=x+y$. Kada primenimo predhodnu metodu i izvršimo sve naznačene operacije, pa po tom rezultate unesemo u tabelu br. 9, onda će ona izgledati ovako:

i	x_i	y_i	y_i'	y_i''
0	0	0	1	2
1	0,05	1,0525	1,1025	2,1025
2	0,10	1,1103	1,2103	2,2103
3	0,15	1,17362	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.

Tabela br. 9.

X METODA ČAPLJIGINA

Uočimo jednačinu

$$y' = f(x, y) \tag{121}$$

sa početnim uslovom

$$y(x_0) = y_0. \tag{122}$$

Suština ove metode sastoji se u tome, da se u intervalu $[x_0, a]$, gde je $a = x_0 + h$, nepoznato rešenje $y = y(x)$ aproksimira sa dva niza funkcija

$$u = u_n(x) \quad \text{i} \quad v = v_n(x) \quad (n = 1, 2, 3, \ldots),$$

koji će zadovoljavati produžnu nejednačinu

$$u_n(x) \leqslant y(x) \leqslant v_n(x) \quad \text{za} \quad x \in [x_0, a]$$

i početni uslov

$$u_n(x_0) = v_n(x_0) = y(x_0),$$

pri čemu

$$\lim_{n\to\infty}[v_n(x)-u_n(x)]=0.$$

Ako se stavi

$$y\approx u_n(x) \quad \text{ili} \quad y\approx v_n(x),$$

apsolutna greška biće u svakom slučaju manja od

$$g<|v_n(x)-u_n(x)|. \tag{123}$$

Prelazimo sada na izvođenje Čapljiginove metode, koja se zasniva na jednoj teoremi o diferencijalnim nejednačinama. Predpostavimo da je desna strana jednačine (121) neprekidna i da ima neprekidne izvode $\frac{\partial f}{\partial y}$, $\frac{\partial^2 f}{\partial y^2}$ u blizini tačke $M_0(x_0, y_0)$, tada je jasno da će funkcija $f(x, y)$ biti ograničena i zadovoljavati Lipschitz-ov uslov u okolini pomenute tačke.

Ako funkcija $u(x)$ zadovoljava uslov

$$u'-f(x, u)\leqslant 0 \quad \text{za} \quad x_0\leqslant x\leqslant a \tag{124}$$

i

$$u(x_0)=y_0,$$

tada će biti

$$u=u(x)\leqslant y \quad \text{za} \quad x\in[x_0, a]. \tag{125}$$

S druge strane, ako postoji funkcija $v=v(x)$ koja ispunjava uslov

$$v'-f(x, v)\geqslant 0 \quad \text{za} \quad x_0\leqslant x\leqslant a \tag{126}$$

i

$$v(x_0)=y_0,$$

tada će biti

$$y\leqslant v=v(x) \quad \text{za} \quad x\in[x_0, a]. \tag{127}$$

Funkcija $u(x)$ zove se *donja aproksimacija* a $v(x)$ *gornja aproksimacija* integrala $y=y(y)$.

Polazeći od predpostavki (124) i (126), dokažimo tvrđenja (125) i (127). Primetimo pri tome da je dovoljno dokazati jednu od ovih nejednačina, naprimer nejednačinu (127).

Dokaz. — Ako jednačinu (121) oduzmemo od nejednačine (126) i svedemo na nulu, dobijamo

$$(v'-y')-[f(x, v)-f(x, y)]\geqslant 0 \tag{128}$$

koja se može napisati i ovako

$$(v-y)'-p(x)\,(v-y)\geqslant 0 \tag{129}$$

gde je

$$p(x)=\frac{f(x,\,v)-f(x,\,y)}{v-y}$$

i gde za $v=y$ funkcija $p(x)$ nema smisla pa se u ovom slučaju stavlja

$$p(x)=\lim_{v\to y}\frac{f(x,\,v)-f(x,\,y)}{v-y}=\frac{\partial f}{\partial y}.$$

Ako nejednačinu (129) pomnožimo integracionim činiocem

$$\lambda(x)=e^{-\int_{x_0}^{x}p(x)\,dx} \tag{130}$$

dobijamo

$$\frac{d}{dx}[\lambda(x)\,(v-y)]\geqslant 0. \tag{131}$$

Kada nejednačinu (131) integralimo od x_0 do x, $x\in[x_0,\,a]$, imajući u vidu da je $v(x_0)=y(x_0)$, dobijamo, posle deobe sa

$$\lambda(x)\mid\lambda(x)>0\mid,$$

$$y(x)\leqslant v(x) \quad \text{za} \quad x\in[x_0,\,a],$$

što je trebalo dokazati.

Dakle, ako funkcije:

$$y=y(x),\quad u=u(x)\quad \text{i}\quad v=v(x)\quad \text{za}\quad x\in[x_0,\,a],$$

zadovoljavaju respektivno diferencijalne jednačine

$$y'=f(x,\,y), \tag{132}$$

$$u'=f_1(x,\,u), \tag{133}$$

$$v'=f_2(x,\,v), \tag{134}$$

gde je

$$f_1(x,\,z)\leqslant f(x,\,z)\leqslant f_2(x,\,z)\quad \text{i}\quad y(x_0)=u(x_0)=v(x_0),$$

tada je ispunjena nejednačina

$$u(x)\leqslant y(x)\leqslant v(x)\quad \text{za}\quad x\in[x_0,\,a]. \tag{135}$$

Zaista, iz jednačina (132), (133) i (134) i nejednačina

$$f_1(x,\,z)<f(x,\,z)<f_2(x,\,z),$$

sledi

$$u'-f(x, u)=f_1(x, u)-f(x, u)\leqslant 0$$
$$y'-f(x, y)=0$$
$$v'-f(x, v)=f_2(x, v)-f(x, v)\geqslant 0,$$

te otuda, na osnovu predhodne teoreme, sledi nejednačina (135).

Sada treba pokazati način sastavljanja funkcija

$$u_n=u_n(x) \quad \text{i} \quad v_n=v_n(x) \qquad (n=0, 1, 2, 3, \ldots),$$

koje aproksimiraju nepoznatu funkciju $y=y(x)$ jednačine (121). Da bismo ovo postigli, predpostavimo da $\frac{\partial^2 f}{\partial y^2}$ zadržava stalan znak u posmatranoj oblasti, recimo da je

$$\frac{\partial^2 f}{\partial y^2}\geqslant 0.$$

Probom ćemo odabrati funkcije

$$u_0=u_0(x) \quad \text{i} \quad v_0=v_0(x) \quad (u_0<v_0),$$

koje zadovoljavaju nejednačine

$$\begin{aligned} u_0'-f(x, u_0)&=-\varphi_0(x)\leqslant 0 \\ v_0-f(x, v_0)&=\psi_0(x)\geqslant 0. \end{aligned} \tag{136}$$

Funkcije $\varphi_0(x)$ i $\psi_0(x)$ su međusobno nezavisne. Druge aproksimacije će biti

$$u_1=u_0+H_0 \quad \text{i} \quad v_1=v_0-\theta_0, \tag{137}$$

gde su funkcije $H_0(x)$ i $\theta_0(x)$ date diferencijalnim jednačinama

$$\begin{aligned} H_0'&=p_0(x)H_0+\varphi_0(x) \qquad H_0(x_0)=0 \\ \theta_0'&=q_0(x)\,\theta_0+\psi_0(x) \qquad \theta_0(x_0)=0 \end{aligned} \tag{138}$$

$$p_0(x)=f_y'(x, u_0) \quad \text{a} \quad q_0(x)=\frac{f(x, v_0)-f(x, u_0)}{v_0-u_0}.$$

S obzirom da su nezavisni članovi linearnih diferencijalnih jednačina (138) pozitivni, to će i funkcije $H_0(x)$ i $\theta_0(x)$ biti pozitivne za

$$x\in[x_0, a] \quad (a=x_0+h).$$

Između aproksimacija

$$u_0(x), \; u_1(x), \; v_0(x) \; \text{i} \; v_1(x),$$

s obzirom na predhodno, postoji ovaj odnos

$$u_0(x) \leqslant u_1(x) \leqslant v_1(x) \leqslant v_0(x).$$

Dalje možemo pokazati da je

$$u_1' - f(x, u_1) \leqslant 0 \quad \text{i} \quad v' - f(x, v_1) \geqslant 0 \quad \text{za} \quad x \in [x_0, a].$$

Ako ovaj postupak određivanja funkcija $u_n(x)$ i $v_n(x)$ $(n = 0, 1, 2, \ldots)$ nastavimo i ako su ispunjeni uslovi

$$\begin{aligned} u_n' - f(x, u_n) &= -\varphi_n(x) \leqslant 0 \\ v_n' - f(x, v_n) &= \quad \psi_n(x) \geqslant 0, \end{aligned} \tag{139}$$

tada se može staviti

$$\begin{aligned} u_{n+1} &= u_n + H_n \\ v_{n+1} &= v_n - \theta_n, \end{aligned} \tag{140}$$

gde su H_n i θ_n pozitivni i određeni iz jednačina

$$\begin{aligned} H_n' &= p_n(x) H_n + \varphi_n(x) \\ \theta_n' &= q_n(x)\, \theta_n + \psi_n(x), \end{aligned} \tag{141}$$

u kojima je:

$$p_n(x) = f_y'(x, u_n) \quad \text{i} \quad q_n(x) = \frac{f(x, v_n) - f(x, u_n)}{v_n - u_n} \quad \text{i} \quad H_n(x_0) = \theta_n(x_0) = 0.$$

Dakle, na osnovu napred pokazanog, dobijamo dva niza funkcija $u_n(x)$ i $v_n(x)$ između kojih postoji odnos

$$u_0 \leqslant u_1 \leqslant u_2 \leqslant \cdots \leqslant u_n \leqslant \cdots \leqslant y \leqslant \cdots \leqslant v_n \leqslant v_{n-1} \leqslant \cdots \leqslant v_2 \leqslant v_1 \leqslant v_0.$$

Kad rešimo jednačine (141), dobijamo

$$H_n(x) = e^{\int_{x_0}^{x} p_n(x)dx} \cdot \int_{x_0}^{x} [\varphi_n(x) \cdot e^{-\int_{x_0}^{x} p_n(x)dx}]\, dx, \tag{142}$$

$$\theta_n(x) = e^{\int_{x_0}^{x} q_n(x)dx} \cdot \int_{x_0}^{x} [\psi_n(x) \cdot e^{-\int_{x_0}^{x} q_n(x)dx}]\, dx. \tag{143}$$

Ako je za neku vrednost broja n, $v_n - u_n < \varepsilon$, gde je ε unapred data gornja granica greške, tada se može staviti

$$y \approx \frac{u_n + v_n}{2},$$

jer je u ovom slučaju vrednost greške

$$y - \frac{u_n + v_n}{2} \leqslant v_n - \frac{u_n + v_n}{2} = \frac{v_n - u_n}{2} = \frac{\varepsilon}{2}.$$

U slučaju da nije potrebna ocena greške približnog rešenja' onda je dovoljno odrediti u_n ili v_n i staviti

$$y = \lim_{n \to \infty} u_n \quad \text{ili} \quad y = \lim_{n \to \infty} v_n,$$

jer je N. N. Luzin dokazao da $v_n - u_n \to 0$ kad $n \to \infty$.

Desi li se da je $\frac{\partial^2 f}{\partial y^2} \leqslant 0$, postupak je isti samo što funkcije u_n i v_n uzajamno menjaju svoja mesta.

U slučaju da $\frac{\partial^2 f}{\partial y^2}$ menja znak u intervalu $[x_0, a]$, onda treba interval podeliti na podintervale u kojima $\frac{\partial^2 f}{\partial y^2}$ zadržava stalan znak, pa postupiti kao što je napred pokazano.

Rešimo sada jedan zadatak ovom metodom. — Sastaviti u intervalu $\left[0, \frac{1}{2}\right]$ nekoliko aproksimacija za rešenje jednačine $y' = x + 2y^2$, sa početnim uslovom $y(0) = 0$.

Kako je

$$\frac{\partial^2 f}{\partial y^2} = 4 > 0,$$

to ako uzmemo

$$u_0 = 0 \quad \text{a} \quad v_0 = x,$$

dobijamo

$$\rho_0(x) = 0 \quad \text{i} \quad q_0(x) = 2x.$$

Neka je

$$u_1 = u_0 + H_0 \quad \text{i} \quad v_1 = v_0 = \theta_0,$$

tada će prema jednačinama (142) i (143) biti

$$H_0 = e^{\int_0^x 0 \cdot dx} \cdot \int_0^x [x \cdot e^{-\int_0^x 0 \cdot dx}] dx = \int_0^x x\, dx = \frac{x^2}{2}$$

$$\theta_0 = e^{\int_0^x 2x\, dx} \cdot \int_0^x [(1 - x - 2x^2) \cdot e^{-\int_0^x 2x\, dx}] dx = \frac{1}{2} - \frac{1}{2} e^{x^2} + x$$

Dakle je

$$u_1 = \frac{x^2}{2} \quad \text{i} \quad v_1 = \frac{1}{2}(e^{x^2}-1).$$

Ako se zadržimo na druge aproksimacije, onda ćemo imati ovaj niz

$$0 \leqslant \frac{x^2}{2} \leqslant y \leqslant \frac{1}{2}(e^{x^2}-1) \leqslant x \quad \text{za} \quad 0 \leqslant x \leqslant \frac{1}{2},$$

pa možemo staviti

$$y \approx \frac{1}{4}(x^2 + e^{x^2}-1).$$

Što se tiče greške, ona će biti manja od

$$\frac{1}{4}(e^{\frac{1}{4}}-1) - \frac{1}{16} \quad \text{za} \quad 0 \leqslant x \leqslant \frac{1}{2}.$$

Slaba strana ove metode je ta, što se vrlo često ne mogu obaviti kvadrature prilikom određivanja funkcija

$$u_n(x) \quad \text{i} \quad v_n(x),$$

pa se pribegava približnoj integraciji.

Ovo je analitička metoda, a mnogi je smatraju jednom od najtačnijih analitičkih metoda, jer istovremeno, sa rešavanjem, omogućava vrlo lako ocenu greške.

Ima i drugih metoda, za približnu integraciju diferencijalnih jednačina, ali su ovde ušle one koje se najčešće upotrebljavaju prilikom rešavanja kako teorijskih tako i praktičnih zadataka.

LITERATURA

1. T. Pejović, *Diferencijalne jednačine—Egzistencija rešenja*, „Građevinska knjiga" Beograd, 1958. god.
2. B. B. Nemicki i V. V. Stepanov, *Kačestvenija teorija diferencijalnih uravnenij*. Ogiz, Gostehizdat, Moskva 1947. g.
3. B. P. Demidovič, I. A Maron, *Osnovi vičislitelnoj matematiki*, Fizmatgiz, 1960. g.
4. I. S. Berezin, N. P. Židkov, *Metodi vičislenija*, Fizmatgiz, 1960, I i II tom.
5. Kamke, *Diferencijalgleichungen Losungsmethoden und Losungen*, Leipzig, 1959,
6. B. P. Demidovič, I. A. Maron i Z. Šuvalov, Čislenije metodi analiza
7. M. Bertolino, *Procédes de l'encadrement des solutions des équations différentielles*, Bulletin de la Société des mathématiciens et physiciens de la R. P. de Serbie—Yougoslavie, br. 3—4, Beograd, 1957. g.

РЕЗЮМЕ

В этой работе показан обзор некоторых методов приблизительной интеграции обыкновенного дифференциального уравнения

$$y' = f(x, y).$$

Речь идет о методах: Cauchy-a, Picard-a, Runge-Kutt-a, Euler-a, Adams—Störmer-a, Крылова, W. E. Milne-a, Методы численной интеграции. Методы применения производных высшего порядка и методы Чаплыгина.

Подчеркнуты хорошие и слабые стороны этих методов в решении задач. Теоретические объяснения дополнены демонстрацией многих таблиц с решенными примерами.

BUDISLAV TATIĆ I FERIZ KRASNIĆI

RANUNCULUS FALCATUS I ASPHODELINE LIBURNICA NOVE VRSTE ZA FLORU SRBIJE

Vrsta Ranunculus falcatus *(Ceratocephalus falcatus)* navođena je za mnoge florne oblasti Balkana. Po Hegi-u ova je vrsta nalažena u jugoistočnoj Evropi, Sibiru i centralnoj Aziji. Po podacima koje daje Hayek, rasprostranjena je u našoj zemlji samo u predelima Makedonije, dok je van naših granica nalažena u Bugarskoj, Trakiji i Tesaliji. Detaljniji opis staništa na kojima je ova vrsta nalažena u Bugarskoj iznose Stojanov i Stefanov.

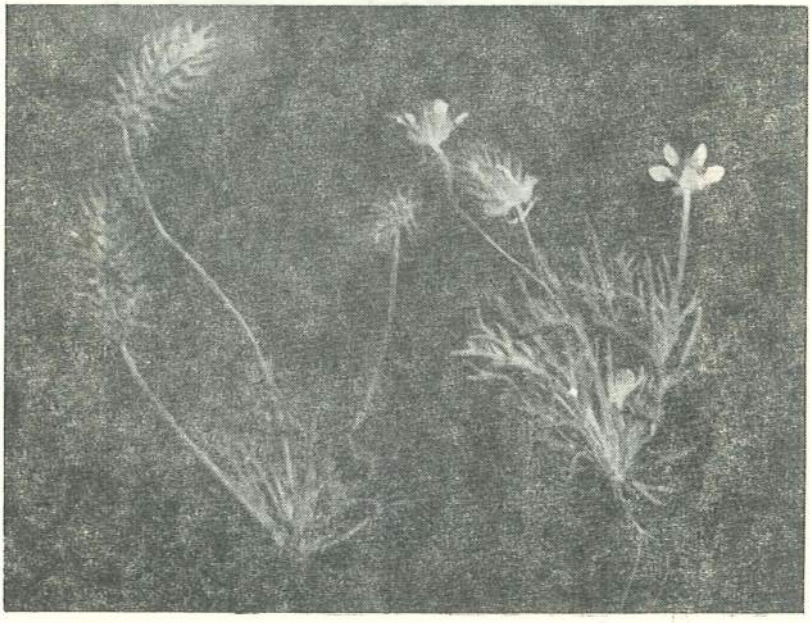

Sl. 1 — *Ranunculus falcatus*

Primerci ove vrste, koje smo nalazili aprila meseca ove godine u blizini učiteljske škole u Prištini donekle su se razlikovale od opisanih biljaka navedenih oblasti. Što se tiče terena na kojem

su prikupljeni primerci on se uopšte ne razlikuje od terena na kojima je biljka nalažena u Bugarskoj. Iz uopštenih podataka koje Hegi navodi pod pojmom areala takođe se može reći da nema većih odstupanja. Prvo smo u rano proleće naišli na nekoliko individua. Zainteresovani ovom novinom za našu floru odlučili smo da je

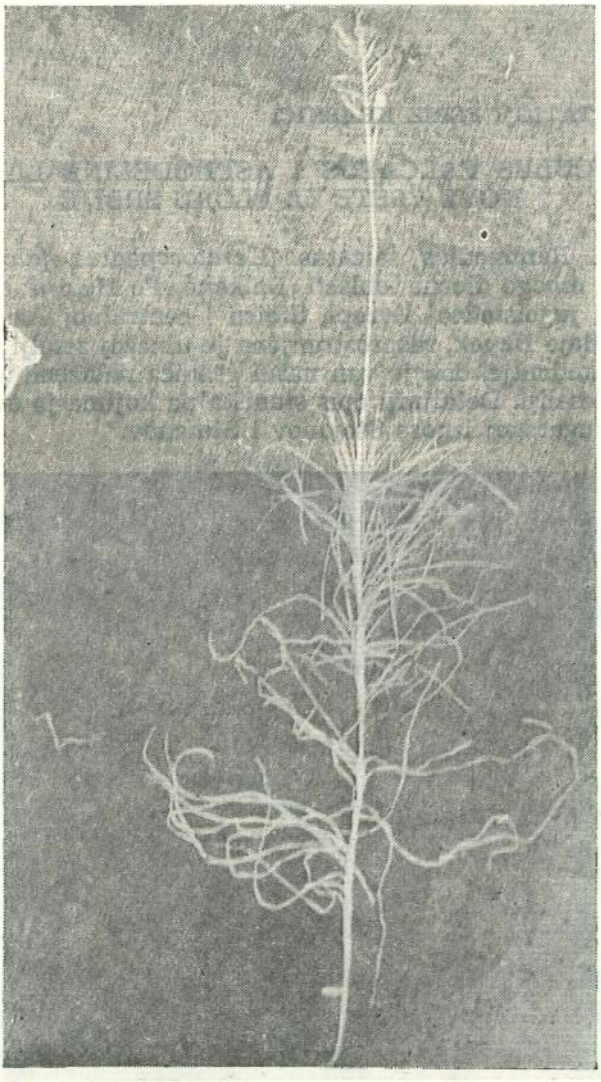

Sl. 2 — *Asphodeline liburnica*

detaljnije propratimo. Kasnije je na tome istom mestu, bedemu pored puta, nađen vrlo mali broj individua. Ovo je verovatno stoga što tuda pase stoka, koja biljku vrlo lako kida i čupa gaženjem.

Pokušaji da je pronađemo i na drugim lokalitetima bili su bezuspešni sve do kraja meseca maja. Tada smo obilazeći pomenuto nalazište pokušali da pronađemo i primerke sa zrelim plodovima, da bismo sasvim sigurno odredili o kojoj se vrsti ljutića radi. U neposrednoj blizini pomenutog reona bilo je nekoliko zaorničenih njiva, na kojima je na naše zaprepašćenje bilo vrlo mnogo individua vrste *Ranunculus falcatus*. One su rasle u velikim hrpama, tako da ih je na po nekim mestima bilo i u gustim tepisima. Što se tiče dijagnoze koju daje Hayek naša se vrsta kreće u navedenim granicama vrednosti, ma da u pogledu veličine biljaka i samih cvetova ima i odstupanja. Međutim, računajući na ekološke uslove, možemo donekle i očekivati znatna odstupanja.

U neposrednoj blizini sa pomenutom vrstom *Ranunculus falcatus* rasle su i ove mahom korovske vrste: *Cirsium arvense, Ranunculus arvensis, Stellaria media, Androsace maxima, Senecio vulgaris, Calepina corvini, Veronica polita, Veronica hederifolia, Lamium maculatum, Lamium purpureum, Linaria vulgaris, Medicago sp. Lythospermum arvense, Draba verna* i mnoge druge.

Kao i prethodna vrsta tako i *Asphodeline liburnica* navodi se po Hayek-u isključivo za Mediteranske reone Rijeke, Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Albanije, Grčke i Bugarske. Vrstu *Asphodeline liburnica* našli smo 6. jula 1963. godine na planini Grmiji u neposrednoj blizini Prištine. Ona je ovde elemenat hrastovih šuma i u njoj učestvuje sa prilično velikim stepenom udruženosti i stalnosti. Radi ilustracije staništa navodimo jedan od snimaka sa ovog masiva.

Ekspozicija je istočna a nagib terena oko 30 stepeni.

Nadmorska visina oko 800 metara.

I sprat

Quercus cerris	2.2
Quercus sessilis	2.2

II sprat

Quercus cerris	2.2
Quercus sessilis	2.2
Fraxinus ornus	1.1
Cornus sanguinea	1.1
Clematis vitalba	+
Pirus domestica	+
Acer platanoides	+
Acer tataricum	+
Viburnum lantana	+
Crataegus monogyna	1.1
Acer campestre	+
Pirus piraster	+
Colutea arborescens	1.1

III sprat prizemne flore:

Comandra elegans	2.2	*Astragalus glycyphyllos*	1.1
Cytisus nigricans	1.1	*Coronilla elegans*	+
Galium lucidum	1.1	*Polygonatum officinale*	+
Asphodeline liburnica	1.2	*Fragaria vesca*	1.1
Danaa cornubiense	+	*Lathyrus vernus*	+
Silene viridiflora	+	*Chrysanthemum corymbosum*	+
Geranium sanguineum	+	*Veronica chamaedrys*	+
Stachys silvatica	+	*Tamus communis*	+
Lathyrus niger	+	*Mellitis melissophyllum*	+
Hypericum perforatum	+	*Paeonia corallina*	+
Anthemis tinctoria	+	*Ajuga laxmanii*	+
Siler trilobum	1.1	*Orchis sp.*	+
Cynanchum vincetoxicum	1.1	*Helleborus odorus*	+
Lilium martagon	1.1	*Symphytum tuberosum*	+
Verbascum niger	1.1	*Dorycnium germanicum*	+
Centaurea scabiosa	+	*Iris graminea*	+
Inula salicina	+	*Scutellaria altissima*	+
Cirsium sp.	+	*Linum hologynum*	+
Linaria genistifolia	+	*Origanum vulgare*	+
Silene venosa	+	*Silene nutans*	+
Alliaria officinalis	+	*Muscari commosus*	+

U literaturi naročito kod Pančića, naglašavano je da se u mnogim lokalitetima Srbije a naročito u Ibarskoj klisuri nalazi veliki broj biljaka koje pripadaju mediteranskom flornom elementu. Za vrstu *Asphodeline liburnica* se takođe može reći da je jedna od njih, jer je skoro čitav rod *Asphodeline* iz ovoga reona.

LITERATURA

Hayek A. (1927—1933), *Illustrierte Flora von Mittel-Europa.* Bd. III. Wien.

Hegi G. (1906—1931), *Prodromus florae penninsulae Balkanicae. Rep.* spec. novarum. Berlin.

Pančić J. (1874—1884), *Flora Kneževine Srbije i Dodatak Flori Kneževine Srbije.* Beograd.

Stojanov i Stefanov (1948), *Flora na Balgarija.* Sofija.